

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
V BRNĚ

www.npu.cz

13
2007

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

SE P U L K R Á L N Í P A M Á T K Y

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ *MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA*

Summary
Ressümee

13 / 2007

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA
 13 / 2007
SEPKULKRÁLNÍ PAMÁTKY

© Národní památkový ústav
 územní odborné pracoviště v Brně
 Nám. Svobody 8
 601 54 Brno

Adresa redakce:
 Palackého 34, 612 00 Brno
 Tel.: 549 522 853 Fax: 549 522 830
 E-mail: fabianova@brno.npu.cz
 Rozesílka a objednávky časopisů
 a ostatních publikací vydaných pracovištěm:
 pub@brno.npu.cz

Redakční rada:
 Eva Dvořáková, Bohdana Fabiánová,
 Lenka Kaláblová, Petr Kroupa,
 Jitka Matuszková, Dana Novotná,
 Miloš Stehlík, Zdeněk Vácha
Odpovědná redaktorka: Bohdana Fabiánová
Odborná garantka čísla: Jitka Matuszková
Výtvarná redaktorka: Jarmila Marvanová
Překlady resumé: Mette Dvorská (D),
 Brno English Centre (A)
Fotografie a obrazové přílohy:
 autoři textů (pokud není uvedeno jinak)
Na obálce: viz strany 48 a 92
Strany 6, 112, 124: Foto Miroslav Zavadil
Sazba a předtisková příprava:
 DONATO, Hana Balátová, Brno
Tisk: Grafex Adamov

Brno 2007

*Za původnost a věcnou správnost příspěvků
 i obrazových příloh odpovídají autoři.
 Jejich názory nemusí být totožné
 se stanovisky vydavatele.
 Časopis je autorsky otevřen
 externím přispěvatelům.*

ISSN 1214 – 5327
 ISBN 978-80-86752-56-3
 reg.č. MK E14336

PLÁN VÝSTAV 2008

PŮVAB ORIENTÁLNÍHO SALONU

15. leden – 15. březen

Bohaté sbírky uměleckořemeslných předmětů na hradech a zámcích obsahují vedle těch, které mají evropský původ, bohaté kolekce, jejichž původ je třeba hledat mimo evropské teritorium. Teprve v 90. letech 20. století započal skutečně systematický výzkum většiny inventárních fondů, který rozkrývá zajímavé skutečnosti a představuje nám nová umělecká díla, která vznikala v dalekých krajích Asie nebo Afriky. Výstava představí desítky těchto předmětů z keramiky, porcelánu i kovu.

duben VÝSTAVA GALERIE DÍLO

BŘETISLAV ŠTORM (1907–1960)

2. květen – 28. červen

Břetislav Štorm, architekt, památkář, kreslíř a heraldik, od jehož narození uplynulo v roce 2007 sto let, byl jednou z vůdčích osobností „katolické moderny“. Výstava představí komplex jeho brilantně formulovaných myšlenek o architektuře a stavění, precizních kresebných linek a nadčasových forem v návrzích staveb, nábytku i sakrálních uměleckořemeslných předmětů a jeho aktivity publikační.

MUZEJNÍ NOC

24. květen

Výstava Břetislav Štorm. Kulturní program na nádvoří památkového ústavu.

PES NA ŠLECHTICKÉM SÍDLĚ

5. srpen – 20. září

Vztah aristokratického majitele k jeho čtyřnohým oblíbenčům byl v mnohém podobný dnešním postojům. Šlechtici pečovali často o rozsáhlé chovy loveckých psů, ale mnohdy, zejména dámy, vlastnili vysloveně domácí mazlíčky. A tak se s „psími“ tématy setkáváme na mnoha obrazech, plastikách, ale i v denících hradních a zámeckých pánů, kam si zaznamenávali narození štěňat i jejich další osudy. Samostatnou kapitolou je šlechta a lov, který si bez čtyřnohého doprovodu nelze představit. To všechno jsou témata, která se stala námětem řady uměleckých děl. Výstava je tedy určena nejen milovníkům psů, ale i výtvarného a užitého umění a historie vůbec.

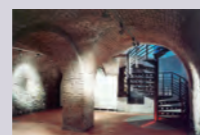
říjen VÝSTAVA GALERIE DÍLO

JOSEF HOFFMANN (1870–1956) A WIENER WERKSTÄTTE

4. listopad – 29. listopad

Rodák z Brtnice, jeden z nejvýznamnějších evropských architektů, výrazná osobnost vídeňské secese a rané moderny. V roce 1903 ve Vídni založil a téměř třicet let vedl dílny uměleckých řemesel Wiener Werkstätte. Jeho design skla, porcelánu, bytového textilu, nábytku atd. je zastoupen početnými originály ve světových muzeích. Hoffmannovy návrhy jsou ještě dnes významnou součástí výrobního programu několika špičkových firem. Výstava převzata od Rakouského kulturního fóra.

prosinec VÝSTAVA GALERIE DÍLO

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
 územní odborné pracoviště v Brně
 galerie SKLEPENÍ
 náměstí Svobody 8, 601 54 Brno
 ☎ 542 536 175, 724 962 322
 sklepeni@brno.npu.cz
 www.npu.cz, www.galeriesklepeni.cz

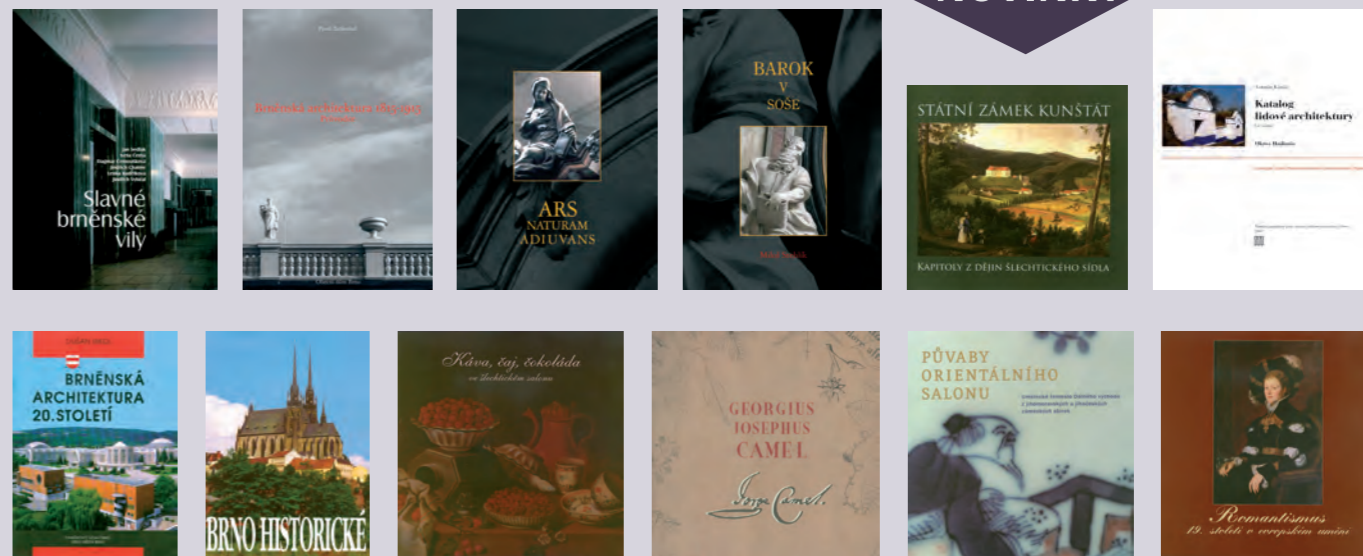
V galerii můžete zakoupit publikace vydané nebo spoluvydané brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu i knihy tématicky příbuzné.

VÝBĚR Z NABÍDKY TITULŮ VYDANÝCH NÁRODNÍM PAMÁTKOVÝM ÚSTAVEM, ÚZEMNÍM ODBORNÝM PRACOVÍŠTĚM V BRNĚ

Prodej publikací: Nám. Svobody 8, Brno (Galerie Sklepení)
 Objednávky: NPÚ ÚOP v Brně, oddělení tisku,
 Nám. Svobody 8, 601 54 Brno; pub@brno.npu.cz

NOVINKY

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ

MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

13 / 2007

SEPULKRÁLNÍ PAMÁTKY

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V BRNĚ

Obsah / Inhalt / Contents

	EDITORIAL	4
	STUDIE / STUDIES / FACHSTUDIE	
	Marta Herucová, Ústav dejín umenia SAV v Bratislave Krída neoklasicizmu: náhrobky okolo roku 1800 v slovenskom kontexte <i>Kredo des Neoklassizismus – Grabmäler um das Jahr 1800 im slowakischen Kontext</i> <i>Neo-classical creeds – tombstones from around 1800 in Slovak context</i>	7
	Daniel Drápala, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm K sociální funkci náhrobku v tradičním venkovském prostředí severovýchodní Moravy 18. a 19. století <i>Über die soziale Funktion des Grabmals im traditionellen ländlichen Raum im Nordosten von Mähren während des 18. und 19. Jahrhunderts</i> <i>On the social function of tombs in the traditional rural environment of North-Eastern Moravia in the 18th and 19th century</i>	23
	Marta Procházková, Národní památkový ústav, Brno Náhrobky evangeliků po tolerančním patentu <i>Grabmäler der Protestanten nach dem Toleranzpatent</i> <i>Evangelical Protestant tombs after the toleration act</i>	35
	Eva Odehnalová, Tišnov Figurální náhrobníky Morkovských ze Zástřizl v kostele sv. Jakuba Většího v Boskovicích <i>Die figuralen Grabmäler der Morkovsky von Zástřizly in der Kirche des heiligen Jakob des Größeren in Boskovice</i> <i>Figural tombstones of the Morkovský family from Zástřizly in the church of St. James the Greater in Boskovice</i>	47
	Zdenka Beková, Vladimír Staněk, Zuzana Trnková, Národní památkový ústav, Brno a Kroměříž Pohřební štít Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova v kostele sv. Archanděla Michaela v Pacově <i>Grabschild des Siegmund Johann Myslík von Hyršov in der Kirche des Erzengels Michael in Pacov</i> <i>The funeral shield of Zikmund Jana Myslík of Hyršov in the church of St. Archangel Michael in Pacov</i>	63
	Zdeněk Vácha, Eva Staňková, Národní památkový ústav, Brno Náhrobní deska Jana Kokorského z Kokor v Cetechovicích Náhrobek Mertha Mancharta z Vranova u minoritů v Brně Epitaf Bernarda Antonia Fosati z Mafie v Cetechovicích <i>Grabmal von Merth Manchart von Frain bei den Minoriten in Brünn</i> <i>Grabplatte von Johann Kokorsky von Kokor in Cetechovice</i> <i>Epitaph von Bernard Antonius Fosati von Mafía in Cetechovice</i> <i>Sepulchral stele of Jan Kokorský of Kokory in Cetechovice</i> <i>Tomb of Merth Manchart of Vranov in the monastery of the Minor Friars in Brno</i> <i>Epitaph of Bernard Antonio Fosati of Mafío in Cetechovice</i>	71
	Leoš Vašek, Krajský úřad Jihomoravského kraje Přemisťování funerálních památek z území okresu Blansko <i>Umsetzung der funeralsen Denkmäler des Kreises Blansko</i> <i>Relocation of funeral monuments from the region of Blansko</i>	79

NÁLEZOVÉ ZPRÁVY / REPORTS ON SURVEY RESULTS / FUNDBERICHTE

Lenka Šabatová, Národní památkový ústav, Brno

Rodinná hrobka Milnerových v Herálci
Gruft der Familie Milner in Herálec
Milner family tomb in Herálec

97

Petr Severa, Národní památkový ústav, Brno

Zjevný půvab buržoazie – význam a hodnota starých náhrobků
Offenkundige Anmut der Bourgeoisie – Bedeutung und Wert alter Grabmäler
The evident charm of the bourgeoisie – the importance and value of old tombstones

109

Marta Procházková, Zdeněk Vácha, Národní památkový ústav, Brno

Neznámý elektrifikovaný náhrobek ve Velkém Meziříčí
Unbekanntes elektrifiziertes Grabmal in Velké Meziříčí
Unknown electrified tomb in Velké Meziříčí

111

RESUMÉ / RESÜMEE / SUMMARY

ROZMANITOSTI / VERSCHIEDENES / MISCELLANEOUS

Oborně metodické dny / Fachmethodische Tage / Professional methodology days

125

Semináře / Seminare / Seminars

Mors principium est (J. Roháček); Dny zahradní a krajinářské tvorby v Luhačovicích (D. Fetterová); Památková péče ve Švýcarsku (V. Jesenský); Světelský oltář (B.F.); Znamé a méně známé zahrady a parky jižní Moravy (D. Fetterová); Schloss Hof – Rakousko a Bendeleben – Německo (D. Fetterová).

125

Publikace / Publikationen / Publications

132

Výstavy a jiné akce / Ausstellungen und andere Veranstaltungen / Exhibitions and other events

GALERIE SKLEPENÍ Západní Tibet – Ladak; Středověké nástěnné malby v srdci Evropy; Brněnská muzejní noc; Copuli lapidum II; Náměstí Svobody v běhu času – náměstí pod náměstím

136

HRADY A ZÁMKY / Burgen und Schlösser / Castles and chateaux

139

Bítov (Psí život); **Kunštát** (Proměny kunštátského zámku); **Lednice** (Romantismus 19. století ve výtvarném umění, 10. výročí zapsání LVA na seznam UNESCO); **Lysice** (Umění staré Euroasie, Káva, čaj a čokoláda, Světlo v zahradě); **Náměšť nad Oslavou** (Letní mezinárodní setkání výtvarníků Meeting); **Pernštejn** (Ošetření perněstejnského tisu, Slavnosti perněstejnského panství, Dny hasičů na Pernštejně, Podzim na Pernštejně); **Rájec** (Kamélie, Perspectiva artificialis); **Telč** (Příběh zámku Veselíčko); **Valtice** (Bylinková zahrada Tíre Chmelar); **Vranov** (Půvaby orientálního salonu).

K tématu „Sepulkrální památky“

Psí hřbitovy v zámeckých parcích na Moravě
(Tomáš Sedláček, Národní památkový ústav, Brno)

152

Životní jubilea / Jubiläen / Jubilees

Miroslava Nováková, Věra Kovářů, Bohumil Samek

158

Když vyšlo v roce 1981 čtvrté číslo dnes již zaniklého časopisu Umění a řemesla, věnované narození a smrti, bylo čtenáři vnímáno jako něco výjimečného, průkopnického, vždyť umírání a smrt byly moderní společností tabuizovány, ba odsunuty z každodenního života do aseptického a neosobního prostředí nemocnic. Návrat k předchozímu, lidštějšímu vnímání smrti neučinila ani demokratická společnost, jen badatelé mají svobodu zkoumání a snadnější prezentaci badatelských výsledků. Projevy výtvarného umění spojené s pohřbíváním jsou tématem doktorského studijního programu na Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně; Jindřich Záhorka z ústředního pracoviště Národního památkového ústavu v Praze pořídil v letech 2001–2006 základní soupis sepulkrálních památek na území Čech; Ústav dějin umění AV ČR pořádá každoročně zasedání k problematice sepulkrálních památek a referáty, které na těchto setkáních zazněly v letech 2000–2004 publikoval ve sborníku *Epigraphica & Sepulcralia*; vyšlo také několik monograficky zaměřených prací o sepulkráliích.

Předkládaný sborník zpřístupňuje jednak výsledky badatelské činnosti odborníků z brněnského pracoviště Národního památkového ústavu, jednak spolupracovníků z dalších moravských a slovenských institucí. Čtenář se může seznámit s výkladem jednotlivých symbolů na náhrobcích, se sociální funkcí náhrobků ve vesnickém prostředí, s problematikou náhrobků na evangelických hřbitovech a na specializovaných zvřecích hřbitovech, s novými poznatky o moravském sochařství, s otázkami památkové ochrany náhrobních kamenů a dále s konkrétními výtvarnými projevy sepulkrálního umění v Jihomoravském kraji a v kraji Vysočina.

Ediční poznámka: V souladu s výkladovým slovníkem, který připouští tvary sepulkrální i sepulchrální (z lat. *sepulcrâlis* / *sepulchrâlis*), ponechali jsme užití toho kterého tvaru na libovůli autorů.

■ Als 1981 die vierte Nummer der heute bereits nicht mehr bestehenden Zeitschrift *Umění a řemesla* (Kunst und Handwerk) erschien, die sich mit der Geburt und dem Tod beschäftigte, wurde sie von den Lesern als etwas Besonderes, Bahnbrechendes aufgenommen, denn das Sterben und der Tod wurden von der modernen Gesellschaft mit einem Tabu belegt, ja sogar aus dem Alltagsleben in das aseptische und unpersönliche Umfeld der Krankenhäuser verbannt. Auch die demokratische Gesellschaft konnte keine Rückkehr zum einstigen, menschlicheren Verstehen des Todes bewirken, allein die Forscher besitzen die Freiheit für Erkundungen, und für sie ist es leichter, die Forschungsergebnisse zu präsentieren: die Werke der bildenden Kunst in Verbindung mit der Bestattung sind das Thema des Doktor-Studienprogramms der Fakultät für bildende Kunst an der Technischen Hochschule zu Brünn; Jindřich Záhorka von der zentralen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts in Prag erstellte in den Jahren 2001 bis 2006 eine allgemeine Auflistung der sepulkralen Denkmäler in Böhmen; das Institut für Kunstgeschichte an der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik veranstaltet alljährlich ein Treffen zum Thema der sepulkralen Denkmäler, die zwischen 2000 und 2004 bei diesen Events vorgetragenen Referate wurden in der *Sammelschrift Epigraphica & Sepulcralia* publiziert; zudem erschienen mehrere monographisch konzentrierte Arbeiten über Sepulkralien.

Die vorliegende *Sammelschrift* präsentiert zum einen die Ergebnisse der Forschungstätigkeit der Fachleute von der Brüner Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts, zum anderen der Mitarbeiter aus weiteren mährischen und slowakischen Institutionen. Der Leser erhält einen Einblick in die Interpretationen der Symbole auf den Grabmälern, in die soziale Funktion der Grabmäler im dörflichen Leben, in die Problematik der Grabmäler auf evangelischen Friedhöfen und auf besonderen Tierfriedhöfen, in die neuen Erkenntnisse über die mährische Bildhauerkunst, in die Fragen des Denkmalschutzes für die Grabsteine sowie in die konkrete gestalterische Ausdrucksweise der sepulkralen Kunst im Bezirk Südmähren und im Bezirk Vysočina.

Editionsanmerkung: Übereinstimmend mit dem Bedeutungswörterbuch, welches die Formen „sepulkrál“ sowie „sepulchral“ zulässt (aus dem lateinischen *sepulcrális* / *sepulchrális*), überließen wir die Verwendung der jeweiligen Form den Autoren.

■ When the fourth issue of the *Art and Crafts* journal (no longer in circulation) was published in 1981, it was dedicated to the topics of birth and death. The readers perceived it as something special, avant-garde and innovative, as dying and death were taboo in the modern society and removed from the everyday life to the sterile and impersonal environment of hospitals. The contemporary society did not make the return to the original, more human perception of death either; only researchers have enough freedom to study and present their results with greater ease. The artistic expressions related to burying are the topic of a doctoral course at the Faculty of Fine Art of the University of Technology Brno; between the years 2001 and 2006, Jindřich Záhorka from the Headquarters of the National Heritage Institute Prague carried out a basic list of sepulchral monuments in Bohemia; the Institute of Art History of the Academy of Sciences of the Czech Republic organises a regular yearly meeting specialised in the sepulchral art and heritage, and the reports given at these meetings between 2001 and 2004 were published in a book of proceedings titled *Epigraphica & Sepulcralia*; a couple of monographs on sepulchral art were published as well.

The presented collection aims to publish the results of the research and studies carried out by the expert staff of the National Heritage Institute Brno, as well as the works by other Moravian and Slovak institutions. The readers can get acquainted with the interpretation of the various symbols on tombstones, the social function of tombs in rural environment, the specifics of evangelic cemeteries, special animal cemeteries, new findings related to Moravian sculptural art, problems of heritage protection of burial places and tombstones, as well as with concrete sepulchral artworks found in the South-Moravian Region and the Czech-Moravian Highlands.

Jitka Matuszková

Kréda neoklasicizmu: náhrobky okolo roku 1800 v slovenskom kontexte

Marta Herucová

Výtvarne náročnejších alebo kultúrnohistoricky zaujímavých náhrobkov z obdobia okolo roku 1800 sa na Slovensku nezachovalo veľa, možno hovoriť len o pár desiatkach. Časom sa vytratil z kostolov, parkov kaštieľov a cintorínov. Nenávratne zanikli spolu s menami svojich objednávateľov a tvorcov – kamenárov alebo sochárov. Tie, ktoré zostali, sa nám odcudzili. Mnohé však mohli byť „cudzie“ už v čase svojho vzniku... v závislosti od veku, vzdelania a viery toho ktorého človeka. Tlmočenie reči ich symbolov je preto výzvou. Rovnako ako pokus o prienik do ich obsahových rovín. V nich sa dá totiž objavovať myšlienkový a pocitový svet našich predkov. Ten sa v danom období výrazne menil. Predstavy o svete prestávali prameniť len z Biblie... Svedčia o tom aj slovenské príklady náhrobkov, ktoré sú pre svoju príslušnosť k „hraničnému“ územiu¹ a rozptýlenosť symptomaticky štýlovo vägnejšie a ikonologicky konfúznejšie. Odhad doby ich vzniku je zväčša len odhadom. Veď (neo)klasicistické prúdy v európskom umení, ktoré sem vďaka odchovancom našej dlhoročnej alma mater – viedenskej akadémii umenia – rôznou intenzitou doliehali, možno pozorovať medzi 17. a 20. storočím. Boli rozmanité, ale spájala ich nadväznosť na minulosť, nielen antickú, ale aj renesančnú, nielen pohanskú, ale aj kresťanskú (najmä u nás). Antickú vo všeobecnejšom zmysle, lebo založenie rímskej provincie na území Slovenska, tzv. *Pannonie superior*, zabránila predčasná smrť Marca Aurelia... Legenda o zlatom daždi patrila k „najväčším“ našim pamiatkam na tú dobu. Aj tá rozprávala o sile kresťanstva.² Kontakty s antickými dielami mohli však sprostredkovať dnes už roztratené antické zbierky, prinajmenšom uhorských humanistov...³ Potom ešte cesty do Ríma, ktoré umelci považovali za svoju profesionálnu povinnosť a rozľadení ľudia za samozrejmosť. V každom prípade bolo hľadanie spojív s tradíciou, či už antickou alebo kresťanskou, výrazom hľadania istôt v neistých časoch. A bolo aj módou. Ponúkalo alternatívu oproti patetickým barokovým, hravým rokokovým a potom aj romanticky dramatickým dielam, ponúkalo umenie vyvázenejšie (racionálne i emocionálne), kľudnejšie, prirodzenejšie, prostejšie, zrozumiteľnejšie a pravdivejšie. Vzdával sa tým hold ušľachtilým a časom overeným, z dobového pohľadu večným ideám a cnostiam. Večnosť bola témou. Témou na zamyslenie, aj v prípade stáročia pretr-

vávajúceho poriadku určovanom panovníkmi a cirkevníkmi, často bez ohľadu na ich schopnosti. Súviselo to s vyšším vzdelaním ľudí a trendom doby sprístupňovať poznatky a umenie širšej verejnosti – vzdelancom, šľachtickým i mešťanským. Nahrával tomu rozvoj liberálnejšieho myslenia a tlače: rozvoj produkcie (a zberateľstva) rytín, publikovanie rôznych teoretických prác a vôbec kníh a vydávanie periodík.

obeliscos: večnosť

Adam Friedrich Oeser (1717 Bratislava – 1799 Lipsko)⁴ bol najprv bratislavským cukrárom z prostredia evanjelických remeselníkov a žiakom barokových umelcov. Po odchode do Saska sa stal nielen slobodomurárom, ale aj jedným z hlavných európskych propagátorov neoklasicistického umenia a ideí za obrodu antických ideálov. Dostal ich takpovediac z prvej ruky – od najväčších iniciátorov antickej recepcie – od nemeckých klasikov Johanna Joachima Winkelmana⁵ a Johanna Wolfganga Goetheho⁶. Prvý bol jeho kamarát a spolubývajúci, druhého učil kresliť. Okolo roku 1770 by sme ho našli nielen na Kresliarskej akadémii, ktorú viedol, ale aj v kabinete saského dvorného historika a zberateľa medirytín Johanna Gottloba Böhmeho ako hľadá námet pre stropnú fresku jeho zámočku. Vybral si osudom skúšanú Psyché (symbol duše) známu z Apuleiových *Metamorfóz*, doprevádzanú bohom času Chronosom. Bohyňa dvíha jeho presýpacie hodiny symbolizujúce ohraničenosť života, čím nabáda využiť ho čo najrozumnejšie. Vychádza zrána, zo spoločnosti javiacej známky znavenia. A tam, kde je žiara najintenzívnejšia, sedí mocný Herkules ako symbol sily cnostného života a Apolón po jeho boku, boh vedy a umenia, hodnôt, pre ktoré hodno žiť.⁷ Freska je neoklasicistická nielen obsahom, ale aj jednoduchšou kompozíciou, obmedzeným počtom postáv, umiernenějšíou farebnosťou a pridaním kresebnosti. Oeser počas jej realizácie navrhol aj Hoymov epitaľ, resp. epitaľový náhrobok (1771), umiestnený na stene droysigskeho kostola.⁸ Bolo to len dva roky potom, čo ďalší nemeckí klasici Gotthold Ephraim Lessing a Johann Gottfried Herder vydali svoje teoretické práce (prvý text a druhý dodatok), obe s názvom *Wie die Alten den Tod gebildet* a obe podnetné pre vývoj náhrobkovej tvorby.

V rámci sporu s univerzitným profesorom Adolfom Christianom Klotzom obhajovali obrazové vyjadrenia na tému smrti u antických predkov a brojili proti hrôzostrašným kostlivcom, lebkám a iným symbolom známych z cirkevných ideí *memento mori*. Antický postoj považovali za nasledovania hodný, najmä schopnosť prekryť fyzickú realitu smrti obrazmi nádeje na večnú blaženosť a pokojný spánok. Doporučovali robiť to pomocou génirov (ochranných duchov) v podobe Thanata, Hypna, Adonisa, pomocou Psyché a Erosa či klasických atribútov smrti: nadol obrátenej fakle a urny, ktorá sa podľa nich mohla používať aj v čase zákazu kremácie... To všetko zodpovedalo menej ustráchanej dobe, ktorá sa spamätávala z otrasov protireformácie a nemala záujem o „príšerné“ stretnutia so smrťou, chcela radšej kontemponovať o smrteľnosti ako takej a oddávať sa elegickému sentimentu... Oeserov epitaf nebol už len pre svoje umiestnenie v cirkevnom priestore vhodný na uplatnenie takéhoto novátorstva. Základný postulát – spásu – ktorej sa ani moderne zmyšľajúci človek nevzdával, iba naznačil, a to stvárnením skalnej mohyly pripomínajúcej miesto ukrižovania. Na ňu však neumiestnil kríž, ale sarkofág na levích tlapách (typovo koreniaci v antike). Smútok pozostalých prezentuje smútiaca žena pri ňom (typovo koreniaca tiež v antike), ktorá si vreckovkou utiera slzy ako to bolo zvykom u sóch konca baroka. Status zosnulého pripomína erb opretý z druhej strany, čo bolo bežné aj renesancie. Sarkofág slúži ako podstavec vysokému obelisku (symbolu večnosti od čias egyptského staroveku).⁹ Je ukončený urnou (antikým symbolom smrti) a ozdobený portrétnym medailónom zosnulého, ktorý vynášajú okridlení putti, tak ako to robili iné okridlené bytosti už v antike, aby naznačili odchod do nebies. K zemi padajúca drapéria po boku môže byť v istom zmysle rubášom... Jednotlivé komponenty tohto vežovito poskladaného diela (*Turmgrabmahl*)¹⁰ patrili teda k antickej tradícii a boli zastúpené aj v renesancii aj v baroku.

Neoklasicizmus okolo roku 1800 ich držal pri živote, ich skladby zjednodušil a nechal ich vyznieť aj sólovo. Navyše ich dostal na voľné priestranstvo do spojitosti s prírodou..., a tak sa nositelia myšlienok večnosti ocitli vo večnej prírode. A naplňali aktuálne predstavy o mytologickej Arkádii. V skutočnosti chudobného gréckeho kraja, pričinením Vergíliových bukolicky idyllických a poetických opisov kraja večne blaženého pokoja a krásnej hudby. Uložiť zosnulého do prírody (na novodobý cintorín, ktorý ju mal evokovať) bolo skoro ako poslanie milovaného alebo inak blízkeho človeka na toto znovu ospevované miesto... Cintorín sa mu mal podobáť bujnou zeleňou a zastaveným časom (skamenelými postavami). Stal sa tak symbolom, alebo lepšie povedané, imaginárnou víziou, harmonického bytia na druhom svete a najvýraznejším nositeľom zádumčivých nálad. Útočiskom pre tých, ktorí radi unikali z pochybnej skutočnosti.¹¹

sarkofágos: melancholické spomínanie

Na evanjelickom cintoríne v Levoči (pamiatkovo chránenom od mája 2005) nájdeme pod košatým stromom náhrobok šľachtica Jozefa Baltazára Mazáryho (obr. 1). Je obdobne poskladaný z mohyly, stély, sarkofágu a urny, ktorému nechýba ani rubáš, ani erb ani sediaca smútiaca žena. Ibaže tá už neplače, iba ticho smúti... a hlavou sa nakláňa k náhrobku s latinským nápisom *FLOS MATRIS FLORE CECIDIT AETATIS* / =Kvet matky v kvete života zahynul/...¹² Symboly spásy sa vytratili... V Arkádii nemali miesto, hodil sa tam skôr prostý klasický sarkofág, ako v lietrárných a výtvarných dielach s námetom *Et in Arcadia ego* / =Som aj v Arkádii/, kde dostal úlohu miesta, pri ktorom sa treba nachvíľu zastaviť a zaspomínať a až potom ísť ďalej.¹³ Možno ju plnil medzi porastom levočského cintorína situovaný sarkofág na levích tlapách (obr. 2), ale vzhľadom na jeho blízkosť k cintorínovému kostolíku nie úplne.¹⁴ Jedným z impulzov k jeho vzniku mohol byť sarkofág situovaný v lese blízko obce Hadersdorf pri Viedni, ktorý patril známemu poľnému maršalovi Laudonovi (1791). Býva uvádzaný ako najranejší stredo európsky príklad uvedenia sarkofágového náhrobku do voľnej prírody.¹⁵

Aj gróf Johann Gobert Aspremont-Linden keď zakladal koncom 18. storočia park svojho kaštieľa v Lednických Rovniach na Považí (pod dohľadom svojho rakúskeho osobného lekára a botanika Antona Rochela), nechal tam síce postaviť kostolík, ale náhrobky umiestnil okolo neho. Tak našiel pri múre kostola miesto posledného odpočinku

Obr. 1 Levoča, náhrobok šľachtica Josefa Baltazára Mazáryho, okolo 1780, pieskovec, evanjelický cintorín. Foto 2002.

Obr. 2 Levoča, sarkofágový náhrobok, okolo 1790, kameň, evanjelický cintorín. Foto Mária Novotná, 2002.

Obr. 3 Lednické Rovne, náhrobok grófký Aspremont-Linden, rod. Nathany († 1816), torzo, mramor, park kaštiela. Foto Archív MÚ v Lednických Rovniach, 2001.

Obr. 4 Lednické Rovne, náhrobok grófa Johanna Goberta Aspremont-Linden († 1819), torzo, mramor, park kaštiela. Foto Archív MÚ v Lednických Rovniach, 2001.

v posvätej zemi a preda v parku, ako si to vždy prial, jeho dlhoročný priateľ osvietený dvorný komisár slobodný pán Anton Valentin Kaschnitz z Weinbergu (1740–1812), známy z reformačných čias cisára Jozefa II., ktorého sem preniesli z Moravy.¹⁶ Len pár krokov od neho dal urobiť rímsky sarkofág z mramoru na pamiatku svojej manželky grófký rodenej Bathány, ktorá zomrela roku 1816 (obr. 3)¹⁷ O tri roky neskôr blízko nej postavili aj jeho náhrobok z mramoru: sarkofág, na ktorom bolo súsošie smútiacej ženy (grófovej dcéry Márie Erdódy) a dieťaťa s urnou a erbom (dnes v torze, obr. 4).¹⁸

Melanchólia je ústrednou témou levočského náhrobku dvadsaťtri-ročného c. k. kapitána šľachtica Žigmunda Görgeya z Toporca († 1795) (obr. 5). Podľa vyrytých slov *vidua (...) perennis in pignus amoris lu-cens posuit* ho dala vyhotoviť vdova Žofia Richthausenová ako prejav večne planúcej lásky. Na antikizujúcom podstavci v podobe stély je socha smútiacej ženy, ktorá sa nakláňa nad urnou, jednou rukou si podopiera hlavu a zároveň odhrňa závoj siahajúci až po zem a v druhej drží lebku (od roku 2006 v úschove levočskej evanjelickej cirkvi). Do-

dajme, že lebka bývala spolu so sarkofágom kompozičným rysom obrazov *Et in Arcadia* ego.¹⁹ Drží teda symbol *vanitas*, márnosti a pomínutelnosti všetkého pozemského. Nohy má prekřížené v postoji, ktorý človek zaujme, keď zastane, nikam sa neponáhľa a chce udržať rovnováhu. Vychádza – v histórii umenia vďaka Dürerovej medirytine z roku 1514 – z dobre rozpracovanej obrazovej tradície pojmu melanchólia, ktorým sa označuje meditatívny smútok alebo filozofické zamyslenie. Ikonograficky sa prezentovala, presne tak ako levočská, zahalenou tvárou, neprítomným pohľadom a gestom, najčastejšie podopieraním hlavy rukou. Toto univerzálne gesto tvorí akúsi antropologickú konštantu: objavuje sa na egyptských sarkofágoch, gréckych stélach i v budhistickom umení. V podstate od antiky je chápanie melanchólie dvojaké: buď sa vnímala ako povahová črta výnimočných ľudí alebo ako chorobný stav, pričom jedno nevyklučuje druhé. Za príznak melanchólie v starogréckej medicíne sa považoval strnulý pohľad charakterizovaný termínom *katefeis* /zarazený, sklúčený/; jeho latinskou obdobou je *defigere oculos*, teda neprítomný pohľad upretý k zemi. V chronických prejavoch mohol byť aj celý svet vnímaný ako *mundus melancholicus*, ako znepokojujúce miesto naplnené nevysvetliteľnou clivotou. Stredovek prevzal melanchóliu ako chorobu, ktorú treba prekonať (aby nezvíťazil diabol nad ľudským duchom). Humanistickejšímu poňatiu, ktorý obsiahol aj poznatky z astrológie, bola bližšia predstava melanchólie ako smútenia nad niečím, čo už neexistuje, spojená s neschopnosťou pripustiť si túto stratu.²⁰ Na to nadviazali aj výklady z obdobia okolo 1800, ktoré predstavovali rozhodujúci obrad vo vývoji jej chápania.

Obr. 5 Levoča, náhrobok c. k. kapitána šľachtica Žigmunda Görgeyho, 1795, pieskovec, evanjelický cintorín. Foto 2002.

„Benjamin Fawcett vo svojej známej rozprave O melanchólii,²¹ ktorá vyšla roku 1780 v anglickom a 1785 v nemeckom jazyku, napísal, že „Nik zo živých sa jej s konečnou platnosťou nemôže zbaviť, nech by bolo postavenie človeka vysoké či nízke, nech by bol bohatý či chudobný, cnostný či hriešny; nie, ani ten najveselší, najšťastnejší človek... Rovnaký koniec čaká dobráka aj hriešnika, zradcu aj čestného človeka. To je to najstrašnejšie na svete: že každý skončí rovnako.“ Osudová požiadavka individuality a uniformita, ktorá je spoločensko-politickým i antropologickým činiteľom (napríklad v tom, že človek zomrie a jeho jedinečnosť je nenávratne preč), stávala vnímavých ľudí pred neriešiteľnú dilemu, týkajúcu sa požiadaviek všeobecnosti, ktoré zraňujú človeka v jeho jedinečnosti. Čím bol človek slobodnejší, tým viac sa zvyšovala miera zvierajúcich obmedzení. Tým sa otvorili citlivé body novodobej kultúry.“²²

Héraclés a Psyché: sila cností a krása duše

Evanjelický cirkevný zbor v Bratislave zakúpil prvé pozemky na zriadenie cintorína pri Kozej bráne roku 1783, hoci nápis na cintorínovej bráne mal vročenie 1786.²³ To mohol byť jeden z hraničných rokov vzniku dnes už bezmenného šľachtického náhrobku od neznámeho tvorcu (obr. 6a).²⁴ V zmysle neoklasicistických názorov sa vzdal explicitných znakov viery a pridrižoval sa antických odkazov. Podstavec pripomína sarkofág, vo výzdobe sú nadol obrátené fakle (znaky vyhasnutého života), urna s rúškou na slzy (atribút smrti),²⁵ uroboros (do kruhu stočený had, ktorý pohlcuje svoj vlastný chvost, staroveký egyptský symbol večného kolobehu, vzniku a zániku, smrti a znovuzrodenia) a napokon motýľ, ktorého telo je ešte larvou (symbol premeny pozemského života na nebeský, ktorý dával nádej na vzostup z temnej prízemnosti do večného svetla, obr. 6b). Náhrobku však dominuje postava muža v nadži-

Obr. 6a Bratislava, náhrobok neznámeho šľachtica, po 1786, kameň, evanjelický cintorín pri Kozej Bráne. Foto 2003.

Obr. 6b Detail, motýľ s telom larvy a uroboros. Foto 2006.

Obr. 6c Detail, hlava Herkula, Bratislava. Foto 2006.

Obr. 6d Detail, hlava Herkula, 1.–2. stor., Louvre. Repro en.wikipedia.org. Foto Jastrou, 2005.

votnej veľkosti, ktorého interpretáciu doterajšia literatúra obchádzala, a ktorého analógie v sepulkrálnej oblasti nám unikajú. Napriek tomu sa ponúkajú hneď tri indicie, ktoré nasvedčujú, že ide o postavu Herakla (lat. Hercula), najväčšieho a najsilnejšieho hrdinu antickej mytológie, syna najvyššieho boha, ktorého sochu mimochodom obdivoval aj Goethe pri svojej ceste do Ríma. 1. Herakles symbolizoval silu cnostného života alebo víťazstvo cností nad nepriazňou a zlom (diablom), čím si mohol získať logické miesto aj na náhrobku.²⁶ 2. Herakles podľa mytológie zbavil Arkádiu obávaného diviaka, ktorý ju pustošil, čo bol jeden z jeho dvanástich hrdinských činov, za ktoré ho bohovia odbarovali nesmrteľnosťou. Mohol teda naveky chrániť aj tú cintorínovú a zabezpečovať tak jej večný pokoj. 3. Socha muža sa najmä výrazom tváre podobá na rímsku sochu Herakla z 1.–2. storočia n. l., ktorý sa nachádza v Louvri²⁷ (obr. 6c a 6d). V neprospech týchto indicií je iba nadol obrátená facka v jeho rukách, atribút génirov, Heraklovi by prináležal kyjak. Uvažovanie, že ide o Herakla možno však ešte podporiť skutočnosťou, že Herakles bol predobrazom starozákonného siláka Samsona (knihy Sudcov 13–16). Bohom vyvolený stelesňoval silu viery. Vzoprel sa pohanským Filištíncom, ktorí ho potupne odviekli do svojho chrámu a vystavili na verejný posmech... On ho v hneve zborčil, pričom všetci zahynuli, aj on sám. U evanjelikov sa stal symbolom náhlejšej smrti. Tak sa objavuje napríklad na levočskom evanjelickom renesančnom epitafe Jána Wolfa.²⁸

Obr. 8 Virgil Solís: Spiace dieťa s lebkou a presýpacími hodinami, pred 1562, rytina. Repro Adam von Bartsch 19, s. 561.

Obr. 9 Henrick Goltzius: Dieťa s lebkou, 1594, rytina. Repro Adam von Bartsch 19, s. 292.

Obr. 7a, b Bratislava, náhrobok c. k. generála Šfachtica Fridricha Grawa († 1790), pieskovec, Ondrejšký cintorín. Foto 1995.

Roku 1784 vznikol v Bratislave na mieste poľa aj katolícky cintorín, ktorý podľa zasvätenia kaplnky dostal názov Ondrejšký. Zrejme v dôsledku jozefínskych reforiem, ktoré rušili pochovávanie v kostoloch a z hygienických dôvodov presúvali miesta posledného odpočinku za mesto. Cirkev to prijímala s nevôľou, reformy veľmi nerešpektovala a pochovávala vo svojich svätostánkoch hlboko do polovice 19. storočia alebo ešte dlhšie. Argumentovala, že ak sa chcú pozostalí modliť za spásu blízkych, aby neboli zatratení, majú tak robiť v kostole a nie nad hrobom. Ľudia však návštevy cintorínov vnímali inak. Oni sa tam nechodili modliť. Skôr chceli mať možnosť vyjadriť svoj osobný smútok,

Obr. 10 Bratislava, náhrobok neznámeho, okolo 1800, kameň, evanjelický cintorín pri Kozej bráne. Foto 1995.

Obr. 11 Torzo súsošia detí s lebkou a presýpacími hodinami, okolo 1800, kameň. Galéria mesta Bratislavy (inv. č. B 1526).

navštevovať hrob a oplakávať ho... skrátka chovať sa ako postavy z románov, ktoré čítali. Boli proti zmiznutiu zosnulého bez stopy, do bezmenných či spoločných hrobov (ako v Mozartovom prípade z roku 1791). Dokladá to aj náhrobok, ktorý dali zriadiť traja synovia Adolf, Frídrih a František svojmu otcovi c. k. generálovi šľachticovi Frídrihovi Grawovi († 1790) (obr. 7a, 7b). Bol neobyčajne krásny. Na kamennej mohyle s erbom stála pri zlomenom stípe, na ktorom ležali prevrhnuté presýpacie hodiny, ktoré svoj čas už dosypali, antická bohyňa Psyché (symbol duše) držiaca dlhú drapériu (rubáš) s nemeckým veršovaným nápisom.²⁹ Mala motýlie krídla, čo bol jej atribút a jedno odhalené ňadro na znak príležitosti k božstvu. Podľa všetkého jej tvorca dobre ovládal „moderný“ sochársky kánon. Harmonickým tvarom vdýchol aj poetický sentiment, možno pod dojmom básne z pera nemeckého melancholického poeta Matthissona (ktorý inšpiroval svojho času aj Beethovena). Ako by ilustrovala jeho verše, v ktorých *Psyché... / rozdeje závoj. / Od hrobu dvíha k priestorom tušiac sa / nesmrtného žitia myšlienka krídlom / bezputným; vo svete neistom mizne / zem pre ňu bľadnúc.*³⁰ Slovenský dejepis umenia pripisuje toto dielo viedenskému sochárovi trochu pochybnej povesti Karlovi Georgovi Mervillemu (1745 Würthenberg – 1798 Bratislava), ktorý pochádzal z okolia Stuttgartu a usadil sa vo Viedni, po dvanástich rokoch ju tajne opustil, aby sa zbavil prenasledovania svojich veriteľov, nachádzajúc útočisko práve v Bratislave, kde od roku 1791 tvoril (aj drobnú eroticky ladenú plastiku) a kde dožil svoj život.³¹

quis evadet?: pomínutelnosť

Psyché na Grawovom náhrobku nestojí pri zlomenom stípe náhodou. Kým antika poznala iba stíp ako označenie hrobu, renesancia „vynašla“ zlomený stíp ako symbol ľudskej pomínutelnosti. Postaral sa o to údajne nizozemský maliar a architekt Hens Vredeman de Vries (1527–1609), pôsobiaci aj v Prahe.³² Jeho súputníci – nizozemskí rytci ako Virgil Solis (1514–1562) alebo Henrick Goltzius (1558–1617) – prispeli svojimi rytinami zas k popularite nahých detí s lebkami, sediacych v lone prírody, ktoré boli obkolesené všetkým, čo pomínutelnosť pripomínalo: vädňúcimi rastlinami, kvetmi, presýpacími hodinami, mydlovými bublinami, prchavým dymom (obr. 8, 9). Emblemata týchto detí s lebkami obsahoval aj dvadsaťjeden zväzkový katalóg starých rytín a tlačí z 15.–17. storočia s názvom *Le Peintre graveur*, ktorý vychádzal v rokoch 1803 až 1821. Jeho zostavovateľom bol kurátor viedenských cisárskych grafických zbierok, sám medirytca a vzdelanec Adam von Bartsch (1757–1821). Otázka, či práve oni inšpirovali neznámeho tvorca bezmenného náhrobku (obr. 10) na evanjelickom cintorine v Bratislave alebo torzo súsošia v Galérii mesta Bratislavy (obr. 11) zostáva otvorená. Naproti tomu otázka *Quis evadet?* – Koho to neminie?, ktorú ilustruje, bola a je nad slnko jasná.

Daphné: premena

Ďalší príklad neoklasicistického náhrobku je z malej východoslovenskej obce Turňa nad Bodvou. Je venovaný pamiatke turnianskeho župana a zemepána chorvátskeho pôvodu, miestodržiteľského tajomníka, c. k. komorníka, rytiera radu sv. Štefana a strážcu sv. koruny a hlavného koniara grófa Jozefa Keglevicha z Buzina († 1798), manželka grófkya Terézie Tavonath a otca deviatich detí, medzi nimi generála grófa Štefana Keglevicha (1740 Bratislava – 1793), ktorý bojoval v sedemročnej vojne s Pruskom, vo vojnách s Bavorskom, Tureckom i s revolučným Francúzskom.³³ Na kultúrne väzby rodiny k cisárskej Viedni poukazuje výber autora náhrobku, ktorým je, podľa signatúry, rakúsky sochár Franz Christian Thaler (1759 Worgl, Tirolsko – 1817 Viedeň). Pracoval aj pre panovníka Františka I., ktorý sa na neho obrátil, aby vytvoril sadrový odliatok hlavy zosnulého Angela Solimana († 1796), populárneho černocho – nigerijského dvorného komorníka a slobodomurára s pohnutým osudom. Jeho sadrová hlava skončila v *Rollett-Museum* v Badene pri Viedni a skutočná po vypreparovaní v novozaloženom cisárovom prírodovedeckom kabinete.³⁴ Thaler robil takisto dosť morbidnú bustu Franza Liszta z kolorovaného včelieho vosku, ktorú

Obr. 12a, b Turňa nad Bodvou, Franz Christian Thaler – náhrobok grófa Jozefa Keglevicha, 1799, mramor, kostol Nanebovzatia Panny Márie. Foto Július Barczí, 2006.

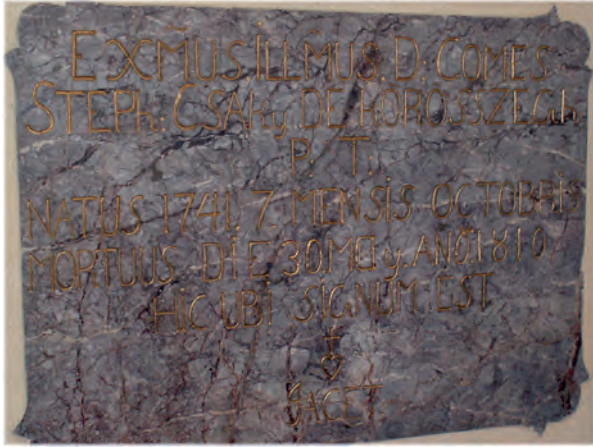
Obr. 12c Turňa nad Bodvou, Franz Christian Thaler – náhrobok grófa Jozefa Keglevicha (detail), 1799, mramor, kostol Nanebovzatia Panny Márie. Foto Július Barczy, 2006.

opatril skutočnými vlasmi tohto hudobného majstra, (bola načas v zbierke kancelára Metternicha). Náhrobok pre turnianskeho župana z roku 1799 (obr. 12a, 12b, 12c)³⁵ je oproti tomu kultivovaný a umelecky pôsobivý, a to aj vďaka použitiu farebných mramorov a zlatistých kovových detailov. Umiestnili ho po starom, do kostola, pretože šľachta na vidieku sa s pochovávaním na cintorínoch dlho nestotožnila a zrejme nevidela dôvod, prečo by nemohla byť uložená na večný odpočinok v objekte, ktorý dala postaviť alebo štedro financovala. Ani v takomto prípade sa však náhrobok nevzdal poukázania na vtedy cenenú spätosť s prírodou. Vysoká stéla je ukončená urnou s rúškou, strednú časť vyplňa latinský text, ktorý končí slovami *in perennem memoriam* (= na večnú pamiatku/, nad textom je portrétny medailón flankovaný nadol obrátenými fackami a pod textom je naznačený tmavý sarkofág na zlatistých dračích nohách, vyplnený reliéfom z bieleho mramoru. Práve ten dával priestor na zobrazenie... pololežiacej ženy v dlhom háve, ktorá svojim strnulým a sklúčeným pohľadom síce pripomína stelesnenia melanchólie, ale celkovým vyznením je bližšia nymfám – stelesneniam prírodných síl. Smútiaca nymfa drží medailón so zlatistým rodovým erbom obkolesená skalami a stromami. Mohli naznačovať dodnes nádherné údolie rieky Asi, vinúce sa pomedzi terasovité horské hrebene Nur a Zirayet (v dnešnom juhovýchodnom Turecku), ktoré medzi vodopádmi, v tieni cyprusových a vavrínových hájov, ukrývali antické letoviská, kde sa odohrávali pozemské radovánky starých Rimanov. Práve tam sa odohral aj príbeh o Apolónovi a Dafné známy z Ovídiových *Metamorfóz*. Eros si z božskej dvojice urobil „hračky osudu“ a svojimi šípmi zapríčinil, že on túžil po nej a ona po ňom nie. Pri Apolónovom prenasledovaní požiadala zúfalá Dafné bohov o pomoc, tí ju vyslyšali

a premenili na vavrínový strom (gr. *daphné*) – zobrazený na reliéfe vpravo i vľavo. Nie smrť, ale premena bola teda vykúpením... Pretože vavrín má stálezelené listy, stal sa symbolom večnosti. Jeho príjemná vôňa a trpká chuť pripomínala sám život. A liečivé účinky zas očistú... (v skutočnosti pôsobí vavrín protizápalovo). Vavrínovými listami sa očistil Apolón, keď zabil Pytóna, Orestes, keď zabil svoju matku. Tak to prevzali aj kresťania, ktorí verili, že dokáže očistiť aj poškvrnenú dušu.³⁶ Nech sú už odkazy symbolov na náhrobku akékoľvek, nesporne spĺňa všetky umelecké kritéria, aby mohol byť zapísaný do zoznamu chránených pamiatok.

To, že mnohí vtedajší ľudia skutočne žili antikou, či už v mestách alebo na vidieku, dokazujú spišský gróf Štefan Csáky z Cheresegu (1741–1810) a jeho povestne krásna manželka grófká Júlia, rodená Erdódy z Eberau a Monoszló (1747–?), ktorí si v čase vzniku náhrobku turnianskeho župana užívali čulého spoločenského života. Pre jeho potreby si na svojom panstve v Iliášoviach nechali zriadiť prírodný areál *Sans Souci* (= bez starostí/. Jeho vrch, potok a prameň si premenovali a adekvátne umelecky dotvorili: vrch Parnas s Apolónom, na jeho úpäť veštiareň s Dafné a pod ním prameň Múz, z ktorého čerpali nápoj umenia a vied...³⁷ V *Sans Souci* obkolesenom smrekovými lesmi sa oddávali kontempláciám, hram a filozofickým dišputám. Keď jeho vzdelaný zakladateľ zomrel, pochovali ho do iliašovského kostola, ktorý svojho času nechal postaviť. Možno skutočnosť, že nemal priamych potomkov a vtedy už ani milujúcu manželku, sa podpísali pod to, že dostal iba nenápadnú mramorovú tabuľu napravo od oltára (obr. 13).³⁸ Obsahuje okrem stručného latinského nápisu³⁹ len malý symbol srdca, z ktorého vyrastá kríž. S kotvou, ktorá tu chýba, by to boli symboly troch

Obr. 13 Iľašovce, náhrobok grófa Štefana Csákyho, 1810, mramor, kostol Sedembolestnej Panny Márie. Foto Mária Novotná, 2006.

Obr. 14 Banská Bystrica, génius na náhrobku rodiny Móry, druhá dekáda 19. storočia, kameň, katolícky cintorín. Foto Dokumentácia Pamiatkového úradu SR, Škrabská, 2000.

teologálnych alebo božských cností: viery, nádeje a lásky /*spes, caritas et fides*/. Myslela sa tým láska k Bohu a blížnemu, viera v Boha a nádej na Kráľovstvo nebeské. Príkladov ich zobrazení na náhrobkoch daného obdobia by sa však našlo viac.⁴⁰ V čase plnom pochybností a šírenia francúzskych revolučných myšlienok to bola nanajvýš vhodná pripomienka kľúčových kresťanských hodnôt.

genius: ochranca

Postupný návrat kresťanských symbolov najvýstižnejšie dokladá vývoj génia, ktorého podoby vychádzali viac z teoretických prác o umení ako z antických pamiatok. Za ich typologickú galériu sa považuje pamiatkovo chránený (a výstavbou diaľnice zdecimovaný) St. Marxer Friedhof vo Viedni.⁴¹ V komparácii s tamojšími sochami možno povedať, že typ Adonisa, ktorý na rozdiel od typu Thanata nemá prekrížené nohy, ale oboma stojí na zemi, je na Slovensku zastúpený pri stéle príslušníka rodiny Wachtler na Ondrejskom cintoríne v Bratislave. Tento génius je charakterizovaný životnou veľkosťou a duševnou neprítomnosťou. Niekedy v druhej dekáde 19. storočia začal génius strácať svoj „vzrast“, býval menší, obvykle spal, preto ho umiestňovali nie pri, ale na náhrobkoch ako to vidíme na stéle rodiny Móry na katolíckom cintoríne v Banskej Bystrici (obr. 14). V tretej dekáde 19. storočia sa „prebral“, začal prejavovať svoje city, plakal... ako génius pri vežovitej stéle s urnou Rosiny Sperl, rodenej Prihradny († 1830) (obr. 15). A napokon si kľakol, zopál ruky, eventuálne sa začal modliť a svoj zrak uprel na nebesia... ako na náhrobku rodiny Johanna Samuela Cervu na evanje-

Obr. 15 Bratislava, smútiaci génius pri náhrobku Rosiny Sperl, rod. Prihradny († 1830), evanjelický cintorín pri Kozej bráne. Foto 2006.

Obr. 16 Banská Bystrica, modliaci sa génius na náhrobku rodiny Cervu, okolo pol. 19. storočia, kameň, evanjelický cintorín. Foto 2005.

lickom cintoríne v Banskej Bystrici (obr. 16). To už začal splyvať s anjelmí, k interpretácii ktorých neboli potrebné teoretické spisy a klasické vzdelanie.⁴² Napriek tomu, že aj géniovia aj anjeli sú okrídlené bytosti, možno ich vo väčšine prípadov od seba odlíšiť: géniovia bývajú nahí alebo len sporo odetí, anjeli mávajú dlhý šat od hlavy až po päty, ak kľacia, tak géniovia na ľavom a anjeli na pravom kolene, atribútmi géni-ov sú nadol obrátená fakľa, vavrínový veniec, girlanda, urna, atribútom anjelov je nanajvýš kríž. Tieto okrídlené bytosti sa vo všeobecnosti spájali s predstavou posmrtného života, v ktorú ľudia neprestávali veriť.

sfinx: strážca

Ľudia s údivom poznávali aj mýty o posmrtnom živote egyptských vládcov. Najmä potom, čo účastníci Napoleonovej výpravy do Egypta na prelome 18. a 19. storočia objavovali jednu pamiatku za druhou. Z nariadenia samotného Napoleona vzniklo štvorzväzkové dielo *Description de l'Égypte* (1809), ktorého čítanie hnalo k brehom Nílu zvedavcov, dobrodruhov, bádateľov a umelcov. Išiel tam aj spomínaný spisový gróf Štefan Csáky. Následné dokumentačné výpravy z rôznych častí Európy, priniesli „na trh“ ďalšie diela: štvorzväzkové *Les Monuments de l'Égypte et de la Nubie* (1835–1845) alebo dvanásťzväzkové *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien* (1849–1859). V Ponitrianskom múzeu v Nitre sa nachádza súbor nedatovaných rytín s názvom *Treue*

Obr. 17a, b Titulný list a list Sepulcrum Sotis Regis Aegyptu z albumu *Treue Abbildungen egyptisch-griechisch-römischer Alterthümer* vydaného v Prahe. Ponitrianské múzeum Nitra (inv.č. 94 a 101. Foto Dokumentácia Ústavu dejín umenia SAV (inv. č. 19501 a 19495).

Abbildungen egyptisch-griechisch-römischer Alterthümer... / = Verne zobrazenia egyptsko-grécko-rímskych pamiatok/, ktorý vyšiel v pražskej tlačiarni dedičov P. A. Behmanna (obr. 17a, 17b). Ponúkali okrem iného motívy sfíng a pyramíd, ktoré prenikali do súdobej sepulkralnej oblasti. Na Slovensku podľa všetkého len ojedinelo.

Obr. 18a Emanuel Andrassy, *Egyptská hrobka kaštieľa vo Vlachove, okolo 1850, olejomaľba, SNM – Múzeum Betliar. Foto Š. Lipták 2006.*

Obr. 18b Karol Sterio, *Sfingy v parku kaštieľa vo Vlachove, 1847, olejomaľba, SNM – Múzeum Betliar. Foto Š. Lipták 2006.*

< ^
 Obr. 19 a, b Fričovce, park kaštieľa, hrobka šľachtickej rodiny Splényi a Gillányi z roku 1811, prestavba z 2. polovice 19. storočia. Foto Mária Novotná, Olga Gyárfášová, 2006.

Obr. 20 Fričovce, Filip Jakub Prokop – náhrobok malého Gabriela Splényiho († 1805), park kaštieľa, interiér hrobky. Foto Dokumentácia ústavu dejín umenia SAV (starý fond).

Pôvodnú podobu hrobky rodiny Splényi a Ghillányi v parku fričoveckého kaštieľa v Šariši nepoznáme. Napriek prestavbe možno povedať, že svojou kompozíciou bola blízka „egyptskej hrobke“ v parku kaštieľa Andrásyovcov vo Vlachove na Gemeri. Vlachovská stavba však podľa posledných zistení funkciu hrobky neplnila. Je dvojpodlažná s pyramidálnou strechou, bočnými schodiskami a štyrmi sfingami, dnes v dezolátnom stave. Jej pôvodný stav zachytil gróf Emanuel Andrásy (1821–1891), sfingy maliar Karol Sterio (1821–1862). Oba obrazy sú v betliarskom kaštieľi (obr. 18a, b). Podobá sa na dnes už prestavanú fričoveckú hrobku (obr. 19a, 19b), ktorú dal postaviť roku 1811⁴³ vslúžilý generál barón Gabriel Splényi de Miháldi šesť rokov po smrti svojho synčeka Gabriela. Bol jediným, ktorého mal so svojou druhou, o 54 rokov mladšou manželkou Julianou, rodenou Ghillányi. Narodil sa nevyliciteľne chorý a do roka zomrel (1805). Pripomína to aj latinský nápis⁴⁴ na náhrobku, ktorý je v interiéri hrobky. Sarkofág na levích tlapách a so smútiacou ženou je dielom českého sochára pôsobiaciho vo Viedni Filipa Jakuba P r o k o p a (obr. 20).⁴⁵ Roku 1814 pochovali do hrobky 24-ročnú Julianu, ktorá sa zo žiaľu nad stratou syna už nepamätala a 1816 aj 82-ročného baróna.

Hrobka (dnes kaplnka sv. Bartolomeja) stojí vlastne v blízkosti kostola. K jej vchodu vedie schodište z prírodného kameňa, ktoré sa po pár stupňoch rozdeľuje na pravé a ľavé, medzi nimi bol pôvodne vchod do krypty. Flankujú ho pôsobivé terakotové sfingy. Plnia si svoju úlohu: strážia posvätné miesto tak ako to robili od nepamäti. Sú symbolmi existenčných otázok, na ktoré nikto nepozná odpovedať. Trápili nimi aj hrdinu Sofoklovej drámy kráľa Oidipa ...

pyramída

Pyramída je cudzie slovo pre ihlan. Rovnako ako obelisk má svoj pôvod v staroegyptskej kultúre. Jej tvar prevzala aj antická kultúra, nie však funkciu. V neoklasicizme sa vyskytuje v podstate dvojako: ako voľne stojaci alebo pristenný náhrobok. Zároveň sa jej tvar varioval a vznikali rozmanité pyramidálne útvary blízke pylónom (stĺpcom v tvare zrezaného ihlana).

Prvý typ – voľne stojaci – vidíme na bratislavskom náhrobku šľachtica Nikiho Depaully von Zeleméra († 1815) aj s odkazom, že na svojich milovaných bude čakať tam, kde už nie je smrť... (obr. 21) alebo na náhrobku staviteľa a tesárskeho majstra Antona Dankó († 1818) v neobvyklej kombinácii s Ukrižovaním a zátiším vanitas (dnes už odcudzeným) (obr. 22). Staviteľ sa zrejme podpísal aj pod náhrobok spišského grófa Františka Gregora Berzeviczyho z Brezovice († 1822), autora prác o uhorskom priemysle a obchode (1797) a o postavení uhorských sedliakov (1806).⁴⁶ V prvej navrhoval rozvoj obchodu pomocou európskej lodnej dopravy po riekach prepojených kanálmi, v druhej nové občianske vzťahy. Sám sa plavil na plti so sudmi vína po Poprade, Dunajci a Visle... Tiež navrhoval zmeniť daňový systém a zrušiť poddanstvo. Bol osvieteným vzdelancom, vynikajúcim hospodárom (*Volkswirt*) a právnikom, členom učenej spoločnosti v Göttingene, kde okrem Pešti študoval.⁴⁷ Zastával funkcie v evanjelickej cirkvi. Do jeho kaštieľa vo Veľkej Lomnici chodilo za ním veľa uhorských učencov, ktorých rád brával do tatranskej prírody. Okrem toho si nechával posielat' noviny priamo z Paríža, ktoré mu prinášali iba s dvojdňovým oneskorením. V nich sa mohol dočítať

Obr. 21 Bratislava, náhrobok šľachtica Nikiho Depaully von Zeleméra († 1815), Ondrejský cintorín. Foto Dokumentácia ústavu dejín umenia SAV (starý fond).

Obr. 22 Bratislava, náhrobok staviteľa Antona Dankó († 1818), Ondrejský cintorín. Foto 1995.

Obr. 23 Veľká Lomnica, torzo náhrobku grófa Berzeviczyho († 1822), cintorín. Foto Mária Novotná, 2007.

nielen ako popravili sestru panovníka, ale pravdepodobne aj o tom ako francúzsky ľud defilloval v antických tunikách oslavujúc víťazstvo Francúzskej revolúcie... víťazstvo demokracie.⁴⁸ Jeho náhrobok na veľkolomnickom cintoríne predstavuje kubus z tatranských žulových kameňov... (obr. 23), ktorý mohol byť hrobkou, pyramidou, mohylou alebo niečím iným. Zub času a novodobé zásahy (betónovaním a osadením kovovej tabule so slovenským nápisom) znemožňujú dedukciu typu z autopsie. Rozmer náhrobku, respektíve jeho časti, však dáva tušiť, že išlo o monumentálne dielo.

Druhý typ – prístenný – reprezentuje náhrobok grófa Pavla Zerdahelyiho z Nitrianskej Stredy⁴⁹ z roku 1825 (obr. 24). Dala ho zriadiť jeho manželka barónka Anna Hunyady z Kéthelyu a umiestniť do interiéru kostola Povýšenia sv. Kríža v Nitrianskej Blatnici, napriek tomu, že Zerdahelyiovcí mali od roku 1782 svoju rodovú hrobku v Nitrianskej Strede. Objednala ho u viedenského sochára Michaela B a u e r a (1779–1854),⁵⁰ ktorý sa rok po svojom štúdiu na viedenskej akadémii a krátkom pobyte v Mníchove usadil roku 1821 v Pešti.⁵¹ Náhrobok tvorila akoby stena pyramidy, na ktorú bol aplikovaný hranol s poloblúkovým otvorom na

kahan i tabuľa s maďarským textom.⁵² Zdobil ho reliéf s dvojicou géniov – Thanata a Hypna s poslaním odnášať mŕtvych do podsvetia –, ktorí držali portrétny medailón grófa. Pri „pyramide“ stáli obelisky, ktoré neboli ako v Egypte ukončené pozláteným špicom, ale kubusom s motívom slnka. Pôvodne odrážali slnečné lúče a zabezpečovali prísun blahodárnej energie do pyramidy. To znamená, že náhrobok formálne tmočil ideu večného života. Po vyše sto rokoch náhrobok zanikol, neprežil úpravy kostola v 70. alebo 80. rokoch 20. storočia, kedy ho odstránili. Zachránil sa iba reliéf géniov, ktorý je na fare (obr. 25).⁵³

Tento náhrobok nás privedol do 30. rokov 19. storočia, kde sa väčšina stredoeurópskych kapitol o neoklasicistických náhrobkoch končí. Na Slovensku najmä zásluhou troch sochárov – Štefana Ferenczyho (1792–1856), Vavrinca Dunajského (1784–1833) a jeho syna Ladislava (1822–1904) – pokračovala. Naďalej rozvíjala princípy tvorby, ktoré si osvojovali na viedenskej akadémii. Obsahovo však už začínala riešiť iné problémy, predovšetkým pretvorenie stoického vyjadrenia pocitu smútku na autentickjší romantický pocit, ktorý niesol so sebou aj prvky národného entuziazmu.

Obr. 25 Nitrianska Blatnica, Michael Bauer – géniovia z náhrobku grófa Pavla Zerdahelyiho, r. k. fara. Foto Igor Pinter, 2004.

Obr. 24 Nitrianska Blatnica, Michael Bauer – náhrobok grófa Pavla Zerdahelyiho, 1825, kostol Povýšenia sv. Kríža (náhrobok sa nezachoval). Foto Dokumentácia ústavu dejín umenia SAV.

Poznámky:

- LIPTÁK, Lubomír: Poloha Slovenska na javisku európskych dejín. In: LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 29 a nasl.
 - Hovorila o tom ako Rimania bojovali na Považí s Germánmi, ti ich obkľúčili a nechali za letných horúčav o hladu a smáde. Keď vysilení rímski legionári – kresťania videli, že nastal ich koniec, pokľakli a modlili sa. Vtedy sa strhla búrka, blesky udierali do germánskych radov... a prúdy dažďovej vody, ktoré si zachytávali na štítoch, im dali toľko sil, že dokázali zvrátiť situáciu. MARSINA, Richard (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1998.
 - Ako zberateľ antických sôch sa spomína napríklad trnavský humanista, básnik, historik a lekár Ján Sambucus (1531–1584), ktorý rozšíril svoje zberateľské záujmy vplyvom prefekta vatikánskej knižnice a slávneho zberateľa antických pamiatok Fulvia Orsiniho, s ktorým sa priatelil. VANTUCH, Anton: *Ján Sambucus*. Bratislava: Veda, 1975, s. 94–95. – Za upozornenie na túto skutočnosť ďakujem Mgr. Zuzane Ludikovej.
 - Adam Friedrich Oeser sa narodil v dome na Michalskej ulici č. 10 v Bratislave ako syn remenára Johanna Friedricha Oesera a Rosiny Schwarzöhr, jeho neskorší nevlastný otec Johann Christian Plankenberger bol rukavičkář. 1722 navštevoval bratislavské evanjelické lýceum, od 1724 sa už učil za cukrára, 1728–1730 sa učil maľovať u E. F. Kamanfa v Bratislave a 1730–1733 u barokového maliara Jacoba van Schuppena na AVU vo Viedni. 1733–1734 pôsobil v bratislavskej dielni Georga Raphaela Donnera. 1735 odišiel opäť do Viedne a 1739 do Drážďan, kde na objednávky robil portrétny miniatúry. 1745 sa oženil s Rosine Elisabeth Hohburg, mal s ňou osem detí, z ktorých štyri zomreli v útlom detstve. 1754 u neho býval Winckelmann, s ktorým 1755 išiel do Ríma. 1759 sa usadil v Lipsku, kde bol 1764 menovaný za riaditeľa Kresliarskej akadémie, 1765–1768 dával súkromné hodiny kreslenia Goethemu. 1776 ho prijali do slobodomurárskej lóže Balduin. S Bratislavou udržiaval styky vďaka svojej sestre. Keď sa dozvedel o stavbe nového evanjelického kostola, namaľoval a daroval obraz pre hlavný oltár. Bližšie o ňom napr. KELETI, Magda: *Adam Friedrich Oeser a umenie jeho doby*. In: Pamiatky a múzea, 1999, č. 4. WENZEL, Michael: *Adam Friedrich Oeser. Theorie und Praxis in der Kunst zwischen Aufklärung und Klassizismus*. Weimar, VDG, 1999. FÖRSTER, Otto Werner: *Adam Friedrich Oeser (1717–1799)*. „Stille Größe und edle Einfach“. In: FÖRSTER, Otto Werner (ed.): *Freimaurer in Leipzig*. Leipzig. Taurus, 1999, s. 15–21.
 - Nemecký archeológ Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) vydal dieľo o napodobňovaní gréckych diel v maliarstve a sochárstve (*Die Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*) roku 1755 v Drážďanoch. Hoci vyšlo iba sotva v 50 exemplároch, okamžite vyvolalo rozruch. 1756 vyšlo druhé vydanie. Ponúkalo nové myšlienky a koncepty a nabádalo k cestám do Ríma, kde pracoval ako kardinálov knihovník a so záujmom sledoval najnovšie archeologické vykopávky Herkulanea, ktoré sa potom stali základom pre jeho Dejiny umenia staroveku (Drážďany, 1764). Za najdôležitejšiu úlohu umenia považoval zobrazovanie krásy, resp. idey ideálu krásy. – wikipedia.com (2007).
 - Pre antickú recepciu mala význam napr. Goetheho genealógia antických bohov (*Göttergenealogie*), ktorú zostavil spolu s profesorom archeológie Berlínskej akadémie umenia Karlom Philippom Moritzom. Vyšla roku 1791, do
- siahla desať vydání a jej vplyv bol nesmierny. GUTGSELL, Christine: *Engel- und Geniegrabskulpturen auf dem St. Marxer Friedhof in Wien*. Diplomová práca. Wien. Wiener Universität, 1990, s. 62.
- Fresku vytvoril v Gohliskom zámokku (dnes súčasť Lipska) v rokoch 1771–1780 spolu so svojimi žiakmi pre univerzitného profesora histórie a dvorného historiografa Johanna Gottloba Böhmeho, veľkého milovníka a zberateľa umenia (najmä medirytín), s ktorým sa často stretával. EBERLE, Martin: *Gohliser Schlößchen Leipzig*. Brožúra. Regensburg. Schnell + Steiner, 2000, s. 8. – Doplnené.
 - Adam Friedrich Oeser (návrh): Epitaf M. Chr. von Hoyma, 1771, mramor a alabaster, južná stena chóru v Dorfkirche, Droyßig. Foto: Bildarchiv Marburg (neg. č. B 20.219/10).
 - Obelisk je nahor sa zužujúci pylón ukončený pyramidou (*pyramidion*). Patril k staroegyptskému kultu Slnka, kultu boha Ra. Preto bývalo jeho ukončenie kovové, často zo zlata a odrážajúce slnečné lúče žiarilo. Umiestňovali ho pri pyramidách vo viere, že odrazené lúče boha Ra preniknú aj k zosnulému a dajú mu energiu k večnému životu. Tak sa vnímal ako symbol večného života. Prenesený do Rímskej ríše si zachovával svoju funkciu v spojitosti s náhrobkami. Ešte aj pred mauzóleum cisára Vespasiana z obdobia okolo roku 79 n. l. postavili dva obelisky. Stredovek si obelisk ponechal v kulte smrti iba v legendárnych rovinách, neuplatňoval ho žiaden náhrobok až do obdobia renesancie. Vtedy sa jeho vztyčovanie stalo typickým pre Rím (dodnes ich tam je počtom trinásť najviac na svete). Symbolika večnosti sa posilnila udatnosťou (cnosťou). Sprievodný text najstaršieho známeho emblému s vyobrazením obelisku udáva, že skutočná sláva povstáva z udatností (cnosti) – *Resurgit ex virtute vera gloria*.
- S obeliskom ako samostatným náhrobkom sa stretávame v druhej polovici 17. storočia vo francúzskom prostredí vplyvom znovuoživenia kultu slnka za Ludovíta XIV. Nachádzame ho ale len sporadicky, lebo nebol zrovna najvhodnejším typom pre náhrobky umiestňované v interiéroch kostolov. Až keď sa dostal do (pôvodného) voľného priestoru, čo sa udialo po egyptských napoleonských výpravách koncom 18. storočia, stal sa obľúbeným a pôsobivým pomníkom záhrad, parkov i cintorínov. Medzi slobodomurármi predstavovala jeho vertikálna duchovno a horizontálna šíriacu sa hmotu; keďže jeho zvislosť je dominantná symbolizoval prevahu duchovna v človeku. MEMMESHEIMER, Paul Arthur: *Das klassizistische Grabmal. Eine Typologie*. Dizertačná práca. Bonn, 1969, s. 127–133. VOLKER, Plagemann: *Denkmäler im 19. Jahrhundert*. München, 1972, obr. 7. BIEDERMANN, Hans: *Lexikon symbolov*. Bratislava . Obzor, 1992, s. 199. ZATLOUKAL, Pavel: *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc, 2002, s. 79.- Koncepčne podobným, avšak výtvarne náročnejším, je v Čechách napríklad náhrobok Adama Auersperga z obdobia po roku 1775 v zámockej kaplnke v Žleboch (Kutná Hora). PRAHL, Roman (ed.): *Umnění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*. Praha. Academia, 2004, s. 21.
- Zakladanie novodobých cintorínov sa pripisuje evanjelickým kruhom, ktorými konvenovala predstava cintorína v podobe prírodnej záhrady s individuálne chápanými a voľne (nesymetricky) umiestnenými náhrobkami. Možno aj preto, lebo už Luther povedal, že cintorín má byť *tichým miestom určeným k rozjímaniu*. JÖCKLE, Clemens: *Memento mori*. Praha 2000, s. 13.
- Nápisy náhrobku sú už nečitateľné. Uvádza ich však Gustáv Pogán v rukopisnom

zozname náhrobkov z roku 1956 (s. 27, náhrobok č. 154), ktorý sa nachádza na Farskom úrade cirkvi ECAV v Levoči. Za jeho láskavé zapožičanie ďakujem Dr. Astrid Kostelnikovej.

- Uvádza nápis vpredu: *FLOS MATRIS FLORE CECIDIT AETATIS. / MONUMENTUM / JOSEPHI BALTHAZARI MAZÁRY / DE NAGY RÉTH ET IN HERNÁD KÉRCES / QUI / UNUS SUPERSTES MATRIS AERUMATIS FILIUS / ULTIMUS RAMI JOANNIS MASCULUS HAERES / DOTUM EXCELLENTIA / AP.. PRA AESTANTIA / ...UTA DIGNUS / ...ATIS / ...S OBIIT. VZADU: LUGENS MATER / ANNA MARIA NATA VÁRADI SZAKMÁRY / RELICTA JOSEPHI QUONDAM MAZÁRY LADSTIPULANTE / CARISSIMO MARITO LUDOVICO UJHÁZY / FILIO, / QUEM SOLLICITA TUMULO ERIPERE / NON POTUIT / MEMORIAM ILTRA ILLUM SERVATURA / POSUIT. / A.R.S.*
- 13 PANOFSKY, Erwin: Et in Arcadia ego. Poussin a elegická tradícia. In: PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha. Odeon, 1981, s. 231–250.
- 14 Gustáv Pogán (c. d. v pozn. 12, s. 42, náhrobok č. 118) uvádza v rámci odpisu už vtedy zničeného nápisu rok 1780 s otáznikom. Ak by tomu bolo tak, patril by k najstarším stredo európskym príkladom sarkofágového náhrobku umiestnenom na cintoríne.
- 15 MEMMESHEIMER, Paul Arthur: c. d. (v pozn. 9), s. 75.
- 16 Nápis na náhrobku: *ANTON VALENTIN FREIHER KASCHNITZ GEB. ZU WIEN 1740 GEB. ZU JAHRE 1812 /FREUND DES GRAFENASPREMONT. LEICHE AUS MAHREN HERGEBRACHT/*. – Opis parku a náhrobkov pochádzajú z rukopisu Jána Bárta z 20. rokov 20. storočia, zamestnanca miestnych sklární. Sú rôznou formou citované napr. SCHREIBER, Rupert: *Domínium Lednicz 1890–1940*. 1940. RUNKOVIČ, Gejza: *Parky a vzácne stromy v Považsko-bystrickom okrese*. Martin. Osveta, 1978, s. 19 a nasl. (tu sú aj jediné reprodukcie pôvodného výzoru náhrobkov, pred ich poškodením vandalmi).
- 17 Nápis: *OBIIT DIE XXVI IAN MDCCCXVI DIL UXORI REGINAE NATE BATTHYAN ASPREMONT*.
- 18 Nápis: *GENITORI OPTIMO COMITI JOH. GOBERTHO ASPREMONT-LINDEN NATO XXII. SEPT. M. D. C. C. L. VII. DEM XVI. SEPT. M. D. C. C. XIX. TRISTISSIMA FILIAO COMITISSA MARIA ERDÖDY POSUIT*. Za láskavé poskytnutie materiálov pripravených k obnove parku, ktoré vypracoval Ing. arch. Babjak a Anna Danišová roku 2001, ďakujem Eve Kucejovej z Obecného úradu v Lednických Rovniach.
- 19 PANOFSKY, Erwin: c. d. (v pozn. 13), s. 242.
- 20 INGERLE, Petr: *Melancholické obrazy – Obrazy melanchólie*. In: Ateliér, 2001, č. 5, s. 2 a 12.
- 21 FAWCETT, Benjamin: *Über Melankolie, ihre Beschaffenheit, Ursachen und Heilung, vornämlich über die so genannte religiöse Melankolie*. Preklad z angličtiny do nemčiny. Leipzig. Weidmann und Reich, 1785.
- 22 FÖLDÉNYI, László F.: *Melanchólia*. Bratislava. Kalligram, 2001, s. 192–193.
- 23 *Pressburger Zeitung*, 20. 5. 1786, list 40, s. 321–322.
- 24 Spojitosť s Petrom Brandenthalom /Prandenthalom/, jedným z mála známych sochárov, ktorí tu vtedy pôsobili, autora reliéfu *Rozsieváča* pre evanjelický kostol, by bola nateraz príliš hypotetická.
- 25 Lessing za príhodný atribút smrti považoval aj urnu. Aby mohla byť uplatnená a zobrazovaná v čase zákazu kremácie, mohli ju veriaci nahradiť nádobou akéhokoľvek druhu, doslova hovorí o „akejkolvek fľaši“, pretože starí Gréci prikladali urny aj k zosnulým pochovaným v zemi. Doplnenie rúškou (na slzy) alebo rubášom je už neoklasicistickým príspevkom do sepulkrálnej symboliky. LESSING, Gotthold Ephraim: *Wie die Alten den Tod gebildet?* Berlin, 1769, s. 31. GUTGSELL, Christine: c. d. (v pozn. 6), s. 70.
- 26 BRUMMER, Hans Henrik: *The Statue Court in the Vatican Belvedere*. Stockholm. Almqvist & Wiksell, 1970, s. 236–237.
- 27 Mramorové súsošie Herkula s dieťaťom a laňou, s výškou 262 cm, je dielom z obdobia rímskeho cisárstva. Objavili ho roku 1568 v Tivoli, východne od Ríma. Charakterom patrí ku gréckemu sochárstvu 2. polovice 4. stor. pred n. l. – www.louvre.fr (2006)
- 28 Za upozornenie na túto skutočnosť ďakujem PhDr. Márii Novotnej z Levoče.
- 29 *AN TVGENDEN UND THATEN / EDLER BURGER UND VATER / FRIEDRICH V. GRAW / STARB ALS K. K. GENERAL / AM 26. JUNI 1790. / VON SEINEN 3 SOHNEN ADOLF, FRIEDRICH, FRANZ.* (= Cnosti a činy sfachtili občana a otca Fridricha von Grawa, ktorý zomrel ako cisársko-kraľovský generál 26. júna 1790. Od jeho troch synov Adolfa, Fridricha a Františka.)
- 30 MATTHISSON, Friedrich von (1761–1931): Psyché. In: MATZENAUER-BEŇOVSKÝ, F. O.: *Anthologia z poetickéj literatúry nemeckej*. I. diel. Viedeň. vlast. nákl., Mechitarifská tlačiareň, 1890, s. 409.
- Matthissonove *Gedichte* vyšli roku 1787 a potom v pätnástich ďalších vydaniach. Obľuboval ich aj Schiller pre ich melancholickú sladkosť, krásnu popisnosť scenérií, melodičnosť veršov a lahodne znejúci jazyk. – *Encyclopaedia Britannica*. 1910–1911. en.wikipedia.org
- 31 PETROVÁ, Anna: *Umenie Bratislavy 1800–1850*. Bratislava, 1958, obr. 60, 61. ČUNDERLÍK, Alexander – OBUCHOVÁ, Viera – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana: *Ondrejský cintorín*. Bratislava. BIS, 1990, s. 27–28. PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária: *Počiatky klasicistického sochárstva v Bratislave a na západnom Slovensku*. In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava. Veda, 2002, s. 191–210. – OBUCHOVÁ, Viera: *Ondrejský cintorín*. Bratislava. PT Marenčin, 2004, s. 38–40 (chybne uvedené meno sochára ako Karl Georg Herzsavil).
- 32 V súvislosti s náhrobkami ho potom uplatnil architekt Karl Friedrich von Schinkel (1781–1841), čo prispelo k jeho rozšíreniu po stredo európskych cintorínoch. HAUBOLD, Barbara: *Die Grabdenkmäler des Wiener Zentralfriedhofs von 1874 bis 1918*. Dizertačná práca. Münster, 1990, s. 138–139.
- 33 *Slovenský biografický slovník*, 3. zv. Martin. Matica slovenská, 1989, s. 58–59.
- 34 Angelo Soliman slúžil cisárovi Jozefovi II., potom kniežatovi Johannovi Georgovi Christianovi von Lobkowitzovi, ktorému zachránil život i Václavovi von Liechtensteinovi. Bol priateľom uhorského básnika a slobodomurára Ferencu Kazinczyho. FIRLA, Monika: *Angelo Soliman - Ein Wiener Afrikaner im 18. Jahrhundert*. Ausstellungskatalog. Baden bei Wien 2004.
- 35 Za láskavé upozornenie na tento náhrobok ďakujem Júliusovi Barczimu z Rožňavy.
- 36 BIEDERMANN, Hans: c. d. (v pozn. 9), s. 325–326.
- 37 Gróf Štefan Csáky začal iliašovské panstvo zveľaďovať po svojich viedenských štúdiách v Theresiane u jezuitov a po svadbe s Júliou, ktorá sa konala vo Viedni 24. októbra 1764. Najprv prestaval kaštieľ, pri ktorom zriadil francúzsky park. Roku 1773 sa pustil do *Sans Souci*. Behom dvoch rokov bol hotový. Podľa mapy mal kaplnku prvého uhorského kráľa Sv. Štefana a okolo nej živý plot (D), neďaleko letohrádok pre hostiny a plesy (B), hostovské izby (C), izby pre personál (E), pri nich kvetinové záhrady a nad nimi

na meditáciu filagóriu (F) a pustovňu (G). Od letohrádku viedli pešinky k lúkam, určeným na rôzne hry ako rytierske turnaje (I), dostihy (L), streľba na cieľ (M), hry v kocky (N), hry s holubami (O), kolotoče (K), hry s loptou (V). V strede na vyvýšenom mieste bolo hľadisko (P). Za lúkami bola veľká vtáčica voliéra na pozorovanie vtákov a počúvanie ich spevu (T).

V letohrádku sa spomína knižnica s 5160 zväzkami francúzskych a talianskych kníh, predovšetkým Voltaira, kam chodievali dišpurovať uhorskí slobodumurári, aj Ferenc Kazinczy... Napokon intenzita spoločenských podujatí grófsky pár finančne vyčerpal, rovnako ako žiarlivostné scény kvôli Juliínym pletkám s grófm Sztárayom, ktoré viedli k odlúčeniu manželov a asi roku 1803 aj k rozhodnutiu grófa *Sans Souci* zničiť. Vzácné kusy nábytku vystaňoval, knižnicu predal a letohrádko podpálil. Potom žil v kaštieli v dedine, venoval sa vínu, poľovačkám, koňom a starostlivosti o lesy, roku 1793 dal postaviť zrub, čo bol začiatok vzniku Starého Smokovca. Grófka Csáky žila vo Viedni.

Zo *Sans Souci* sa zachoval inventár mobiliáru, faktúry a dodacie listy kameňárov a stolárov zo Spišskej Novej Vsi, Spišských Vlách a Levoče. Na maliarskej výzdobe sa podieľal z Čiech pochádzajúci viedenský maliar Franz Xaver Wagenschön (1726–1790), žiak Paula Trogera. *Sans Souci* básniky ospeieval miestny učiteľ František Demko.

Po smrti bezdetného grófa dedičia koncom 19. storočia celé panstvo predali obci, ktorá ho rozparcelovala na stavebné pozemky. Kaštieľ bol rozobraný na stavebný materiál.

Zostala iba ruina kaplnky a obelisk. PAJDUŠÁK, Matúš: *Smižany – Iľašovce. Sans-souci. Nástin dejepisný*. 1925 (SNK Martin, sign. MS SC 15272).

- 38 Náhrobok je uvedený ako „empírová mramorová náhrobná doska z roku 1810“. – *Súpis pamiatok na Slovensku*. I. diel. Bratislava. Obzor, 1967, s. 490.
- 39 *EXMUS. ILLMUS. D: COMES / STEPH. CSAKY DE KOROSSZEGH / P: T: / NATUS 1741. 7. MENSIS. OCTOBRIS / MORTUUS. DIE 30. May. ANO. 1810 / HIC UBI SIGNUM EST. // JACET.*
- 40 Napríklad na náhrobku grófký Márie Anny Eszterházy, rodenej von Abensperg-Traun (1842–1807) na Ondrejskom cintoríne v Bratislave.
- 41 GUTGSELL, Christine: *c. d.* (v pozn. 5).
- 42 Blížšie pozri HERUCOVÁ, Marta: *Okrídlené bytosti na náhrobkoch*. In: MALÍTI, Eva (ed.): *Symbolizmus v kontextoch a súvislostiach*. Bratislava. Ústav svetovej literatúry, 1999, s. 367–378.
- 43 *Súpis pamiatok na Slovensku*. 1. diel. Bratislava. Obzor, 1967, s. 363.
- 44 Nápis: *SPLENYA GENS GRANDISOVE PATER MATEROV FIDELIS / MEST (?)IC COLLAPSAS DEPOS VISTIS OPES / (?)AVOLAT EX GREMIO NONUM PUER AUCTUS IVANNUM / GAUDIA, SPES ET AMOR CUM GABRIELLE IACENT / MIICCLLDVII* (= V tomto hrobe je pochovaný otcem a matkou oplakávaný potomok veľkého a víťazného rodu Splény. Vlastná krv, ktorá mala byť oporou a pomocou, deviatorodený syn predčasne odletel z lona rodu. Naša ročná radosť, starosť a láska odletela s Gabrielom, ktorý tu leží mŕtvý. 1805.
- 45 Sochár Filip Jakub Prokop (1740 Liberka – 1814) študoval na viedenskej akadémii umenia. Spolupracoval na výzdobe schönbrunského zámku. V rodnom kraji – na Rychnovsku – sa jeho diela zachovali okrem Liberky (socha sv. Václava a sv. Jána Nepomuckého), v Uhřínově pod Deštnou, Dobrém a Nebeské Rybné (kde začínal pracovať ako chlapec roku 1759 pri stavbe opevnenia). V Uhorsku sú jeho diela v Bratislave (sochy na atike Primaciál-

neho paláca), Galante (alabastrové súsošie pre kostol sv. Štefana kráľa, 1804) a Fričovciach (spomínaný náhrobok Gabriela Splényiho, 1805). – www.silverium.com (2007). Doplnené.

- 46 BERZEVICZY, Gergely: *De commercio et industria Hungariae, 1797. De conditione et indole rusticorum in Hungaria*. Levoča 1806.
- 47 *Szepesi*. Szombathy 1986.
- 48 TINKOVÁ, Daniela: *Francouzská revoluce*. In: HANUŠ, Jiří (ed.): *Dějiny kultury civilizace Západu v 19. století*. Brno. CDK, 2002, s. 23.
- 49 Gróf Pavol Zerdahelyi z Nitrianskej Stredy (*Zerdahelyi Pál de Nyitra-Zerdahelyi*) bol synom nitrianskeho podžupana Jána III. a Barbory, rodenej Motesickej (*Motesiczky Bora*) a synovcom bansko-bystrického biskupa Gabriela Zerdahelyiho. Mal troch bratov Juraja, Andreja a Floriána. Najstarší Juraj bol v rokoch 1781 až 1814 nitrianskym podžupanom. Pavol získal panstvo *Sarfa* (Nitrianska Blatnica) niekedy začiatkom 19. storočia, pravdepodobne od nitrianskeho biskupstva. Tamojší renesančný kaštieľ nechal prestavať. 1802 získal najvyšší civilný záslužný rad – Rad sv. Štefana. Pôsobil ako administrátor mesta Ostrihom a ako c. k. komorný radca Františka II. Habsbursko-Lotrinského, posledného cisára Svätej ríše rímskej národa nemeckého, českého a uhorského kráľa. Počas svojho pôsobenia zažil aj veľkú udalosť, keď panovník roku 1804 vyhlásil Rakúske cisárstvo podľa francúzskeho vzoru a ako František I. sa stal jeho prvým cisárom. Zerdahelyi bol v službách tohto panovníka, ktorý bol všeobecne považovaný za moderného, bol však známy aj tým, že sa tvrdo staval proti sympatizantom Francúzskej revolúcie a odporcom absolutizmu, najmä v kruhoch uhorskej inteligencie (dal popraviť tzv. uhorských jakobínov). Na všeobecný obdiv francúzskeho umenia a kultúry to však vplyv nemalo. NAGY, Iván: *Magyarország családai czimeekkel és nemzékrendi táblákkal*. (= Rodinné erby a rodové tabule Uhorska/ . Sest. 1865, s. 354 – 360. *Nyitrávármegye*. Budapest, bez uvedenia roku vydania [1898], s. 84, 706. – *Enthüllung einer Gedenktafel*. In: Nyitra Lapok – Neutra Zeitung, 26.7.1908, 40. roč., č. 30, s. 1. LUKAČKA, Ján (ed.): *Klátová Nová Ves 1293 – 1993*. Bratislava. PEN STYLE 1993, s. 29. FEDERMAYER, Frederik: *Rody starého Prešporka*. Bratislava. MONADA ateliér s. r. o. 2003.
- 50 Bauer (Pauer), Michael (Mihály, Nikolaus) – uvádzaný ako rakúsko-uhorský sochár, najnovšie s rokom narodenia 1779 a nie 1789 ako je tomu v staršej literatúre. J. T. : [heslo Bauer]. In: SAUR Allgemeines Künstlerlexikon, zv. 7. München – Leipzig: K. G. Saur, s. 555.
- 51 Robil objednávky na menšie dekoratívne práce z prostredia šľachty i podnikateľov, napr. na módné reliéfy s mytologickými námietmi: Únosom Európy ozdobil kozub kaštieľa grófov Czirákyovcov v *Lauschbrünne* (dnes maďarská obec Lovasberény) a bohyniou Dianou a poľovníkom Akteónom okrášlil zasa Dianine kúpele Ignáca Pfeffera v Pešti (zbúrané). V poslednom prípade robil výzdobu budovy vychyteného peštianskeho staviteľa Józsefa Hilda (1789–1867). Keďže v čase úmrtia grófa Pavla Zerdahelyiho pripravoval práve tento staviteľ stavbu neoklasicistického krídla topoľčianskeho kaštieľa, neďaleko Nitrianskej Blatnice, mohol byť tým, kto vdove Zerdahelyi doporučil a sprostredkoval kontakt na sochára Bauera. Svoju úlohu však mohla zohrať aj skutočnosť, že Bauer už mal za sebou realizáciu pomníkoveho diela – náhrobok grófa Nedeczského v obci Csór s imponantnou sochou smútiaceho génia operujúceho sa o antikvizujúcu stélu. Jeho neoklasicistické fontánu pre Františkánske námestie v Pešti z roku 1828 poznáme iba z kresby návrhu

a jeho najznámejšiu sochu Sv. Krištofa – svojho času rozmermi najväčšiu v Pešti – z roku 1833 iba z vyobrazení. Vytvoril ju pre dom Dr. Birlyho na Krištofovom námestí v Pešti. Nie je ani isté, či ešte existuje tretí náhrobok, ktorý vytvoril, venovaný pamiatke na grófa Sándora Szécsena, župana Kőröskej župy, ktorý by sa mal nachádzať vo vojvodinskom Temerine.

POGÁNY, C. G.: *Magyar szobrászat a 19. sz. első felében.* /= Maďarské sochárstvo prvej polovice 19. storočia/. Budapest 1939. KAMPIS, Antal: *Az újabb magyar szobrászat. A szépművészetek könyve.* /= Novšie maďarské sochárstvo. Kniha krásnych umení./. Budapest 1940, s. 496, 498. GÁDOR, E.: *Budapest szobrai.* /= Sochy Budapešti/. Budapest 1955, s. 9, 16, 20, 91. – ZAKARIÓS, G. Sándor: *Budapest.* Budapest 1961, s. 159, 175. *Új Idők Lexikon.* 3. diel, s. 767. KÖTET, Első (ed.): *Budapest Lexikon.* 2. diel. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1993, s. 745. ENTZ, Géza – SISA, József: *Fejér megye műemlékei.* /= Pamiatky Fejérskej župy./ Szekésfehérvár 1998. – J. T.: Bauer [heslo]. In: *SAUR Allgemeines Künstlerlexikon*, zv. 7. München – Leipzig : K. G. Saur, s. 555.

- 52 *Szeretettből és hálaadáságból / Elfelejtethetlen Ferjémnek / N. M. Nyitra-Zerdahélyi Gróff Zerdahélyi Pálnak. / Cs. K. Titt. Tan. Kam. és Sz. István Rend. Vitézének / A hiv Felesége Anna / Született Kéthelyi Baro Hunyady. Csillagos Dama. / MDCCCXXV.* (= Z lásky a vďačnosti môjmu nezabuduteľnému man-

želovi ... nitriansko-stredskému grófovi Pavlovi Zerdahelyimu. Cis. kráľ. ... komrad. a nositeľovi Radu sv. Štefana Jeho verná manželka Anna rodená kétéhlyská barónka Hunyady. Hviezdna dáma. 1825.) – V texte sú gramatické chyby: Ferjémnek správne Férjemnek, Nyitra-Zerdahélyi správne Nyitra-Zerdahelyi, Gróff správne Gróf, Baro správne Báró a Dama správne Dáma.

- 53 Zachovaná dvojica géniov umožňuje sledovanie parafrázi tohto motívu. K najstarším patrí súsošie *Castor a Pollux*, ktorých matkou bola Léda z 1. storočia pred n. l. Objavili ho v Ríme začiatkom 17. storočia. Lessing ho interpretoval ako deti Noci, čiže Spánok a Smrť. Začiatkom 19. storočia bolo toto súsošie veľmi populárne, jeho kópiu mal doma aj Johann Wolfgang Goethe. Kvôli údajnému funerálnemu zameraniu súsošia zlákal viacero významných sochárov k jeho variovaniu. Géniov Smrti a Spánku vytvoril J. Gottfried Schadow na bokoch sarkofágu grófa Marka (1789–1790, dnes v berlínskej národnej galérii. Neskôr sa k nemu vrátil Bertel Thorvaldsen a vytvoril dvojicu géniov na mnichovskom náhrobku vojvodu z Leuchtenbergu (1827–1829, Kostol sv. Michala. V moravskom prostredí sa s ňou stretne, ako to posledne pripomenul vo svojej práci *Umění náhrobku* Roman Prah (c. d. v pozn. 10), na vranovskej hrobke Liechtensteinovcov (1811–1822), diela rakúskeho sochára Josefa Kliebera (1773–1850), o šesť rokov mladšieho Baueroého rovesníka.

studie

„... památku lásky, cti a vážnosti nebo vděčnosti pro zemřelého vystavit ...“

K sociální funkci náhrobku v tradičním venkovském prostředí severovýchodní Moravy 18. a 19. století¹

Daniel Drápala

V létě 1784 vydalo moravskoslezské gubernium cirkulář „... strany ustanovení krchovům zevnitř míst a způsobů pochovávání umřelých.“² Soubor dílčích kroků, které nařizoval prostřednictvím tohoto oběžníku osvícenský byrokratický aparát, se snažil reagovat na aktuální hygienické i společenské potřeby související s posledními věcmi člověka. Stanovená pravidla měla řešit nejen polohu hřbitova mimo zástavbu sídel či výběr správného místa k pohřbívání podle vhodnosti půdního složení, ale také vlastní způsob pohřbu. Na rozdíl od dřívější zvyklosti užívat dřevěné rakve, mělo být nyní tělo ukládáno do země pouze ve lněných pytlích, neboť „... nejsou nic překážnějšího, než pochovávání mrtvých těl v truhlách ...“ Sedmý článek cirkuláře je konečně věnován i podobě náhrobků: „Příbuzným nebo přátelům, chtějíce ... obzvláštnou památku lásky, cti a vážnosti nebo vděčnosti pro zemřelého vystavit, takové jejich ponůknutí následovati, ovšem dovoleno buď, a taková znamenají jedině na zdi ohradné, nikde ale na krchově, aby tudto žádného místa se neujalo, vystavit se mají ...“

Jedna z příčin publikování tohoto nařízení spočívala v reakci na zálibu barokní doby v honosných náhrobcích, pietismu i funerálních slavnostech. Vedle společenských souvislostí byly ovšem do značné míry reflektovány i potřeby hygienické.

Životnost některých článků uvedeného cirkuláře přesto byla, stejně jako u mnoha dalších obdobných rozhodnutí josefínské doby, nepříliš dlouhá. Po prvopočátečním zvratu se tak poměry opět poznenáhlu navracely k původním zvykostem. V něčem přece jen ale mělo toto nařízení dlouhodobý dopad. Příkazem, aby „... krchové, vynacházející se vnitř ohrady míst, zavřeti a na místo těch takové zevnitř míst v příhodném vzdálení vyvoliti se mají,“ se osvícenský racionalismus na několik dalších desetiletí výrazně zapsal do urbanistického uspořádání mnoha sídelních lokalit ve střední Evropě. Vyvolal totiž proces postupného transferu hřbitovů mimo střed obcí. Identifikujeme jej na moravském venkově jako dlouhodobý trend s počátkem na sklonku 18. století – a pokračoval kontinuálně až do doby téměř současné.³

Poměrně krátkou životností se naopak vykazoval citovaný článek sedm, který definoval pravidla stavění náhrobků. Na první pohled by se mohlo zdát, že ukončí éru jejich budování a v dalších letech se tak

připomínka zemřelých osob bude objevovat jen ojediněle na ohradních zdech hřbitovních okrsků. Při důkladnějším studiu pohřebních zvyklostí na moravském venkově však zjistíme, že je to právě sklonek osmnáctého, především však celé století devatenácté, kdy zaznamenáváme pozvolný nárůst počtu budování trvanlivějších náhrobků.

Dokládají nám to nejen písemné materiály a svědectví, ale také hmotné doklady. Pro předchozí údobí máme totiž z prostředí východomoravských vesnic – a mnohdy i některých venkovských maloměst – jen velmi málo dochovaných historických náhrobků. Nepříliš početné jsou také ikonografické doklady z této doby, které by nám napomohly rekonstruovat podobu venkovských hřbitovů a náhrobků z doby před poslední třetinou 18. století.

Absence obdobných kulturních artefaktů pro starší období vychází především z mentality venkovského člověka té doby, který se setkával se smrtí poměrně často. Vysoká dětská úmrtnost, nízká úroveň zdravotních a hygienických poměrů, mnohdy i nedostatečné stravovací

Hřbitov kolem poutního mariánského kostela ve Štípě v 18. století. Veduta Štípy z roku 1730.

zvyklosti se tak výrazně odrážely ve všednosti fenoménu smrti v životě každého jedince.⁴ Trvalejší náhrobky nebyly ve venkovském prostředí budovány nejen z důvodů ekonomickosociálních. Svou roli zde jistě sehrály také principy fungování většiny pohřebišť. Omezený prostor kolem farního kostela často již dlouho před josefinským nařízením nepostačoval narůstajícímu počtu obyvatel. Nedostatek místa byl proto řešen různě – navážkami nové zeminy, rozšířením stávajících hřbitovních okrsků (v sídelních jádrech se však tato varianta jevila často jako stěžejí řešitelná), ale např. i zkrácením intervalů mezi po sobě následujícími pohřby do jednoho hrobového místa. Časté nálezy kosterních pozůstatků předchozích pohřbených ostatně vedly v mnoha lokalitách k budování samostatných objektů – kostnic (*carner*), které se na mnoha místech staly běžnou součástí hřbitovních areálů.

Dobovou reflexi způsobu ukládání tělesných ostatků zemřelých, včetně existence zmíněné kostnice, můžeme nalézt např. v rukopisném sešitku *Piseň o čtyřech posledních věcech člověka*, který si nechal roku 1828 sestavit měšťan Michal Frnka z Rožnova. Soubor čtyř písní (*Piseň o věčnosti*, *Piseň o soudném dni*, *Piseň o smrti*, *Piseň o mukách pekelných*) je ve skutečnosti upravenou variantou oblíbeného barokního textu zapojujícího smrt jedince do širšího kontextu posledních věcí člověka. Text sice vychází z tištěné předlohy staršího data, obsahuje však několik vsuvek, dialektismů a dalších prvků odrážejících reálné skutečnosti, s nimiž lidé přelomu 18. a 19. století přicházeli běžně do styku.⁵ „*Zatím kolik s prken truhlář v hromadu naspěch srazí, toť bude moje kancelář ... na krok jeden nevyjdu ven, musím tam vždycky vézet ... po pohřbu ledva rok mine, již tělo zkázu vzalo, na-*

Lidečko, hřbitovní brána. Foto Č. Chládek, 1951.

*jdeš v truhle zboží jiné, kosti, popele málo ... hádal jsem, že po mé smrti v pokoji budu ležet, ale to zdání se zvrtil, nedají mi tam vézet. Z té komnatky mé ostatky po letech hrobník vyjme a jiného, neznámého podruhy do ní přijme. Já pak s kostmi stěhovatí musím se do kostnice, bude nás v té přebývatí chalúpce na tisícce. Nepůjdem ven, než celý den budeme koukat dírou ... tu chlap podle pána leží, doktor vedle sprostáka, laik nechce ustúpiti knězi, rytíř tlačí sedláka ...*⁶

Poměrně rychlé zaplnění hřbitova a opětovné ukládání ostatků v menších časových intervalech se udrželo v některých lokalitách ještě dlouho do 19. století, jak o tom ostatně svědčí vzpomínka historika a spisovatele Čeňka Kramoliše. V novele *Moravská babička*, jež je inspirována jeho vlastními zážitky z dětství prožitého v městečku Rožnově v 60. a 70. letech 19. století, vzpomíná na listopadovou návštěvu hřbitova v doprovodu stařenky Rosiny: „*Zde byl pochován váš staříček, ale již dávno, před třiceti lety. Již tu leží zase jiný, že je na hřbitově málo místa. Ale prach z něho je zde. Dáme mu na hrob též poslední svíčku a pomodlíme se.*“⁷ Podobu rožnovského hřbitova z doby jen o několik let dříve nám přináší i neznámý autor reportáže otištěné v časopise *Moravia* v roce 1843: „... a najednou jsem se ocitl na hřbitově, jenž zde ještě svými zelenými travnatými pahorky a prostými kříži obklopuje chrám Páně.“⁸

Drobná, na první pohled nevýznamná poznámka má pro poznání podoby hřbitovních okrsků i jednotlivých náhrobků ve venkovském prostředí nemalý význam. Dokládá, že hřbitov městečka, které v této době prožívalo rozkvět díky rozvíjejícímu se plátenictví a počínajícímu lázeňství, měl jen velmi skromnou podobu. Převládaly tedy kříže coby jeden ze základních symbolů křesťanství.⁹

Přestože venkovským hřbitovům před polovinou 19. století chybělo jakékoli pevnější uspořádání, hroby byly rozmístěny nepravdělně, chyběla také soustavná údržba, můžeme rozpoznat úzkou provázanost mezi sociálním postavením zemřelého a místem i způsobem jeho pohřbení. Již na počátku 19. století se např. hranický ranhojič, malíř, básník a spisovatel Josef Heřman Agapid Gallaš snažil nalézt ve svém dílku *Piseň při kopání hrobů* souvislosti mezi chováním a životem jednotlivých zemřelých s podobou jejich hrobů:

„Rej, rejčku, rej, ... skrovný hrob dělej pro mladé, spanilé děvče ... skrovný hrob dělej, do něž má přijít mládenec ... hodný hrob dělej pro poctivého měšťana ... slušný hrob dělej pro utrápeného muže ... prostranný dělej hrob pro chudého žebráka ... ochotně dělej hrob pro skrbce bohatého ... ouzký hrob dělej pro staříčka šedivého ... vlhký hrob kopej pro ožralce nestřídmeho ... honem hrob dělej pro rouhavého padoucha ...“

Text skladby do značné míry odráží onu romantickou představu spravedlivé odměny zemřelým, jejichž skutky či zásluhy by se měly odrážet i ve způsobu uložení ostatků na hřbitově. Realita pohřbívání však byla na moravském venkově poněkud jiná. Ačkoli teprve s 19. a 20. stoletím docházelo ke změnám v organizaci hřbitovů, narovnání hrobových řad, vymezení cestiček, již dříve platila nepsaná pravidla rozdělení hřbitovních okrsků do několika kategorií.

Místa nejčestnější se nacházela v blízkosti vstupu na hřbitov a do kostela, u ohradních zdí ve vstupní části hřbitova, podél kostelní zdi či u hlavních uliček.¹⁰ V případě existence centrálního kříže bychom hroby ceněné z hlediska společenské prestiže našli u tohoto kříže. Hroby zde byly určeny pro duchovní pastýře, fojty, úředníky vrchnostenské i státní správy, příslušníky předních selských či měšťanských rodin a dalších venkovských elit. Čím více se místo pohřbení vzdalovalo těmto ceněným oblastem, tím pomyslně poklesal status zemřelého. Jak vzpo-

míná rožnovský kronikář Josef Tvarůžek: „...o hroby chudáků nikdy se nestaral, bývaly často srovnány se zemí nebo je kryl jen skromný rov.“¹¹ Rozdělování míst záleželo v některých lokalitách do značné míry i na osobě hrobníka. Jak pamětníci vzpomínají, nejednou „... dostal od přízně zemřelého tringelt za dobré místo...“¹² Na úplném okraji hřbitovů se nacházela místa např. pro pohřbívání nekřtěných dětí, příslušníků jiných vyznání či sebevrahů. Ještě na sklonku 19. století žádala olomoucká arcibiskupská konzistoř po rožnovských představených informaci, kde jsou pohřbíváni katolíci, jimž je odepřen církevní pohřeb. Záhy se jí dostalo náležitě odpovědi: „... tam zadní proužek jak na starém, tak i na novém hřbitově nese nápis »pro nekatolíky atd.« – rozumí se pro sebevrahy (snad i pohany) a nekřtěňátka – jelikož evangelíci – tedy nekatolíci křesťanští mají v Rožnově svůj zvláštní hřbitov.“ I při zakládání nových obecních hřbitovů na Rožnovsku na přelomu 80. a 90. let 19. století museli obecní představení Vigantic, Házovic,

Velké Karlovice, hřbitov. Foto K. O. Hrubý, polovina 20. století.

Tylovic a Dolní Bečvy přislíbit, že vyhradí na svých hřbitovech místa pro necírkevní pohřby. Ještě v tomto období tak do značné míry přežívalo povědomí o potřebě vytěsnění všeho cizího, odlišujícího mimo posvěcenou půdu, případně na její samý okraj.¹³

S proměnami uspořádání venkovských hřbitovů od sklonku 18. století pochopitelně souvisí i změny v podobě vlastních náhrobků, budovaných nad místem posledního odpočinku blízkých zemřelých. Hřbitovy, doposud se vyznačující jen nepatrným množstvím náhrobků, zpravidla v podobě dřevěných křížů, i jistým chaosem v neuspořádanosti hrobů a jejich úpravě, tak paradoxně až v době po citovaném josefínském nařízení procházely razantnější proměnou své podoby. Jako jeden z nových prvků se zde začal uplatňovat i trvanlivější – nejčastěji kamenný, posléze také litinový – náhrobek, tedy jev do té doby běžný spíše z okruhu venkovské aristokracie či majetných měšťanských vrstev.

Kvantitativní nárůst trvalejších náhrobků v lidovém prostředí však s sebou přinesl i další velmi zajímavý jev. Náhrobek, případně celý hřbi-

tovní okrsek se nově uplatňoval také v rámci širších sociálních souvztahností, které můžeme v minulosti ve venkovských komunitách identifikovat. Hmotná připomínka v podobě kříže, náhrobního kamene či jiného typu náhrobku zhotoveného z trvanlivějšího materiálu se stávala nástrojem vnější reprezentace vlastního ekonomického či společenského postavení. Prostřednictvím hmotné připomínky osoby zemřelé se tak mohly uplatnit postoje i projevy sociálního statusu např. celé rodinné pospolitosti. Funerální památky vzniklé ve venkovském prostředí se tak do značné míry stávají oblastí, kde můžeme rozpoznat i mnohé principy sociální stratifikace venkovské společnosti.¹⁴ V návaznosti na to zároveň došlo k odbourání anonymity hřbitova a jednotlivých hrobů. Díky náhrobkům z trvalých materiálů a uvedení jmen či dalších doplňkových informací bylo nově možné ztotožnit hroby s konkrétními osobami, jejich životními osudy, profesí, lokalitou (např. u farních hřbitovů, v jejichž rámci byli pohřbíváni zemřelí z několika obcí). Hřbitovní okrsek tak získal nový sociální rozměr a např. pro kulturní historiky i etnology se stává zajímavým pramenem pro poznání kulturních zvyklostí dané komunity napříč několika desetiletími.

Jedněmi z nejstarších dochovaných funerálních památek vzešlých z lidového prostředí východní Moravy jsou kamenné náhrobky z Rožnovska, které (přestože vznikly ve třech různých obcích) vykazují totožné rysy – nejen ve své vnější podobě, ale také v sekundárních funkcích, které jim byly přičítány.

Při návštěvě Valašské Bystřice nedaleko Rožnova pod Radhoštěm můžeme v blízkosti farního kostela Nanebevzetí Panny Marie nalézt dvojici kamenných tumb. Jedná se o náhrobníky zdejší fojtské rodiny Křenků, jejíž někteří mužští představitelé vykonávali v druhé polovině 18. a na počátku 19. století službu ve sboru zemských portášů. Také proto se známost těchto náhrobků rozšířila více do obecného povědomí, některá vlastivědná literatura a publicistika dokonce označovaly tyto dva náhrobky jako tzv. portášské. Pojem byl v minulosti již několikrát s oblibou použit a při nesprávné interpretaci může asociovat představu o jisté typové uniformitě náhrobků pro všechny členy sboru portovních. Při následném porovnání s podobnými náhrobky solaneckých fojtů z Hutiska však můžeme u obou případů identifikovat společné sociální motivy jejich zbudování.

Valaškobystřický fojtský rod Křenků se během několika málo let etabloval mezi nejmajetnější selské rodiny regionu (fojtsví zakoupil Jiří (I.) teprve v červnu 1725).¹⁵ V osobě Jiřího (II.) Křenka (1721–1791) se propojila funkce fojta s postem poručíka zemského sboru portovních (zastával ji od roku 1769).¹⁶ Sociální prestiž se brzy promítla i do ekonomického vzepjetí rodiny, jejíž členové postupně obsazovali nejen místa a funkce mezi portáši, ale také získávali i vlastní dostačující majetkové zázemí. Výjimečné postavení fojta a poručíka Jiřího Křenka

Velké Karlovice, litinový kříž s fotografií na porcelánovém podkladu.
Foto B. Příkrýl, 80. léta 20. století.

pochopitelně vyvolávalo zášť, která se na počátku 80. let 19. století projevila např. v několika obvinění z nedůsledného vedení sboru.¹⁷

Když v roce 1791 Jiří (II.) Křenek zemřel, byl pochován na valašskobystřickém hřbitově u kostela Nanebevzetí Panny Marie na místě, které odpovídalo jeho postavení – nalevo od vstupu do místního chrámu. Dnes nalezneme nad hrobem fojta a poručíka Jiřího a jeho manželky Mariny zajímavé kamenné tumby, které jsou krásnou ukázkou rustikalizovaného baroka. Dva identické pískovcové náhrobníky (odlišují se jen textem s identifikací pohřbených) jednoznačně vykazují inspiraci slohovou barokní funerální plastikou. Čelní desky zdobí na bocích voluty, ve středovém poli je v medailonu vytesán citát z biblické knihy Job (19.21): *Smilugte se nade mnou aspon wi przatele mogi*. Deska je završena lebkou spočívající na zkřížených kostech, signifikantním symbolem smrti a marnosti lidského bytí. Do vrcholu desky je zasazen ještě kovový kříž (vysekaný ze silnějšího plechu). Tumby jsou zdobeny mělce tesanou linií kříže, mezi jehož rameny je umístěn tesaný text: *ROKU 1721 DNIE 8 MARTII NARODIL SE PAN GIRZIK KRZENEK* (levá strana tumby Jiřího Křenka) / *A W ROKIU USNUL ROKU 1791 DNIE 8 GAKOSSTO PORTASKI LIEUTENANT* (pravá strana). Nápis na druhém náhrobku je podobný: *ROKU 1723 DNIE 23 APRILIS NARODILA SE PANI MARINA KRZENKOWA A* (levá strana) / *V PANU USNULA DNIE 26 ZARZI ROKU 1781 GAKOSSTO LIEUTENANTKA* (pravá strana).

Informace o jméně či původu autora těchto náhrobníků nám bohužel hmotné doklady, písemné prameny ani ústní tradice nezachovaly, můžeme se však domnívat, že se jednalo nejspíše o kameníka působícího v některé z dílen činných v poslední třetině 18. století na rožnovsko-krásenském panství.¹⁸ Provedená práce jednoznačně vyazuje, že se (na venkovské poměry) jednalo o zdatného řemeslníka, který se nechal inspirovat známějšími stylovými předlohami.¹⁹

Přestože nevíme, kdo byl bezprostředním zadavatelem – zda ještě fojt a poručík Jiří (II.) Křenek (manželka zemřela o deset let dříve a její náhrobek, případně i zhotovení vlastního mohl zadat ještě za svého života) nebo až jeho děti – musely tyto náhrobníky již ve své době vyvolat náležitou odezvu. Jejich prostřednictvím dala rodina Křenků opět najevo svou výjimečnost. Kamenné tumby se tak staly výmluvným prvkem naplňování touhy po vnější reprezentaci nikoli jen osoby, na jejímž hrobě byly vybudovány, ale celého rodinného a příbuzenského okruhu.

Zbudováním náhrobku nezůstává jeho sociální funkce zcela neměnná. V průběhu následujících let a desetiletí se naopak mohl dle okolností a potřeb (záměrných i samovolných) proměňovat. Osudy náhrobních tumb z Valašské Bystřice se tak až symbolicky podobají osudům nejen rodiny Křenků, ale také sboru zemských portovních, který se nemalou měrou podílel na sociálním a majetkovém etablování rodu. V roce 1820 byl ještě do hrobu Mariny Křenkové pochován její syn

a bývalý portášský poručík Jan Křenek, do vedlejšího otcova hrobu byly uloženy ostatky dalšího ze synů Ondřeje. Činnost zemského sboru portovních byla císařským rozhodnutím ukončena již v roce 1830. Drsné klima i zvolený materiál (místní nekvalitní druh pískovce) a nejspíše i nedostatečná péče ze strany příbuzných, pro něž postupně oba náhrobky ztrácely jednu z původních funkcí vnější reprezentace rodu (dříve tak důležitou), se v průběhu druhé poloviny 19. století výrazně podepsaly na jejich chátrání. Kámen zvětřoval, utrpěl řadu poškození, vše zarůstalo mechem a trávou. Na konci 19. století si tak valašskobystřický duchovní správce ztěžoval, že z nápisů je čitelný pouze jeden.²⁰ Nepříliš dobrý stav náhrobků dokládají i fotografie z počátku 20. století, na nichž můžeme vidět uraženou lebku a kříž z čelní desky tumby Jiřího (II.) Křenka. Ve 20. letech 20. století byli dokonce obecní představení nabádáni k větší starostlivosti o tyto pozůstatky minulosti.²¹ Oba náhrobky pak skutečně byly na přelomu 20. a 30. let 20. století – především díky zájmu štábního kapitána četnictva Alfonse Ševčíka – restaurovány. V následujících letech se staly navíc pomyslným středobodem všech oslav a připomínek portášské tradice – a to nejen ve 30. letech 20. století, ale i dnes, kdy byl sbor portovních opět několika nadšenci obnoven.²²

Vědomí o historické hodnotě hmotných dokladů minulosti tak v tomto případě vedlo k přesunutí péče o náhrobky z oblasti ryze soukromé do sféry veřejné. Uctění památky konkrétních předků, případně prezentace sociálního postavení rodiny ztratily na aktuálnosti a důležitosti

Valašská Bystřice, náhrobky Jiřího a Mariny Křenkových. Pohlednice z 30. let 20. století.

a pro členy Křenkovy rodiny čas setřel opodstatnění pro další soustavou péči. Starost o náhrobky tak převzala veřejnost, tím zároveň došlo k posunu v jejich funkci – z bezprostředního označení místa pohřbení konkrétní osoby se staly památným místem, hmotnou připomínkou jedné z významných bezpečnostních institucí regionu.

Poněkud méně známější jsou kamenné náhrobky jiné fojtské rodiny Křenků – tentokrát ze Solance. Původně označovaly hroby u farního kostela svatého Josefa v obci Hutisko, v polovině 20. století však byly přemístěny do blízkosti kostela svaté Anny v Dřevěném městečku Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Jejich zadavatele – solanecké Křenky – spojovalo s jejich jmenovci ve Valašské Bystřici obdobné sociální postavení, včetně potřeby vnější reprezentace. Podoba kamenných tumb je téměř identická s těmi, které nacházíme ve Valašské Bystřici. Na základě tvarosloví i dat úmrtí osob, jimž náhrobky byly postaveny, se lze domnívat, že jsou dokonce starší. Čelní desky jsou v tomto případě více rozložitě, vrcholovou plastiku lebky a zkřížených kostí nahradil mělce tesaný reliéf. Shodné rysy vykazují také text umístěný v medailonu: *Smilugte se, smilugte se aspon wy Přátele mogi.*

Jedna z tumb nese na bocích opět identifikační údaje k pohřbeným osobám. Text je tentokrát umístěn mezi dvojicí ramen patriaršního kříže. Při srovnání s valašskobystrickými náhrobky je text delší a jeho tvůrce se jednoznačně snažil o kvalitní kaligrafické zpracování: *Na tom Miste odpočiwa Giří Křenek Obyvatel Solansky bywaly Hospodař a Dobrodí-*

*nec tohoto chramu Paně, genž r. 58 letech 25 dni a w Panu usnul roku 1766 dne 6. Maje (levá strana) / Zde také jest pochowawa Anna manželka Giříka Křenka která Dosahnuce 70. let 8. měsicu a 17 dnich w Panu se odebrala roku 1772 dne 17 Ledna. Druhý náhrobek byl zbudován nad hrobem pouze jediné osoby – dcery solaneckého Jiřího Křenka: *Zde w Panu odpočiwa: Rozyna Dcerka G. Křenka d: solanského jenž w letech 12. dnech 24 w Bohu se odebrala r. 1757 d: 19 Mají.**

Obdobný styl provedení i totožné postavení zadavatelů těchto náhrobků jednoznačně vedou k přímé vazbě mezi snahou o vnější reprezentaci rodiny a výběrem honosného náhrobku. Hmotné ani písemné doklady nám nepodávají žádné informace, že by příkladu solaneckých a valašskobystrických Křenků ve větší míře následovali další majetní hospodáři v regionu. Známe pouze jeden případ z nedaleké Horní Bečvy, tamní náhrobky rodiny Malinů však vznikly až na počátku 19. století. Chybí jim sice čelní deska s lebkou a zkříženými kostmi, přesto je inspirace náhrobky z Hutiska a Valašské Bystřice jednoznačná. Čelní desku nahrazuje v tomto případě zkosená plocha s vyrytým textem: *CO SEM JA BYL TO SI TY TEŽ AJ CASEM TO TY BUDEŠ.* Náhrobek je tak tvořen obdélníkovou tumbou s dvěma delšími a dvěma kratšími nakloněnými plochami. Do hřebene tumbky je vytesáno svislé břevno latinského kříže zakončeného (stejně jako příčné břevno spadající po bocích) trojlístky. I zde je do plochy mezi břevna kříže vytesán text: *NA TOMTO MISTE ODPOCIWA JAN MALINA BYWALY HOSPODAR HORNOBEČVIANSKY A DOBRODINEC TOHOTO CHRAMU PANIE CHUDÝH*

Solanec, čelní deska náhrobku Jiřího Křenka. Foto R. Sobotka, 2003.

Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě, kamenné náhrobky Křenků a Malinů. Foto R. Sobotka, 2003.

F PANU ZESNULY DNE 4 MP. LE. PA 1816 (levá strana) / ZDE ODPOCIWA ZUZANA MANZELKA IANA MALINY BYWALEHO HOSPODAŘE TIECH PASEKF PANU ZESNULA DNE 25. PRASYN. ROKU 1823.

Informace o dobrodinství chrámu místního kostela je v tomto případě dalším sblíživším prvkem se solaneckou rodinou Křenků. Výpověď historických pramenů nám navíc dokládá, že se také Jiří (II.) Křenek nemalou měrou zasloužil o vybudování kostela ve Valašské Bystřici. I v případě Malinů z Horní Bečvy tak můžeme identifikovat jednoznačnou snahu o demonstraci prestiže vlastní rodiny také prostřednictvím náhrobku zbudovaného výrazným osobnostem rodu. Fojtská rodina Malinů po několika desetiletí významně ovlivňovala dění v obci a její renomé se projevilo na sklonku 40. let 19. století, když po zániku dědičných fojstství plynule přešel František Malina na post voleného starosty.²³

Přelom 18. a 19. století s sebou přinesl v důsledku náboženské tolerance pochopitelně i diferenciaci venkovských obcí dle jednotlivých konfesí. Přestože starší vrstva evangelických náhrobků na východní Moravě (převážně z první poloviny 19. století) vykazuje ještě jisté podobnosti s katolickými (např. v Hodslavicích, na Rusavě jsou běžné kříže), jisté odlišnosti můžeme již identifikovat u příslušníků evangelických obcí jižního Valašska. Jejich větší soubor máme dochován např. z obce Jasenná (dnes ve sbírkách Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm). Různorodě tvarované jednoduché desky dosahují velikosti zpravidla kolem 50 cm. Kromě nápaditého tvaru se zdobnost redukuje jen na jednoduše vytesané symboly kříže, kalichu, hvězdy.

Zbývající plocha je pak zpravidla zaplněna tu více tu méně neuměle vytesaným textem (např.: *Zde v Pánu odpočívá zesnulá Terezie Šmatlová z Rakov. * 28. října 1850 † 24. dub. 1904 „Buď že jsme živi, buď že umíráme, Páně jsme.“ R 148. nebo Zde odpočívá v pánu zesnulá Františka Hnilicova z Jaseně, na. 9/3 r. 1873. zemř. 18/12 r. 1912*). Data úmrtí dokládají poměrně dlouhé přežívání jednoduché podoby náhrobních kamenů zemřelých nemajetných evangelíků až na práh 20. století.

Ačkoli jsou vnější projevy evangelíků obecně považovány za velmi střízlivé (např. výzdoba modliteben a kostelů), v případě funerálních objektů nemůže zcela zobecňovat tezi o skromnosti jejich náhrobků v kontrapozici např. k zemřelým pocházejícím z katolických obcí. Příkladnou ukázkou, kdy převládla potřeba adekvátní prezentace vlastního sociálního statutu i po smrti, dokládá poslední vůle Jana Dobše, fojta v jedné z mála převážně evangelických obcí na Rožnovsku – ve Stříteži nad Bečvou. Ve své závěti sepsané 8. září 1892 stanovil: „*Tělo své poroučím zemi, z kteréž vzato bylo, by dle křesťanského ref. evangelického způsobu na střítežském hřbitově ... slušně pohřbeno bylo.*“ Třetí a čtvrtý odstavec určil podobu hrobu, který mu měl být zbudován, a rakev, do níž měl být uložen: „*3. Můj hrob budiž pevnou pálenou cihlu jak na dně, taktéž na botech na cement dobře vyzděn a zobmitán a po pohřbu vrch hned zaklenut křesaným nebo poličenským kamenem na způsob cestní prismsy. 4. Má rakev budiž prostranná, dobře udělaná, zevnitř i vnitř firnajsovaná, ...*“ Jan Dobeš však záhy své přání změnil,

Horní Bečva, náhrobek Jana Maliny. Foto 2006.

Evangelické náhrobky z jižního Valašska. Foto 2006.

Jasenná, evangelický náhrobek.
Foto L. Holčák, 1963.

Litínový kříž z počátku
20. století. Foto B. Příkrýl,
70. léta 20. století.

protože již v odstavci 12 žádal, aby z dubových desek byla zhotovena jen jednoduchá dřevěná rakev, která bude posléze vložena do kovové zinkové rakve. Konečně paragraf 13 stanovil podobu náhrobku, který měl být nejpozději do jednoho roku od úmrtí vybudován: „... *slušný pomník, ne však velký a nádherný, z modrorůžového mramoru na štítě s pozlaceným kalichem postaven s vyrytými pozlacenými literami tohoto obsahu: » A, zde v tomto hrobě odpočívá sobě milovník rolnictví, také zahradnictví Jan Dobeš střítěžský z čísla 21. Budiž pokoj prachu jeho a slavné z mrtvýchvstání z něho.«* O pět let později znovu upravil fojt Dobeš svou poslední vůli a mimo jiné v ní určil i nové podmínky pohřbení svého těla: „... *když má rakev bude dobrá, kovová, pevná a do dubové dobře udělané seštosované skříně čili futrále vyfirmanjovaného neb vysmoleného se dnem a příklopem čili příkrovem vložená, aby voda do hrobu vnikati nemohla, tak nemusí být hrob vyzděn.*“²⁴

Několikeré úpravy poslední vůle střítěžského fojta Jana Dobše jednoznačně dokládají, že ani v evangelických obcích nebyla podceňována starost o budoucí podobu místa posledního odpočinku. Přestože Jan Dobeš žádal „... *slušný pomník, ne však velký a nádherný* ...“, jeho úsilí bylo motivováno obdobnými skutečnostmi, s nimiž jsme se

setkali o století dříve ve Valašské Bystřici, Hutisku či Horní Bečvě. Postavení jednoho z nejpřednějších mužů obce mělo sice odpovídat vnější skromnosti evangelických společenstev, zároveň však nebylo možné (navzdory vědomého prokazování rovnosti všech před Bohem²⁵) opominout potřebu důstojné připomínky a reprezentace jeho i celé rodiny. Také v dalších letech (a téměř bez rozdílu, jednalo-li se o katolický, evangelický či smíšené hřbitovy) se staly náhrobky ekonomicky a sociálně silných osobností a rodin významným prvkem v podobě a uspořádání venkovských hřbitovních okrsků. Pozornost příchozích poutaly umístěním, svou velikostí, ale také zdobností, originalitou provedení. Zakořeněná snaha vesnických a maloměstských elit o náleži-

Detail litínového náhrobního kříže s Pannou Marií v loubí.
Foto R. Sobotka, 2004.

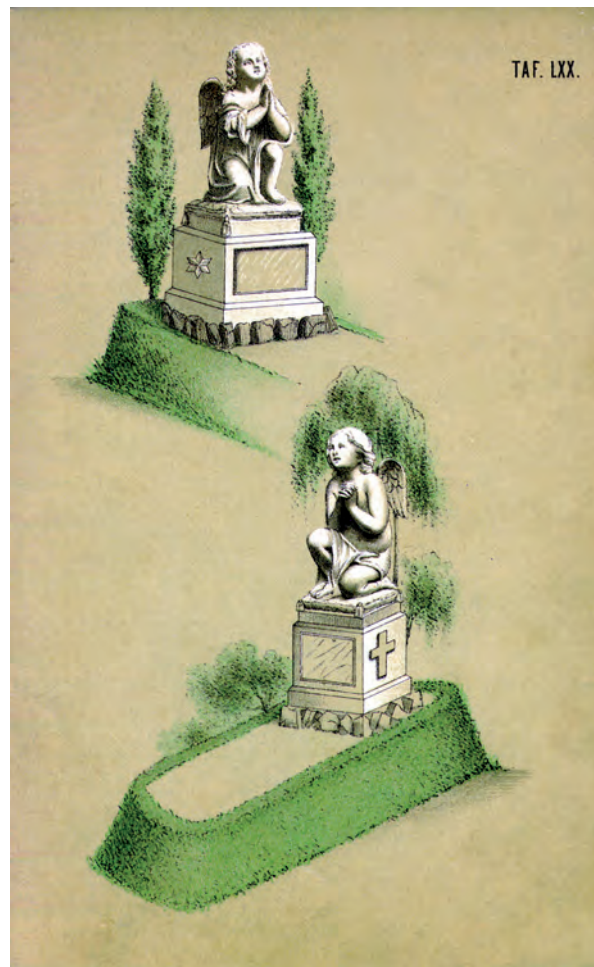
tou reprezentaci sociálního statusu byla během druhé poloviny 19. i ve století následujícím postupně napodobována i dalšími příslušníky venkovských obcí. Umožňovaly to ostatně do značné míry také hospodářské a společenské proměny, jimiž východomoravský venkov v tomto období procházel. Dostupnost náhrobku z pevného a trvanlivého materiálu se tak rozšířila mezi větší okruh lidí. Skromné hřbitovy venkovských měst a městeček, posléze i venkovských obcí, kde až doposud převládaly spíše nenáročné kříže či prosté zelené rovy hrobů, byly povolna zaplňovány bohatší funerální tvorbou.

Za jeden z dalších důležitých mezníků v podobě venkovských hřbitovních okrsků můžeme považovat rozšíření litiny. Kříže, případně další

plastiky z litiny byly cenově poměrně dostupné, přitom byly nabízeny v různých provedeních (ohlasy gotického či románského tvarosloví, zobrazení postav – andělů, Panny Marie v loubí, tří Marií atd.). Průmyslový způsob výroby litinových křížů však zároveň stíral jistý nádech originality, jednotlivé náhrobky se tak začaly lišit již jen způsobem opracování kamenného bloku, do něhož byl kříž zasazen, případně doplňkovou výbavou – tabulkou se jménem a daty narození a úmrtí, ale také např. fotografií na porcelánovém podkladu.²⁶

Tištěné předlohy náhrobků z druhé poloviny 19. století.

Náhrobek z konce 19. století. Foto K. Matocha, 2002.

Průnik uniformity však postihl i tvorbu kamenných náhrobků. Do značné míry na to měly vliv i různé módní vlny či opakované hotovení náhrobků podle bohaté škály tvarů a zdobných prvků, které se objevovaly v tištěných kresebných předlohách a katalogích. Škála tvarů se ve 2. polovině 19. století nebyvale zvětšila. Tvůrci náhrobků se nemuseli držet jen tvaru kříže, velmi často využívali i dobových ohlasů na klasicistní a empírové prvky, stély, jehlany, zlomené sloupy, objevují se pochopitelně i motivy andělů (plačících, zhášících pochodeň života), případně další motivy.

*Náhrobek obchodníka s plátnem, poslance a starosty Michala Jurajdy.
Foto 2006.*

Typickým příkladem časného průniku těchto nových tvarů na venkov severovýchodní Moravy dokládá náhrobek plátenického podnikatele, prvního rožnovského starosty a poslance zemského sněmu Michala Jurajdy. Když na počátku června roku 1874 zemřel, vybudovala mu jeho rodina na svou dobu jistě módní a postavení zemřelého odpovídající náhrobek ve tvaru jehlanu, v jehož čelní ploše bylo vytesáno pouze jméno zemřelého a data úmrtí a narození. Ač bez výraznější zdobnosti, představoval tento náhrobek jistě nezvyklý prvek rožnov-

*Náhrobek ve tvaru kříže z první třetiny 20. století.
Foto B. Přikryl, 70. léta 20. století.*

ského hřbitova. Přitom opět splňoval nezbytnou funkci vnější reprezen-
tace významného jedince i celé rodiny.

Závěr 19. i celé následující 20. století přinesly do podoby výcho-
domoravských hřbitovních okrsků i jednotlivých náhrobků další podně-
ty. S postupnými společenskými změnami došlo k jistému zesvětštění
hřbitovů. Zmenšil se počet jednokonfesijních hřbitovů ve výhradní správě
např. katolické farnosti a naopak narůstal počet těch, které spravovaly
obecní samosprávy. Katolické faře sice mohla zůstat výhrada hrobníka

římsko-katolického vyznání,²⁷ výraznější vliv pouze jedné církve byl
však znatelně umenšen. Jistá míra zesvětštění se promítla i do podoby
jednotlivých náhrobků. Vedle křížů, stél či sloupů se stále více vyskytují
konfesijně neutrální tvary.

Ekonomický potenciál regionu pozvolna rostl, proměnami tak pro-
cházel i funerální tvorba, míra honosnosti náhrobků rostla, uplatňova-
ly se moderní i módní prvky (secesní ornamentika), nové materiály
(umělý kámen) i silný sklon k uniformitě. Přesto i ve 20. století můžeme

Náhrobky reflektující dobový vkus i majetkové postavení pohřbených z počátku 20. století. Foto B. Příkryl, 70. léta 20. století.

identifikovat dvojí funkci náhrobků (jednak primární označení místa pohřbu, jednak sekundární projev společenského postavení). Jeho prostřednictvím je reprezentován status zemřelého jedince i pozůstalých, kteří se snaží (prostřednictvím připomínky zemřelého/zemřelých, údržbou náhrobku, jeho doplňováním, krátkodobou výzdobou při svátcích) i nadále dávat najevo svou vlastní společenskou prestiž.

Hřbitovům tak i dnes zůstává zachována tradiční sociální funkce propojení živoucí komunity se zemřelými předky a příbuznými. Ačkoli s modernizací společnosti a uvolňováním mezigeneračních vazeb dochází i v této oblasti k pozvolným změnám a jakémusi odcizení světa živých a mrtvých, i dnes se hřbitovy stávají pro společenství žijících místem rozličných úkonů a aktivit, které do značné míry reflektují smýšlení, postoje, ale i módní trendy a vkus.²⁸

Poznámky:

- 1 Příspěvek je výstupem výzkumně-dokumentačního úkolu *Hřbitovy a pohřbívání na Valašsku do poloviny 20. století* řešeného Etnografickým útvarem Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- 2 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, Cirkuláře moravskoslezského gubernia v církevních a farních záležitostech, inventární číslo 638, signatura A, karton 211, fol. 45–48.
- 3 Pro oblast východní Moravy srov. např. DRÁPALA, D.: *Na čísle posledním. Poznámky ke studiu hřbitovů na východní Moravě a jejich využití jako pramene*. Národopisný věstník XVII (60), Praha 2001, s. 92–103.
- 4 NAVRÁTILOVÁ, A.: *Život a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- 5 SLÁDEK, M. (ed.): *Vitr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*. s. I. 2000.
- 6 *Piseň o čtyřech posledních věcech člověka*. Rukopis (kopie, transliterovaný a ediční přepis), archiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, inventární číslo R436.
- 7 KRAMOLIŠ, Č.: *Moravská babička (stařenka)*. Rožnov pod Radhoštěm 2004, s. 63.
- 8 J. K.: *Rožna*. Moravia 6, Brünn 1843, s. 68.
- 9 V materiálech, vzniklých při sporu mezi katolickou farou a představenými městečka Rožnova na přelomu 80. a 90. let 19. století o správu nového hřbitova, nalezneme potvrzení o nejčastější podobě náhrobního symbolu na rožnovském hřbitově: ... *farářové rožnovští držební práva jako prodávání zvláštních hrobů, starých křížů a sekání trávy na tomto hřbitově vždy vykonávali...*. Srov. TVARŮŽEK, J.: *Dějiny nového hřbitova 1884–1929*. Rukopis, archiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, inventární číslo R235, s. 12–13. Podle francouzského kulturního historika P. Ariése byl v rámci hřbitovních okrsků budován nejdříve velký centrální kříž, který byl až sekundárně přenesen také jako drobnější symbol na místa uložení ostatků jednotlivých lidí. Srov. ARIÉS, P.: *Dějiny smrti I.–II.* Praha 2000.
- 10 Prapůvod této zvyklosti můžeme hledat v době mnohem starší. Pohřbívání kolem kostela či sakrálního okrsku bývalo již v raném křesťanství vyvoláváno

vědomou snahou o zajištění ochrany takového posvěceného místa. Srov. ARIÉS, P.: c. d.

- 11 TVARŮŽEK, J.: *Dějiny nového hřbitova...*, s. 2.
- 12 TVARŮŽEK, J.: *Kronika města Rožnova p. Radh. Díl 2. Poměry církevní a náboženské*. Rukopis, archiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, inventární číslo R212, s. 129.
- 13 Pohřby sebevrahů na posvěcené hřbitovy sice umožnil již Josef II., praktické uplatnění v běžném životě se však prosazovalo jen pozvolna. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A.: *Život a smrt...*, s. 273.
- 14 Je to patrné zvláště v oblasti lidového stavitelství. Srov. LANGER, J.: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm 1997.
- 15 ZA Opava, Gruntovní kniha obce Velká (Valašská) Bystřice, inventární číslo 3459, fol. 25.
- 16 DRÁPALA, D.: *Klady a zápory zemské služby portášů v 18. století*. Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 4, č. 2, 2002, s. 20–32.
- 17 DRÁPALA, D.: *Tíha víry. K 220. výročí vydání tolerančního patentu a jeho dopadu na život obyvatel Valašska*. Valašsko. Vlastivědná revue 7/2001, s. 4–6.
- 18 MEHEŠOVÁ, O.: *Plastika 17. a 1. poloviny 18. století na Meziříčsku, Rožnovsku a Vsetínsku*. Valašsko. Vlastivědná revue, 2/1999, s. 4–5; 3/1999, s. 4–6. DRÁPALA, D. – SOBOTKA, R. – BAJER, V.: *Příběhy staletími vyprávněné. Drobné sakrální památky na Rožnovsku*. Rožnov pod Radhoštěm – Zlín 2004.
- 19 Jisté analogie můžeme např. rozpoznat s náhrobkem z roku 1773 z Hloubětína (okr. Praha), jehož fotografií přinesla na straně 279 publikace Alexandry Navrátilové *Narození a smrt v české lidové kultuře*.
- 20 Pamětní kniha farnosti Velkobystřická, Farní úřad ve Valašské Bystřici, s. 42.
- 21 SOKA Vsetín, MNV Valašská Bystřice, Pamětní kniha Valašské Bystřice, b. č., s. 37.
- 22 DRÁPALA, D.: *Proměny jedné tradice*. Národopisný věstník XV–XVI (57–58), 1999, s. 172–181. Týž: *Role historického odkazu v životě obce. Sen o portášské Bystřici*. In: *Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky*. Sborník příspěvků 17. strážnického symposia, Strážnice 2001, s. 101–108.
- 23 KRAMOLIŠ, Č.: *Vlastivěda moravská. II. Mistopis. Rožnovský okres*. Brno 1907, s. 149–150.
- 24 *Kniha dějin a památností, kterou jsem sepsal počnúc od svého mládí až do šedin, co jsem kdy viděl, slyšel, četl, zkusil a konal, já Jan Dobeš Střítežský z čís. 21. Valašské Meziříčí 1944*, s. 87–92.
- 25 NOLL, J.: *Několik poznámek k evangelickým hřbitovům z konce 19. století*. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, s. 106–110.
- 26 Pro etnology mohou být tyto fotografie velmi zajímavým pramenem pro proměny oděvních zvyklostí v lokalitě.
- 27 Stalo se tak např. v Rožnově na přelomu 80. a 90. let 19. století. – SOKA Vsetín, Archiv města Rožnov, inventární číslo 726, karton 53.
- 28 Podobou náhrobků v českých obcích po II. světové válce se zabývali HANZL, Z. – JIRÁČEK, A.: *Náhrobek – komunikativní a integrující činitel na českém venkově (od 2. světové války do konce 80. let)*. Český lid 80, 1993, s. 123–137.

studie

Náhrobky evangelíků po tolerančním patentu

Marta Procházková

Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 přináší svobodu nekatolickým církvím, možnost stavby evangelických modliteben, far a škol. Rok poté císař nařizuje, že katolíci a protestanti budou bez překážek pohřbíváni v téže (katolickém) hřbitově.¹

V listopadu 1783 vydal císař další dekret, kterým evangelíkům povolil v obcích, kde měli modlitebnu, zřídit vlastní hřbitov.² Pokud bylo dost místa kolem modlitebny, vznikl hřbitov tam, pokud nebylo, hledalo se jiné místo v téže obci. Jinde zůstaly hřbitovy nadále společné. Zatímco však na svých hřbitovech směli mít evangelíci pohřeb s kázáním a písněmi, na společných nikoliv.³ Nařízení pohřbívát na společných hřbitovech vyvolalo četné bouře. Roku 1782 se královehradecký biskup Jan Leopold Hay v Jilemnici v Krkonoších přimlouvá v promluvě ke katolickému lidu za dodržování klidného průběhu evangelických pohřbů.⁴ „Klidné“ pohřby musely být vykonávány mnohdy za asistence císařského vojska.⁵ Situace se zcela vyřešila až roku 1856 nařízením rozdělit v nábožensky smíšených obcích hřbitovy dle vyznání. Vznikají hřbitovy rozdělené zdí na dvě části s dvěma branami – např. ve Sněžném na Moravě [obr. 1], častěji jsou však v 2. pol. 19. stol. zakládány evangelické hřbitovy již zcela samostatné.⁶

Jak asi první evangelické hřbitovy vypadaly? Velice prostě. Alois Jirásek píše ve svých pamětech o založení evangelického hřbitova v Hronově: „... tenkrát v polích, poblíže lesa na Chlumku Chocholoušský založen tehdy hřbitov, prostý, beze zdí, bez ohrady, jen stromy jej vroubily ...“⁷ Podrobnější vývoj vzhledu hřbitova máme zaznamenán v Horních Dubenkách. Roku 1782 „... bylo místo pro krchov dřevěnou ohradou obehnáno ... Tato však nestačila. R. 1811 byla na více místech svalena, a dobytek měl volný přístup na posvátné místo ...“ Byla vypsána sbírka. „... Následkem toho byly místo dřevěných sloupů postaveny kamenné ...“ Další přestavba proběhla v roce 1888, kdy byl „... hřbitov značně rozšířen, z nepravidelného šestiúhelníku pravidelnému čtyřúhelníku přizpůsoben, zdí obehnán a úmrtní komorou opatřen. Vchod jest opatřen nápisem Kristus naděje naše ...“⁸ Z těchto zpráv se dovídáme, jak se postupně vyvíjelo ohrazení hřbitova a též skutečnost, že nejstarší hřbitovy měly zcela nepravidelný půdorys – logicky kopírovaly tvar parcely, kterou se podařilo pro hřbitov sehnat.

Ve Veselí byl založen hřbitov kolem modlitebny po roce 1782. Roku 1820 je psáno „... hrazdil se krchov. Zahrady obě u fary tyčkami se hrazdily ...“⁹ V roce 1862 byl hřbitov rozšířen, obehnán kamennou zdí a vystavěna zde márnice. Roku 1868 byly pořízeny dvě železné hřbitovní brány.

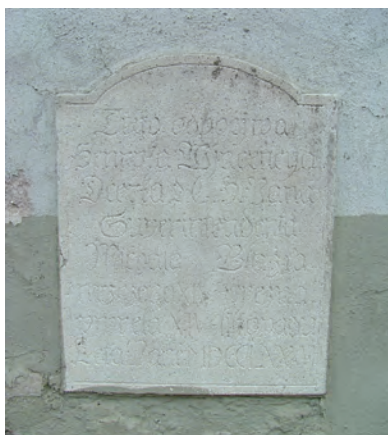
Jak však vypadaly samotné hroby? V reformovaném sboru v Königsbergu v Haliči je ještě v 80. letech 19. století popisován evangelický hřbitov takto: „... U kostela byl malý hřbitov bez náhrobků. V létě ženy pěstovaly na hrobech nějaké květiny ...“¹⁰ A v Památku církve z roku 1881 čteme o hrobu superintendenta Michala Blažka v Jimramově „... kdež posud zeleným drnem pokryt rov jeho se nachází ...“¹¹ O vzhledu evangelického hřbitova ve Strměchách se dovídáme ze zápisu z 20. let 20. stol., kdy farář „... navrhl úpravu hřbitova – do té doby byla chaotická, hroby nebyly v řadách, cestičky mezi hroby byly všelijak křivolaké ...“¹² Za dřevěnou roubenou modlitebnu ve Velké Lhotě na Valašsku je ve svahu pod lipami malý hřbitov. V monografii kostela

Obr. 1 Sněžné na Moravě, hřbitov rozdělený na katolickou a evangelickou část. Foto Marek Fajman, 2006.

se dočítáme: „... Na lhoteckém hřbitově se pohřbívalo „po řadě“. To znamená, že o umístění hrobů rozhodovalo pouze pořadí, ve kterém lidé umírali. Tento způsob připomínal, že po smrti si jsou všichni rovni. Hroby byly velmi prosté. Dlouhou dobu byl hřbitov bez jediného náhrobku, celý jen zarostlý travou. První náhrobek se zde objevil až v roce 1874, kdy se lhotečtí rozhodli uctít památku pohřbených farářů Geržů. Pomník ve tvaru úzkého jehlanu je celkem prostý a nenápadný. Na dlouhou dobu byl na hřbitově jediný. Teprve ve 40. letech 20. stol. se ustoupilo přání pozůstalých a začaly se povolovat malé skromné pomníky. Podle původního záměru měly být všechny pomníky jednotné a dokonce z jednoho druhu pískovce. V 50. letech musela však církev hřbitov odevzdat do správy státu, a ten již na jednotnou úpravu hrobů nijak nedohlížel ...“¹³

Z výše uvedeného vyplývá, že většinu hrobů evangelíků v toleranční době pokrývaly prosté rovy bez náhrobku. Existovaly však výjimky a nás pak zajímá, jak nejstarší náhrobky vypadaly. Patent striktně určoval podobu modliteben, vzhled náhrobků však žádným nařízením omezen nebyl a bylo tedy plně v kompetenci vznikajících církví (augšpurského a reformovaného vyznání), jakou podobu náhrobků si zvolí. Typologií evangelických náhrobků se dosud bohužel v ČR nikdo podrobněji nezabýval. Odborná literatura k tomuto tématu chybí, náhrobky nejsou sepsány, zdokumentovány, většinou ani přečteny a postupně zanikají bez větší pozornosti a péče.¹⁴ Přitom toto téma přináší hned několik zajímavých otázek. Byla zde snaha odlišit se od katolické církve? Můžeme na přelomu 18. a 19. stol. mluvit o náhrobcích typicky

Obr. 2 Jimramov,
nápisová deska
z r. 1786.
Foto Tomáš Vicha,
2007.

evangelických? Nebyla brána inspirace u židovských hřbitovů, jimž se řešení nejstarších evangelických tolerančních hřbitovů včetně náhrobků a dokonce občas i obsahu textů nápadně podobá?¹⁵ Zodpovězení těchto otázek by si vyžádalo dlouhodobější srovnávací průzkum. V tomto článku se pokusíme pro začátek alespoň o stanovení základní typologie.

Jeden z nejstarších evangelických náhrobků po tolerančním patentu se dochoval zazděný ve zdi u starého vstupu do toleranční modlitebny v Jimramově a pochází z roku 1786 [obr. 2]. Jedná se o malou kamennou nápisovou desku rozměrů přibližně 60 x 40 cm, zakončenou odsazeným segmentovým obloukem. Deska je hladká, nezdobená, rámuje ji pouze rytá linka. Celou plochu zaplňuje rytý text:

*Tuto odpočjwa
Henryka Wyncencya
Dcerka D.C.H. Pana
Superintendenta
Michala Blažka
narozena XIV. března
umřela XIV. listopadu
Leta Páně MDCCCLXXXVI.*

Text je psaný evidentně zkušenu rukou, krásnou frakturou a je na desce pečlivě rozvržen.¹⁶ Komu tento jeden z nejstarších náhrobků patří? Dítěti, které se nedožilo jednoho roku. Michal Blažek, evangelický farář v Jimramově, který dosáhl vysokého církevního postavení superintendenta, se v Jimramově usadil a v roce 1786, kdy zde vedl stavbu modlitebny, se mu narodilo a záhy umřelo první (?) dítě. Otec tento jednoduchý, ale krásný náhrobek dal pravděpodobně při stavbě zazdít do zdiva modlitebny¹⁷ a díky tomu jej uchoval do dnešní doby.

K úvaze o vzhledu tolerančních náhrobků nám však nepostačí jedna deska, je třeba srovnání více kusů. Takový unikátní soubor se nám zázrakem zachoval u evangelické modlitebny ve Strměchách, kde podél hřbitovní zdi stojí dvanáct náhrobních kamenů. Deset z nich malých, velice prostých pískovcových nápisových desek asi 10 cm silných je zakončeno odsazeným půlkruhovým obloukem, stlačeným nebo dvakrát odsazeným, obloukem karnýzovým, trojúhelníkem, či mají střískové ukončení s projmutými stranami se zkoseným nebo segmentovým vrcholem. Plochu desek pokrývá opět vyrytý text, psaný většinou frakturou, který zde však zdaleka nedosahuje úpravnosti jimramovské. Je psán rustikálně neumělou rukou bez předchozího rozvrhu, slova jsou dělena živelně tak, jak to právě vyšlo. Nejstarší letopočet, který se nám tu dosud podařilo přečíst, je rok 1823. Je na náhrobku tvarově téměř shodným s jimramovským, rozdílné je pouze pilovité orámování, přinášející první náznak ozdoby [obr. 3]. Text zní:

*Johan
Šimanov
ský ctný Školní*

*učitel zde leží kte
rý byl pravý Boží
ctitel, 27 let bylo
věků jeho když du
ši poručil v ruce
Boha svého A 1823*

Evangelický učitel Jan Šimonovský pocházel z kantorské rodiny. Z paměti faráře Szalatnaye se o něm dočítáme: „... Oblíben nejen dětmi, ale i dospělými umořen tuberkulózou po šesti letech působení ve Strměchách zemřel roku 1823 ve věku 27 let ...“¹⁸ Náhrobek milovaného učitele, u kterých nebylo výjimkou, že na Vysočině umírali v 1. pol. 19. století hladem, se tedy ve Strměchách zachoval dodnes a patří k ojedinělým dokladům svého druhu. Tři z dalších náhrobků obsahují pouze text, u ostatních ale už nacházíme výzdobu. Jde o reformované církve nejčastější a nejoblíbenější motiv kalicha. Kalich ve velkém množství tvarových variant zdobí náhrobky, mobiliář modliteben, textile, církevní tisky, lidové obrázky atd. Dalšími motivy tu pak jsou jednoduché květy – tulipány a hořící srdce.¹⁹ Postupně se též zprvu zcela popsaná deska člení na spodní část s textem a horní orámovaná „štit“ s kalichem či další výzdobou. Kalich mezi dvěma hořícími srdci je na náhrobku opět dítěte, kde je již humanistickou minuskulou²⁰ napsáno:

*Zde odpočívá mladi
stvé tělo spanilé pa
nenky Marie P[...]Je
z Volešný která zesnu
la v Pánu v 12 roku vě
ku svého dne 8 ledna
roku 1864*

Velmi podobná malá pískovcová nápisová deska ukončená půlkruhovým obloukem s kalichem se nachází na evangelickém hřbitově v Hořátví. Z nápisu však přečteme již jen první slova: „... Zde v Pánu ...“. Také na nedalekém hřbitově v Libicích nalézáme torzo obdobné desky s kalichem, která druhotně použitá tvoří součást novějšího náhrobku (Karel Miler †1922). Strměšská skupina spolu s jimramovským a dalšími nám tedy ukazuje, jak asi vypadaly nejstarší náhrobky evangelické reformované církve. Prosté kamenné nápisové desky ukončené větší obloukem, na kterých podstatnou plochu zabírá text a obvykle jedinou výzdobou je kalich.²¹

Nedaleko od Strměch v Moravci se nám dochoval rodinný hrob faráře Szalatnaye. Farář B. B. Bašus o hřbitově v Moravci píše: „... Ještě za mých časů byla na hřbitově řada hrobů obehnaných kovovým plůtkem, v hlavách měly starodávnou nízkou kamennou desku, připomínající desky Desatera. Všecky už zmizely, tuto podobu si uchovaly toliko Szalatnayovské hroby, které jsou jakoby zvláštní oddělený hřbitůvek uprostřed hřbitova...“²² Farářský hrob v Moravci je obehnan

kovanou mříží s tabulkou v ozdobném rámu. Nás však zde zaujme především další jev. Malá plocha kamene je zde pečlivě využita – náhrobky jsou popisovány textem z obou stran. Tradiční údaje na čelní straně jsou na zadní doplněny charakteristikou pohřbeného ve verších.²³ Farářský hrob zahrnuje čtyři tvarově stejné desky faráře Jana Szalatnaye zemřelého v roce 1827, jeho manželky Lydie [obr. 4], vnuka a dcery (vnučky?) zemřelé 1871. Téměř 50 let se tu tedy opakuje v jedné rodině shodný tvar náhrobku – malá nápisová deska se stříškovým ukončením s projmutými stranami s piniovou šiškou ve vrcholu. K tradiční výzdobě kalichy, tulipány a srdíčky přibývají hvězdy, zmiňované i v textu náhrobku Lydie Szalatnayové. Texty zní:

Na náhrobku faráře:

*Zde odpočívá tělo pobožného muže Jana Szalatnay,
prvního kazatele církve Moravečské a Strměšské,
kterýž usnul v pánu v 69 letech věku svého
roku 1827 dne 19. října.*

Tamtéž na zadní straně:

*Čtyry a čtyřicet let byl kazatelem,
nyní se pak těší se svým Spasitelem.
Tento pamětní kámen a nápis synovské vděčnosti
obětoval druhý kazatel Jan Szalatnay.*

Na náhrobku farářovy manželky:

*Lidye Szalatnay, rozená Mareš,
ctihodná choť blažené paměti Jana Szalatnay,
prvního kazatele církve Moravečské.
Usnula v Pánu dne 28. února 1833, v stáří 67 let.*

Obr. 3 Strměchy, nápisová deska z r. 1823. Foto 2004.

Obr. 4 Moraveč, nápisová deska z r. 1833. Foto 2004.

Na zadní straně:

*Jako hvězda v církvi Boží tak se skvěla,
ženskému pohlaví s příkladem prospěla.
Srdce její bylo Kristu otevřené,
jako oně Lidye v Písmech pochválené.
obětoval vděčný syn Jan Szalatnay.*

Rámy náhrobků jsou zdobeny rytým ornamentem, jsou zde patrné i zbytky polychromie. Zastavme se však chvíli nad nápisy náhrobků. Rozsáhlé texty jsou zde zveršované. V pamětech máme zachovány dlouhou pohřební promluvu faráře J. Szalatnaye z roku 1856, která byla celá psaná ve verších:

*„... A tak moji milí bratři!
Jak na statné muže patří!
Vemte máry na ramena,
na nichž je moje rodina.
Hned nyní ve jménu Páně
odhste je k chrámu Páně.
By se jim počestnost řádně
pohřební konala vážně ...“*

Ve verších píše Jan Szalatnay i svou závěť se zajímavým ekumenickým mementem:

*„... Šetřte i těch, jenž jsou v jiném náboženství,
nechte při pokoji i tam duchovenství
a celé církevní jejich společenství,
nečíte, než trpte protivenství ...“*

Verše byly v této době velice oblíbené a je pravděpodobné, že část pohřební řeči se pak užila na náhrobek.²⁴ Ve zprávě o pohřbu faráře Ondřeje Lazányie v roce 1835 se dočítáme: „... Po kázání před rakví

Obr. 5 Strměchy, náhrobek
z r. 1861. Foto 2004.

Obr. 6 Strměchy, náhrobek
z r. 1861. Foto: 2004.

*v kostele umístěné přednesl ct. P. kandidát verše s takovým dojmem,
že z tisíců lidu snad ani třicet jich nebylo, co by se zdrželi slz ...“²⁵*

Pohřby byly po tolerančním patentu pro evangeliky jedinou formou oficiálně povoleného veřejného shromáždění. Bylo toho patřičně využíváno: V Hlinsku roku 1781 „... šli za rakví a celou cestu i přes městečko zpívali své evangelické písně ...“ V roce 1782 si katolický farář z Heřmanic stěžuje: „... když okolo chalupy Matějkovy dlouhou chvíli dřív stojíce, až v celé vesnici se rozlíhalo, písně své spívali, potom s tím největším křikem a spíváním skrze celou vesnici s mrtvým tělem kráčejíce s týmž hlukem ji pochovali ...“²⁶ a F. J. Vavák píše ve svých pamětech: „... Ač pak plnou hubou mluví, že modlitba mrtvému neprospívá, nicméně na sta se jich sešlo jak do Kluku tak do Zvěřínka i pořádek taky v páru jdoucí zachovali ... každý pak z nich téměř knížku máje zpíval, ježto dřív sotva se modlit uměl ... že je prý to pěkný, zvlášť staré babičky, ty až plakaly, když takové množství a tolik hlaholu slyšely ...“²⁷

Evangelici se na veřejnosti projevují zpěvem. Další možností projevu jsou pak nápisy na veřejně přístupných místech. Zvenčící na modlitebnách, na záklopových prknech lomenic roubených stavení a na náhrobcích. Rozsáhlý text jako výzdoba náhrobku i modlitebny včetně mobiliáře je pro evangeliky toleranční doby typický.²⁸ Jenom zcela výjimečně je kladen větší důraz na dekorativní výzdobu než na text. Takovýmto ojedinělým případem jsou dva další náhrobky ve Strměchách [obr. 5 a 6], oba z roku 1861. Jedná se sice stále o desky tvarově podobné ostatním, se stříškovým ukončením s projmutými stranami a s trojúhelníkem, jsou už však o něco větší a především bohatě zdobené. Texty jsou precizně psané humanistickou minuskulou a poprvé je zde velikostí písma zdůrazněno jméno pohřbeného, který zastával v církvi důležitou roli presbytera či staršího. Náhrobky lemují reliéfy ornamentů: závitnice, listoví, girlanda, palmeta, mušle, spletené úponky, zrcadlo, stylizované krajkoví, krabi, zdobené kalichy s vyduťtým žebrováním atd. Poměrně hluboký reliéf ornamentů vyběhá i mimo obrys desky. Texty zní:

*Pomník
Občan řádný
z obce Vonšovické
Vážený aud a starší
církve Strměchské
Jan Rakaj [?]
zde pochován jest
šedesát dva roků
světě rytěřoval
Duši Bohu odporačiv
tělo zemi této nechal
dne 11 Červenec 1861
a*

Vážený občan Zachotinský
Matěj Pipal
Presbiter Církve Strměchský
tuto odpočívá
a vzkříšení očekává
Usnul v Pánu v stáří 48 let
dne 20 prosince 1861

Z uměleckohistorického hlediska lze tyto náhrobky, v chudé a prosté produkci evangelické, zařadit mezi to nejlepší, co v této oblasti vzniklo a zůstalo dochováno.

Dosud zmíněné příklady se týkaly církve reformované. Ještě obtížnější je nalézt staré náhrobky druhého patentem povoleného evang. vyznání – církve augšpurské. Několik příkladů máme na hřbitově augšpurského vyznání v Horních Dubenkách. Nacházíme zde opět malou nápisovou desku z roku 1870, ukončenou trojúhelníkem, zdobenou kromě kalicha ještě čtyřcípými hvězdami, kolečky, trojúhelníky, vlnovkou lemuující štít apod. [obr. 7]. Malá kamenná deska patří dvěma lidem – manželům. Text psaný na spodní části i na štítu, neuměle a bez rozvrhu zní:

Zde
odpočívají v Pánu
zesnulé Manželé Martin
a Kateřina Chadimovi
z Hor. Dubenek které
Bůh rozloučil skrz smrt man
žela 29 dubna 1864 v stáří 69 r.
a v tento hrob zase
spojil skrze smrt
manželky 26 října 1870
též v 69 roku
Odpočívajte v pokoji
1870

Nás však bude zajímat daleko více jiný náhrobek na témže hřbitově, který předznamenává další typový vývoj. Náhrobek pochází z roku 1835 a je tedy jedním z nejstarších dochovaných náhrobků církve augšpurského vyznání u nás [obr. 8]. Oproti předchozím malým nápisovým deskám se již jedná o monumentální náhrobek vysoký přes 2 m. Spodní obdélná část desky je podložena výraznějším širším soklem se zkosnou hranou. Vrchní část, oddělenou římsou, tvoří deska ve tvaru vysokého rovnoramenného trojúhelníka, ukončeného koulí. Text psaný frakturou pokrývá štít, pole orámované desky i sokl. Jedná se o farářský hrob a text zní:

Zde
odpočívá
w Pánu ze
snulý Pán On
dreg Lazani by
walý vysoce zaslau
žilý Kazatel Sl.

Cyrkve evangelické zdegssj
byw zde přes 52 leta

Narozený w Rožna
wě w Uhřjch 1758 dne
14. Rig. w Pánu zesul
1835 dne 30. Čerwence
Odpočjweg w Pokogi

Známe i autora náhrobku: „... vlastní rukou zhotovený pomník postavil jeho syn Samuel Lazáni ...“²⁹ Tento náhrobek předznamenává typ, který v 2. pol. 19. stol. jednoznačně převládne na evangelických hřbitovech: tvar vysokého štíhlého obelisku. Zde se nachází v tzv. přízvední formě. Roman Prahel v pojednání o vývoji tvaru náhrobku píše: „... Střídmé či dokonce strohé řešení náhrobku ve tvaru obelisku („pyramidy“) se v Čechách rozšířilo v devadesátých letech 18. století, a protože patřilo k repertoáru „erárního“ novoklasicismu, užívalo se zřejmě nejprve a velmi často pro kněze a vojáky. Později se stal velmi oblíbeným také „kapesní“ obelisk nebo pyramida určený pro širší vrstvy, ať v přízvední nebo prostorové formě ...“³⁰ První obelisky shodně s názorem Praha nalézáme u hrobů farářů, a to jak u reformovaného, tak augšpurského vyznání. Zcela nejprostší čistý tvar obelisku stojí v již zmiňované Velké Lhotě na Valašsku. V hrubě opracovaném kvádru jsou vloženy na dvou stranách obdélné nápisové desky z černého mramoru, na nichž je uvedeno pět jmen z farářské rodiny Gerzů. Obelisk byl tedy využit pro 5 osob zemřelých v letech 1843 až 1863 a byl postaven roku 1874 jako vůbec první náhrobek na tomto hřbitově.³¹

Obr. 7 Horní Dubenky, nápisová deska z r. 1870. Foto 2003.

Obr. 8 Horní Dubenky, přizvední obelisk z r. 1835. Foto 2003.

Obdobný, hrubý a neuměle opracovaný obelisk stojí u toleranční modlitebny v Prosetíně pod staletým dubem, kde našly místo hroby farářů [obr. 9].³² Kamenný blok má opět vloženu nápisovou desku, tentokrát však ne z hladkého kamene, nýbrž z litiny. Odlitý nápis je připraven ozdobnými hřeby v rozích. Z litiny je zhotoven i postříbřený kalich na vrcholu, který je zde podložen knihou – Biblií. Motiv opět velice častý, i když spíše na architektuře a mobiliáři než na náhrobcích. Nápis v Prosetíně zní:

*Zde leží
v Pánu zesnulý
JOSEF ŠVANDA
duchovní správce
církve prosetínské
narozen 2. března 1792
zemřel 21. ledna 1856*

Propracovanější obelisk, vyzdvížený na kvádrovém soklu s výraznou římsou a výžlabkem, je u hrobu faráře ve Sloupnici. Jedná se již o ušlechtilý monumentální náhrobek. Bohatějšího zdobení a dokonalého zpracování obelisku bylo však dosaženo až např. v Rovečném u hrobu prvního zdejšího faráře, a to díky použití místního nedvědkického mramoru. Obelisk na dvakrát odstupněném soklu je zdoben kalichem, hvězdou a rozetou, jméno je v ozdobném rámu, patrné jsou zbytky polychromie černou a stříbrnou barvou. Nápis pokrývající celou plochu náhrobku zní:

*Zde
v Pánu odpočívá
dp. BENJAMIN
KIŠ*

Obr. 9 Prosetín, obelisk z r. 1856.
Foto Sixtus Bolom, 2005.

Obr. 10 Velenice, obelisk.
Foto 2006.

*první toleranční farář
V ROVEČNÉM
a senior záp. obvodu
moravského
Působil ve zdejším sboru 33 let
a skonal dne 6. října 1844
ve stáří 58 roků.
Ale ti, kteří jiné vyučují,
stkvíti se budou jako blesk oblohy
Daniel 12, 3
Jeho památce věnuje sbor*

Vedle tohoto náhrobku stojí obelisk dalšího faráře sboru s porcelánovou fotografií a rozsáhlým textem:

*VZPOMÍNEJTE
NA VŮDCE SVÉ,
KTERIŽ VÁM MLUVILI
SLOVO BOŽÍ,
JEJICHŽTO OBCOVÁNÍ
JAKÝ BYL CÍL SPATŘUJÍCÍE
NÁSLEDUJTEŽ JEJICH VÍRY
Žid. XIII. 7
Zde odpočívá v Pánu
očekávaje vzkříšení svého
VELEDŮSTOJNÝ PÁN
BENJAMIN
FLESCHER
BÝV. SUPERINT. NÁMĚSTEK
A SENIOR, EV. REF. FARÁŘ
V ROVEČÍNĚ
od roku 1844 do 1894
narozen 25. ledna 1820
zemřel 27ho února 1894
NEZAPOMENUTELNĚMU
OTCI SVĚMU VDĚČNĚ LÁSCĚ
VĚNUJÍ DÍTKY*

Snad nejušlechtilější tvar malého obelisku na trojúhelném základě, spočívajícího na třech koulích na trojbokém soklu, stojí na hřbitově ve Velenicích [obr. 10]. Jeho datace však žet není zřejmá, nápisy jsou vlivem povětrnosti nečitelné nebo překryté novými vloženými deskami z bílého mramoru.

Dle R. Praha z důvodu ochrany nápisu na šikmé ploše se typ náhrobku dále vyvíjí na obelisk stojící na kvádrovém podstavci. Nápis, jejichž obsah se zestručňuje, se přesouvají na podstavec chráněný výraznou římsou, samotný obelisk je pak zdoben většinou pouze deko-rem. K obvyklému kalichu přibývá vinná réva s hrozny, svazek klasů, věnec, girlandy, palmová ratolest, květiny s mašlí, makovice³³ a další vegetabilní výzdoba. Mezi nejbohatěji zdobené obelisky tohoto typu patří

náhrobek faráře Jana Janaty z roku 1862 v Bučině a faráře Jana Pellara zemřelého roku 1898 v Krucemburku. Na tomto místě vzhledem k příslušnosti sboru k augšpurskému vyznání je na obelisku současně motiv kalicha i kříže. Tyto vysoké pomníky tvoří dominanty hřbitovů [obr. 11] a svou výpravností a zdobností se již neliší od soudobých náhrobků katolických. Tvar obelisku v této době nalézáme na hřbitovech evangelických, katolických a dokonce i židovských.³⁴

Obelisky nejsou jedinou formou náhrobku 2. pol. 19. stol. Na evangelických hřbitovech v Moravci, Libicích, Velenicích a u modlitebny v Lysé nad Labem [obr. 12] se zachoval v té době oblíbený náhrobek tvaru uraženého kanelovaného ionského sloupu, symbolizujícího náhle ukončený život³⁵ v Krucemburku nalézáme náhrobek s vázou antického tvaru. Postupně jsou však hřbitovy zaplňovány stélami – náhrobky napodobujícími antické vzory s ozdobným dekorem převzatým z architektury [obr. 13 a 14]. K neoklasicistní výzdobě přibývá později ornamentika novogotická.

Jedním z typických náhrobků přelomu 19. a 20. stol. je farářský dvojhrob faráře Gustava Garčika a jeho manželky Amálie v Prosetíně. Oba zemřeli v lednu roku 1892. Jedná se o jednoduchou stělu – vysokou trojúhelníkovitě ukončenou deskou na dvakrát odstupněném soklu. Převládá stále ještě vertikální řešení náhrobku. Horní deska je z nedvědicího mramoru a je zde podepsán i autor: *F. Uhlíř v Nedvědicí*. Ve vrcholu je mělce vyrytý kalich a rostlinný motiv, na soklu je biblický verš:

*Rut. 1, 16, 17. Kamkoliv se obrátíš, půjdu,
a kdekoliv bydleš, i já bydleš budu.
Lid tvůj, lid můj a Bůh tvůj, Bůh můj;
kdekoliv umřeš, umřu a tu pochována budu.*

Obr. 11 Proseč u Skutče,
obelisk s litinovým plůtkem.
Foto Jan Vondra, 2006.

Obr. 12 Lysá nad Labem, sloup
z r. 1878. Foto 2006.

Jak tedy vypadaly evangelické hřbitovy ke konci 19. století? Proti původním velice chudým rovům neuspořádaných hřbitůvků po 100 letech od tolerančního patentu již poněkud odlišně. Na rytině modlitebny ve Veselí z roku 1881 vidíme za zděnou ohradní zdi více vyčnívajících obelisků mezi zelení. Na dobových fotografiích máme zachyceny kované či litinové plůtky kolem hrobů, zdobné brány do hřbitovů, stále větší hrobky apod. Hřbitovy dostávají důstojný monumentální vzhled, vedou k nim často aleje stromů. A pohřby v tomto období se stávají slavnostnějšími velkolepými akcemi. O pohřbu Ondřeje Lazany v Horních Dubenkách zapsal místní učitel: „... *Jak slavný byl jeho život, tak slavnou byla i jeho smrt a pohřeb ... Dne 2. srpna měl slavný pohřeb. Ze zástupů k pohřbu shromážděných sotva polovice se dostala do kostela ... po kázání před rakví v kostele umístěné ... ubíral se pohřební průvod na hřbitov, kde po řeči dp. Szalatnaye z Moravce tělesné pozůstatky zemřelého pohřbeny do vyzděného hrobu ...*” O pohřbu faráře Petra Nováka tamtéž roku 1883 čteme: „... *Pohřeb jeho, který se dne 12. března konal – ač strašná sněhová vánice právě řádila – byl velice slavný a dojemný. Devět duchovních bylo přítomno, učitelů se dostavilo sedm ... Obecenstva sešly se velké zástupy ...*”³⁶ Dočítáme se též, že náhrobek byl postaven roku 1889, tedy 6 let po pohřbu.

Toleranční modlitebna augšpurského vyznání v Humpolci byla po postavení nového velkého kostela užívána většinou už jenom při pohřbech. O jejich průběhu je zaznamenáno: „... *Také i věnce z pohřbů do chrámu P. byly přinášeny a po nějaký čas tu visely na stěnách, patrně to byl starý obyčej, jenž se dosti dlouho zachovával ...*”³⁷

Obr. 13 Hořátek, stély.
Foto Marek Fajman, 2006.

Obr. 14 Opatovice, náhrobek
s kalichem a křížem /AV/.
Foto Marek Fajman, 2004.

Pokusme se však ještě najít další typy evangelických náhrobků. V Novém Městě na Moravě na evangelickém hřbitově se nachází pozoruhodný náhrobek, který ačkoliv připomíná kamenný pomník, je celý z litiny [obr. 15].³⁸ Základem je mohutný podstavec s výrazným soklem i profilovanou římsou, na níž na biblí stojí kalich s šesticípu hvězdou. Všechny čtyři plochy kvádrového podstavce jsou vlastně nápisovými deskami, přichycenými ozdobnými šrouby v rozích. Litina umožňuje užití obsáhlého, dodnes čitelného textu. Ačkoliv se jedná o poměrně mohutný památník, nepatří žádnému faráři, ale Františce, manželce Jana Roba z Rokytna. Datován je rokem 1858 a byl nejspíše jedním z prvních náhrobků na tomto hřbitově.³⁹

Litina se stala v 19. století na hřbitovech dominantním materiálem. Začíná zaplňovat především katolické hřbitovy tvarově rozmanitými litinovými kříži.⁴⁰ Je užívána též na ozdobné plůtky, míře a řetězy kolem hrobů. Umožňuje v pohřebnictví sériovou výrobu a tedy dostupnost pro širší vrstvy. Mluvíme-li o litině, musíme si však především položit otázku: Existovala evangelická alternativa litinových křížů, které v 19. stol. doslova zaplavily katolické hřbitovy? Tvar litinového kříže jako nástupce kříže původně dřevěného, později ručně kovaného, musel být pro evangelickou reformovanou církev nepřijatelný. Tato forma se však jako označení hrobu, v případě, že nebyly finance na kamenný náhrobek, velice osvědčila. Doklad, jak se s touto situací evangelíci vypořádali, se nám zázrakem zachoval např. na evangelickém hřbitově ve Sněžném na Moravě [obr. 16].

Ve velikosti litinového kříže, shodně osazený do kamenné patky, je zde vztyčen poněkud hybridní litinový útvar, který nese dvě litinové ná-

Obr. 15 Nové Město na Moravě, litinový náhrobek z r. 1858. Foto Marek Fajman, 2006.

Obr. 16 Sněžné na Moravě, litinový „nekříž“ z r. 1857. Foto Marek Fajman, 2006.

pisové tabulky. Tvar vznikl seskládáním dřívku a různých ozdobných rokajů. Teprve po podrobném zkoumání zjistíme, že vrchol tvoří kalich podložený paprsky. Kalich byl nejspíše pozlacen. Starší oválná tabulka rámovaná věncem má letopočet 1857. Novější obdélná tabulka nese text:

*Zde v Pánu
ODPOČÍVAJÍ OTEC
A JEHO DVA SYNOVÉ
OTEC JOS. BRÁZDA NAR. 1785 ZEM. 1857
SYN JOS. BRÁZDA NAR. 1811 ZEM. 1888
SYN FRAN. BRÁZDA NAR. 1815 ZEM. 1906 [?]
POTOMCI ZAKLADATELE EVANG. CÍRKVE
V NĚMECKEM*

Torza dalších podobných „nekřížů“ se zachovala na hřbitově v Dlouhém a na jinak již zcela novodobými náhrobky zaplněném hřbitůvku u toleranční modlitebny ve Veselí.⁴¹ Ozdobný dřík nese opět dvě tabulky, nad nimi je hrozen vinné révy a patka ulomeného kalicha. Starší oválná tabulka, opět rámovaná věncem, má text:

*Zde složil, což na
něm bylo porušitelného
JOZEF NEBOLA Z UNČÍNA
povoláný od Pána dne 3. července 1860
v letech života svého 57.
Pokoj budiž prachu jeho!
Plesati a radovati se budu v milostdens-
tvi Tvém, že sy vzeřel na mé trápe
ní a poznal v soužení duši
mou.*

Hřbitov ve Veselí máme zobrazený na již zmíněné rytině z roku 1881. Kromě obelisků vidíme mezi zelení černé subtilní „štrapaté“ útvary, které jsou nejspíše těmito litinovými „nekříži“. Ačkoliv jsou teprve 150 let staré, na ev. hřbitovech je již běžně nenalézáme. Čtyři takové kusy jsou však ve sbírkách městského muzea v Bystřici nad Pernštejnem [obr. 17]. Všechny jsou tvarově shodné a jde o stejný typ, jako je torzo ve Veselí a v Dlouhém. Nad hroznem vinné révy je zde zachován kalich s osmicípou hvězdou, obkroužený akantovými listy a rokaji. Na muzejních exemplářích je dosud dochováno zlacení na kalichu, hvězdě, listech a věncích lemujících oválné tabulky. Tři tabulky mají pouze litý text, jedna obsahuje i torzo malovaného nápisu. Jsou datovány roky 1863, 1864, 1866 a 1871 a dle inventáře muzea pocházejí z evangelického hřbitova v Blažkově, založeného roku 1859.⁴² Podle názoru pracovníků muzea byly „nekříže“ odlity v nedaleké slévárně ve Štěpánově nad Svatkou. Odtud by pak pocházela i torza z Veselí a z Dlouhého. Nedaleko Sněžného se nalézala další huť v Kadově, nepřilíš vzdálené jsou i huťe v Blansku⁴³ a Starém Ransku. Litina byla vzhledem k velkému množství huť na Vysočině snadno dostupná a výskyt i těchto „nekřížů“ mohl být značný. Hledání

posledních zbytků tohoto typu po evangelických hřbitovech by bylo zajisté zajímavým přínosem nejen pro zmapování evangelických památek, ale i pro další poznání historie litiny v regionu.

Tyto litinové „nekříže“ jsou nejspíše jedinou formou označení hrobu, kdy můžeme mluvit o produkci ryze evangelické (reformovaného vyznání), lišící se od ostatních církví.

Vracíme se tedy k na začátku položené otázce, na kolik se kamené evangelické náhrobky v době po tolerančním patentu vymezují od odstatních? Jisté je jedno. Pokud zde byla odlišnost v době toleranční, postupně se po několika desetiletích ztrácí. V 2. pol. 19. stol., pravděpodobně též v souvislosti s vydáním tzv. Protestantského patentu roku 1861, který ruší předchozí omezení a zcela zrovnoprávňuje evangelickou církev s ostatními, se na evangelické hřbitovy dostávají typy náhrobků, užívaných obecně u katolíků a židů: obelisk v přizvední i volné formě, sloup, stéla, váza apod. Téměř totožná je už i historizující výzdoba náhrobků, typ písma, zlacení, použití vložených nápisových desek z kvalitnějšího kamene, litiny či skla, porcelánové fotografie zemřelých [obr. 18], lité doplňky atd. Na konci 19. stol. s největší pravděpodobností vytvářejí náhrobky pro katolíky a evangelíky titíž kameníci, používající stejného místního kamene. Shodným vývojem procházejí pak katolické i evangelické hřbitovy: zaznamenávají v době 1. republiky zvýšenou kvalitu a v 2. pol. 20. stol. velký úpadek.

Vraťme se však ještě do doby toleranční, k prvním malým nápisovým deskám, které si evangelíci nejspíše tesali sami. Malé množství dochovaného srovnávacího materiálu a jeho nedostatečné poznání nám znemožňuje učinit definitivní závěr, na kolik se odlišují evangelické náhrobky z let 1781–1861. Výrazná tvarová podobnost s židovskými deskami již byla zmíněna. Obdobné desky je možno ale najít např. i na katolickém hřbitově v Hrušovanech u Brna⁴⁴. Prostota čistého tvaru a střízlivost výzdoby je v tomto období, ovlivněném ideami osvícenství, příznačná i pro náhrobky šlechtické. Tvarosloví tolerančních kamených nápisových desek pravděpodobně nebylo ve své době jevem výjimečným.

Zůstává nám tedy pro evangelíky typický důraz na text a časté citace biblických veršů. Není též náhodou, že téměř všechny nápisy zkoumaných náhrobků jsou psány v češtině⁴⁵, což v době jejich vzniku nebylo samozřejmostí. Projevuje se tu silně tradice Bible kralické. Posledním výrazným znakem evangelických náhrobků reformované církve je důsledná absence tvaru kříže a jeho (občas až nelogické) nahrazení kalichem. Kalich je ústřední výzdobou evangelíků od roku 1781 až do současnosti. Oblíbená je kombinace kalicha postaveného na bibli, u litinových prvků jsme se tu však setkali i se spojením kalicha s hvězdou. Proč právě hvězda? Odpověď dle mého názoru nacházíme na katolických hřbitovech. Na řadě z nich, většinou kolem kostela nebo

podél ohradní zdi, se nalézají jeden či více náhrobků s kalichem. Kalich je zobrazen s hostií, kruhovou oplatkou, a pravděpodobně už od středověku označuje hrob kněze.⁴⁶ Symbolizuje výlučnost katolického kněze přijímajícího tělo a krev Krista v podobě hostie a vína. Evangelická církev klade důraz na vysluhování Večeře Páně podobojí. Z kalicha může přijímat nejen farář, ale všichni (Mat. 26, 27). Kalich se tedy objevuje na náhrobcích jak faráře, tak laiků. Tělo Krista v podobě hostie bylo však reformovanou církví od začátku důsledně odmítáno. Místo něho je přijímán nalámaný chleba. Hvězda je dle ikonografických slovníků symbolem Krista.⁴⁷ Pravděpodobně zde tedy dochází k nahrazení katolického symbolu těla Kristova v podobě hostie jiným biblickým symbolem Krista v podobě hvězdy. Kalich s hvězdou je zobrazován především v 2. pol. 19. stol., ve 20. století se s tímto motivem již neseťkáváme. Ačkoliv na pohřebních oznámeních evangelíků je dodnes důsledně tištěn kalich, na novodobých evangelických náhrobcích a i při výzdobě kostelů se dnes občas můžeme setkat nově i s motivem kříže. Nutnost vymezovat se důsledně oproti katolické církvi nezobrazováním kříže postupně mizí s utužováním ekumenických vztahů po II. vatikánském koncilu.

Roku 1935 se v Horních Dubenkách staršovstvo dohodlo „... jednomyslně projeviti svou vděčnost o sbor tak vysoce zasloužilému duchovnímu postavením hrobky na hřbitově na místě určeném pro faráře nákladem sboru. Rovněž se staršovstvo usnáší opraviti a obnoviti nápisy na pomnicích dříve pochovaných dp. farářů na zdejších hřbitově ...“ Zpráva je dokladem péče o starší náhrobky. Máme však žel také doklady zcela odlišné. V Telecím je záznam o přístavbě věže k modlitebně

Obr. 17 Blažkov, litinový „nekříž“ z r. 1863. Foto 2006.

Obr. 18 Rovečné, fotografie faráře, obelisk z r. 1894. Foto 2006.

roku 1892 doplněn větou: „... Při těchto posledních úpravách zmizel nadobro starý hřbitov, rozkládající se kolem kostela ...“⁴⁸ Kolem roku 1900 došlo v Praze ke zrušení významných hřbitovů, největšího vojenského a dále evangelického, zbudovaného sto let před tím v Praze Karlíně. Tento protestantský hřbitov je v letech 1830 a 1832 doporučován ke shlednutí průvodcem J. M. Schottkyho jako pozoruhodný, hodný návštěvy.⁴⁹ V roce 1956 bylo rozhodnuto o zrušení německého lutherského hřbitova v Praze Strašnicích, kde se již od roku 1945 nepohřbívalo. Na místě měly vzniknout rekreační a sportovní plochy. K tomu naštěstí nedošlo a po roce 2000 bylo místo vybráno k pietnímu uložení ostatků vojáků wehrmachtu, padlých u nás za 2. světové války.⁵⁰ Roku 1977 byl zlikvidován evangelický hřbitov v Lysé nad Labem. Zachráněno a přesunuto na farskou zahradu bylo pouze osm náhrobků. Ve Vanovicích byla při rušení starší části hřbitova přenesena do kostela jediná nápisová deska z roku 1855.

Na Vysočině je sice dodnes dochováno několik malých venkovských hřbitovů uprostřed malebné krajiny (Spělkov, Blažkov, Veselí, Daňkovice atd.), téměř všechny náhrobky na nich jsou však již novodobé. Jednotlivé starší náhrobky nacházíme ojediněle, po delším, často obtížném průzkumu, na větších, již přestavěných hřbitovech. Proč je tomu tak? Při hledání evangelických náhrobků z doby po tolerančním patentu jsou hlavním vodítkem historická fakta uvedená na začátku tohoto článku. Pro datování evangelického hřbitova je zásadním údajem, zda se v dané obci nachází toleranční modlitebna z let 1781–1861.

Obr. 19 Velká Lhota, evangelický hřbitov s novodobými náhrobky.
Foto 2006.

Pokud v obci modlitebna není (a ani zde nikde nebyla), mohl vzniknout zdejší hřbitov až po roce 1856 a nemůžeme zde tedy nalézt náhrobky starší, než je toto datum. V obcích s toleranční modlitebnou by mohly být teoreticky zachovány náhrobky od roku 1781, jak bylo však ukázáno, jedná se o výjimečné případy. Hřbitovy v obci s modlitebnou mají různou podobu. Pokud je hřbitov zachován v původní poloze kolem modlitebny, jako např. ve Veselí, je pak však většinou stísněný, protože jen málokde se našlo místo na jeho rozšíření dále za modlitebnu jako např. v Moravci. Malý hřbitov pak logicky přináší velký tlak na hrobová místa a rychlou výměnu náhrobků. Tyto hřbitovy, ačkoliv si uchovávají krásnou polohu a vzhled, jsou pak zaplněny vesměs náhrobky zcela novými. Dalším častým případem je zrušení stísněného hřbitova u modlitebny a jeho přesunutí na jiné vhodnější místo, jak tomu bylo např. v Telecím nebo v Horních Vilémovicích, kde byl původní u modlitebny stojící hřbitov z roku 1799 zrušen a přesunut roku 1856 na kraj obce. Existuje však ještě varianta třetí, pro zachování náhrobků pravděpodobně nejpříznivější. Vznikla tehdy, kdy už na stavbu samotné modlitebny byl tak malý pozemek, že nebylo možné zřídit hřbitov kolem ní. Hřbitov byl tedy umístěn v téže obci od začátku na jiném místě, které do dneška může být rozšiřováno. Taková situace je např. ve zde často zmiňovaných Horních Dubenkách. Přirozené postupné rozšiřování hřbitova zde umožnilo relativně zachovat i jeho starší část. Nezvykle rozsáhlým je dnes stále se rozšiřující hřbitov v Libicích. Toleranční modlitebna zde byla již dávno zbořena, v obci stojí velký

Obr. 20 Sněžné na Moravě, náhrobek z r. 1984.
Foto Marek Fajman, 2006.

historizující evangelický kostel. Na hřbitově jsme však našli druhotně použitou nápisovou desku tolerančního typu.

Provedení průzkumu těchto evangelických hřbitovů a vyhledání starších kvalitních náhrobků by bylo velice potřebné, tento počin by však vyžadoval nasazení většího množství jak odborníků, tak evangelických farářů a laiků.

Na rozdíl od židovských hřbitovů, na jejichž zachování kladou židovské obce velký důraz, v evangelické církvi nejsou hřbitovy a náhrobky předmětem zájmu, a to často ani okrajového. Vzhledem k poměrnému "mládí" tohoto materiálu zde není ani zájem ze strany státní památkové péče. Evangelické hřbitovy nejsou památkově chráněny, výjimečně je chráněn jednotlivý náhrobek. Dochází k rychlému zániku. Staré poškozené náhrobky a "nekříže" jsou nahrazovány novými náhrobky slabé výtvarné úrovně. "Velkoplošné" desky z leštěných žul a mramorů [obr. 19] se nevymykají z masové funerální produkce 2. pol. 20. století, běžné i pro hroby katolíků a občanů bez vyznání. Texty se omezily pouze na jméno, datum narození a úmrtí a symbol církevní příslušnosti. Nesdělují již nic o zemřelém, ani o vztahu pozůstalých, o víře a naději. Jen zcela ojediněle se setkáme s náhrobkem výtvarně kvalitním a zajímavým, jako je tomu například ve Sněžném u společného náhrobku manželů Balabánových z roku 1984 [obr. 20]. Zde jako by se v prostotě tvaru a výmluvnosti do sebe zapadajících malých desek na okamžik vrátila doba a víra toleranční.

Poznámky:

- 1 Nařízení ze dne 16. 3. 1782, podle kterého na hřbitovech měli být pochováni všichni obyvatelé země, kteří neměli vlastní rodinné hrobky či krypty.
- 2 První potoleranční hřbitovy vznikají opravdu v době převratné, výrazné reformy se týkají i pohřebnictví. Roku 1784 byly zrušeny hřbitovy kolem katolických kostelů uprostřed měst, v roce 1788 bylo nařízeno zrušit za hřbitovem kostnice. Evangelický farář v Moravci komentuje roku 1784 další obecné nařízení takto:
„...Ale hned v tomtéž roce vyšel cis. král. patent z strany toho, že bez rakve neb truhly umrlčí mají mrtvá těla pochována a nehašeným vápnem posypána býti, což nás velice moutilo. Takovéto pochování netrvalo dlouho...patent nazpátek táhl...“ HREJSA, Ferdinand: *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*. Praha 1931, s. 64. Tzv. „pohřby v pytli“ císařský příkaz vydán 26. 5. 1784, odvolán 27. 1. 1785. MEDEK, Zdeněk Jan: *Na slunce a do mrazu*, Praha 1982, s. 126.
- 3 „...potom veřejné pohřby s průvodem jejich duchovního mají být úplně dovoleny...“ MELMUKOVÁ, Eva: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999, s. 34.
- 4 REJCHRT, Luděk: *Na horách ležící. Dějiny evangelického tolerančního sboru v Křížlicích*. Praha 1978, s. 36. Biskup Jan Leopold Hay píše 20. 11. 1781: „... abychom po smrti jejich mezi sebou stánku odpočinutí dopřáli ...

dokud oni svého vlastního místa k pochovávání míti nebudou ...“ Z. J. Medek, s. 175 (cit. v pozn. 2).

- 5 Katolíci komentovali přítomnost hlídajících vojáků na hřbitově takto: „...Kdyby císař nechal vojáků, co je na Jilemnici šindelů, my přece nepovolíme, nic s námi nepořídí...“ L. Rejchrt, s. 37.
F. J. Vavák píše roku 1783 ve svých pamětech: „...nebo k vyplnění císařského patentu sem tam na takové funusy vojáci se posílají, aby v lídech pokoj a svornost zachována byla...“ Z. J. Medek, s. 334 (cit. v pozn. 2).
- 6 PROCHÁZKOVÁ, Marta: *Modlitebny a hřbitovy evangelíků uprostřed krajiny*. In: Památková péče na Moravě, 10/2005, s. 85–88.
- 7 JIRÁSEK, Alois: *Z mých pamětí*. Praha 1980, s. 218.
- 8 LANŠTJÁK, Pavel Ferdinand – HÁJEK, Štěpán: *Dějiny evangelické církve v Horních Dubenkách*. Heršpice 2000, s. 43–44.
- 9 NOVOTNÝ, J.: *Z dějin Horácka a českomoravského evangelického sboru ve Veselí*. Nové Město na Moravě, s. a.
- 10 Königsberg – vesnice s německým obyvatelstvem nedaleko města Ležajsk, založená na konci 17. stol. SVITAVSKÁ, Marie: *Z dětství na evangelické faře v Polsku*. Setkávání, VIII, 3/2006, s. 48–49.
- 11 *Památník reformované církve Českomoravské*. Praha 1881, s. 160.
- 12 SOUŠEK, Zdeněk: *Dějiny evangelického sboru ve Střemčích*. Pelhřimov 2003, s. 30.
- 13 KŘIVOHLAVÍ, Kateřina a Pavel: *Dřevěný toleranční kostel ve Velké Lhotě*. Velká Lhota 2003, s. 21.
- 14 Z mé strany byla zkoumána především území dnešního kraje Vysočiny. Článek čerpá z výsledků úkolu řešitelů Marty Procházkové a Marka Fajmana *Toleranční modlitebny v kraji Vysočina*, zpracovaného v rámci vědy a výzkumu na NPÚ ÚOP v Brně roku 2004 (výstup uložen jako nepublikovaný rukopis v knihovně NPÚ ÚOP v Brně). Cenné poznání přinesla i exkurse po evangelických památkách v rámci symposia *Nekatolíci v českých zemích v 18. stol.*, konaného v Poděbradech v roce 2006. Článek si neklade ambici zmapovat evangelické hřbitovy po celém území ČR.
- 15 EHL, Petr – PAŘÍK, Arno – FIEDLER, Jiří: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*. Praha 1999, s. 12.
GRUNOVÁ, Eva – KLENOVSKÝ, Jaroslav: *Židovská obec v Moravském Krumlově*. Brno 2002, s. 34.
- 16 Náhrobek je kulturní památkou, evidenční kartu zpracoval Aleš Filip.
- 17 Zazdívání náhrobků do zdi kostela nebo obvodové hřbitovní zdi je běžné, jedná se většinou o náhrobky významnějších rodin. PRAHL, Roman a kol.: *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*. Praha, Academia 2004, s. 300.
- 18 Z. Soušek, s. 15.
- 19 Motívem srdce při výzdobě evangelických rukopisů a obrázků se v připravované studii zabývá Sixtus Bolom.
- 20 R. Prah! charakterizuje typ písma používaný na náhrobcích, kterým je od konce 16. stol. do 18. stol. fraktura pro národní jazyky /n, č/ a humanistická minuskula pro latinu. V 19. stol. se situace mění, humanistická minuskula je běžná i v národních jazycích. R. Prah!, s. 256 (cit. v pozn. 17).
- 21 Zvláštní kapitolu v dějinách evangelické církve tvoří pobělohorská emigrace a její kultura. Souvislosti (např. náhrobní desky českých evangelíků na hřbitově v Rixdorfu u Berlína) by si vyžádaly hlubší studii.
- 22 BAŠUS, Bedřich B.: *Ztroskotání. Události. Stavba. Příspěvky k historii církve*. Praha 1987, s. 152.

- 23 Uvádění dobrých vlastností pohřbeného je typické i pro texty židovských náhrobků. P. Ehl, s. 12 (cit. v pozn. 15).
- 24 O vztahu náhrobních nápisů, závětí, pohřebních řečí, kázání a nově se konstituujících úmrtních oznámeních píše i R. Prah, s. 254 (cit. v pozn. 17).
- 25 Š. Hájek, s. 46 (cit. v pozn. 8).
- 26 Z. J. Medek, s. 218 a 219 (cit. v pozn. 2).
- 27 VAVÁK, František J.: *Paměti I. Část ???*, s. 33–34. Z. J. Medek, s. 222.
- 28 PROCHÁZKOVÁ, Marta: *Nápisy evangeliků na roubených stavbách a modlitebnách*. In: Památková péče na Moravě 7/2003, s. 111–114.
- 29 Š. Hájek, s. 48 (cit. v pozn. 8).
- 30 R. Prah, s. 188 (cit. v pozn. 17).
- 31 Texty zní: *Zde odpovídají v Pánu–zesnulí manželé–Dv. ctih. Pán a Dv. Ctih. Pan–JOSEF–GERŽ–ev. ref. Farář církve–Hr. Lhotecké–nar. 16. března 1771–zemř. 2. července–1843–KATEŘINA–roz. BAUER–manželka jeho. –nar. 6. dubna 1784–zemř. 30. prosince–1861–Zjev. S. Jana 14, 13. –Zde odpovídají D. c. h. p. JOSEF GERŽA, –Farář–ev. ref. Církve Hr. Lhotecké–nar. 24. září 1813. zemř. 1. července–1863. a manželka jeho–HELENA–roz. FALCK, nar. 26. listop. 1815–zemř. 21. dubna 1850. –uprostřed jejich pak–sestra a švagrová–jejich, –KAROLÍNA–Nar. 13. dubna 1810. zemř. 21. prosince 1860–1 Paralip. 29. 15*
- 32 Sixtus Bolom zmiňuje podobnost s náhrobkem Belcrediů v Jimramově. BOLOM, Sixtus: *Stavitele chrámů. Jimramovští evangelici toleranční doby*. Dějiny a současnost, 2006, č. 3, s. 23.
- 33 antický symbol věčného spánku
- 34 Brno, Rychnov nad Kněžnou apod.
- 35 R. Prah, s. 195 (cit. v pozn. 17).
V Lysé nad Labem se jedná o náhrobek čtyřletého dítěte, zemřelého roku 1878.
- 36 Š. Hájek, s. 46–48 (cit. v pozn. 8).
- 37 MAHANOVSKÝ, M. R.: *K 150. výročí tolerančního chrámu P. v Humpolci*. Praha 1939.
- 38 Za upozornění děkuji Martinu Šerákovi, který se průzkumem litinových křížů dlouhodobě zabývá.
- 39 *Texty zní: Pomník–V PÁNU JEŽÍŠI–BLAHOŠLAVENĚ SESNULÉ–Františky MANŽELKY–Jána Roba–Z ROKYTNA–ROZENÉ Krčálové–Z Vilimovic–ANAŽ SE–24. DUBNA 1801 NARODILA–A 17. ZÁŘÍ 1858 – ČASNOST S VĚČNOSTÍ–PROMĚNILA.–SPOČÍŇ SOBĚ V ZEMĚ LŮNU–DŘÍMEJ LIBY, KRÁSNÝ SEN;–TAM U JEŽÍŠOVA TRŮNU–VZEJDE TI TEN VĚČNÝ DEN.–ANJELSKÉ ZE SPANÍ TĚBE –PROBUDÍ ZAS TROUBY ZVUK,–CHERUBŮ V POKLIDNÉ NEBE–PROVODÍ TĚ SVATÝ PLUK–NAPLNILI SE TI DNOVĚ–TVÁ HODINKA ODBILA,–ODEŠLAS*

DO VLASTI NOVĚ–ZDE JSI CTNĚ ŽIVÁ BYLA–SVĚTLO VĚČNĚ SVĚTÍ TI–JASNĚ–CHOTI, MÁTI, ROZMLÁÍ–NAŠE LÁSKA NEUHASNĚ–BYÍ I TEBE ZEM KRYLA!–BOLESTNĚ HOŘE,–VŘELÉ SLZE, LÁSKA A–VDĚČNOST POZŮSTALÝCH–MILÁČKŮ: MANŽELE, DCER,–ZETŮ, VNOUČAT A PŘÁTEL–SPROVODILI JI NA MÍSTO–TOTO ODPOČINUTÍ.–BOJOVALA BOJ VÝBORNĚ–NESLA STRASTÍ TRPĚLIVĚ–POKOJ PRACHU!–RADOST A SLÁVA DUŠÍ–NESMRTELNĚ!

- Tento náhrobek zmiňuje i NOLL, Jindřich. *Několik poznámek k evangelickým hřbitovům konce 19. století*. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, nazvaného Fenomén smrti v české kultuře 19. století a konaného v Plzni od 9. do 11. března 2000.
- 40 R. Prah, s. 226 (cit. v pozn. 17).
- 41 Sixtus Bolom vlastní fotografii „nekříže“ ještě před zlomením vandaly z roku 1993.
- 42 Hřbitov s alejí na kraji obce je dochován v původní podobě, starší hodnotné náhrobky však se zde nenacházejí.
- 43 M. Šerák při prohlídce archivu ČKD Blansko na typ „nekříže“ nenarazil. Upozornil mě spíše na nezvykle tvarově rozmanité kříže na Horácku, které jsou lokálními výrobky malých hutí v Kadově apod. Na druhé straně produkce v blanenských železárnách dokládá i evangelickou tematiku, např. medailon M. J. Husa z roku 1815. GROLICH, Vratislav: *Blanenská umělecká litina*. Brno 1991, s. 22.
- 44 Za toto upozornění děkuji kolegovi Tomáši Sedláčkovi.
- 45 Pouze v Moravci jsme objevili nápisovou desku ukončenou obloukem se závitnicí, zdobenou rozetou a kalichem, která je z jedné strany popsána českým, z druhé německým textem.
- 46 U katolických náhrobků je často odlišen náhrobek kněze od ostatních zobrazením mešního kalicha s hostií. R. Prah, s. 135 (cit. v pozn. 17).
- 47 Šesticípá je hvězda Davidova nebo Christogram, osmicípá hvězda „Betlémská“ je symbolem Krista. Viz 4. kniha Mojžíšova 24, 14: „... Vyjde hvězda z Jákoba, povstane žezlo z Izraele...“ SACHS, H. – BADSTÜBNER, E. – NEUMANN, H.: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig 1988, s. 218.
Hvězda se často objevuje u evangelických kostelů na vrcholu věží z 2. pol. 19. stol. Za toto upozornění děkuji kolegovi Marku Fajmanovi.
- 48 SCHAUEROVÁ, A. – FILIPÍ, P.: *Telecí, historie a současnost*. Telecí 2003, s. 48.
Obdobný problém byl řešen ve Vanovicích, stavět-li nový kostel na místě čerstvých hrobů.
- 49 R. Prah, s. 303 (cit. v pozn. 17).
- 50 <http://www.ehs.wz.cz>, vyhledáno dne 13. 1. 2007. Hřbitov obsahuje 598 hrobů, 54 hrobek a nejstarší čitelný náhrobek je z roku 1828.

Figurální náhrobníky Morkovských ze Zástřizl v kostele sv. Jakuba Většího v Boskovicích

Eva Odehnalová

Sepulkrální sochařství zaznamenalo v druhé polovině 16. století masovou produkci. Vytváření kamenných náhrobků, často s reliéfním zobrazením zemřelého, souviselo s funkcí memoriální – upomínalo na osoby, které skonaly a náboženskou – s křesťanskou vírou ve vzkříšení. Náhrobky byly umísťovány do sakrálního prostoru, postavy byly často zobrazovány v gestu modlitby, pootočené směrem k oltáři. S nástupem renesance přibyla v souvislosti s humanismem a antropocentrismem ještě funkce reprezentativní naplňující ideu okázale oslavit svůj rod. Všechny tři funkce se snoubí v mauzoleu Morkovských ze Zástřizl v kostele sv. Jakuba Většího v Boskovicích.

Morkovští ze Zástřizl

Moravský šlechtický rod ze Zástřizl,¹ náležející do rytířského stavu, získal svůj predikát podle tvrze Zástřizly u Kroměříže; jejich erbem byla stříbrná lilie na červeném štítě. Průkazně je rod doložen ve 14. století, tehdy se již děлил na několik větví – kunkovskou, pavlovskou, morkov-

skou, lechvickou, ždánskou a praksickou. Od poloviny 16. století se většina Zástřizlů začala hlásit k bratrskému vyznání, přičemž nejvíce zpráv pochází od morkovské větve rodu. Morkovický statek se stal dokonce významným centrem bratří pro širší okolí.

V roce 1567 Morkovští koupili boskovický statek od Víta Edera ze Štiavnice, značně upravili a přestavěli hrad, v kostele sv. Jakuba Většího si zřídili hrobku. Boskovice a okolní obce drželi 120 let, poté v roce 1687 smrtí Jana Bohuše Václava Morkovského ze Zástřizl vymírá rod po meči.

Kostel sv. Jakuba Většího v Boskovicích

Historie Boskovic sepiatá s rodem Boskoviců spadá do první poloviny 13. století, kdy lze předpokládat i založení kostela, v pramenech poprvé zmíněného k roku 1346. Farní, později děkanský kostel sv. Jakuba Většího uzavírá svou hmotou dolní, severozápadní konec boskovického náměstí. V průběhu své existence několikrát v důsledku dějinných událostí i proměn způsobu architektonického vyjadřování změnil svou

Moravské náhrobní kameny²

Období / Počet	12. stol.	13. stol.	1301 1350	1351 1400	1401 1450	1451 1500	1501 1550	1551 1600	1601 1650	1651 1700	1701 1750	1751 1800	1801 1850	1851 1900	12.–19. stol.
v češtině					1	1	67	278	35	29	30	25	7	2	475
v latině	3	1	2	5	16	26	27	22	15	39	69	34	7	4	270
v němčině							8	62	29	51	21	31	42		244
celkový	3	1	2	5	17	27	102	362	79	119	120	90	56	6	989

Na Moravě existuje téměř tisíc evidovaných náhrobků z 12.–19. století, tabulka je uvádí v souvislosti s užitým jazykem v padesátiletých intervalech. Ve středověku coby jazyk užívaný na náhrobcích převládala latina. Od 16. století se více užívaly národní jazyky. Z tabulky je patrná enormní produkce sepulkrálních pomníků v druhé polovině 16. století, do něhož spadají i zkoumané figurální náhrobníky Morkovských ze Zástřizl, které byly vytvořeny v době, kdy je sepulkrální umění produkováno ve velkém a nálezy jsou tak zdrojem mnoha faktických historických informací dokreslujících vzájemné souvislosti s jinými prameny. Tabulka eviduje pouze dochovaná díla, mnoho sepulkrálních památek bylo poškozeno či zničeno při přestavbách kostelů, zejména v 19. století.

Boskovice, kostel sv. Jakuba Většího; náhrobník Jaroše Morkovského ze Zástřízl a Johanky Drnovské na severní stěně presbytáře (vlevo).
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Boskovice, kostel sv. Jakuba Většího; náhrobník Václava st. Morkovského ze Zástřízl a Kunky z Korotína na severní straně presbytáře (vpravo).
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

podobu a dnes je orientovanou trojlodní stavbou s dlouhým polygonálním odsazeným kněžištěm a se síňovým trojlodím. V kostele se nachází řada mramorových náhrobních desek. Na jižní stěně presbytáře u dveří do sakristie se nachází heraldicko-nápisový náhrobek Víta Edera ze Štiavice († 1572), blíže hlavnímu oltáři je umístěn figurální náhrobek Procka Morkovského ze Zástřizl († 1579). Do severní stěny presbytáře jsou vsazeny tři mramorové nástěnné náhrobky: figurální náhrobek Jaroše Morkovského ze Zástřizl († 1583) a jeho manželky Johanky Drnovské a figurální náhrobek Václava st. Morkovského ze Zástřizl († 1600) a jeho ženy Kunky z Korotína. Vedle něj je umístěna heraldicko-nápisová náhrobní deska Marie hraběnky z Ditrichštejnu-Proskova († 1877). Na jižní epistolní straně se nachází dvě náhrobní desky manželů Jana Bohuše Václava Morkovského ze Zástřizl († 1687), posledního příslušníka tohoto rodu, a Zuzany Kateřiny Liborie Prakšické ze Zástřizl.

Jan Petr Cerroni podává zprávu ještě o jedné sepulkrálii umístěné v kostele sv. Jakuba Většího, o náhrobku Elišky Morkovské ze Zástřizl († 1569). Uvádí nápis: *L. P. 1569 umrzela Elisska dczera P. Jarosze z Zastrzizl a na Zidlochowiczich, umrzela pochowana w Boskowiczich.*³ Cerroni uvádí pouze nápis, nevyplývá tedy jednoznačně, jestli se jednalo o náhrobek heraldický, figurální či pouze o nápisovou desku. V současnosti se v kostele takovýto nápis ani náhrobek nenachází, ani se o něm nezmiňuje žádný z autorů, kteří se věnovali tomuto tématu. Pravděpodobně byl zničen při romantické přestavbě kostela v první polovině 19. století.

Náhrobky Morkovských ze Zástřizl

Na následujících řádcích budou uváděny jednotlivé náhrobky v chronologickém sledu, podle roku úmrtí. Všechny tyto sepulkrální památky spojuje několik společných znaků: monumentální zpracování, postavy v životní velikosti, nákladný materiál – pravděpodobně nedvědický mramor (krystalický bílý až namodralý) pro figurální náhrobky, pro nápisové desky mramor černý, zřejmě hádský. Náhrobky nejsou signované.

Pro dokreslení příbuzenských vztahů je důležité upozornit, že tři renesanční náhrobky upomínají na dvě generace rodiny, na otce Jaroše Morkovského ze Zástřizl a matku Johanku Drnovskou z Drnovic, jejich prvorozeného syna Václava s manželkou Kunkou z Korotína a druhorozeného syna Procka.

Náhrobek Procka Morkovského ze Zástřizl († 1579)

Náhrobní kámen (278 cm x 108 cm) se nachází na jižní stěně presbytáře a do doby přestavby kostela v 19. století stával blíže hlavnímu oltáři.⁴ Při úpravách byla v roce 1839 přistavena sakristie a zřejmě při této stavbě byl náhrobek přemístěn. Spodní část náhrobku tvoří pískovcový podstavec a v něm zabudovaná nápisová deska. Nad podstavcem

Boskovice, kostel sv. Jakuba Většího; náhrobek Procka Morkovského ze Zástřizl na jižní stěně presbytáře. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Náhrobník Procka Morkovského ze Zástřizl, detail (portrét) zemřelého.
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Náhrobník Procka Morkovského ze Zástřizl, detail štítu se symboly smrti.
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Náhrobník Procka Morkovského ze Zástřizl, detail nápisové desky.
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

je mladý šlechtic v životní velikosti. Náhrobní kámen vrcholí trojúhelníkovým štítem s přesýpacími hodinami a dvěma ležícími andýlkami.

Na podstavci můžeme číst směrem dolů se zužující nápis provedený reliéfní gotickou minuskulí, jehož obsírná legenda zní: *Leta 1557 W pondieli Na Autery po S. Mar / tině narodil se tento mladeneček pan procek Morkowskey Z Za / strzl syn Urozene^o a statečne^o rytíře pana Jarosse Morkowskeho / Z Zastrizl a na boskovi[cich] ktereizto prostredkem Smrti czasne w miste bríe / Leta 79 W pondieli na den s. Matau^e Konec Žiwota sve^o na tom / to Swietie dokonat Gehozto dus-si Pan bůh rač milostiv byti A W / Poczet woleneých sweich Przigiti.*

Z nápisu lze vyčíst, že se Procek narodil 15. listopadu v roce 1557, zemřel časnou smrtí 21. září roku 1579 v Brně ve věku 22 let a je pohřben v Boskovicích.

Nápis byl pravděpodobně zlacený. Ještě na černobílé fotografii Františka Lipky⁵ z roku 1904 je jasně vidět černý mramor, je-li nápis zlacený už ale nelze s jistotou určit. V současnosti má nápisová deska světle šedou barvu, písmo je obtaženo černou konturou, vnitřek písmen má stejnou světle šedou barvu jako natřený kámen. Tento stav zřejmě způsobily pozdější restaurátorské úpravy nebo, což se zdá pravděpodobnější, laické zásahy. Náhrobníky v Boskovicích byly naposledy restaurovány v roce 1949 soukromou restaurátorskou firmou.⁶ O jejich práci neexistuje restaurátorská zpráva.

Nad pískovcovým podstavcem pokračuje ústřední část náhrobníku z bílého mramoru. V mělké arkádové nise, v horní třetině prolomené, je ve vysokém reliéfu zobrazena stojící postava mladého muže – Procka Morkovského ze Zástřizl. Ten má pravou nohu mírně pokrčenou

s náznakem kontrapostu, tělo je mírně pootočeno doleva, ruce spíná k modlitbě. Tehdejší doba se podřizovala módě, která přicházela ze Španělska, což se objevuje i u Prockova šatu. Mladík je oděn do upnuté propínací kazajky, jejíž knoflíky jsou provedeny s velkou pečlivostí. Střih kazajky vyběhá do úzké špičky husího břicha – tapulu, čímž prodlužuje linii hrudi. Kolem krku má Procek španělský límec – okruží a kolem zápěstí obdobně skládané vrapované manžety. Nohy jsou oblečeny do krátkých prostřihávaných balonovitých nohavic zvaných španělské poctivce. Ty jsou ve skutečnosti tvořeny visle kladenými pásy látky, pod nimiž prosvítá podšívka. Kalhoty přecházejí v tzv. kanony – úzké měkce řasené kamaše dosahující ke kolenům. Na nohou má mladík obuty úzké střevíce. Přes ramena má přehozen krátký otevřený pláštík se širokým límcem. Na hlavě nemá žádnou pokrývku, krátké vlasy má sčesaný dozadu. Bezvousá tvář je jemně vypracovaná a vykazuje individuální rysy. Procek má otevřené oči, jemně modelované nadočnicové oblouky, jeho výrazný orlí nos se značně podobá znázornění stejné partie u jeho matky Johanky Drnovské; může se jednat o jediný portrét syna Jaroše Morkovského ze Zástřizl.

V pravém spodním rohu desky, u mladíkovy nohy, se nachází zástřizlovský znak – dvojitá lilie v erbu, nad ní přilba se třemi pštrosmi pery a kolem bohatě rozvinuté fajrnochy. Ve cviklech arkády je zhotoven rohový pobíjený vegetabilní ornament, na němž se objevují zbytky zlaté polychromie.

Štít vrcholí přesýpacími hodinami, které jsou částečně zlaté polychromované. Představují symbol smrti a všeho pomíjivého. Přesýpací hodiny jsou také atributem personifikované Umírněnosti, což by mohlo upomínat na Prockovu mírnou povahu. Dále na štítu bezstarostně polehávají buclaté postavičky nahých dětí nebo puttů. Dítě vlevo má otevřené oči a usmívá se, v pravé ruce třímá lebku jako symbol smrti, levou rukou se opírá o štít. Putto vpravo má zavřené oči, tedy spí věčným spánkem, je v zajetí smrti. Má nadmuté tváře, v pravé ruce drží svíčku, kterou sfoukává, což symbolizuje konec životní pouti. Levou rukou se putto opírá o koleno.

Štít náhrobníku nese ve své výzdobě témata memento mori a vanitas, která hrají v 15. a 16. století významnou roli a jsou hojně užívána v literatuře i ve výtvarném umění. Je pravděpodobné, že se autor náhrobníku nechal inspirovat některou z dobových grafických předloh.

Trojúhelníkový fronton je vyplněn maskou andílka s rozepjatými křídly. Vlasy andílka a některá pírka křídel jsou zlaté polychromované. Puttové (eróti nebo géniové) bývali často zobrazováni jako nositelé tabulek s nápisy na sarkofázích a byli chápáni jako předchůdci andělů, kteří později ponosou Kristův monogram. Někdy se puttové objevují jako duchové smrti se svěšenou vyhaslou pochodní života. Ta by mohla být přirovnána ke skromnější svíci putta na štítu náhrobníku.

Dílo vzniklo pravděpodobně mezi lety 1579 (Prockova časná smrt) a 1583 (úmrtí možného objednavatele, Prockova otce Jaroše). Náhrobník Procka Morkovského ze Zástřizl se mnoha formálními znaky podobá náhrobníku jeho rodičů, proto bude širší typologické srovnání provedeno níže.

Náhrobník Jaroše Morkovského ze Zástřizl († 1583) a Johanky Drnovské

Na severní stěně presbytáře kostela se nachází mramorový náhrobník s pískovcovým podstavcem, který reprezentuje Jaroše Morkovského ze Zástřizl a jeho manželku Johanku Drnovskou z Drnovic. Pro dokreslení historického kontextu a rodinných vztahů bude uvedeno několik faktů ze života výše zmíněných.

Jaroš Morkovský ze Zástřizl, syn Jiříka Morkovského ze Zástřizl, se uvádí poprvé v roce 1547.⁷ Po smrti bratra Jana držel morkovický statek v plném rozsahu. Brzy však dosáhl Jaroš podstatného rozmnožení svého majetku. Roku 1564 totiž sepisoval svou poslední vůli tehdy nejbohatší člen rodu ze Zástřizl Jan Ždanský, majitel Buchlova a Židlochovic.⁸ Protože neměl mužské dědice, odkázal všechn svůj majetek příbuzným. Praksičti ze Zástřizl dostali Buchlov a Jaroš Morkovský ze Zástřizl byl určen jako dědic židlochovického panství. Tento odkaz byl však spojen s podmínkou, že Jaroš Židlochovice odstoupí Janovu zeti Bedřichovi ze Žerotína, který mu naopak za toto panství poskytne patřičnou náhradu. Tak se roku 1566 stalo a Bedřich ze Žerotína postoupil Jarošovi jednak statek Svatobořice na Kyjovsku a jednak vyplatil hotové peníze. Jaroš si hned od Víta Edera ze Štiavnice v roce 1567 (vklad 1569) zakoupil velké boskovické panství (městečko Boskovice s hradem, vsi Sudice, Pamětice, Vísky, Lhota Rapotína, Skalice, Újezd, Mlatkov, Novoštice, Holíkov, Jablonsko, Hošberg, ves a tvrz Jesenec, pusté vsi Chmelník, Bauchenec a Střibensko).⁹ Jaroš přestavěl boskovický hrad, vznikla oblá hláska a nový portál při hlavním vjezdu do hradu se znakem rodu ze Zástřizl. Posléze zakoupil Jaroš ještě statek Letonice u Bučovic a statek Dolní Moštěnice. Všemi těmito statky se stal Jaroš Morkovský nejbohatším Zástřizlem ve své době. Vytvořil majetkovou základnu, jež se stala oporou pro jeho potomky a předpokladem jejich výraznější pozice ve společnosti. Disponující dostatečnými příjmy ze svých statků mohli se pak členové větve Morkovských ze Zástřizl významněji uplatňovat ve veřejném životě země. Konečně byl pak celkový vzestup této zástřizlovské větve vyjádřen i formálně – Jarošův syn Bohuš byl se svými potomky povýšen roku 1606 do panského stavu království Českého. Větší aktivitu a účast na veřejných záležitostech lze pozorovat již u zakladatele rodového bohatství Jaroše. Od roku 1566 až do roku 1583 jej pravidelně nacházíme mezi účastníky zemských sněmů, na nichž byl občas pověřen vyřízením některých významných záležitostí.

Náhrobník Jaroše Morkovského ze Zástřizl a Johanky Drnovské, detail (portrét) Jaroše Morkovského. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Náhrobník Jaroše Morkovského ze Zástřizl a Johanky Drnovské, detail (portrét) Johanky Drnovské. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Jaroš Morkovský ze Zástřizl byl dvakrát ženatý. První svatba proběhla v roce 1547 s Kateřinou Pražmínkovou z Bílkova. Ta Jarošovi porodila syny Petra a Jana. Manželka zemřela v roce 1551. Z druhého manželství s Johankou Drnovskou z Drnovic, s níž se Jaroš oženil roku 1553, měl patnáct dětí. Jména známe třináct potomků,¹⁰ v chronologickém sledu podle data narození na svět přišli: Kateřina, Václav, Alena, Eliška, Procek, Anna, Bohunka, Jiřík Protivec, Bohuše, Zuzana, Bernart, Eliška a Johanka, jména dvou dětí nejsou známa, protože ze-

měly záhy po porodu. Dvě Jarošovy děti, Johanka († 11.3.1568) a Bernart († 21.3.1568), zemřely v útlém věku, a byly roku 1568 pohřbeny v kostele Všech svatých v Rájci nad Svitavou.¹¹ V této době zřejmě pobývala rodina Morkovských ze Zástřizl u Bernarta Drnovského, majitele rájeckého panství, bratra Johanky Drnovské, manželky Jaroše Morkovského ze Zástřizl. Jaroš zřejmě nechal vytvořit svým předčasně zemřelým dětem figurální náhrobní desky z opuky, které se v současné době nacházejí v zámecké kapli státního zámku v Rájci nad

Svitavou. Děti zemřely v březnu 1568 v rozmezí pouhých deseti dnů, patrně na následky stejné choroby. Johanka je zobrazena v životní velikosti coby nahé nemluvně, Bernart zemřel ve dvou letech, je znázorněn taktéž v životní velikosti oděný do kabátu. Jedná se o poměrně nezvyklý ikonografický typ – dětský náhrobek.

Zdá se pozoruhodné, kolik kvalitních figurálních náhrobků se dochovalo jediné rodině a jak byla v druhé polovině 16. století významná reprezentace uměním.

Náhrobek Jaroše Morkovského ze Zástřizl a jeho manželky Johanky Drnovské (428 cm x 261 cm) se skládá z obdélníkového pískovcového podstavce a bílé mramorové desky, oddělené od podstavce profilovanou římsou. Tato deska je vertikálně členěna třemi lizénami. Ty tvoří dvě velká obdélníková pole, uvnitř kterých jsou vhloubeny dvě mělké arkádové niky, v horní třetině prolomené, stejné jako na náhrobku Prockové. Cvikly arkád zdobí zlacený rostlinný dekor. V nikách jsou zobrazeny postavy obou manželů v životní velikosti. Vlevo postava Jaroše, tesaná ve vysokém reliéfu. Rytíř ve sváteční zbroji je zobrazen v kontrastu, přičemž jeho pravá noha je odlehčena. Jaroš se dívá v mírném obratu celého těla vlevo, je zobrazen z tříčtvrtečního profilu a jeho pohled směřuje jednak k oltáři a jednak k postavě manželky Johanky Drnovské. Za zmínku stojí Jarošova detailně propracovaná zbroj, která je na mnoha místech ornamentálně dekorována a zlatě polychromována. Úzké boty s pozlacenými ostruhami stojí na perspektivně podané základně. Zbroj doplňuje po pravé straně meč, jehož jílec svírá Jarošova levá ruka. Pravou rukou se opírá o pravý bok. Čepel meče diagonálně probíhá za postavou rytíře směrem k levému spodnímu rohu a končí rovnoběžně s pravou botou. Za pasem má jílec s dýkou. Helm se zdviženým hledím, který je umístěn v pravém spodním rohu u levé nohy, je po okrajích výrazně zlacený a je zdobený třemi pštrosími pery. Jarošovi nechybí ani okruží podle španělské módy, které je částečně zakryto plnovousem. Hlava rytíře je výrazná, realisticky podává portrét muže vážného, staršího a důstojného. Jaroš se narodil někdy po roce 1498, v pramenech se poprvé uvádí v roce 1547 a zemřel v pokročilém věku. Proto je zobrazen jako starý muž s vráskami na čele. Postava rytíře působí živě, tvář má individuální ráz, i když polodlouhé zvlněné vlasy a dlouhý, rovněž zvlněný a rovně střižený vous se neubráníly dobové stylizaci.

Jarošova manželka Johanka je zobrazena v obdobném arkádovém poli, ale z frontálního pohledu. Je zahalena v dlouhém rouše s pravidelnými jemnými svislými záhyby, které vykazují známky silné stylizace. Pod svrchním pláštěm má oblečeny přepásané šaty. Hladká halena působí na Johančině těle jako rovná látka, která je lehce zvlněná na rukávech u zápěstí. Sukně je skládána obdobně jako plášť, tedy vertikálními rovnými tuhými záhyby, které jsou jednou tak husté. Ruce má

Náhrobek Jaroše Morkovského ze Zástřizl a Johanky Drnovské, detail horní části náhrobku s trojúhelníkovým štítem vrcholícím ženskou postavou symbolizující spravedlnost. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

sepjaty k modlitbě. Její postoj působí poněkud křečovitě, na rozdíl od poměrně přirozené podoby manžela. Pozoruhodný detail u ženské postavy představuje absence špiček bot, které jsou patrně ukryty pod Johančiným dlouhým šatem. Protože pod pomyslnými nohama není znázorněna perspektivně se zužující základna, působí postava Johanky, jako by se vznášela ve volném prostoru. Tento dojem ještě podporuje volné místo pod plasticky z niky vystupujícím spodním lemem šatu. Johanka má hlavu pokrytou rouškou, symbolem vdané ženy. Látka tvoří kolem krku přehyby a nad obočím je jemně, téměř neznatelně zvlněná. Jemné zpracování Johančiny tváře působí jako portrét starší ženy. Má otevřené oči, výrazný orlí nos, úzké rty a vystupující lícní kosti. Zejména výrazný a poměrně charakteristický nos a shoda tohoto rysu ve tváři Prockové by mohly podporovat hypotézu o portrétu zemřelých. Stejně tak může jít ale o stylizaci téhož mistra a o použití stejného typu.

Tři úzká pole lizén na náhrobní desce jsou orámována a uvnitř zdobena jemným zlaceným vegetabilním ornamentem. Horní část vnějších lizén je dekorativně pojata konzolkami s nahými dětskými postavami, na každé straně po jedné. Děti připomínají typem (zejména obličejem a buclatými těly) putti ze štítu Prockova náhrobku. Opírají se zády o lizénu a rúčkama i nožkama objímají konzolu, jejíž okraj je pozlacený. Vlasy dětí jsou rovněž zlatě polychromované. Nad oběma poli s reliéfy zesnulých je kladí, oddělené několikanásobnou profilovanou

římsou. V kládí pokračuje trojice lizén, tentokrát zdobených po stranách dětskými maskami, uprostřed pokračuje vegetabilní zlacený ornament jako v lizéně. Mezi nimi jsou umístěny dvě desky z černého mramoru s nápisem vyvedeným zlacenou reliéfní gotickou minuskulí: *Tuto gest Pohřeb Urozene a statecne Rytire / Pana Jarosse Morkowske z zastřizl A na bozko / wycych & Urozene Pani Johanky Drnows / (nápis pokračuje na desce vpravo) ke Z drnowic A Na bozkowicych Man / zielky Tehož Pana Jarosse VTS[upra] A ditek giegich / W tomto miste Založen Letha 1.5.8.3.*

Nápis zdůrazňuje rok 1583, tedy dobu založení hrobky, ale neuvádí data smrti Jaroše ani Johanky. Slovo *pohřeb* je zde použito ve smyslu pohřebiště nebo hrobka. Tento fakt dokládá význam založení rodového pohřebiště Morkovských ze Zástřizl v boskovickém kostele.

Nad nápisovými deskami se nachází několikanásobně profilovaná římsa, nad níž je pole vyplněné dvěma rodovými erby s bohatě rozvinutými fařnochy. Ty drží stojící andělek oděný do volné přepásané košilky. Erby jsou nesprávně polychromované, snad jeden z pozdějších restaurátorských zásahů. Levý znak, zástřizlovský, nese zlatou lilii v bílém poli, správně má být stříbrná lilie v červeném poli. Jako klenot se na přilbě objevují tři pštrosí pera, která jsou na náhrobníku bez polychromie, ve skutečnosti by měla být na krajích stříbrná a uprostřed jedno červené. Právý znak, drnovský, má v horní polovině dvě zlatá břevna v černém poli, dolní polovina je zlatá, ve skutečnosti jsou v horní polovině dvě stříbrná břevna v černém poli, dolní polovina má barvu stříbrnou. Na přilbě jsou zobrazeny coby klenot dva rohy, na náhrobníku nejsou polychromované, avšak podle heraldických pravidel by se zde měla objevit stejná barevnost jako na štítu. Po každé straně pole s rodovými znaky je po jednom napůl sedícím, napůl klečícím andělkovi. Vlasy všech andělků jsou zlatě polychromované.

Náhrobek je ukončen trojúhelníkovým frontonem o nízkém štítu, jehož obruba je zlacená. V tympanonu se objevuje maska andělka s pozlacenými vlasy a s rozepjatými křídly, na každém křídle jsou černě polychromována dvě malá pířka. Po okrajích trojúhelníkového frontonu se objevují po pravé i levé straně šikmé volutové konzoly. Štít vrcholí personifikací Spravedlnosti na podstavci. Spravedlnost je představována ženskou postavou oděnou do splývavého přepásaného šatu. Lem šatu a pásek jsou pozlaceny. Pravou ruku má opřenu v bok, v levé drží váhy s pozlacenými miskami.

Výše bylo naznačeno, že náhrobek Jaroše Morkovského ze Zástřizl a jeho ženy Johanky, stejně jako náhrobek jejich syna Procka mohly být zhotoveny jedním umělcem a mohly být pravděpodobně i společně zadány ještě za života Jaroše, který byl s největší pravděpodobností i objednavatelem. Oba náhrobky vykazují některé společné

formální znaky, taktéž podobnost fyziognomie postav, ruce sepnaté k modlitbě, orlí nos, podobné utváření nohou, postavení bot, a zobrazení v prostoru arkády. Puttové obou náhrobníků představují podobný typ. Masky andělků s rozepjatými křídly v tympanonech obou sepulkrálních monumentů jsou téměř identické. O zadání zakázky a o zhotovení díla nebyly v pramenech nalezeny žádné zmínky, proto nemůžeme určit ani přesnou dobu zadání a dokončení náhrobníků, ani tvůrce. Spojení všech popsaných skutečností zůstává proto jen hypotézou.

Jedná se o mramorové sochařské dílo neznámého umělce, který musel mít dobrý přehled o dobové produkci (patrně vlivy slezské, nizozemské i italské tvorby). Svou eklektickou tvorbou zhotovil kvalitní umělecké dílo.

Hana Myslivečková naznačila ve své habilitační práci podobnost některých náhrobníků podle formálních znaků. Náhrobníky Procka Morkovského ze Zástřizl a náhrobek jeho otce Jaroše a matky Johanky Drnovské dala do souvislosti s umělcem, kterého označila jako Mistra žerotínských náhrobníků,¹² který byl činný pravděpodobně v 70. letech a na počátku 80. let 16. století.

Jedná se o náhrobníky Bartoloměje ze Žerotína († 1568) a Bedřicha ze Žerotína († 1568), které jsou umístěny v kostele sv. Bartoloměje v Napajedlích. Náhrobníky jsou zhotoveny z mramoru a objevuje se na nich s Morkovskými náhrobky podobné znázornění prostoru perspektivně zdůrazněnou základnou, podobně mají utvářenu zbroj, helm i stříhlá chodidla.

Díky rodové příbuznosti a přátelství se Žerotíny mohli Morkovští ze Zástřizl znát tato díla. Matka Johanky Drnovské pocházela z rodu Žerotínů. Tyto souvislosti i výše uvedené okolnosti dědictví po Janu Ždánském ze Zástřizl společně vedou k závěru, že tentýž umělec, který vytvořil náhrobníky Žerotínů v Napajedlích, mohl vytvořit také náhrobek Procka Morkovského ze Zástřizl a jeho rodičů Jaroše a Johanky.

Další dvě sepulkrální kamenné desky jsou rovněž formálně příbuzné tvorbě téhož sochaře. Jedná se o náhrobek Viléma Trčky z Lipy († 1569) v Opočně a náhrobek Matyáše Dobše z Olbramovic († 1568) z Černíkovice.

Boskovické monumenty zřejmě ovlivnily i pozdější díla, kompozičně podobně pojata jsou náhrobek Jana Martinovského z Rozsče († po 1589) z kostela sv. Petra a Pavla v Litenčicích na Kroměřížsku a náhrobek Anny Černoorské z Boskovic († 1571) a jejího syna Jana Přemka z Vického († 1590), který se nachází v kostele sv. Kateřiny v Prusinovicích.

Náhrobek Václava st. Morkovského ze Zástřizl († 1600) a Kunky z Korotína

Náhrobek Václava st. Morkovského ze Zástřizl a jeho manželky Kunky z Korotína (700 cm x 295 cm) je umístěn v presbytáři na severní stěně kostela vpravo vedle náhrobníku Jaroše Morkovského ze Zástřizl a Johanky Drnovské. Svou výškou dosahující sedmi metrů představuje vůbec nejvyšší náhrobek na Moravě. Několik historických údajů se pokouší dokreslit souvislosti, které mohou pomoci při „dešifrování“ náhrobu.

Václav starší Morkovský ze Zástřizl dosáhl významného postavení ve veřejném životě. V roce 1580 měl již hodnost císařského krajece (firšnejdra) čili dědičného číšníka. V této funkci je v pramenech připomínán ještě v roce 1584 a 1589.¹³ V roce 1587 byl Václav Morkovský jmenován císařem Rudolfem II. zemským soudcem. Pravidelně se účastnil jednání zemských sněmů. V devadesátých letech se Václav blíže seznámil s významnou osobou politického a kulturního života, s Karlem st. ze Žerotína. Z dopisů, jež si oba vyměňovali, se dovidáme některé zajímavosti z tehdejšího života a je z nich rovněž patrné, že mezi Václavem a Karlem st. ze Žerotína existovaly velmi těsné přátelské styky.

Václav starší Morkovský ze Zástřizl byl ženat s Kunkou z Korotína (před tím již dvakrát provdanou). V roce 1589 byl do zemských desek vložen zápis o jejich sňatku.¹⁴ Manželství Václava a Kunky zůstalo bezdětné. V roce 1594 sepsal Václav svou poslední vůli. Ta byla po jeho smrti 27. dubna roku 1600 publikována a vložena do desek.¹⁵ Z některých pasáží této závěti se dovidáme bližší informace o Václavově hospodaření. Václav zdědil po svém otci poměrně velký majetek v podobě boskovického panství, avšak faktická cena tohoto dědictví byla podstatně snížena značným množstvím jiných odkazů, jež na Václavově statku vázly. Kromě toho jistě Václav spotřeboval značné částky i proto, že jeho postavení a úřady jej nutily bydlet v hlavních městech. Dále pak vynakládal velké prostředky na své stavby (zejména dokončil přestavbu boskovického hradu). Nelze se tedy divit, že během své sedmnáctileté vlády na Boskovicích nejenže se dluhů nezbavil, ale naopak k starým přibýly nové. Dluhy byly asi tak značné (přesná výše není známá), že Václav měl dokonce obavy, aby po jeho smrti nebyly Boskovice prodány. Kdyby však přece jen k tomu mělo dojít, vyslovuje přání, aby panství bylo nejprve nabídnuto ke koupi některému členu zástřizlovského rodu, aby se Boskovice nedostaly do cizích rukou.

Díky nepříliš příznivé finanční situaci Václava Morkovského ze Zástřizl poněkud zaráží monumentalita a precizní zpracování jeho náhrobku a náhrobku jeho manželky v boskovickém kostele. To by se dalo částečně vysvětlit tím, že náhrobník začal být budován dlouho před Václavovou smrtí, případně i významem kladeným na posmrtný život a reprezentaci uměním v dané době.

Velkolepá architektura náhrobku je zhotovena z bílého a černého mramoru, na některých místech je polychromovaná. V horní polovině se kromě kvalitního mramoru objevuje, zejména na plastickém dekoru, také levnější štuk. Na obdélníkovém profilovaném podstavci z pískovce spočívá náhrobník nesený dvěma konzolami. Ty jsou zepředu zdobeny dětskými andělskými hlavičkami s křídélky z frontálního pohledu. Z vnější strany jsou dvě podobné hlavy andílků, obě v profilu, doplněné festony a šupinovým ornamentem z půlkruhových ústupků.

*Náhrobník Václava st. Morkovského ze Zástřizl a Kunky z Korotína, detail Karyatidy.
Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.*

Náhrobník Václava st. Morkovského ze Zástřizl a Kunky z Korotína, detail (portrét) Václava st. Morkovského. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Náhrobník Václava st. Morkovského ze Zástřizl a Kunky z Korotína, detail (portrét) Kunky z Korotína. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Mezi maskami andlíků se nachází černá mramorová deska (77 cm x 126 cm) s obsáhlým latinským nápisem¹⁶ provedeným renesanční majuskulí. Nápis je uveden prozaickým třířádkovým nadpisem, jehož překlad zní: *Bohu trojjedinému, nejlepšímu a nejmocnějšímu./ Muže proslulého a starobylé urozenosti, pana Václava/ Morkovského ze Zástřizl, slavné paměti, náhrobek.*

Následuje text, který obsahuje latinskou čtyřicetiveršovou humanistickou báseň psanou pravidelným čtyřstopým jambickým veršem: *Hle, kolik ctností překrásných,/ hle, kolik ctností převzácných!! Poutníku, prosím, zastav se,/ rač poučit se z těchto slov/ zde na popsáném mramoru./ Tu odpočívá pochován/ přeslavný pán ze Zástřizlů,/ svým křestním jménem Václav zván./ Byl ozdobou vsí Moravy/ a pro ctný*

*zástřízlovský rod/ byl vskutku chloubou nesmírnou./ Byl rádcem svě-
mu císaři/ a oporou své otčiny,/ postrachem nešlechtníků,/ společ-
ným otcem chudšasů/ a víry v Boha pravého/ vždy přehorlivým obrán-
cem./ Milován všemi poctivci,/ jak je i on měl všechny rád./ Leč prosím,
ptáky převzácné/ i starce, kteří letí rychle pryč -/ tak prudce odnáší je
smrt -/ proč, nebe, zemi závidíš?/ Z výsosti nebes praví Bůh/ každé-
mu, kdo tak vyčítá:/ „Proč soudit, že sám závidím/ komukoliv a coko-
liv?/ Vždyť všechno leží v moci mé,/ komu chci, odejmu, či dám,/ co
spravedlivě uznám sám./ A Zástřízlovce ve hněvu/ jak pošetile se ti zdá -/
jsem přece světu neodřial./ Tak zbaveného zemských pout/ a neklidu,
v němž žije svět,/ soucitně jsem ho v nebe vzal,/ kde už je vidět příby-
tek,/ jenž připraven je Zástřízlům,/ kteří se zrodí ve svůj čas/ za dlou-
hou řadu staletí.*

Nápis končí iniciálovou zkratkou TBGF, kterou Bránský doplňuje jako T[heodorus] B[eza] G[enavensis] F[ecit], tedy zhotovil Theodor Beza ženevský.¹⁷

Václav st. byl známý svými styky s významnými humanisty neka-
tolického vyznání. Patřil k nim nejen Karel st. ze Žerotína, v tehdejší
době hlava nekatolíků na Moravě, s nímž společně pečoval o výchovu
svého synovce Václava ml. Jejich společným přítelem byl Theodorus
Beza (de Bèze),¹⁸ nástupce Jana Kalvína v Ženevě a rektor ženevské
akademie. František Hrubý publikoval latinskou korespondenci mezi
Theodorem Bezou a Václavem st. Morkovským ze Zástřízli z let 1596–
1600.¹⁹ V jedenácti zachovaných dopisech si píšou o politických a nábo-
ženských novinkách a také o Bezových svěřencích v Ženevě, které tam
poslal na studia Václav starší: o Jiřím Prakšickém ze Zástřízli (jehož byl
Václav st. Morkovský ze Zástřízli poručníkem) a Václavovi ml. Morkov-
ském ze Zástřízli. V Bezově domě v Ženevě bydlel totiž od jara 1596
Václav ml. za svých univerzitních studií (později však přijal katolickou
víru). Václav starší Morkovský ze Zástřízli vydal roku 1599 Bezovy bás-
ně pod názvem *Theodori Bezae Poemata varia*. K této sbírce napsal
předmluvu Václav ml., datovanou v Boskovicích v březnu 1597, který
chválí svého strýce za vydání Bezova díla. Po smrti Theodora Bezy
koupil Jiří Zikmund Prakšický ze Zástřízli jeho knihovnu a uložil ji na
hradě Buchlově, kde se dochoval soudobý portrét Jiřího s oslavnou
Bezovou básní o devíti hexametrech. Toto vše potvrzuje hypotézu, že
autorem latinské básně na náhrobku v Boskovicích je právě Theodor
Beza. Bezovo autorství dokládají i nekatolické myšlenky a kalvínský cha-
rakter textu, např. se zde zmiňuje o predestinaci, kde se hovoří o sídle,
které už Bůh připravil budoucím Zástřízlovcům: *Tak zbaveného zemských
pout/ a neklidu, v němž žije svět,/ soucitně jsem ho v nebe vzal,/ kde už
je vidět příbytek,/ jenž připraven je Zástřízlům*. Zda své verše poslal Beza
spontánně po obdržení zprávy o smrti Václava st., nebo je poslal
na žádost vdovy Kunky z Korotína, to už nelze rozhodnout.

*Náhrobek Václava st. Morkovského ze Zástřízli a Kunky z Korotína, detail
bohatě zdobené horní části náhrobku . Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.*

Nad spodní částí s latinskou humanistickou básní je hlavní pole
náhrobku znázorňující portál. Zleva i zprava stojí karyatidy andělů
s křídly s ovocnými festony ve spodní části i na hlavách. V centru
velkolepé architektury náhrobku je zobrazen manželský pár v životní
velikosti. Nad jejich hlavami se nad profilovanou římskou nachází čtyři
desky z černého mramoru, z nichž tři nesou zlacený nápis. V horní
části náhrobku prolomený fronton nese dekorativní štít s putty, rodo-
vými erby, lvími hlavami, plamennými koulemi a vázami. Na samém
vrcholu náhrobku je zobrazena postava genia.

Karyatidy po bocích střední části jsou zřejmě zhotoveny podle
některé z nizozemských grafik, na což upozornil Ivo Kořán.²⁰ Velmi
pravděpodobnou se zdá sbírka grafických listů karyatid s názvem *Carya-
thidum* Hanse Vredemana de Vries,²¹ vydaná kolem roku 1565 v Antver-

pách. Hans Vredeman de Vries²² žil v mnoha evropských městech a v letech 1596–1597 působil v rudolfinské Praze, kde letech 1580, 1584 a 1589 působil Václav st. Morkovský ze Zástřizl v již zmíněném úřadu císařského kraječe.

Postavy andělských karyatid s řaseným rouchem, kudrnatými vlasy a ušlechtilým postojem se směrem dolů zužují. Spodní část karyatid je pokrytá půlkruhovitými šupinovitými ústupky. Karyatidy spočívají na maskách faunů rámovaných čtyřmi drobnými volutami. Z vnější strany jsou karyatidy lemovány lvími hlavami zobrazenými z profilu. Lev býval chápán jako symbol Kristova zmrtvýchvstání a vzkříšení vůbec. Lev jako symbol užívaný na náhrobcích je známý již na pohanských sarkofázích, kde jsou lví hlavy chápány jako pohlcovači života a pekelní moci.

Obdélníkové pole mezi karyatidami je vyplněno vysokým reliéfem postav obou zemřelých. Zleva stojí Václav Morkovský ze Zástřizl v brnění s pravou rukou opřenou v bok, levá ruka třímá rukojeť meče, u jeho pravé nohy je položena přilba se zavřeným hledím, ozdobená pěti pštrosími pery. Některé části Václavova oděvu jsou pečlivě propracované a dekorativně pojaté, např. ozubený límeček, krajkové manžety nebo řemínky u zbrojních šosů.

Vpravo pohlížejíc na manžela stojí Kunka z Korotína v dlouhém šatu se znatelnou vlečkou. Šaty vertikálně půlí řada drobných knoflíčků, několik desítek jich vede od živůtku až k zemi. Na hlavě má roušku s ozubeným okrajem. Rouška pod krkem tvoří jemné půlkruhové záhyby, které se vzájemně překrývají. Obličej má Kunka realisticky vymodelován, pozoruhodný detail tvoří jemně vypracované ucho, které je z jedné čtvrtiny zahaleno rouškou. Ruce s detailně a velmi plasticky vymodelovanými jednotlivými prsty má složeny v pase. Na pažích je naznačeno jemné řasení látky šatu, rukávy jsou zakončeny jemnými krajkovými manžetami.

Osy obou postav se směrem dolů lehce sbíhají. Zde se objevuje další zajímavý detail: Václav přišlapuje svou pravou botou pravý spodní okraj šatu své manželky. Václavova levá bota se nachází ve volném prostoru na šatu Kunky, jakoby se vznášela. Kunčina hladká sukně se právě pouze v místě přišlápnutí jemně vlní. Má-li toto gesto skrytý význam, není zřejmé. Vzájemné kompoziční spojení postav Václava a Kunky je zdůrazněno otočením hlav obou manželů k sobě vzájemně. Portréty z poloprofilu jsou výrazné a realistické, což dokládá např. Václavova pleš a plnovous. Postavy manželského páru jsou pečlivě propracované, působí nesmírně objemově a díky použití správných proporcí i životně.

Hlavy manželů jsou lemovány dvěma mušlemi zhotovenými ve vysokém reliéfu, které působí velmi dekorativně. Mušle bývala používána v souvislosti s tematikou vanitas, což koresponduje s tematikou

smrti u náhrobku jako takového. V doteku obruby obou mušlí je zobrazená andělčí hlavička v zastoupení Amora a pod ní srdce jako symbol manželské lásky. V horních rozích se objevuje poměrně plochý trojúhelníkový akantový dekor, jehož spodní část lemují okraje mušlí. Karyatidy nesou několikrát lomenou profilovanou římsu s obdobně lomeným pásem desek z černého mramoru, z nichž tři jsou popsány českým textem, čtvrtá zůstala prázdná. Zlacená reliéfní gotická minuskule prezentuje následující text:

Leta panie / 1600 27. dne / Miesyce dubna / Żiwot swug do / konal w panu / (nápís pokračuje na druhé desce vpravo) Urozeny a statecny Ritez Pan/ Waclaw Starssi Morkowsky / z Zastrizl a na Bozkowiczych / J[eho] M[ilosti] Cz[isaře] Rzimске° Firiżneidr. / Urozena Pani Kunka / z Korotina a na Boz / kowiczych tehož Pana / Waclawa pani Manželka.

Černé mramorové nápisové desky nahoře ohraničuje profilovaná římsa s výrazným plastickým vegetabilním ornamentem.

Nad pásem čtyř mramorových desek vyrůstá druhá část náhrobku – štít, který se odlišuje od spodní části náhrobku dekorativnějším pojetím. Kromě bílého mramoru se zde objevuje také štuk. V některých částech štítu nelze s jistotou pouhým okem určit, kde je použito mramoru a kde štuku. Architektonickým základem štítu je prolomený fronton, jehož horní části jsou černě polychromované. Z prolomeného frontonu vyrůstá bohatá výzdoba v hlubokém reliéfu, místy se blíží volné plastice. Svou komplikovaností a bujarostí připomíná stylovou manýru. Z vnějších stran je umístěna po každém boku plamenná koule, dekorativně pojaté modelované vázy s květinami spočívají na podstavci. Celé postavy amoretů drží florisovské hroznové girlandy upevněné na provaze uprostřed pole v kartuši. Střední kruhové pole kartuše má černou barvu, zbytek je bílý. Amorety představují nahé děti, které částečně zakrývá pás draperie. Jednu ruku mají ve vzduchu, druhou se opírají o volutu. Provazy s girlandami visí ve volném prostoru. Mezi nimi je v tympanonu zobrazena hlava anděla s křídly. Nad kartuší mezi dvěma bohatě zdobenými pilastry je umístěno obdélníkové pole se znaky obou manželů: vlevo zástřizlovský, vpravo korotínský. Oba znaky jsou nesprávně polychromované. U zástřizlovského znaku místo stříbrné lilie na červeném poli vidíme černou lilii na zlatém poli. Tři pštrosí pera v klenotu nejsou polychromovaná vůbec. Korotínský znak představuje na náhrobku čtvrcený erb, z heraldického pohledu pravé horní pole a levé spodní pole jsou červená, zbytek zůstal bílý. Ovšem znak rodu z Korotína by měl mít zcela jinou barevnost, pravé horní a levé spodní pole by měla být stříbrná a zbytek modrý. Nesprávná polychromie patrně vznikla při pozdějších zásazích, snad v první polovině 19. století při architektonických úpravách exteriéru i interiéru kostela (stejně tak tomu je u erbů na náhrobku Jaroše a Johanky). Polychromované znaky leží na pláštích se zaoblenými ozubenými lemy, rozprostřených mezi

dvěma pilastry. Pilastry jsou dekorativně pojednány. Spodní část s plastickým rostlinným ornamentem a navazujícím obdélníkovým polem s diamantem rámuje pole s kartuší. V horní polovině jsou pilastry členěny vertikálními plastickými pásy, které jsou zakončeny maskarony se lví. Nad oběma rodovými znaky se nachází profilovaná římsa, na níž stojí po bocích vázy s ovocem a s listy kosatců. Mezi vázami se objevuje černá kruhová výplň v plastickém orámování se dvěma hlavami andílků v profilu s křídly kolem hlav. Kruhová výplň nese malou římsu, nad níž stojí nahá dětská postava génia vítězství a míru se spuštěným zřaseným pásem draperie přes ramena, s palmou ve spuštěné levé ruce a s plasticky vystupujícím věnečkem v pravé ruce. Jeho nohy mírně předstupují před římsu. Tělesnou konstrukcí i obličejem tato postava připomíná dva amoretty, kteří níže přidržují hroznové girlandy na provazech.

Václav st. Morkovský ze Zástřizl si přál být pochován ve farním kostele v Boskovicích, ale jak je napsáno v testamentu, *bez velkých nákladů*.²³ Proto pravděpodobně náhrobek vznikl až po jeho smrti v roce 1600 a nechala jej vytvořit jeho manželka Kunka z Korotína. I v boskovické pověsti se praví, že náhrobek dala zřídit paní Kunka. Je o ní též doloženo, že po smrti svého manžela pokračovala ve stavebních pracích na boskovickém kostele, jak připomíná pamětní deska s nápisem na kostelní věži dokončené roku 1602.

Náhrobek vznikl pravděpodobně mezi rokem 1600, kdy zemřel Václav starší, a rokem 1607, kdy se jeho manželka znovu provdala. Kunka z Korotína byla tedy zřejmě čtyřikrát vdaná. Prvním manželem byl Aleš Podstátský z Prusinovic,²⁴ který zemřel v roce 1573. Podruhé se provdala za Jana Bohuslava Zoubka ze Zdětína.²⁵ Z roku 1589 pochází z *Moravských zemských desek* vklad o sňatku Kunky z Korotína a Václava Morkovského ze Zástřizl.²⁶ Toto manželství končí Václavovou smrtí 27. dubna 1600. V poslední vůli Václav pověřil svou manželku, aby držela boskovický statek do své smrti nebo do stavu proměnění. Tím pádem rok 1607 není datem skonu Václavovy manželky Kunky z Korotína, jak uvádí mnozí autoři,²⁷ nýbrž rokem jejího nového sňatku s Arklebem z Kunovic a na Uherském Brodě.²⁸ Proto tedy není na prázdné černé mramorové desce vytesáno datum jejího úmrtí. Když Kunka zemřela, což bylo patrně v roce 1609, nebyla již paní na Boskovicích, nýbrž na Uherském Brodě. Pravděpodobně tedy není pochována v boskovickém kostele, ačkoliv zde má svůj náhrobek.

Autor náhrobku měl přehled o dobové umělecké produkci, pravděpodobně znal nizozemské či italské grafiky a musel mít velký cit pro kompoziční rozvržení monumentu. Jisté možnosti určení autorství náhrobku poskytuje kameník, který vytvořil reliéf umístěný na exteriéru boskovického kostela sv. Jakuba. Reliéf na desce je umístěný vpravo od věžního okna na severní stěně otevřené do náměstí a připomíná

datum vystavení této věže. Nápis provedený renesanční majuskulí zní: *LETA PANIE . 1.6.0.0. ZA DRZENI STATKV / BOSKOVSKE^o VROZENE^o A STATECNE^o RI / TIRE PANA WACLAVA MORKOWSKEHO Z / ZASTRIZL A PANI KVNIKI Z KOROTINA / TATO WEZE POWYSSENA A DOKO / NANA NAMISTO LETA 1.6.0.2 MS.*

Za textem následují menšími kapitálkami písmena *MS*, která by mohla být autorovým monogramem.²⁹ Pod nápisem jsou znázorněny znaky rodu ze Zástřizl a z Korotína s iniciálami stavebníků: *W. M. Z. Z. a K. Z. K.* Ještě níže se objevuje maska andílka s rozepjatými křídly, která velmi připomíná stejné motivy na náhrobku. Oba znaky jsou i zde položeny na dva rozprostřené pláště se stejně vroubkovanými a zřasenými okraji jako na Václavově náhrobku, uprostřed jsou spojené obdobným plastickým dekorem. Z uvedených fakt lze usuzovat, že na obou reliéfech pracoval týž umělec. Ovšem nutně to neznamená, že vytvořil celý náhrobek. Protože je štít náhrobku dekorativnější a plastičtější, je možné, že celé monumentální dílo vznikalo delší dobu a podílelo se na něm více autorů. Pravděpodobně vznikl nejdříve ústřední motiv manželského páru. Štít náhrobku mohl být dokončen mnohem později. Proto by předpokládaný monogramista *MS* mohl být autorem štítu náhrobku.

V druhé polovině 16. století a na počátku 17. století pracovali v cechu kameníků a zedníků v Brně tito s monogramem *MS*: Simon Malanotť³⁰ a Moritz Schwartz.³¹ Ovšem absence archivních materiálů dokládajících autorství náhrobku znemožňuje připsání komukoliv z nich.

Václav st. Morkovský ze Zástřizl se také v písemných pramenech objevuje v souvislosti se sochařem italského původu Antoniem Silvou,³² který zemřel v roce 1585. Z tohoto roku existuje soupis jeho dlužníků. Mezi nimi se objevuje i Václav, který mu dluží za okna 17 zlatých.³³ V žádných archivních materiálech se ale nevyskytuje zmínka, že by Antonio Silva vytvořil náhrobky pro kohokoliv z rodu Morkovských ze Zástřizl a dosti nízká suma dluhu Silvovo autorství rovněž nepodporuje.

Náhrobek Václava st. Morkovského ze Zástřizl a jeho manželky Kunky z Korotína dává Hana Myslivečková do souvislosti s tzv. Místrem náhrobku Václava Berky z Dubé a Lipé.³⁴ Ten pravděpodobně vytvořil skupinu náhrobků, které jsou nyní umístěny v Křižanově, v Praze, ve Zdoukách na Kroměřížsku, v Olomouci a v Boskovicích. Jedná se konkrétně o náhrobek Zdeňka Lhotského z Ptení († 1571) a jeho manželky Aliny Podstátské z Prusinovic († 1572) z kostela v Křižanově, o náhrobek Václava Berky z Dubé a Lipé († 1575), umístěný v kostele Panny Marie před Týnem v Praze, o náhrobek Jana Jiřího Zoubka ze Zdětína († 1584), který se nachází v kostele ve Zdoukách a o náhrobek biskupa Viléma Prusinovského z Víckova († 1572), nacházející se v kostele Panny Marie Sněžné v Olomouci. Tato sepulkrální díla se shodují ve výborném zvládnutí proporci lidského těla, postavy jsou esovitě prohnuté a mají ladný postoj stíhlého těla zobrazeného z tříčtvrtečního profilu. Mistr používá podobného typu hladké plátové zbroje rytíře, hrudní pancíř bývá protažený v tapul, utváří podobně

nákolenice, v blízkosti rytíře bývá položena podobná přilba se zavřeným hledím. Zobrazené postavy mají otevřené oči a lze vypozařovat snahu po individualizaci. Dalším charakteristickým znakem je utváření rukou, jejichž štíhlé prsty jsou plasticky vymodelované a znázorněně odděleně, nikoliv sumárně jako stylizovaná dlaň. Dále náhrobní kameny spojuje použití materiálu, jsou zhotoveny z mramoru a reliéfy figur jsou provedené v životní velikosti. Protože náhrobníky se nenačázejí na stejném místě a jsou od sebe značně vzdálené, dá se jejich formální podobnost a tím pádem ruka téhož tvůrce, vysvětlit rodovou příbuzností (první manžel Kunky z Korotína byl z rodu Podstatských z Prusinovic, její druhý manžel pocházel z rodu Zoubků ze Zdětína) nebo přímým vlivem po shlédnutí náhrobníku Václava Berky z Dubé a Lipé v Praze, protože Václav Morkovský ze Zástřizl pobýval na rudolfinském dvoře.

V kostele sv. Jakuba Většího v Boskovicích se nachází umělecky kvalitní figurální renesanční náhrobníky rodu Morkovských ze Zástřizl. V presbytáři se propojuje profánní se sakrálním, nápisy na černých mramorových deskách vypovídají mnohé z historie, i když ne všechny otázky, zejména autorství, jsou zodpovězeny. Náhrobníky jsou významné také po stránce heraldické, filologické, genealogické, vypovídají o způsobu odívání dané doby a jejich význam zvyšuje i zjevná ideová kvalita estetická, etická i náboženská.

Náhrobník Procka Morkovského ze Zástřizl, detail erbu Morkovských ze Zástřizl. Foto Miroslav Zavadil, srpen 2007.

Poznámky:

- 1 Podrobně zpracováno v diplomové práci viz POKLUDA, Z.: *Rod ze Zástřizl. Genealogická studie*, diplomová práce, FF UP, Olomouc 1970.
- 2 Tabulka je převzata z disertační práce Miroslavy Novákové, viz NOVÁKOVÁ, M.: *Renesanční světské figurální náhrobek moravský, 1520–1620. Příspěvek k dějinám renesanční plastiky na Moravě*, disertační práce, FF UJEP, Brno 1952, s. 413.
- 3 CERRONI, J. P.: *Monumenta sepulchralia et inscriptiones in Moravia*, 1799, Moravský zemský archiv v Brně, G 12, Cerr I, č. 79, fol. 192.
- 4 LIPKA, F.: *Kostely v Boskovicích*. In: Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci XVII, Olomouc 1900, s. 102.
- 5 KNIES, J.: *Vlastivěda moravská, II. Místopis, Boskovský okres*, Brno 1904, s. 65.
- 6 Za informace děkuji Stanislavu Janků.
- 7 MATĚJEK, F. (ed.): *Moravské zemské desky II. Kraj olomoucký 1480–1566*, Brno 1948, XXVII, 16.
- 8 KALINA, T. (ed): *Moravské zemské desky II. Kraj brněnský. 1480–1566*, Praha 1950, XXVIII, 110.
- 9 MATĚJEK, F. (ed.): *Moravské zemské desky III. Kraj olomoucký. 1567–1642*, Praha 1953, XXVIII, 44.
- 10 PAPROCKÝ Z HLOHOL, B.: *Zrcadlo slavného markrabství moravského*, Olomouc 1593, fol. CCCVI – CCCXII; PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*, Kroměříž 1926, s. 253–256.
- 11 Podrobně viz SKUTIL, J. – GROLICH, V.: *Renesanční lapidarium rodiny Drnovských v Rájci – Jestřebí a v Šoproni (MLR)*. In: Sborník Okresního muzea v Blansku 11, Blansko 1979, s. 36–38.
- 12 MYSLIVEČKOVÁ, H.: *Renesanční figurální náhrobní monumenty na Moravě. Příspěvek k jejich typologickým, slohovým a autorským souvislostem*. Habilitační práce, FF UP, Olomouc 1998, s. 183–199.
- 13 HAUSENBLASOVÁ, J.: *Der Hof Kaiser Rudolfs II*. Fontes historiae artium IX, Prag 2002, s. 230.
- 14 MATĚJEK, F. (ed.): *cit. v pozn. 9, XXX, 23*.
- 15 *Ibidem*, XXXII, 16.
- 16 Text poprvé publikován viz HRUBÝ, F. (ed.): *Etudiants tchèques aux protestantes de l' Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle*, Brno 1970, s. 331.
- 17 Překlad viz BRÁNSKÝ, J.: *Neznámá báseň Theodora Bezy*. In: Listy filologické 109, Praha 1986, s. 89–90.
- 18 BRÁNSKÝ, J., *cit. v pozn. 16, s. 91*.
- 19 Theodorus Beza (de Bèze) (*1519, †1605), byl profesorem a později rektorem na akademii v Ženevě, po Kalvínově smrti 1564 se stal hlavou kalvínské církve. Podrobněji viz *Rukověť humanistického básnictví*, 1. díl, Praha 1982.
- 20 KOŘÁN, I.: *Renesanční sochařství v Čechách a na Moravě*. In: *Dějiny českého výtvarného umění III/ 1*, Praha 1989, s. 128.
- 21 MUCHKA, I. P.: *Architektura renesance. Deset století architektury*, katalog výstavy, Praha 2001, s. 75.
- 22 Hans VREDEMAN DE VRIES zvaný Johan Frisio (1527–po 1604) byl nizozemský architekt, malíř, dekoratér a teoretik architektury. Žil v Leuwardenu, roku 1568 ve Frankfurtu nad Mohanem, od roku 1570 v Cáchách, poté v Lutychu, v roce 1575 je v Antverpách, v letech 1596–1597 působil v rudolfínské Praze, v roce 1601 byl v Amsterdamu. Napsal knihu o scénografií a perspektivě (1560). Je autorem knihy geometricky konstruovaných kreslených architektur (1577), v nichž navázal na překlady Vitruvia a Sebastiana Serlia. V letech 1595–1601 vycházely jeho knihy vzorníků. V roce 1604 sepsal nauku o perspektivě. Vyzdobil alegorickými malbami radnici v Gdaňsku.
- 23 MATĚJEK, F. (ed.), *cit. v pozn. 9, XXXII, 16*.
- 24 *Idem*, *cit. v pozn. 7, XIX, 3*, PAPROCKÝ Z HLOHOL, B., *cit. v pozn. 10, fol. CCLXXVII*.
- 25 *Ibidem*, fol. CCCXX, PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*, Kroměříž 1926, s. 42.
- 26 MATĚJEK, F. (ed.), *cit. v pozn. 9, XXX, 22, 23*, PAPROCKÝ Z HLOHOL, B., *cit. v pozn. 10, fol. CCCXI, PILNÁČEK, J., cit. v pozn. 25, s. 253*.
- 27 ŠEMBERA, A. V.: *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*, Vídeň 1870, s. 135. Od Šembery přejímají ostatní autoři datování smrti Kunky z Korotína rokem 1607.
- 28 VÁŠEK, L.: *Vladyka Fridrich Velešovský z Velešova a na dvoře ve Žďáře*. In: Sborník Muzea Blansko 1999, Blansko 1999, s. 14. Za upozornění děkuji Leoši Vaškovi.
- 29 Poprvé se o monogramistovi MS zmiňuje Jaroslav Bránský. Viz BRÁNSKÝ, J.: *Monogramista MS zůstává záhadou*, Nový život, 17. 8. 1988, č. 33, s. 3.
- 30 Simon Malanotti, známý také jako Bösenacht. Narodil se 1581, pocházel z Caldosu a zemřel po roce 1638. Byl mistrem zedníkem, do cechu kameníků a zedníků byl přijat v roce 1617. Viz KROUPA, P. – BÍLÝ, J. L.: *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620*, Brno 1987, s. 98–100.
- 31 Moritz Schwartz se v roce 1585 učil jako tovaryš u Pietra Gabriho. Roku 1599 byl přijat za mistra cechu kameníků a zedníků. Zemřel v Brně roku 1607. Viz KROUPA, P. – BÍLÝ, J. L., *cit. v pozn. 30, s. 132–134*.
- 32 Antonio Silva, sochař italského původu, který spolu s Eliou Canevalem stavěl zámky v Bučovicích, v Drnholci, v Troubsku, ve Velkých Němčicích, v Bilovicích a zemský dům v Brně. Zemřel v roce 1585. Viz KROUPA, P. – BÍLÝ, J. L., *cit. v pozn. 30, s. 134–139*.
- 33 KROUPA, P. – BÍLÝ, J. L., *cit. v pozn. 30, s. 138*.
- 34 MYSLIVEČKOVÁ, H., *cit. v pozn. 12, s. 200–235*.

Prameny a literatura (necitované v poznámkách):

- BIAŁOSTOCKI, J.: *The Art of the Renaissance in The Eastern Europe. Hungary. Bohemia. Poland*, Oxford 1976.
- Boskovice v dějinách. *Sborník k příspěvkům k dějinám města a okolí*, Boskovice 1969.
- BRÁNSKÝ, J.: *Náhrobek Václava Morkovského ze Zástřizl a jeho manželky ve farním chrámu v Boskovicích*. In: Vlastivědná ročenka Okr. archivu v Blansku, Blansko 1986, s.12–17.
- BRÁNSKÝ, J.: *Boskovice v proměnách času*, Boskovice 1990.
- BUČKOVÁ, E.: *Figurální náhrobníky Morkovských ze Zástřizl v Boskovicích a v Rájci nad Svitavou*, diplomová práce, FF MU, Brno 2004.
- FUČÍKOVÁ, E. – BUKOVINSKÁ, B. – MUCHKA, I.: *Umění na dvoře Rudolfa II.*, Praha 1991.
- GROLICH, V. – SKUTIL, J.: *Náhrobní desky v Boskovicích*. In: Sborník Okresního muzea v Blansku 13–14, Blansko 1982, s. 50–62.
- HLOBIL, I. – PETRŮ, E.: *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992.
- HLOBIL, I.: *Sepulchrální skulptura*. In: HLOBIL, I. – PERŮTKA, M. (eds.): *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko*, Olomouc 1999, s. 366–392.
- HOSÁK, L.: *Vlastivěda Boskovska VIII., Dějiny Boskovska 2. Od počátku hnutí husitského do bitvy na Bílé Hoře*, Boskovice 1933.
- HOUDEK, V.: *O vývoji náhrobníků moravských po stránce umělecké*. In: Časopis Moravského musea zemského. XV, Brno 1915, s. 129–151.
- KIRSCHBAUM, E. (ed.): *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Rom – Freiburg – Basel – Wien, 1968–1976.
- KROUPA, P.: *Dobový vzhled kostelů*. In: Chamonikola, K. (ed.): *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II*, Brno, Brno 1999, s. 89–90.
- KUČA, K.: *Městečka a města v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I.díl, Praha 1996, s.196–201.
- KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání. Renaissance (15. a 16.století)*, Praha 1996.
- LIPKA, F.: *Starobylé náhrobní kameny na Boskovsku*. In: Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci XVIII, Olomouc 1901, č. 68 s. 23–26, č. 70 s. 44–48, č. 71 s. 87–90, č. 72 s. 117–121.
- MYSLIVEČKOVÁ, H.: *Humanistický náhrobek portrétní na Moravě a jeho místo v kontextu domácí a evropské renesanční funerální plastiky*, kandidátská disertační práce, FF MU, Brno 1992.
- MYSLIVEČKOVÁ, H.: *Renesanční polofigurové náhrobní a komemorativní památníky na Moravě*. In: Vlastivědný věstník moravský 49, Brno 1997, č. 2, s. 158–165.
- PANOFSKÝ, E.: *Tomb Sculpture. Its Changing Aspects from Ancient Egypt to Bernini*, London 1964.
- PLEVA, M.: *Kulturní mecenáš boskovických Zástřizlovců. Jeho proměny mezi renesancí a barokem*. In: Sborník Muzea Blansko 2000, Blansko 2000, s. 9–26.
- POJSL, M.: *Sepulchrální památky*. In: CHAMONIKOLA, K. (ed.): *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II*, Brno, Brno 1999, s. 235–243.
- PROKOP, A.: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung*, 3. Band, Wien 1904.
- Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století*, 1. díl (A – G), Praha 1966.
- SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I.díl, II.díl, Praha 1994.
- SEIBT, F. (ed.): *Renaissance in Böhmen. Geschichte, Wissenschaft, Architektur, Plastik, Malerei, Kunsthandwerk*, München 1985.
- SKUTIL, J. – GROLICH, V.: *Renesanční lapidarium rodiny Drnovských v Rájci – Jestřebí a v Šoproni (MLR)*. In: Sborník Okresního muzea v Blansku 11, Blansko 1979, s. 36–46.
- SKUTIL, J. – CHALUPA, L.: *Archív města Boskovic: 1463–1945: katalog, inventář*, Blansko 1973.
- STEHLÍK, M.: *Boskovice. Státní hrad, zámek a památky okolí*, Praha 1969.
- SVOBODOVÁ, M.: *Příspěvky k soupisu moravských náhrobních kamenů*, diplomová práce, FF UJEP, Brno 1972.
- ŠAMÁNKOVÁ, E.: *Architektura české renesance*, Praha 1961.
- TICHÝ, F.: *Vznik a vývoj města Boskovic*, Boskovice 1922.
- VÁLKA, J.: *Vlastivěda moravská. Země a lid*, svazek 6. Dějiny Moravy, díl 2. Morava reformace, renesance a baroka, Brno 1995.
- GROLICH, V. – CHALUPA, L. – SKUTIL, J. – ŠTARHA, I.: *Boskovické listiny a listy*, Boskovice 1972.
- JELÍNKOVÁ, D.: *Epigrafické památky J. P. Cerroniho (Jihomoravský kraj)*, diplomová práce, FF UJEP v Brně, Brno 1972.
- ROHLÍK, M. (ed.): *Moravské zemské desky III. Kraj brněnský. 1567–1641*, Praha 1957.

studie

Pohřební štít Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova v kostele sv. Archanděla Michaela v Pacově

Zdenka Beková, Vladimír Staněk, Zuzana Trnková

V chrámu sv. Archanděla Michaela v Pacově, okr. Pelhřimov se nacházejí dvě zajímavé pohřební památky na císařského generála a mecenáše bosých karmelitánů Zikmunda Jana svobodného pána Myslíka z Hyršova, „JMC nařízeného nejvyššího nad regimentem rejtarstva a arciknížete Leopolda Viléma skutečného komorníka“.¹ Jedná se o jeho epitaf a především pohřební štít, který je zavěšen v presbytáři. V letech 2004–2005 provedli restaurování této vzácně dochované barokní památky² akad. mal. Jiří Matějček a Darina Smetánková.

Šlechtické pohřební štíty se na území Čech a Moravy zachovaly zřídka (literatura se zmiňuje o přibližně deseti exemplářích³ a jejich celkový počet pravděpodobně skutečně nepřekračuje několik málo desítek), také povědomí o jejich vývoji a funkci je málo rozšířené. Tento příspěvek je pokusem o představení jednoho konkrétního exempláře, pohřebního štítu Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova, v souvislostech doby a prostředí, v nichž vznikl.

Nejprve tedy k Zikmudu Janu Myslíkovi z Hyršova a jeho původu. Za zakladatele rodu je považován pražský novoměstský měšťan Matěj Myslík, který byl dne 10. 1. 1530 spolu s dalšími uveden císařským majestátem, daným v Českých Budějovicích, mezi erbovní rodiny s přídomkem „z Hyršova“.⁴ Matějovi potomci a pokračovatelé se domohli poměrně značných majetků, o které však při konfiskacích po Bílé hoře vesměs přišli. Výjimkou byla část rodu, která se zabývala válečným řemeslem, získala tak opětovně postavení a zároveň rozmnožila své jmění, což je případ především Zikmunda Jana.

Zikmund Jan Myslík z Hyršova zahájil svou vojenskou kariéru v císařských službách za dob dánského tažení v letech 1625–1629. V roce 1638 byl povýšen na plukovníka (Obrist) starotrčkovského kyrysnického regimentu a byl tak přítomen katastrofální porážce císařské armády u Kostelce nad Labem, kde bylo mimo jiné zajato na 340 jeho kyrysníků. Přesto byl za zásluhy dne 4. 10. 1639 povýšen císařským majestátem do panského stavu a byl mu polepšen erb.⁵ V polovině 40. let byl opět povýšen na generál strážmistra (General-Wachtmeister) a záhy na polního podmaršála (Feldmarschall-Lieutenant), současně mu byla svěřena velitelská funkce nad bavorskými pomocnými sbory. Proslýchalo se dokonce, že má být jmenován zemským velite-

lem v Čechách. Na vrcholu jeho vojenské slávy jej však zastihly dvě tragické události – zemřela jeho milovaná druhá manželka Alžběta, dcera Jana staršího Černína z Chudenic, on sám v hádce zabil francouzského generála (polní zbrojmistr, General-Feldzeugmeister, tj. velitel dělostřelectva) Bassompiera. Následně byl zbaven velitelského místa a vzat do vazby.

Po propuštění se s celým svým dvorem, který jako císařský polní podmaršálek držel, přestěhoval do Pacova. (Pacovské panství zakoupil Z. J. Myslík od Černínů po smrti svého tchána, Jana staršího Černína z Chudenic, roku 1643.) V létě 1648 se ještě zúčastnil obrany jižních Čech proti Švédům, závěr třicetileté války se však stal i závěrem jeho vojenské kariéry. Následující léta ale nesla plody jeho let válečnických, ať již jde o získané kontakty, zvyky, s nimiž se seznámil během pobytu v různých evropských zemích, či nashromážděný majetek, jehož užíval pro budování svého sídla v Pacově. Oblíbil si francouzský způsob života, při kostele měl hudební kapelu, obklopoval se množstvím kvalitních uměleckých a uměleckořemeslných děl (získaných mimo jiné také při válečných taženích), platil na svém dvoře kvalitní umělce.⁶ Několikrát stavebně upravoval pacovský kostel sv. Archanděla Michaela, nechal např. vystavět panskou oratoř při severní stěně presbytáře,⁷ zbudovat rodinnou hrobku či pořídit nový hlavní oltář (1649).⁸ Stýkal se s významnými osobnostmi své doby – do Pacova jezdil ze svého letního sídla na zámku v Červené Řečici např. kardinál Harrach.

V říjnu 1651 se Zikmund Jan potřetí oženil s hraběnkou Johankou Eusebií Barborou ze Žďáru. Obě jejich děti z tohoto manželství však záhy zemřely. Myslík velice těžko nesl sňatek své dcery z druhého manželství, která se jako jediná z jeho dětí dožila dospělého věku, Zuzany Františky s italským markýzem Girolamem Hippoliti da Gazoldo, po smrti své druhé tchyně se odcizil také s Černíny, a tak se v posledních letech svého života intenzivněji obrátil k duchovní sféře (byl např. velkým ctitelem pasovské Panny Marie Pomocné). Svým testamentem z 24. 12. 1664 odkázal největší část svého majetku řádu bosých karmelitánů⁹ – s výjimkou užívání pacovského panství manželkou do její smrti –, menší části řadě dalších konventů v Praze a jižních Čechách.

Ve farním kostele fundoval Myslík na svou památku tři mše v týdnu a aniversarium 4. listopadu.¹⁰ Kodícil podepsal 1. 11. 1666.

Zikmund Jan Myslík z Hyršova zemřel dne 3. 11. 1666. Pohřeb se konal 5. listopadu. Franz Tischer uvádí, že „stovky duchovních a množství vysoké šlechty bylo přítomno pohřbu a zádušním mším.“¹¹ Pochován byl v kostele sv. Archanděla Michaela, u oltáře sv. Kříže vedle svých předčasně zemřelých dětí a druhé manželky. Když byl hrob v 18. století otevřen, byl u Z. J. Myslíka nalezen růženec a stříbrný dvanáctidílný křížek s ostatky v křišťálových pouzdrech. V kostele Z. J. Myslíka připomínají již zmíněné pohřební památky – mramorový náhrobník¹² s bronzovým vsazeným rodovým erbem a epitafem znění a pohřební štít nad okny panské oratoře, kterému především je tento text věnován:

ILLVSTRISS. ET EXCELLEN
TISS: D. D. SIGISMVNDVS IO/
ANES MISLIK. L. B. DE HIR/
SHOWA. DNO IN PACZOW. ET
LHOTA. S C. R. QVE MSTIS
CONSILIARIVS AVLICO. BEL/
LICVS. GENERALIS CAMPI MA
RESCHALLVS LEITENANTIVS
NEC NON PEDITV EQVITVM/
QVE COLONELLVS. PIE OBIIT
III. NOWEMB: AO D. M.DCLXVI.
ORATE PRO EO¹³

Pacov, okr. Pelhřimov, kostel sv. archanděla Michaela, pohled do presbytáře – pohřební štít nad okny panské oratoře. Foto David Kapalín, 2007.

Patrně nejčastějším historickým označením pohřebních štítů v českém prostředí je *rundál* či *rundace*. V současnosti není terminologie těchto památek u nás ujasněná. Nejčastěji se objevuje označení *pohřební štít*. Termín *mortuarium*, který se také vyskytuje, byl v minulosti užíván v mnohem širším smyslu.¹⁴ Zřídka se u nás objevuje označení *smuteční, smrtný, případně posmrtný štít*.¹⁵ Literatura registruje užití těchto štítů v českých zemích především při pohřebních obřadech významných feudálů a také v prostředí cechů.

Šlechtické pohřební štíty, kterými se dále budeme zabývat, se objevují nejdříve na území Německa, a to v závěru 13. století, v českých zemích od konce 16. století. Štíty bývaly nesený ve smutečním průvodu, konduktu, před márami či na rakvi (dle užitého materiálu). Během pohřebních obřadů pak byly umísťovány na katafalku. Po dobu smutku visely nad hlavním vchodem do sídla zemřelého, mohly pravděpodobně také zůstat v kostele jako smuteční výzdoba interiéru. Po uplynutí doby smutku pak bývaly zpravidla zavěšeny v kostele či hrobce poblíž náhrobu zesnulého šlechtice.¹⁶ Zde měl štít zůstat nejméně rok a den, většinou ale poté nebyl odstraňován.¹⁷

Aristokratické pohřební štíty obsahují především vyobrazení rodového erbu, doprovázené symboly ctností, zásluh či získaných hodností zesnulého. V 15. a 16. století šlo o deskovou malbu, později jsou mortuaria plastická, z různých materiálů (dřevo, sádra, kov, textil s vyšíváním, papír). Od 16. století získávaly pohřební štíty kruhový, později oválný tvar, erb byl velmi často doplněn opisem se jménem a stručným uvedením významných ctností a činů zemřelého. V 19. století se v českých zemích ustaluje zjednodušená podoba pohřebních štítů – čtyřhranná podložka černé barvy s malovaným erbem uprostřed, jménem a životními daty zemřelého při horním či spodním okraji.^{18, 19}

Pohřební štít válečníka byl často doprovázen válečnými trofejemi.²⁰ Ty se v historických popisech objevují spolu s pohřebním štítem v pohřebním průvodu, ve výzdobě interiéru chrámu a poté v kostele či hrobce poblíž místa pohřbení. V čele pohřebního průvodu, který měl v raném novověku ustálenou formu, šli účastníci pohřbu, nejprve kněží, poté úředníci dominia a hudebníci. Za nimi byla nesená *arma* – smuteční výbava zemřelého – odznaky šlechtické, potažmo vojenské hodností. Jednalo se o praporečky v rodových barvách a s rodovými erby, praporečnicki vedli koně se smutečním příkrovem, opět s erby, šlechtici za nimi nesli funerální klenoty – tradičně rytířské atributy – ostruhu, rapír, dýku (nebo po starším způsobu meč, vytažený z pochvy a obrácený hrotem dolů), přilbici s péřovým chocholem a štít s rodovým erbem. Pokud byl pohřbíván významnějším řády (zlaté rouno), byly rovněž nesený před rakví.²¹ V průvodu mohly být nesený originály zbraní či jejich repliky.²² Následně byla *arma* instalována nad hrob spolu se štítem. Domníváme se, že snad až v této chvíli mohlo dojít k doplnění

některých samostatně nesených zbraní do kompozice pohřebního štítu.

Pohřební štít Z. J. Myslíka z Hyršova literatura označuje nejčastěji jako znak či erbovní znak, bez upřesnění funkce, což souvisí patrně se zmíněným řídkým výskytem a malým povědomím o tomto druhu pohřebních památek na území Čech a Moravy. K tématice smrti odkazuje přímo ve výzdobě štítu lebka a symbol přesýpacích hodin. Že se jedná o pohřební štít, potvrzují analogické příklady těchto památek a také jeho zavěšení v presbytáři kostela – vysoko pod klenbou na evangelní straně, nad okny panské oratoře, kterou nechal Z. J. Myslík ke kostelu přistavět. Výskyt šlechtických erbovních štítů jako samostatných objektů v sakrálním prostoru souvisí v podstatě výhradně s pohřbíváním a posledním odpočinkem členů šlechtického rodu.

Pacov, okr. Pelhřimov, kostel sv. archanděla Michaela, detail pohřebního štítu Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova. Foto David Kaplan, 2007.

Černíkovice, okr. Rychnov nad Kněžnou, kostel Povýšení sv. Kříže, pohřební štít. Foto archiv NPÚ ÚOP Pardubice.

Pohřební štít Z. J. Myslíka z Hyršova byl vyřezán z lipového dřeva, maximálně ztenčeného a vylehčeného, patrně proto, aby bylo možné jej nést v průvodu a zavěsit v kostele při základních rozměrech 150x180 cm (bez přečnívajících zbraní).

Na zdvojené trojboké kartuši ve zlaté a zelené barvě, s prokrajovanými a volutově stáčenými okraji, je položen erbovní štít Myslíků z Hyršova, obohacený za zásluhy Zikmunda Myslíka²³ a završený šlechtickou korunou. Pozadí kartuše tvoří dva prapory se zlatými hroty v rodových heraldických barvách (červené a zelené pruhy na stříbr-

ném podkladě), štít obklopují další válečné trofeje, přehlídka dobového vybavení vojáka – generála: nad horním okrajem kartuše jsou rozmístěny turnajový helm s papírovým chocholem, tympán s paličkou a trumpetou, maršálské hůlky (odznak velitelské hodnosti) a dělové hlavně, za erbovním štítkem vyběhají směrem vzhůru heraldicky vlevo partyzána (pěchotní hůl, od konce 16. stol. odznak velitelské hodnosti), heraldicky vpravo velitelská korouhev s plukovním znakem na listu v rodových barvách Myslíků z Hyršova,²⁴ směrem dolů dvě dělové hlavně, na popředí praporů jsou umístěny halapartny a arkebúzy, v dolní části kartuše soudek na střelný prach a vojenské (plukovní) bubny s paličkami rovněž v rodových barvách, pod spodním okrajem kartuše uzavírá výzdobu štítu lebka na přesýpacích hodinách, rozvěšené náboje (patrony) a daleko do stran vyběhající dřevce. Výbava štítu tedy představuje Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova jako velitele třicetileté války. Erb, polepšený za válčení ve prospěch císaře (1639), je doplněn zbraněmi včetně těch, které označovaly velitelské hodnosti. Způsob osazení erbovního štítu a některých zbraní nevylučuje možnost, že byly v pohřebním průvodu neseny samostatně a teprve dodatečně sestaveny v jeden celek, doplněný dalšími válečnými trofejemi (prapory, dělové hlavně) a umístěný v interiéru kostela. Jedná se však o hypotézu, kterou by bylo třeba podpořit prameny či analogií.

V rámci této práce se podařilo na území Čech a Moravy vedle Pacova zjistit několik barokních, plasticky zpracovaných pohřebních štítů, zdobených zbraněmi.

Dřevěný pohřební štít z kostela Povýšení sv. Kříže v Černíkovcích, okres Rychnov nad Kněžnou²⁵ (kolem poloviny 17. stol.), má podobu přibližně oválného reliéfu. V horní části plochy štítu se nachází erbovní štítek s výraznými klenoty, zdobený rozvilinami, rovněž v reliéfu zpracovaná skupina válečných trofejí zabírá dolní část. Přehlídka znázorněných zbraní je velmi bohatá. Objevuje se dvojice děl s dělovými koulemi a další dělové hlavně, soudky na střelný prach, buben i tympán s paličkami, několik praporců, trubky, kyrusy, halapartny, pušky, dýky. Mimo plochu štítu v tomto případě přesahují okřídlené hlavy andělů na vrcholu štítu a po jeho stranách. V rámci této práce se nepodařilo určit rod, jemuž náleží zobrazený erb. Nejedná se o žádný z rodů, kterým v průběhu 17. století patřily Černíkovice – a patrně ani o jiný český, moravský či slezský rod.²⁶ Zdá se, že osoba, již byl pohřební štít určen, měla s Černíkovci jinou než vlastnickou souvislost, nebo že je štít pozdějším importem.

Pohřební štít císařského plukovníka, olomouckého pevnostního velitele Jiřího Fuchse z Kandenbergu z kostela sv. Michala v Olomouci²⁷ (konec 17. až počátek 18. století, snad s pozdějšími úpravami), není

jedním předmětem, spíše kompozicí, pro jejíž sestavení je využit zděný výklenek. Erbovní štít s výrazným klenotem, bez podložení, ověnčený akantem, obklopují paprscitě rozmístěné válečné prapory, halapartny, bodáky, palcáty a pušky, v dolní části výklenku jsou pak vyskládány tympány, bubny, dělové hlavně a koule, další halapartny, bodáky i část brnění (kryt paže). Také kolem tohoto štítu se objevují nejasnosti. První z nich je již důvod jeho zvláštního umístění vysoko v jedné z kupolí chrámu – snad by jím mohlo být pozdější přemístění a úprava celku. Vzhledem k nepřístupnosti štítu nebylo možné ověřit, zda dřevěné části (válečné trofeje) nejsou kombinovány s partiemi provedenými ve štuku (erbovní štít), což by také ukazovalo na změny ve funkci a kompozici štítu.

Dřevěný pohřební štít na poprsní kůru kostela Narození Panny Marie ve Štíplě, okres Zlín, je patrně nejmladší ze zde uvedených.²⁸ Má komplikovaný tvar přibližně čtyřboké kartuše s vyklenutou horní stranou a volutovitě stočenými ušima po stranách, ukončené nástavcem s mřížkou, zdobené volutami s nápodobou boltců, mušlemi a akantem. V ploše štítu se nachází helma a část brnění (hrudní pancíř – kyrys), na horním okraji jsou umístěny čepele mečů, halapartny a kopí, po stranách dva praporečky, dýky a kopí, dole dva tympány. Přesnější dataci štítu, určení rodu, resp. zemřelého šlechtice, jemuž byl určen, i samotné poznání původní podoby štítu (řešení středové plochy, rozmístění trofejí apod.) v tomto případě znesnadňují úpravy, spojené se změnou jeho funkce v roce 1764.²⁹

Co dosud jmenované pohřební štíty spojuje? Alespoň ve dvou případech se jedná o součást pohřební výbavy vojenských hodnostářů třicetileté války. Všechny štíty mají volný, slohově daný tvar; erbovní štítek si většinou udržuje tvar heraldický, chybějící opis jako by nahrazovala ornamentální výzdoba barokních forem. Je patrné, že oproti literaturou obecně uváděné podobě pohřebních štítů je forma štítů v představené skupině velmi individuální. Odlišuje je rovněž od soudobých příkladů barokních pohřebních štítů se zbraněmi v rámci střední Evropy³⁰ i dalších nám známých plasticky řešených štítů na území Čech a Moravy,³¹ u nichž se opakuje kruhový či oválný tvar základní plochy s erbovním štítkem (případně pouze volně zpracovaným erbovním znamením) a opisem.

U tří štítů – mimo štít Zikmunda Jana Myslíka z Hiršova – se však objevují závažné nezodpovězené otázky: Jaká je skutečná provenience štítu z Černíkovíc, zda byl štít Jiřího Fuchse z Kandenbergu v novější době upravován a jak výrazně zasáhla úprava štítu ze Štípy do jeho celkové podoby. Nalezení odpovědí je nutnou podmínkou dalšího srovnání těchto štítů, jejich interpretace a zařazení do kontextu vývoje pohřebních štítů na území Čech a Moravy.

Olomouc, kostel sv. Michala, pohřební štít Jiřího Fuchse z Kandenbergu. Foto Antonín Basler, 2006.

Štípa, okr. Zlín, kostel Narození Panny Marie, pohřební štít. Foto Zdenka Beková, 2007.

V roce 1999 při obnově výmalby interiéru kostela sv. archanděla Michaela v Pacově byl pohřební štít Zikmunda Jana Myslíka z Hyršova snesen a pro havarijný stav dřevní hmoty uložen na panské oratoři.³² Restaurátorský průzkum v roce 2004 potvrdil, že štít podle všeho nebyl v minulosti přemísťován a v podstatě ani opravován či upravován. Jediným doplňkem dřevní hmoty byla drobná vysprávka háku jedné z halaparten. Stratigrafický průzkum zjistil silné znečištění prachem a mastnou špínou, mimo to jedinou druhotnou vrstvu osleplého, zesí-

ťovaného šelaku a dobře dochovanou původní povrchovou úpravu (zlacení a stříbření s lazurami, polychromie).³³

Dochování pohřebního štítu Z. J. Myslíka z Hyršova je o to cennější, že až do dnešní doby zůstal na svém původním místě, bez druhotných úprav. Restaurování v letech 2004–2005 tak zabránilo hrozícímu zániku památky, jejíž poznání může pomoci k rozšíření znalostí o vývoji šlechtických pohřebních štítů v českých zemích. Snad k němu malým dílem přispěl také tento text.

Poznámky:

- 1 SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého IV. Vysočina tábořská*. Praha 1933., s. 210–211.
- 2 Movitá kulturní památka č. ÚSKP 66521/33–3131, do Státního seznamu kulturních památek zapsaná 3.5.1958 jako *znak Myslíků z Hiršova*.
- 3 Např. KRÁL, Adolf B.: *Heraldická kuriozita – pohřební štíty z Vranova u Brna*. Vlastivědný věstník moravský XLIII, 1991, č. 1, s. 22–26, s. 22–23.
- 4 Udělený erb: na zeleném poli vystupuje z ohně zlatý fénix s černými křídly – někdy je fénix proveden v červené barvě, tak je tomu i na pohřebním štítu Zikmunda Jana. Fénix hledí vpravo a v zobáku má zlatý kroužek (snad prsten). Nad štítem je kolčí helma s červenými a černými příkryvadly. Klenot je shodný jako figura v erbovním poli.
- 5 Erb byl rozdělen na 4 pole, první a čtvrté stříbrné pole se třemi příčnými červenými pruhy a druhé a třetí stříbrné pole se třemi svislými zelenými pruhy. Na prvním poli je heraldická figura zlatého doleva krácejícího lva s korunkou a zelenou palmovou ratolestí. Ve čtvrtém poli je umístěn jelen ve skoku směrem vpravo. (Jelen – německy Hirsch je tzv. mluvícím znamením.) V srdečním štítku se nachází původní znak Myslíků z Hyršova. Nad štítem jsou 2 turnerské helmy a červená, modrá a stříbrná příkryvadla. Štítonošem je týž lev jako je zobrazený na 1. poli erbu.
- 6 Např. autora Myslíkova portrétu s maršálskou holí a turnajovou helmou s chocholem, dnes v Městském muzeu A. Sovy v Pacově. – KLEISNER, Tomáš: *Raně barokní Pacov za posledních světských majitelů*. In: Vlastivědný sborník Pelhřimovska VIII, 1997, č. 8, s. 26–27.
- 7 Stavbu oratoře při severní straně presbytáře kostela sv. archanděla Michaela patrně se zámkem spojovala dřevěná vnější chodba. – Tomáš Kleisner, o. c., s. 27.
- 8 Černožlatý typ oltáře se tak v Pacově objevuje velmi raně, současně s prvními těmito oltáři pražskými. Stejněho typu byl údajně také nedochovaný oltář sv. Kříže, při němž se nacházela hrobka rodiny Zikmunda Jana Myslíka.
- 9 Řád bosých karmelitánů měl z odkazu vybudovat v Pacově nový řádový konvent ke cti Nejsvětější Trojice, blahoslavené Panny Marie, svatého archanděla Michaela a sv. Vavřince a Terezie.
- 10 Kleisner (pozn. 7), s. 28.
- 11 TISCHER, Franz: *Oberst Freiherr Sigmund Mislik von Hirschov*. Neuhaus 1875.
- 12 Náhrobník se nachází na epistolní straně presbytáře. Např. J. Soukup či J. Tomášek uvádějí dřevěnou pamětní desku se zcela totožným textem na pilíři levé části kostelní lodi: „Na pilíři v levé straně lodi jest pamětní deska Myslíkova, ve dřevě řezaná se zlatenými písmenami...“ (?) – SOUKUP, Josef: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu pelhřimovském*. Praha 1903, s. 140. – TOMÁŠEK, Jan: *Panské a vladycké rody na Pacovsku a jejich erby 18, Myslíkové z Hiršova*. In: Vlastivědný sborník Pelhřimovska 16, 2005, s. 129–132.
- 13 Transliterace. Obecné zkracovací znaménko je označeno podtržením písmene, ke kterému se vztahuje, dělicí znaménko lomítkem. V plném znění: „*Illustrissimus et Excelentissimus D. D. Sigismundus Joannes Mislik [l]iber B[ar]o de Hirschova, Dominus in Paczow et Lhota, S. Caesareae Regiaueque Maiestatis consiliarius aulico bellicus, generalis campi mareschalcus leitnantius nec non peditum equitumque colonellus, pie obiit III. Novembris Anno Domini MDCLXVI. Orate pro eo.*“
- 14 Nejčastěji pravděpodobně pro specifickou část odkázaného majetku zemědělského či dokument, který ji vymezoval. Ottův slovník naučný odkazuje u tohoto hesla k termínu *odúmrť*. – Ottův slovník naučný XVII, Praha 1901, heslo mortuarium, s. 748.
- 15 Termín smrtný štít se užívá na území Slovenska a také Německa a Rakouska (*Totenschild*). Dalšími zeměmi, kde byly pohřební štíty užívány, jsou např. Anglie (užíváno obecnější označení *hatchments*) a Švédsko. – BUBEN, Milan: *Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie*, Praha 1998, heslo *rundace*, s. 319, *smuteční štíty*, s. 340. – OSWALD, Gert: *Lexikon der Heraldik*. Leipzig 1984, heslo *Totenschild*, s. 397, *Funeralheraldik*, s. 139, *Funeralbanner*, s. 139.
- 16 Buben (pozn. 15), s. 319, heslo *rudace*, s. 319. – PETRÁŇ, Josef: *Dějiny hmotné kultury II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1998, s. 69.
- 17 A. B. Král (pozn. 3), s. 23.
- 18 Josef Petráň, o. c..
- 19 Pro srovnání dodáváme několik informací k cechovním pohřebním štítům. Ty nesly symboly cechu, později znázornění cechovního svatého patrona, a byly užívány opakovaně pro zeměděle příslušníky cechu. Při pohřbu byly kladeny na katafalk či rakev, zavěšovaly se také v cechovních místnostech. Mezi cechovními pohřebními štíty, dochovanými v českých zemích, představují nejstarší typ vyšívané štíty (16. století), další užívané materiály se svou rozmanitostí shodují s materiály užívanými u štítů šlechtických, objevují se také štíty např. na kůži. Do 1. poloviny 17. století je kladen posun od heraldických tvarů štítů ke kartuším. V 19. stol. se objevují štíty sametové a látkové s aplikacemi z našívanych plíšků, které bývají čtyřhranné. Jinak zůstává forma kruhu či oválu. – HARLAS, F. X.: *Vyšívané štíty cechovní v Museu král. hlav. města Prahy*. Dílo, umělecký měsíčník X, 1912, s. 98–99.
- 20 Die Encyklopedie heraldiky bylo hromadění trofejí pod štítem a okolo něho obecným jevem šlechtické heraldiky 17. a 18. století. – Buben (pozn. 15), heslo *trofeje*, s. 369.
- 21 KRÁL, Pavel: *Rituál a ceremoniál. Na příkladu pohřebních slavností na šlechtických dvorech v raném novověku*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 49, 2002, s. 79. – Petráň (pozn. 18), s. 69.
- 22 Nad hrobkou Petra Voka z Rožmberka i jeho synovce Jana Zrinského (zemřel 1612) byl zavěšen pohřební štít, jejich vlastní zbroj a smuteční praporec. Při pohřbu Juraje Thurza „... niesol Štefan Šybrík do pokoro oblečený zlatú podkovu; zlatý meč ale istý Herman a palicu Pavel Farkaš. Zlatý šišak s pštrosím perom niesol Fraňo Joni; z dreva vyrezaný, pozlátény, okrúhly odznak Gabriel Eszterházy a Melichar Szentiványi Srov. PLETZER, Karel: *Posmrtné štíty Petra Voka z Rožmberka a Jana Zrinského z roku 1612*. Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských, CXXXIII, 1964, s. 93. – MOCKO, J.: *Eliš Láni v Uhrách a jeho doba*. Lipt. Mikuláš 1902, s. 60–61, cit. BABEL, Ján – KAŠŠOVIČ, Branislav: *Smrtné štíty v kaplnke oravského zámku*. Vlastivedný časopis. XXXV, 1986, s. 181–183.
- 23 Blason erbu viz pozn. 4. Polepšený erb se nachází také na náhrobníku Zikmunda Myslíka v presbytáři kostela a v kamenném provedení v parčíku před zámkem (původně asi na vstupním portále východního, přestavěného křídla zámku). – *Doplňky k Soupisu památek historických a uměleckých v království českém. XVIII. díl*, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze XIX, 1922, č. 1, s. 160.

- 24 List je svisle půlený, pravá polovina zlatá, levá opět půlená, pravá čtvrtina zelená, levá stříbrná, na listu dvě zkřížené červené ostve se šesti suký. Původ a příslušnost tohoto plukovního znaku není jasný. Jako plukovník velel Zikmund Myslík starotrčkovskému kyrysnickému pluku (předtím snad sloužil u nikolajského pluku). 2. 11. 1642 v bitvě u Breitenfeldu velel levému křídlu císařské armády složenému z uhorských a chorvatských pluků, 5. 11. 1642 podle jeho dopisu zůstal v poli se svým a staropokolominským regimentem. Na podzim 1643 opouští svůj pluk, po bitvě u Breitenfeldu doplněný o piccolominiovskou leibcompanii. V polovině 40. let mu současně s povýšením do generálské hodnosti byla svěřena velitelská funkce nad bavorskými pomocnými sbory – regimentem hraběte ze Salmu, jedním regimentem dragounů a pěti frajkompaniemi. V létě 1648 sestavoval oddíl na obranu jižních Čech proti Švédům. – Zda a kterému ze zmíněných pluků patřil popsáný znak, se však v rámci této práce nepodařilo zjistit.
- 25 Movitá kulturní památka č. ÚSKP 62454/36–5102, zapsaná jako *znak*. Za informace a poskytnutí fotografie děkujeme Mgr. Petru Arijčukovi.
- 26 Za pomoc při určování erbů děkujeme Mgr. Evě Staňkové.
- 27 Za poskytnutou fotografii děkujeme P. Mgr. Antonínu Baslerovi.
- 28 Movitá kulturní památka reg. r. č. 120429, zapsaná společně s poprsní kůru jako *zábradlí*. Za upozornění děkujeme panu Miroslavu Pavlů.
- 29 Roku 1764, po dokončení nového mariánského poutního kostela, byl pravděpodobně štít přenesen z nedalekého staršího kostelíka, umístěn na zábradlí kůru a sverázně upraven k počtě Panně Marii – do erbovní plochy štítu, obklopené zbraněmi, byla vepsána mariánská invocace s příslušným chronogramem. Úprava mohla zahrnout i zásah do podoby a sestavení plastické výzdoby štítu. Nebožtík, kterému byl štít určen, musel pocházet z rodu Minkviců z Minkvicburku (na Lukově v letech 1631–1710), případně donátorů zdejšího kostela, Rottalů (1710 až 1724) či Seilernů-Aspang (od roku 1724). Pro rod Minkviců svědčí přítomnost rodové hrobky ve starém kostele, kde byl asi štít původně umístěn.
- 30 Větší množství dřevěných šlechtických pohřebních štítů 17. století nacházíme v rámci střední Evropy na území Slovenska nebo Rakouska a Německa, kde je dochovanost „smrtných“ štítů obecně větší než v Čechách a na Moravě. Válečnými trofejemi jsou doprovázeny například štíty rodu Esterházy z univerzitního kostela v Trnave (celé 17. stol., ale zejména 40.–50. léta), štít Stanislava Thurza (1625) v chrámu sv. Jakuba v Levoči, A. Thurza (1636) a Štefana Csákiho (1699) v chrámu sv. Martina ve Spišské Kapitule štít Štefana Pálffyho (1646) na hradě Červený Kameň či pohřební štít z farního kostela v Maria Laach. Podoba štítů je ustálená, opakuje se základní kruhový nebo oválný tvar s erbem a opisem, obklopený zbraněmi. Za informace ke slovenským pohřebním štítům děkujeme Mgr. Dagmar Ferencové.

- 31 Jedná se o dřevěné vyřezávané barokní pohřební štíty Bernarda (1614) a Přemka (1673) z rodu Žerotínů, bez válečných trofejí, ze zámku ve Velkých Losinách. Opět jde o štíty oválného tvaru s opisem, resp. plochou pro nápis, obklopující erbovní pole.
- 32 Pevnost dřeva byla závažně snížena působením červotoče i nadměrným lokálními namáháním v místech zavěšení.
- 33 V rámci restaurátorského zásahu bylo provedeno čištění, zpevnění dřeva, doplňky v defektech, doplňky chybějících částí (doutnákové zámky arkebúz, dvě dělové hlavě, ukončení dřevců, část šlechtické koruny) a retuše povrchové úpravy s rekonstrukcí na doplňcích. Nevyhnutelný konzervační zásah způsobil výrazné ztěžknutí štítu, a bylo proto nutné posílit původní subtilní nosnou konstrukci. Veškeré postupy byly dokumentovány. Restaurátorská zpráva je uložena v archivu restaurátorských zpráv NPÚ ÚOP v Brně.

Prameny a literatura (necitované v poznámkách):

- HELFERTOVÁ, Jitka: Castra doloris doby barokní v Čechách. *Umění* 22, 1974, s. 290–307.
- Chrám sv. Jakuba, epitafy a mortuaria, <http://www.chramsvjakuba.cz/eamortuaria>, vyhledáno 12.12.2006.
- KALISTA, Zdeněk: Zikmund Myslík z Hyrsova. Praha 1940.
- Ottův slovník naučný, 5. díl, Praha 1892.
- Ottův slovník naučný, 17. díl, Praha 1901.
- Ottův slovník naučný, 24. díl, Praha 1906.
- PALA, Josef: Štípa: mariánské poutní místo. Štípa 2003.
- POCHE, Emanuel: Umělecké památky Čech, 3. díl. Praha 1980, s. 10–11.
- Řád zlatého rouna, <http://www.klimeswd.cz/zleby/rzr.htm>, vyhledáno 31.12.2006.
- ŠIMONČIČ, Jozef: Smrtné štíty v univerzitnom kostole v Trnave. *Vlastivedný časopis* XXXIV, 1985, s. 164–167.
- Totenschild in der Pfarrkirche von Maria Laach (am Jauerling), <http://www.stefan.cc/mixed/fotos-2004.html#totenschild>, vyhledáno 23.1.2007.
- UHLÍŘ, Lubomír: Hodnosti rakouské armády za koaličních válek, <http://www.kaunitz-rietberg.com/content/view/25/43/lang.cz/>, vyhledáno 31.12.2006.

studie

**Náhrobek Mertha Mancharta z Vranova u minoritů v Brně
Náhrobní deska rytíře Jana Kokorského z Kokor v Cetechovicích
Epitaf Bernarda Antonia Fosati z Mafia v Cetechovicích***Eva Staňková, Zdeněk Vácha***Náhrobek Mertha Mancharta z Vranova u minoritů v Brně**

V jižní kapli sv. Anny (původně sv. Jana) Lorety při kostele sv. Janů, přimknuté ke svatým schodům, se na menze nachází kamenná deska, která, pokud známo, doposud unikala badatelskému zájmu. Jde však o pozoruhodnou sepulchrální památku, krycí deska je totiž fragmentem zaniklého náhrobku a nese nápis a erb, což z ní činí především z hlediska epigrafiky a heraldiky významný doklad. Byť byla deska pro použití na oltáři upravena, rozměrově redukována a do její horní plochy bylo vyhloubeno sepulchrum pro ostatky, do architektury oltáře byla zabudována lícni stranou nahoru, čímž nadále zůstává čitelná. Nejdůležitější informace – jméno zesnulého, jeho erb i datum smrti jsou zachovány.

Rozsáhlá přestavba kostela, probíhající pod vedením Mořice Grimma od roku 1722¹, se týkala i přilehlého hřbitova (užívaného údajně v letech 1420–1620, před obléháním města Švédy zde na jeho části měl stát mlýn²), kde však již v letech 1716–1719 vzniká, rovněž dle plánů Grimmových plánů, stavba loretánské chýše. V letech 1722–1726 byla chýše dle návrhu stejného autora obestavěna a překlenuta novou kaplí, resp. kostelem (Loreta) se sv. schody, dne 19. května 1726 došlo k jejímu svěcení olomouckým biskupem kardinálem Schrattenbachem³. Stojí za pozornost, že kaple sv. Jana spolu s kaplí sv. Josefa, po vzniku Lorety protějškové kaple po stranách sv. schodů, měly existovat již před novostavbou pojímající sv. chýši, muselo se tedy původně jednat o samostatné stavby⁴. Pokud tedy došlo k jejich zapojení do nového organismu, čemuž nasvědčují i jejich rozdílné rozměry, byly opatřeny novými oltáři dodnes zachovanými.

Vybavení loretánské kaple vzniká postupně ve 20. a 30. letech 18. století, oltář sv. Jana byl svěcen 28. 11. 1727⁵, můžeme tedy předpokládat, že právě v této době byla náhrobní deska uplatněna jako krycí oltářní menzy. Na desce je zachován šestiřádkový německý nápis, sekaný v epigrafickém písmu zahluobené pozdně gotické minuskuly, doplněný ve spodní části heraldickým znakem Vranovských z Vranova

spolu s iniciálami zemřelého. Důvodem pro uplatnění náhrobní desky v mladší barokní oltářní architektuře mohla být její prostá přítomnost v místě stavby a také dobrá kvalita dochovaného kamene. Od započetí prací na barokní přestavbě klášterního kostela a výstavbě kaple loretánské byl původem středověký areál minoritského kláštera rozsáhlým staveništěm a musíme předpokládat, že došlo též k rušení hrobů v kostele. Využívání náhrobků jako materiálu pro kamenné články a prvky bylo běžné, díky tomuto druhotnému uplatňování v církevní architektuře se nám dochovala, často torzálně, alespoň malá část středověké sepulchrální produkce⁶.

Nalezená náhrobní deska ve své nápisové části informuje o datu úmrtí a osobě zemřelého. Čteme [Anno domini] 1524 am / Mitwoch der hailige(n) iunck / frau sand agnes ist gestar / ben der erbe Merth ma / nchart mitpurger dem Got / genedig sai // (Roku 1524 ve středu svátku svatě panny svatě Anežky zemřel potomek Martin Manchart spoluměšťan, jemuž Bůh milostiv buď).

Pod textem se nachází štít rozdělený vodorovně na dvě poloviny – horní s hlavou mouřenína otočenou heraldicky, ve spodní části se překrývají dvě majuskulní písmena. Jejich interpretace není zcela jednoznačná a v zásadě existuje trojí výklad písmen jako monogramu. Příkladíme se ke čtení M jako křestního jména zemřelého a W jako iniciály jeho rodového jména⁷.

Potomci staromoravského vladického rodu Vranovských z Vranova patřili, jak je ukázáno dále, mezi donátory brněnského minoritského kláštera a nositelé tohoto jména našli na půdě klášterního kostela místo svého posledního odpočinku. I námi objevený náhrobní kámen může být toho důkazem, náhrobní deska připomíná Martina (Mertha) Mancharta, který zemřel 20. ledna 1524, potomka Vranovských z Vranova, jak dokládá i zmíněná erbovní figura na štítu pod nápisem.

O pohřbech v minoritském klášteře jsme zpraveni především prostřednictvím publikování tzv. Epicedia minoritského kláštera v Brně A. Kratochvílem v roce 1919⁸. Kratochvílovo pojednání přináší opisy

rukopisů z let 1301–1643 obsahující též texty úmrtních zápisů, týkající se hlavně Boskovických z Černé Hory, kteří byli hlavními podporovateli kláštera a dle tradice i zakladateli⁹. Tobiáš z Černé Hory, jenž zemřel v roce 1493, je zde označován jako *maximus benefactor fratrum*¹⁰, Václav z Boskovic a Bučovic, zesnulý v roce 1554, *maximus benefactor et protector fratrum minorum*¹¹. Páni z Boskovic si vzali minoritský klášter pod svou ochranu již po smrti opavského knížete Mikuláše (†1313), jenž se ujal obnovy kostela po jeho rozsáhlém požáru v roce 1306, Artleb z Boskovic měl po roce 1320 kostel nově zbudovat¹². Rod pánů z Boskovic si z klášterního kostela sv. Janů učinil též své rodové pohřebiště¹³ a po 300 let jeho příslušníci *prokazovali řádu dobrodiní*¹⁴. Též poslední mužský potomek tohoto rodu Jan Šembera zde byl po své

smrti v roce 1597 uložen do hrobky; Karel a Maxmilián z Lichtenštejna, manželé jeho dcer Anny a Kateřiny, zde nechali roku 1600 vystavět Šemberovi a celému rodu Boskoviců mausoleum¹⁵.

Podstatná je v souvislosti s náhrobkem Mertha Mancharta v epicediu zaznamenaná informace, že *Artleb z Boskovic a na Vranově 20. dubna 1516 vystavuje list, v němž mj. odkazuje brněnským minoritům každoročně pět kop českých grošů z městečka Hrádku ...péči máje o duši svú a manželky své i jiných příbuzných a přátel svých, kteříž jsú již z tohoto světa sešli... a zvláště při tom buožím domě, kdež největší díl těch osob pohřeb svojo mají...*¹⁶. V případě manželky Artleba Vranovského jde o Ludmilu, která zemřela 28. prosince 1513, o čemž se v epicediu rovněž zchoval zápis¹⁷.

Brno, kostel sv. Janů, náhrobek Mertha Mancharta z Vranova – nápisová část. Foto Miroslav Zavadil, 2006.

Z uvedeného lze zejména vyčíst příbuzenské vazby pánů z Boskovic s Vranovskými a dále velké množství zdejších pohřbů jejich příbuzenstva. Jedním z nich byl tedy patrně též Merth Manchart.

Pozoruhodná je grafická interpretace tvaru heraldického znaku Vranovských z Vranova. Základní obrys španělskogotického štítu lemují tenká linka, vytvářející špicí pod spodním okrajem štítu, vytažená dále v jemné profilaci bočních stran štítu do horních rohů hlavy štítu, ukončených zdobnými prvky. Takto ztvárněný erb je neklamným znamením nástupu raně renesančních forem dekorativních štítů. Typově podobné tvary nacházíme i na kralických náhrobnících, o nichž pojednáváme níže.

Znak Vranovských z Vranova nacházíme v heraldické tvorbě ve dvojí podobě, štít s klenotem nese ve stříbrném poli černou heraldicky otočenou hlavu mouřenína nebo ve zlatém poli černého mouřenína po pás, bez rukou¹⁸.

Text náhrobku, provedený nápisovou pozdně gotickou minuskulou (typově texturou), je rovněž důležitým srovnávacím materiálem. Pro respektování užšího tvaru většiny grafémů a některých dalších specifik písma ji můžeme zařadit do mladší vývojové fáze středověké textury, vyskytující se nejdříve od druhé poloviny 15. století, v tomto případě

Brno, kostel sv. Janů, detail znaku na náhrobníku Mertha Mancharta z Vranova. Foto Miroslav Zavadil, 2006.

datované až rokem 1524. Zvládnutí jednotlivých grafémů vesměs nevybočuje z rámce tehdy užívaných pravidel nápisové textury, písmo je kameníkem velmi dobře provedeno, působí úhledně, elegantně, jednotně a vyspěle. Slova nápisu striktně oddělují mezery se značkami routového tvaru na střední minuskulní lince (tzv. colony), drčky písmen jsou atomizovány s přesným zakončením tvaru routy nebo serifu, velká počáteční písmena v textu (H,G,M,S) odkazují svým kaligrafickým ztvárněním, jako progresivní prvky tohoto písma, na dobu svého vzniku do počátku 16. století. V konzervativní podobě se zde objevuje kulaté i dlouhé **s**, stejně jako použití abreviačního znaménka v nápisovém textu.

Za zmínku stojí zajímavé grafické ztvárnění spodního drčku písmene **g** a dlouhého **s**. Nestandardní řešení najdeme u grafému **r** (sekaném ve tvaru obráceného **i**, jehož drčík je proveden menší, při spodní části doplněn tečkou routového tvaru), stejně jako je neobvykle provedeno písmeno **a** (s otevřeným bríškem při střední minuskulní lince), tato specifika texturního písma můžeme označit za výhradně provenienční záležitost výroby náhrobní desky. I přes malé množství komparačního materiálu sepulchrálních památek, můžeme doložit takto provedenou nápisovou texturu (s odlišnými grafémy **r**, **a**) i na jiných epigrafických památkách. A to rovněž v Brně, na fragmentu gotického náhrobníku patrně Hanse Selabitzera (†1519), umístěného sekundárně ve frontonu nad nikou sochy sv. Vincence Ferrerského v průčelí kostela sv. Michala¹⁹, a na dvou náhrobnících druhotně umístěných na plášti presbytáře katedrály sv. Petra a Pavla. Jsou to náhrobní desky Magdaleny řečené Černé z roku 1517 (písmeno **a** je zde však řešeno odlišně) a Markéty Markusové z roku 1519. Dále též v Kralicích na Třebíčsku v kostele sv. Martina na náhrobku Doroty Kuželové ze Žeravic a Kvasic (†1498), podobně u jejího manžela Víta z Kralic a Mohelna (†1476)²⁰.

Poznámky:

- 1 SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska I. [A – I]*, Praha 1994, s. 176; ŠKRDLÍK, N.F.: *Minoritský kostel u sv. Janů, Loreta a Svaté schody v Brně*. Brno, 1942, s. 8, uvádí přestavbu kostela mezi lety 1729–1733, to se však dle Samka týkalo lodí a západního průčelí.
- 2 STOLBA, A.: *Brünner Kirchen und Kloster* (strojopis v knihovně NPÚ ú.o.p.), s. 10.
- 3 Škrdlík, N.F., cit. v pozn. 1, s. 9.
- 4 Stolba, A., cit. v pozn. 2, s. 10.
- 5 Stolba, A., cit. v pozn. 2, s. 16; Samek, B., cit. v pozn. 1, s. 181, uvádí vznik oltářního retabula ve 30. letech 18. století.
- 6 STAŇKOVÁ, E. – ZDRAŽILOVÁ, B.: *Fragmenty pozdně gotických náhrobníků skryté v průčelí kostela sv. Michala v Brně*. In: *Zprávy Státního památkového ústavu v Brně*, Brno 6/2002, s. 77–81.

- 7 Je však možný i výklad MM proti sobě (Merth Manchart), či WW proti sobě (Vranovský z Vranova).
- 8 KRATOCHVÍL, A.: *Epicedium minoritského kláštera v Brně*. Časopis Matice Moravské, Brno 1919, s. 14–64.
- 9 Samek, B., cit. v pozn. 1, s. 175.
- 10 Kratochvíl, A., cit. v pozn. 8, s. 24.
- 11 Kratochvíl, A., cit. v pozn. 8, s. 26/27.
- 12 Stolba, A., cit. v pozn. 2, s. 5.
- 13 Škrdlík, N.F., cit. v pozn. 1, s. 6/7.
- 14 Škrdlík, N.F., cit. v pozn. 1, s. 8.
- 15 Škrdlík, N.F., cit. v pozn. 1, s. 7/8.
- 16 Kratochvíl, A., cit. v pozn. 8, s. 57; Artleb, v epicediu uvedený jako *Hertlev de Boskovicz* je Kratochvílem psán jako Arkleb Vranovský z linie Trnavsko-Bučovské, *Václav Boskovycz de Buczovycz* (1508–1544) jako Václav Bučovský z linie Trnavsko-Bučovské, což svědčí o různém způsobu psaní jednotlivých linií.
- 17 Kratochvíl, A., cit. v pozn. 8, s. 26.
- 18 KRÁL z Dobré Vody, V.: *Heraldika, souhrn pravidel a předpisův znakových*. Praha 1900, s. 324.
- 19 Staňková, E. – Zdražilová, B., cit. v pozn. 6, s. 80/81.
- 20 POJSL, M.: *Sepulchrální památky*. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno 1999 (ed. Chamonikola, K.), s. 239/240.

Náhrobní deska rytíře Jana Kokorského z Kokor v Cetechovicích

Náhrobní deska rytíře Jana Kokorského z Kokor, umístěná v severní zdi blíže vítěznému oblouku kostela Navštívení Panny Marie v Cetechovicích, nevybočuje co do pojetí z rámce dobových zvyklostí navazujících na středověkou tradici. Desku o rozměrech 180 x 77,5 cm obíhá sekaný text (ve směru pohybu hodinových ručiček s počátkem vlevo dole, pouze úsek u spodního okraje s běžným čtením zleva doprava jej obrací). Mírně vkleslá plocha desky plasticky ukončená nahoře plným obloukem, vně s okřídlenými andělskými hlavičkami v cviklech, je vyplněna v horní části erbem Kokorských z Kokor (španělský štít s klenotem a fajrnochy – z hradební zdi rostoucí korunovaný stříbrný dvouocasý lev ve skoku, v klenotu týž lev), ve spodní části se nachází přibližně čtvercová nápisová plocha rámovaná kombinací motivů zavíjeného a probíjeného ornamentu s kruhovými nýty. Štít je opatřen klenotem na přílbici turnajového typu se čtyřmi pásky a oblym podbradím s medailonem – figura lva vyrůstá z koruny (typ královské koruny osázené kameny). Zpod koruny se vinou vegetabilní – rozvilinové fajrnochy měkké modelace, která je charakteristická i pro plastické rámování zmíněné nápisové desky a perutě křídel andělských hlaviček, tvořených směrem dolů směřující oblouky se zaoblenými laloky. Uprostřed mezi hlavičkami je v ploše mělce vysekána značka, tvarem připomínající (pozdně)gotické kamenické značky. Kámen desky, patrně místní pískovec², je pokryt

poměrně silnou vrstvou (olejového?) nátěru střídající barevnost napodobující kámen (orámování) s převažující červenou a bílou pro figurální složku. Tuto úpravu je s největší pravděpodobností potřebné považovat za novodobou, v místech odpadnutí barevné vrstvy prosvítá bílý vápenný nátěr.

Datace náhrobní desky do roku 1559 je jen zdánlivě přímo dána letopočtem uvedeným v nápisu. Této dataci však odporuje repertoár použitého tvarosloví dekorace, jež se hlásí k době značně mladší, totéž je možné říci i o typu použitého písma. Též znění nápisu, jež nemá oporu v pramenech, nabádá k její kritické analýze.

Starší literatura existenci náhrobní desky nezaznamenává, nezmínuje se o ní Schwoy (1793)³, ani Wolný (1857)⁴ či Peřinka (1910)⁵, Samek, autor nejnovější soupisové literatury (1994), uvádí heraldický náhrobník s konstatováním data úmrtí Jana Kokorského z Kokor 1559⁶.

O původu šlechtického rodu z Kokor, později Kokorských z Kokor, jejich heraldickém znaku a příbuzenských vazbách, jsme poměrně dobře informováni z literatury⁷, pátrání po samotné osobě rytíře Jana Kokorského z Kokor, v kontextu s dochovaným náhrobníkem v cetechovicím kostele, je však spojeno s řadou otazníků.

Z obvodového nápisu náhrobní desky se dovídáme, že rytíř Jan Kokorský z Kokor, *poslední tohoto vzácného rodu* umřel roku 1559 na Zdislavicích a byl pochován ve zdejších, tj. cetechovicím (?) kostele. Archivní prameny i sekundární literatura však dokládají, že jistý Jan Kokorský z Kokor, patrně třetí doposud známý nositel tohoto jména⁸, kupuje blízké Zdislavice až téměř o sto let později, a to roku 1656 (12. února)⁹, po něm dědí panství dcera Kateřina Magdalena, která je poslední vůlí odkazuje již roku 1660 (27. dubna) svému manželovi Adamovi Karlovi Otislavovi z Kopenic¹⁰. To dokládá, že Jan Kokorský z Kokor – bez mužského potomka, tedy právě „*poslední*...“ – působil na Zdislavicích a nejbližším okolí až v druhé polovině 17. století. Tato skutečnost podporuje tezi, že údaj o vyměření rodu Kokorských Janem zemřelým v roce 1559, uvedený na cetechovicím náhrobníku, je zavádějící.

V této oblasti Moravy se však Kokorští, původem z Čech, pohybovali již dříve, v roce 1381 zakoupil Vilém Kokor Roštín, který věnoval své manželce Barboře¹¹, v letech 1508 a 1518 je doložen jako vlastník Cetechovic Jiří z Kokor, v následujícím roce ovšem již obec patří Vilémovi z Věžkova¹².

Při formální analýze použitého tvarosloví náhrobní desky a jeho stylizace nám, jak již bylo naznačeno, rovněž vychází značně mladší doba jejího vzniku. Použitý zavíjený ornament (Rollwerk, v tomto případě však ne ostře vyřezávaný, ale v podobě měkkých závitnic) a ornament probíjený (Beschlagwerk), nás odkazují spolu s nejpokročilejším prvkem plastické dekorace – boltcové modelovanými akanty fajrnochů – do druhé poloviny 17. století. Toto časové zařazení na základě umě-

Cetechovice, kostel Navštívení P. Marie, náhrobník Jana Kokorského z Kokor. Foto Eva Staňková, 2006.

Text po obvodu náhrobního kamene, upomínající na osobu rytíře Jana Kokorského z Kokor, zní:

ROKV MD.LIX. DNE•XI•SEPT: GEST VMRZEL VROZENY A STATECZNI RYTIRZ PAN IAN KOKORSKY/ Z KOKOR NA ZDISLAWI•ZICH KTERYSS/ TO POSLEDNI BYL STOHO WZACDNEHO RÓDV GENZ NA SWIETE ZIL•LX•LETH KTEREHOZ TIELO/ WTOMTO CHRAMV PANIE OPOCZIWA // Druhé písemné sdělení, umístěné uvnitř zmíněné nápisové plochy pod erbem, přesně čteme:

Z hrobem prziwitat kazde / mu [e] przide / ho[st]mi me w[si]lechni kazdi / precz odeide / gdiz starozhitno t[ani] krew / s[yr]oka / nicz nepomoze y hodno[st] / wy[lo]ka //

lecko historického rozboru podporuje dále i epigrafický a paleografický rozbor památky.

Jak je uvedeno výše, náhrobní deska obsahuje dvojí písemné sdělení v českém jazyce, určené pro budoucí¹³. Na základě paleografického rozboru textu po obvodu náhrobní desky můžeme konstatovat, že nápis byl proveden v majuskulním písmu renesanční nápisovou kapitálou, typickou nejen pro české, ale i pro latinské texty. U epigrafických čili nápisových památek sekaných do kamene se s tímto typem písma setkáváme již po roce 1550, a poté ještě celé následující 17. století¹⁴. Přesto však můžeme i na tomto příkladě sledovat, že po více jak sto letech uplatnění renesanční kapitály v nápisovém prostředí sepulchrální produkce, neztratilo toto písmo množství charakteristických znaků, poplatných době jeho užívání. To znamená, že se nadále setkáváme s užitím více velikostních typů grafémů (v tomto případě byla naměřena výška 5 cm; 3,5 cm; 1,6 cm), objevují se zkratky, ligatury, spřežky, zdvojená písmena apod. Kapitála je provedena zdařile, jedná se zde již o její plně vyvinutou formu a je patrné, že kameník tento druh nápisového písma velmi dobře znal, ovládal a dokázal prakticky využít všech variet tvarů a zvláštností. Takto utvářené písmo můžeme zařadit nejspíše do druhé poloviny 17. století.

Druhé písemné sdělení, umístěné uvnitř nápisové plochy ve spodní části náhrobní desky, je úvahou o běhu života obsahující zamyšlení nad spravedlností smrti a pomíjivostí společenského postavení smrtelníka. V tomto případě bylo zvoleno písmo minuskulní novogotické nápisové fraktury, s kterou se v prostředí epigrafických památek setkáváme již od konce 16. století a uplatňuje se po celé následující 17. století. I tady u nápisové fraktury najdeme, podobně jako u renesanční kapitály obvodového textu, použití starších podob grafémů, které kameník uplatnil spolu s mladšími typy písmen. Setkáváme se např. s dvojí modifikací písmene **s** (v tzv. dlouhé a široké formě), písmeno **š** nacházíme ve starší podobě dvou dlouhých **s** ($\int\int$) nebo spojením širokého a dlouhého **s** ($s\int$). Podobně je prezentováno písmeno **ř**, buď jako starší **rz** nebo mladší **r** a rovněž s písmenem **j** se setkáváme ještě v podobě **i**. Zajímavé je též variantní výtvarné řešení písmene **o**. Grafické ztvárnění fraktury je kameníkem rovněž provedeno zdařile, vyhotovení jednotlivých grafémů mu nečinilo žádné potíže, dokázal i v tomto materiálu dobře vystihnout dekorativnost a plasticitu písma, vyjádřenou v listinném písmu širokým a úzkým tahem pera. I přes rozličnost použitých grafických znaků, působí písmo jednotně, kaligraficky a vyspěle, časově ho můžeme zařadit opět spíše až do druhé poloviny 17. století.

Zatím se v pramenech nepodařilo nalézt Jana, příslušníka rodu Kokorských z Kokor, jenž měl zesnout v roce 1559; ani jeho identifikace by však nebyla odpovědí na námi uváděné rozpory. S určitou mírou pravděpodobnosti lze muze, pro jehož hrob byla náhrobní deska zfoto-

Cetechovice,
kostel Navštívení P. Marie,
detail kamenické značky
na náhrobníku
Jana Kokorského z Kokor.
Foto Eva Staňková, 2006.

vena, ztotožnit s Janem, jímž rod po mužské linii vymírá, od roku 1656 majitelem blízkých Zdislavic a v roce 1660 již mrtvým. Jako nejpravděpodobnější se proto jeví, že při sekání nápisu náhrobní desky došlo k omylu psaní letopočtu – bylo opomenuto jedno „C“, což její vznik zdánlivě posunulo o celé století do minulosti.

Poznámky:

- 1 Na erbu zobrazen na červeném štítě z červené hradební zdi rostoucí korunovaný stříbrný dvouocasý lev ve skoku, v klenotu týž lev. Podobně jako u jiných šlechtických rodů existují i u Kokorských z Kokor různé barevné varianty znaku, mimo zde prezentované barevnosti se setkáváme s variantou červeného lva, zlaté hradby a horního bílého pole, zlatého lva, zlaté hradby a horního modrého pole nebo stříbrného lva a zlaté hradby na modrém štítu. Viz MYSLIVEČEK, M.: *Erbovník aneb kniha o znacích i osudech rodů, žijících v Čechách a na Moravě*. Praha 1993, s. 72.
- 2 Pískovec (terciérní pískovec žlutohnědé a žlutošedé barvy) se těžil přímo v Cetechovicích, blízké pískovcové lomy byly ovšem též v Buchlovicích a Roštíně (MRÁZEK, I.: *Kamenná tvář Brna*. Brno 1993, s. 171/2).
- 3 SCHWOY, F. J.: *Topographie von Markgrathum Mähren*. Wien 1793, 1., s. 513.
- 4 WOLNÝ, G.: *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abtheilung, II. Band*. Brünn 1857, s. 193–195.
- 5 PEŘINKA, F. V.: *Vlastivěda moravská. II. Mistopis. Zdounecký okres*. Brno 1910, s. 82–100.
- 6 SAMEK, B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska I. [A–J]*. Praha 1994, s. 338.
- 7 PAPROCKÝ z Hlohol, B.: *Zrcadlo Markrabství moravského*. 1593, s. 327–330; dále viz KADICH, H. – BLAŽEK, C.: *Der mährische Adel*. Nürnberg 1899, s. 59; KRÁL z Dobré Vody, V.: *Heraldika, souhrn pravidel a předpisův znako-*

vých. Praha 1900, s. 324; HOUDEK, V.: *Moravské vývody erbovní*. Brno 1917, s. 40, 49; SEDLÁČEK, A.: *Českomoravská heraldika II*. Praha 1925, s. 44; PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930, s. 330; dále Mysliveček, M. – cit. v pozn. 1; MYSLIVEČEK, M.: *Velký erbovník I*. Plzeň 2005, s. 39. K náhrobkům Kokorských též MYSLIVEČKOVÁ, H.: *Raně renesanční šlechtické náhrobky na Moravě. Příspěvek k dalšímu poznání renesanční sepulchrální tvorby Mistra H. Vlastivědný věstník moravský*, Brno 2003, č. 1, s. 11–29.

- 8 August Sedláček zmiňuje k roku 1584 Jana staršího Kokorského z Kokor na Přílepech a můžeme předpokládat, že jde o příslušníka rodu usazeného na Moravě (Přílepy u Holešova). V kostele ve Vyškově byl již dříve nalezen fragment náhrobku s nápisem *mladssy kokorsky z kokor Bratr*, který jistě přináležel velmi bohatému náhrobku, patrně tumbového typu. Sedláček z existence Jana Staršího usuzuje, že *byl také Jan mladší...*, žel, u vyškovského fragmentu schází datum a nemůžeme tedy ani usuzovat o vztahu mladšího Kokora k výše uvedenému přílepskému staršímu Janu, ani bezpečně vyvozovat, že náhrobek mladšího Kokora patřil Janu. V každém případě však musíme uvažovat o nejméně dvou Janech, kteří nejsou totožní s Janem Kokorským z Kokor na Zdislavicích. (PROCHÁZKA, A.: *VII. Náhrobníky. VIII. Pamětní desky. II. díl: Soupis památek pravěkých a historických*. In: *Vlastivědný sborník okresu Vyškovského*. Slavkov 1933, s. 28/29, s odvoláním na Augusta Sedláčka, *Dodatky a opravy k Pýše urozenosti a starým vývodům*).
- 9 ZDh. I. 83. In: *Moravský zemský archiv v Brně, Zlobického sbírka (Zemské desky, kraje hradištského)*.
- 10 Peřinka, F. V. cit. v pozn. 4, s. 443; HOSÁK, L.: *Historický mistopis země moravskoslezské*. Brno 1938, s. 388, 394.
- 11 SEDLÁČEK, A.: *Rozletité kapitoly ze starého mistopisu a dějin rodův*. Časopis matice moravské, 20, 1896, s. 113–116.
- 12 Schwoy, F. J. cit. v pozn. 2, s. 513–514.
- 13 Středověké nápisy, na rozdíl od starověkých epigrafických památek, které prezentovaly primární prameny jako nejruznější zákony a nařízení, vznikaly zejména z popudu a přání vlastníka stavby či památky, jenž chtěl zanechat zprávu pro budoucnost. Náhrobní nápisy se, jako jedna z velkých skupin epigrafického materiálu, nacházejí v kostelech, na hřbitovech, kenotafech, úmrtních prknech, kamenných křížích, ale i v dílech středověké poezie, přesto však mají jedno společné, a to charakter sdělení – obsahují jméno, datum úmrtí příslušné osoby a nejruznější zbožné myšlenky a modlitby. S postupem doby, zejm. od 15. století, se setkáváme s tvorbou delších náhrobních nápisů, jenž přinášející více údajů o zemřelém člověku (titul, příbuzenské vazby, držbu majetku, vyzvednutí dobrých vlastností, činů apod.), často se v hlubším obsahu sdělení obrací ke kolegům a poutníkům.
- 14 Srov. např.: KLOOS, R. M.: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Darmstadt 1980.

Epitaf Bernarda Antonia Fosati z Mafia v Cetechovicích

Epitaf Bernarda Antonia Fosati z Mafia, umístěný v kostele Navštívení Panny Marie v Cetechovicích při jižní straně lodí poblíž vítězného oblouku, představuje historický pramen i doklad kvalitní kamenické práce italského mistra první čtvrtiny 18. století na Moravě.

Epitaf, tvořený rámovanou nápisovou deskou na konzolách, je vyhotoven z místního vápence („mramoru“).

Bernardus Antonius byl synem váženého vlášského kameníka Bernarda z Mafie (di Maffio – patrně San Maffio u Benátek), který přišel na Kroměřížsko a do Cetechovic počátkem 18. století a stal se zde nájemcem a později majitelem kamenolomu. První informace o jeho osobě máme již z let 1701–1702, kdy pracoval spolu s kroměřížským zednickým mistrem a stavitelem Mathiasem Forstem dle projektu Giovanni Pietro Tencally jako kamenický mistr na přestavbě dvoupatrového biskupského zámku v Chropyni u Kroměříže. Od roku 1704 jsou známy jeho kontakty s knížaty z Ditrichštejna ohledně provedení kamenických prací pro kostel Panny Marie v Polné, později též pro zámek v Mikulově, kde měl odvést kamenické práce s broušeným mramorem na krbech a dalším zařízení. V okolí Cetechovic Fosati zhotovoval též komíny, ale jako kamenický mistr se uplatnil zejména při stavbách oltářů a na kamenické výzdobě mnoha vznikajících moravských kostelů a zámků. Jako kamenický mistr a majitel kamenolomu je doložen ještě v březnu 1726¹.

Těžbu mramoru blízko obce zmiňuje již Franz Joseph Schwoy ve své topografii Moravy z roku 1793 a uvádí objevení lomu italskými staviteli kolem roku 1680². Mělo jít o stavitele zámku v Kroměříži, budovaného pro biskupa knížete z Lichtenštejnu. Nověji je však udáváno i dřívější započetí lámání cetechovického vápence v roce 1650; opět je povolání vlášských kameníků zmiňováno k roku 1680³.

V případě epitafu jde o dílo vyhotovené ze tří typů místního vápence („Cetechovický mramor“, svrchnějurský vápenc, má tři základní variety: světle šedou, světle žlutou, červenou až hnědou⁴), – deska je z nažloutlého, jemně šedě žilkovaného typu s okrovými skvrnami, rám je tmavě šedý, konzoly jsou opět ze stejného kamene jako nápisová deska. Jelikož nepochybujeme, že epitaf vyhotovil kameník s použitím kamene z vlastního lomu, můžeme doložit i výskyt temně šedé modifikace s drobným světlým žilkováním. Rám desky je výrazně plastický s charakteristickým barokním zavinutím, relativně drobné půlválcové konzoly, zdánlivě nesoucí desku, jsou mělce probírané.

Bernard z Mafie byl dvakrát ženatý, poprvé s Rozinou a podruhé od roku 1720 s Annou Františkou, rozenou Černou. Z druhého manželství se narodil 28. 7. 1722 syn Bernard Antonius, který po necelém roce života umírá. A právě na něj a jeho krátký život upomíná dochovaný epitaf zhotovený otcem. Nápisová deska o velikosti 156 x 108 cm (vnitřní míry 123 x 73 cm) je vybavena šestadvaceti řádkovým latinským nápisem, sekaným vyspělou formou nápisové kapitály (humanistické), jež využívá při uplatnění více velikostních typů písmen, minuskulního systému psaní mezi čtyři základní linky⁵. Setkáváme se s podobou kapitály v téměř klasické formě písma (capitalis quadrata) s ostrými vrcholy (serify), jež jako nápisové písmo počátku 18. století

zachovává použití ligatur, jemný náznak stínování a psaní slov bez oddělení těsně za sebou. Specifikou tohoto písma je použití scriptura continua, psaní písmene I s vyznačenou tečkou, zde trojúhelníkového tvaru, což je základní způsob odlišení mladší formy kapitály od staršího textu. Tato humanistická podoba písma navazuje na formu klasické kapitály, jako vysoce kaligrafického a estetického písma, používaného celé antické období do raného středověku v oblasti knižní (v kodexech), v rukopisech (jako písmo nadpisů) a zejména v epigrafice, kde zůstala kapitála písmem nejužívanějším. V posledních čtyřech řádcích nápisu byl ukryt chronogram s letopočtem 1723.

*Cetechovice, kostel Navštívení P. Marie, epitaf B. A. Fosati.
Foto Zdeněk Vácha, 2006.*

SISTE GRADUM VIATOR
 HIC TERMINVS VIAE ET VITAE Tuae AC MEAE
 ILLE EGO
 BERNARDVS ANTONIVS FOSATI DE MAFIO
 NATUS a SECUNDA UXORE ANNA FRANCESCA
 NATAE CZERNIANAE
 FILIVS GENEROSI,, AC ORNATI DOMINI
 BERNARDI GENITORIS MEI DE MAFIO
 COLLOCATUS POENES SUAM PRIMAM
 CONJVGEM ROSSIANAM DILECTAM
 SEPULTUS ET DE NATUS HOC JAM LATEO NUDVS,
 NULLUSQUE SEPULCHRO PULVIS CINIS
 ESCAVERMIUM VIXI MENSIBVSIX PAUCIS
 SISPECTETUR AETERNITAS:ADHANC TAMEN
 CURRENDUM FVITIN STADIO FUGACISVITAE.
 SI SAPI S ET CREDIS AMICO
 SYNCERE MONENTI.
 HUC TU QUOQUE TEPARA QVOTIDIEINIVI,
 SOLUS AETERNITATIS ITER, QVOD ESTIS FVI
 QVOD SUM, ERITIS QVIS SCIT AN CRAS,
 AN HODIE AN HAC IPSA FORSIT AN HORA
 MEMORES EST O TE IUDICY MEI,
 SIC ENIM ERIT ET VESTRVM
 ILLIO VIATOR REQVIEM EI
 FAVE PRAECARE. PARITER
 NON DESISTE PRO IPSO PATER ORARE.

Zastav krok, poutníče
 zde je konec cesty i života, tvého i mého
 já
 Bernard Antonín Fosati de Mafio
 syn druhé manželky Anny
 Františky, rozené Černé,
 syn vznešeného a váženého pána
 Bernarda de Mafio, mého otce,
 ležím u jeho první manželky, milované Roziny,
 pohřben a mrtev, jsem již ukrytý v tomto hrobě, nahý,
 jsem nikdo, prach, popel,
 potrava červů. Žil jsem jen pouhých měsíců – 9.
 Jestliže se má směřovat k věčnosti,
 pak bylo třeba, abych utíkal v závodišti
 prchavého života.
 Jsi-li moudrý a věříš přáteli,
 upřímně nabádajícimu,
 také ty se sem připravuj každý den, já sám jsem
 nastoupil cestu věčnosti. Co jste vy, byl jsem já,
 co jsem já, budete vy – kdo ví, zda zítra
 nebo dnes nebo snad přímo v této hodině.
 Pamatujte na můj důkaz,
 tak to bude i u vás.
 Ó předrahy poutníče, dopřej mu klidu
 a stejně tak ty, Otče,
 se nepřestávej modlit.

Text epitafu B. A. Fosati (překlad Eva Staňková).

*Cetechovice, kostel Navštívení P. Marie, detail epitafu B. A. Fosati.
Foto Eva Staňková, 2006.*

Poznámky:

- 1 INDRA, B.: *Příspěvky k biografickému slovníku výtvarných umělců na Moravě a ve Slezsku v 16. až 19. století*. Časopis slezského zemského muzea B, 44, 1995, s. 268–269.; týž a tamtéž – 8. část: Nezařazené biografie a doplňky B–H, B 49, s. 252.
- 2 SCHWOY, F. J.: *Topographie von Markgrafthum Mähren*. Wien 1793, 1., s. 514.
- 3 MRÁZEK, I.: *Kamenná tvář Brna*. Brno 1993, s. 180.
- 4 Mrázek, I., cit. v pozn. 3, s. 180; s odvoláním na Jahna (1917).
- 5 Převyšování dvou základních majuskulních linek některých písmen kapitály nacházíme již v antice, tehdy se vyskytuje jako módní záležitost.

studie

Premísťovanie funerálnych pamiatok ve svetle historických
a recentných zkušeností z územia okresu Blansko

Leoš Vašek

„Mezi památkami výtvarného umění zaujímají náhrobky zvláštní, a to mnohým vzhledem význačné místo. Jsouce podle vlastní povahy své přesně datovány, ukazují, pokud se nápisy jejich úplně zachovaly, stupeň, na jakém se nalézal vývoj umění – ať již kamenického (resp. sochařského, kovoliteckého nebo malířského) – v zemi za určité doby, což o jiných památkách výtvarných: stavbách, sochách, obrazech, poměrně zřídka datovaných nelze vždy říci s naprostou nepochybností. Vedle toho jsou náhrobky závažným pramenem četných pomocných věd historických ... genealogie ... heraldika ... dějiny písma ... dějiny kroje ... A přes to byly doby, které nedovedly jich ocenit, neuměly si jich vážiti ani jako vědeckých zdrojů, ani jako památek uměleckých, ba ani jako pouhé výzdoby chrámů, již namnoze vsutku jsou. Ano, ty smutné doby nejsou ještě ani tak dávne, ba máme doklady pro to, že někde trvají podnes...“

I za dob neklidnějších byly tyto památníky vydány zkáze ať již úmyslně, ať následkem nerozumu a nevědomosti. Úmyslně a vědomě ničeny byly buď z nemístné spořivosti, aby při přestavbě nebo novostavbě kostelní sloužily za stavební materiál, nejčastěji za lacinou dlažbu kostelní ... zpravidla byly náhrobní kameny, že-li to nebyly zrovna vysoké reliéfy, lícem nahoru a za těch několik posledních století roznesli lidé jejich nápisy a vyryté nebo vytesané obrazy na podešvích své obuvi. A jak mnoho starých náhrobků vydáno je zhoubným účinkům povětrnosti, deště a sněhu, postaveno jsouc zevně u zdí kostelních nebo hřbitovních, obráceno namnoze k západu nebo k severu, odkud nejvíce dešťů přichází. Kdežto by měly být postaveny uvnitř kostelů na čestných, světlých místech, kde by jich bylo dobře viděti a kde by přece byly chráněny od poškozování.“

Alespoň tolik jsem si dovolil na úvod vypůjčit z nevydaného rukopisu Vítězslava Houdka a Augustina Kratochvíla,¹ průkopníků vědeckého zájmu o sepulkrální umění na Moravě z počátku 20. století (hovoří sice obecně o náhrobcích, ale z hlediska dnes ustálené typologie se jednalo vesměs o náhrobníky, případně o epitafy). O tom, že jsou jejich závažná a inspirativní slova navýsost aktuální i dnes, svědčí smutné

zkušenosti nejen mnohých odborných pracovníků památkové péče, ale všech, kteří chodí po našich kostelech a hřbitovech s otevřenými a vnímavými očima. S ohledem na shora uvedené však považují za nutné zdůraznit ještě jedno, snad zásadnější hledisko, přesahující úzký rámec památkové péče, a to pietní. Funerálie lze totiž zařadit k památkám, které mají nejnějnější vztah ke konkrétním fyzickým osobám. Proto také úcta k nim bezprostředně souvisí, téměř až splývá s respektem ke zvěčněným lidským jedincům a jejich ostatkům.

K základním atributům sepulkrální produkce přitom patří právě snaha svou co nejdříve hmotnou existenci připomínat žijícím jméno zesnulého a zároveň mu tím ulehčovat jeho posmrtnou pouť. Toto konstatování si můžeme ilustrovat krásnými slovy kněze, barokního zemského patriota a sběratele historických dokumentů Jana Jiřího Ignáce Středovského, který když obecně připouští omezenou životnost náhrobků, připomíná potřebu jejich dokumentace: „... aby dvakráte zemřelí – světu i kamenům – šťastně žili v nebi a v záznamech písemních.“² Ideálem však pro nás samozřejmě zůstává, aby maximální množství sepulkrálních památek bylo zachováno též ve své fyzické podobě.

Pohřbívání v kostelech nebo v jejich bezprostřední blízkosti bylo v podmínkách feudální společnosti, už jenom s ohledem na nedostatek místa, prestižní záležitostí určenou pro sociálně a ekonomicky privilegované vrstvy či alespoň pro osoby s nimi nějak spjaté. Když k tomu ještě přidáme majetkové a náboženské rozpory, musíme nutně dojít k závěru, že k poškozování a k odstraňování náhrobníků v individuálních případech docházelo již poměrně brzo po jejich osazení. Pro předbělohorské období nemáme sice doklady takového počínání přímo z Blanenska, ale jen z blízkého okolí. Koncem 16. století měl např. brněnský probošt Eliáš Hovorka několik náhrobních kamenů z červenavého mramoru z dlažby kostela sv. Petra a Pavla v Brně použít na stoly ve své světnici.³ Roku 1599 si pak Kateřina Hyblová z Trutnova (rovněž z Brna) stěžovala, že „hrobový kámen její dcery Justiny, manželky Eliáše Tyrnera, zmíněný Eliáš ku posměchu rodu jejímu a Miglovskému vyzdvihl a za kerchov dal“.⁴ O tom, jak náboženské rozdíly mohly ovlivnit místo pohřbu, svědčí zase dopis olomouckého

biskupa Stanislava Pavlovského z 16. 7. 1594, kterým nařizoval, aby vладыka Kašpar Lukavský (Lukavecký) z Lukavice na dvoře v Krásensku nebyl pohřben v kostele, nýbrž pouze na hřbitově v Krásensku, neboť nebyl katolík, ale „*spravoval se knězi nějakými samostlými*“.⁵

Mnohem větší škody se však napáchaly při pozdějších přestavbách, kdy mnohé románské a gotické chrámy v druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století podléhaly bezohledné barokizaci. Tehdy se náhrobníky, které nějakým způsobem stály těmto modernizacím v cestě, měnily většinou ve stavební materiál. Při barokní přestavbě chrámu sv. Petra a Pavla v Brně v letech 1743–1748 dostali kameníci k druhotnému použití přes padesát náhrobníků.⁶ Doklad o podobném přístupu máme již také z Blanenska, konkrétně z farního kostela sv. Jana Křtitele v Doubravici nad Svitavou, kde za zásadní přestavby a rozšíření chrámu v roce 1717 vzaly takto za své staré gotické náhrobníky. Fragment jednoho z nich snad ze 14. století byl nalezen v rámci opravy kostela roku 1976 při rozebírání menzy bočního oltáře Panny Marie.⁷ (Dlouhá léta pak ležel na farské zahradě, až na něj v rámci pátrání po křížových kamenech znovu upozornila ředitelka Muzea Blansko Eva Nečasová. Po mých opakovaných žádostech, aby byl kámen uložen v interiéru, mě zdejší administrátor ex currendo P. Pavel Klouček mile překvapil, když mi jako přání k Novému roku 2006 poslal obrázek s předmětným náhrobníkem umístěným ve výklenku pro tento účel zřízeném ve farní kanceláři.)

Jistě se i v době baroka vyskytovaly spontánní případy opačného přístupu, kdy se zúčastněné osoby snažily sepulkrální památky před zkázou zachránit. V závěru tohoto období nacházíme doklady takového druhu i na Blanensku. Je pro ně charakteristická úzká souvislost se šlechtickým rodovým povědomím, v němž lze spatřovat jeden ze zdrojů moderní památkové péče. Když doubravický farář dostal v roce 1762 od biskupského úřadu povolení k odstranění cínových rakví s mrtvými z hrobky rájeckého kostela, aniž tuto skutečnost oznámil vrchnosti, tato (byl to některý z posledních Rogendorfů na Rájci nebo možná v jejich zastoupení již Antonín Salm-Reifferscheidt, který se k nim přičlenil) proti uvedenému postupu důrazně protestovala a nařídila svému řediteli Františku Ondřeji Stadlerovi zjednat v této věci nápravu (tj. rakve se vším příslušenstvím nechat umístit na své dřívější místo) a napříště nepřipustit, aby taková „monumenta familiae“ byla bez dřívějšího ohlášení odstraněna a dokonce otevřena.⁸

S podobnou motivací se Karel Vincenc hrabě Salm-Neuburg z Velkých Opatovic jako poslední mužský příslušník této linie rodu snažil pátrat po sepulkrálních památkách na své předky, roku 1768 na výsledky výzkumu upozorňoval příbuzného budoucího majitele rájeckého panství Karla Josefa Salm-Reifferscheidta a v roce 1769 nechal na základě svých zjištění pořídit album, uložené dnes v rájecké zámecké

knihovně. Patrně díky této aktivitě se starohrabě Karel Josef dověděl o tumbě Mikuláše Salma (1459–1530), která stála původně v kostele sv. Doroty ve Vidni, uprostřed presbytáře před oltářem, později v boční kapli vlevo u vchodu. Po zrušení kostela za císaře Josefa II. tumbě jako mnohým jiným zdejšími památkám hrozilo zničení. Za této situace náhrobek zachránil Karel Josef Salm tím, že jej (snad v roce 1790, jindy se uvádí 1787) získal do svého vlastnictví a nechal převézt do Rájce (Karel Vincenc zemřel již v roce 1784).

Nejprve byla patrně postavena na ostrově v Komorním rybníku nad tehdejšími mlýnem, kde trpěla nepříznivými povětrnostními vlivy; v roce 1808 ji už bylo možné nalézt v hrobcu pod zámeckou kaplí. K roku 1857 její jednotlivé části v kapli připomínají ve své zprávě pro Centrální komisi pro průzkum a zachování stavebních památek K. Weiss a A. Widter (již tehdy padl návrh, aby tato památka byla opět postavena ve Vidni v jednom z kostelů vnitřního města.) Jestliže podle této informace byla tumba již rozložena, někdy předtím zřejmě došlo k zazdění otvoru v podlaze, kterým bylo možné pohlížet na památku přímo z lodí kaple. V souladu s pozdějšími relacemi byla v té době očím návštěvníků přístupná jen krycí deska náhrobku, připevněná na epištolní (pravé) boční zdi blízko oltáře. Podle farní kroniky zbývající části našly své útočiště v panské sýpce. V roce 1878 (nikoliv tedy 1863 nebo 1881, jak praví některé prameny) kníže tumbu věnoval nově vybudovanému Votivnímu chrámu ve Vidni (zbudován v letech 1856–1879). Rájec tak bohužel přišel o zajímavou památku. Její opakované stěhování může pak posloužit jako krásná ukázka proměnlivosti přístupů historismu v průběhu celého století.⁹

Další příklady „dálkového“ transferu funerálních památek, ale podstatně pozdějšího data, spadající do kontextu společenských a uměleckých tendencí 19. století, můžeme nalézt na blízkých Lysicích v době Emanuela hraběte Dubského svobodného pána z Třebomyslic (1806–1881), který prováděl úpravy lysického zámku v duchu tehdejšího historismu. Takové stavební aktivity často doprovázelo sbírání „starožitností“ s cílem jejich druhotného osazení v historizujících exteriérech i interiérech (viz např. náhrobníky na vnější zdi zámeckého kostela v Lednici či nápisová deska Pročka z Kunštátu z roku 1461 nad druhou bránou dolního zámku v Kunštátě). V Lysicích konkrétně šlo o dvě kamenné desky umístěné podle fotografie z počátku 20. století ve zdi lodžie sala terreny, později byly zazděny do stěny v jižní arkádě nádvoří.

Předně se jedná o náhrobník Jaroslava staršího Dubského z Třebomyslic a na Vyčapech z roku 1606, odstraněný patrně z farního kostela sv. Petra a Pavla v Horním Újezdě na Třebíčsku při jeho stavebních úpravách v 19. století, dále o desku s erbem Leopolda Ferdinanda z Náchoda z roku 1650, upozorňující na významného majitele Lysic z období manýrismu a raného baroka a pocházející podle nápisu fune-

rálního charakteru patrně z náchodské hrobky při Loretě kapucínského kostela sv. Anny v Mikulově. Loreta při velkém požáru města v roce 1784 vyhořela a poté byla zakoupena Dietrichsteiny. Ti ji po zasypání původní dietrichsteinské hrobky přebudovali v letech 1845–1852 na svůj hrobní kostel. V této souvislosti se patrně náchodská deska dostala do majetku Dubských.

Zvláštní a poněkud záhadný případ představuje ještě pískovcová deska s erbem pánů z Boskovic z roku 1320, kterou Emanuel Dubský mezi léty 1855 a 1861 nařídil přestěhovat od cesty z Lysic ke Chlumům do panské obory a nahradit na původním místě kamenem jiným poté, co jej pozdější kustod Františkova muzea v Brně Moritz Trapp nechal za účelem prozkoumání vyzdvihnout ze země.¹⁰ Kámen byl obvykle označován jako pamětní nebo křížový, Miloslav Pojsl jej však vzhledem k jeho charakteristickým rysům považuje za náhrobník, který snad mohl být v pozdější (barokní?) době upraven a druhotně použit v exteriéru¹¹. Po dlouhá léta byla deska téměř zapomenuta a dále degradovala. V současné době se kámen nachází v lodži salla tereny v Lysicích, kam ho na mou žádost v roce 2001 z obory ochotně přemístil vedoucí lysického zámeckého zahradnictví pan Evžen Kopecký.

Dosud jsme hovořili o přemísťování sepulkrálních památek podminěném šlechtickým rodovým povědomím v souvislosti s historismem druhé poloviny 18. století a 19. století. Nešlo zde tedy o ochranu památek v návaznosti na místo jejich nálezů, ale v podstatě o soukromé sbírání rodinných starožitností s cílem umístit je na současném šlechtickém sídle nebo v jeho blízkosti, a tak přímo připomínat starobylost rodu, případně historii jeho zámku. Od konce 18. století však začal prostřednictvím své legislativy do oblasti postupně se formujících zárodků památkové péče zasahovat i stát. S ohledem na téma našeho příspěvku měl zásadní význam dekret dvorské kanceláře z 30. 7. 1828, do praxe na Brněnsku uvedený nařízením brněnského krajského úřadu o postupu při nálezů starých mincí, památek a starožitností z 10. 9. 1828.¹²

Kromě toho, že se připomíná dodržování dřívějších předpisů o oznamování a zasilání nalezených starých mincí a jiných starožitných předmětů, se dále pro případ nálezů starých kamenů s nápisy, které pro jejich velikost nejsou způsobily odvozu, ukládá, aby tyto v závislosti na kvalitě materiálu byly pečlivě příslušných farářů zazděny do vnější zdi kostela nejbližší položeného místa nálezů nebo při něm tak, aby nápis zůstal čitelný a za žádných okolností nebyl pokryt vápennou omítkou. Dále se úřadům nařizuje za účelem vydání elaborátu označeného „*corpus antiquarum inscriptionum imperii Austriaci*“ pořizovat přesné opisy všech existujících nápisů na starých památkách v jednotlivých místech včetně příslušných poznámek o způsobu nálezů.

Přestože z textu nařízení vyplývá, že se v podstatě vztahuje na archeologické nálezy věcí skrytých, stalo se jistě vodítkem i pro nakládání s památkami umístěnými zjevně, které z nějakého důvodu začaly být počítovány jako překážka v řádném provozu či při uvažované modernizaci sakrálních prostor. Svědčí o tom množství náhrobníků dodnes nebo ještě nedávno umístěných na fasádách kostelních a hřbitovních zdí. Neděláme si iluze o důsledném dodržování tohoto předpisu ani o perspektivnosti tohoto řešení, ale můžeme jistě konstatovat, že znamenalo velký pokrok proti předchozímu stavu, kdy se sepulkrália vesměs měnila ve stavební materiál. Zvláštní případ dvojakého charakteru představují tři náhrobníky ze 13.–14. století druhotně zazděné (asi v polovině 19. století) do zdi hřbitova v Újezdě u Černé Hory. Byly sice evidentně použity jako stavební materiál (jsou v horizontální poloze), ale v umístěny v líci zdiva s viditelným reliéfem kříže.¹³

Pro zjištění dalšího vývoje názorů na sledovanou problematiku nebude bez zajímavosti přímo ocitovat, jak se k této problematice stavěla raná památkářská literatura. Toto jsou např. slova Karla Vladislava Zapa z roku 1854: „*Není naděje, aby se chrámy opět mohly ozdobiť starými pomníky, jež z nich buď vandalismus buď převrácená chuť ozdobovatelův v minulých časech odstranily, a které se v lečjakém koutě ještě nepovšimnuty nalézají. Vidouce ale, jak se tyto chrámy chovají, jak málo šetrnosti jich správcové přemnohým památkám prokazují, které zkáže neb oloupení ušly, musíme vyznati, že věru lépe jest, když se odstraněné památky aspoň ve sbírkách nalézají. Již nahoře mluvili jsme o hanebnostech rozličného druhu, které se od všetečnickův na nejvzácnějších památkách páchají.*

Mnohé památníky polámané a zurážené kladou se v některém koutě kostela neb venku mezi pilíři na hromadu ještě jiné, v kterých ostatky oněch, k jichžto památce zřízeny byly, dosud odpočívají, slouží lidem místo sedadel nebo místo ležení, s kterého na slavnostní obřady lépe viděti mohou. Časem se některý z kostela odstraněný náhrobní kámen někde najde, a zde onde byl skutečně zas na své předešlé místo položen. Dobře, když se to místo ví, kam náleží, ale když se jen tak leckam položí, to nelze chváliti. Kámen, který nekryje více kosti těch, jimž byl věnován, jest jako pouhá sada z dějepisu vytržená, která hrozí v lež se obrátiti anebo k omylům příčinu zavdati může, když se mu vykáže jiné místo, kam původně nenáležel. Takovým proměněním místa může se státi, že se ctí pozůstatky těl lidských, jimž tato čest nepatří.

Neví-li se tedy již, kam původně náhrobní kameny náležejí, nejlépe jest postaviti je ke zdem anebo do nich je zapustiti na některém obzvláštním místě v ten způsob, aby hned zřejmo bylo, že se tam jen co pouhá upomínka daly. Tím se také odstraňuje nebezpečí, žeby se sešlapáním setřely. Kameny, které na svém původním místě v kostelní podlaze zůstaly, takovému vyšlapání a ořetí nápisův a řezb ovšem

silně podlehají. Věda i uctivost ovšem žádají, aby tam zůstaly; přání však, aby neporušeny zachovány byly, jest mocnější, a ukládá nám povinnost, o jich ochranu se postarati...

*Tu nezbyvá jiné rady, leč takové kameny, jimžto pošlapáním nebezpečí hrozí, a které ještě nejsou zcela zkaženy, z dlažby vyzdvihnouti, a na nejbližším příhodném místě ke zdi připevniti. Pro všecko může se pak na hrob do kamene obyčejné dlažby vyryti jméno a datum tam pochovaného s krátkou poukázkou na původní na blízku do zdi zasazený kámen, aby konečně věřící věděli, že pod jeho nohama, neb kolena ma odpočívají ostatky lidí, jichžto duše nároky činí na spomínku v modlitbách jeho. Zasazování náhrobních kamenů do zdi jest tedy nejlepší a zároveň nejlacnější způsob zachránění jich před zkázou a porušením; kdyby pak nebylo prostředků, aby se na původní hrob nový nápis položil, ať se aspoň v pamětní knize poznamená, v jaké vzdálenosti od toho neb onoho pilíře, v jaké poloze se ten neb onen náhrobní kámen nacházel, nežli byl ke zdi přenesen.*¹⁴

Téměř o půl století později Vítězslav Houdek zapracoval do svého Desatera o církevních památkách uměleckých následující pravidlo: „X. Nezneužívejte starých náhrobních kamenů za dlažbu. Svědčí to o nedostatku piety ku předkům, který se nedá omluviti úsporou tím docílenou. Takovým způsobem poškozena byla nad pomyšlení naše domácí genealogie, heraldika, dějiny umění a jiné pomocné vědy historické... – půjde-li to tak dále, tedy snad koncem příštího století budou se moci náhrobní kameny z doby před r. 1700 na Moravě zachované spočítati na prstech. Mnohým nápisem, který ještě Wolný před půl stoletím přečetl, dnes již marně si hlavu lámáte, – roznesli jej zatím farníci na svých podešvách. A přece záchrana takovýchto památek nevyžaduje přílišného nákladu, nýbrž spíše trochu dobré vůle a smyslu pro starožitnosti – a toto obě právě u našeho duchovenstva právem předpokládáme.“¹⁵

Z obou citací vyplývá, že proti zmíněnému nařízení z roku 1828 nastal ve vývoji názorů na ochranu sepulkrálních památek další pozitivní posun. V této oblasti naši předchůdci nepochybně již v 19. století dospěli k názorům v podstatě srovnatelným se současnými principy památkové péče. Za méně povzbudivou však musíme považovat skutečnost, že ani další století nestačilo k tomu, aby se tyto názory staly všeobecně přijímanými a aplikovanými v praxi. Je proto třeba na jejich prosazení neustále pracovat. O problémech s tím spojených se zmíním v následujících řádcích, popisujících mé osobní zkušenosti z území okresu Blansko, kde jsem se v letech 2000–2006 jako pracovník památkové péče v poměrně zvýšené koncentraci účastnil akcí ochrany a památkové obnovy několika památek funerálního charakteru. Jednalo se zejména o případy v Rájci-Jestřebí (k. ú. Rájec nad Svitavou), Drnovicích, ve Vískách a Svitávce.

Rájec nad Svitavou – farní kostel Všech svatých

Farní (mezi lety 1635–1873 filiální) kostel Všech svatých v Rájci nad Svitavou je přes pozdější stavební úpravy ve svém jádru středověkého původu. Vzhledem k objeveným reliktním nástěnné malby (mj. erb zavlnuté střešy donátora na epistolní straně presbytáře) z třicátých až čtyřicátých let 15. století pod barokní vrstvou jej můžeme datovat nejméně do této doby.¹⁶ Dá se předpokládat, že již tehdy se v chrámu pohřbívalo. Díky zachovaným i již zaniklým náhrobníkům máme však tuto skutečnost doloženu od počátku 16. století. V uvedeném období se jednalo o pohřby vladycké rodiny Drnovských z Drnovic, která Rájec získala v roce 1464, a jejich příbuzných rodů z Miličína, ze Žerotína a Morkovských ze Zástřízl.

Za poněkud zarážející můžeme považovat fakt, že nejsou doloženy (nepočítáme-li ovšem epitaf Kateřiny Drnovské, provdané Heissensteinové, z roku 1621) funerální památky po třech posledních generacích rodu Drnovských – nejvyšším hofrychtýřím Markrabství moravského a úspěšném hospodáři Bernartovi, jeho synu Bohušovi a jeho vnuku Janovi, povýšeném v roce 1617 do panského stavu, ani po jejich rodinných příslušnících. Uložení ostatků většiny z těchto osob v rájckém chrámu je přitom téměř jisté, v případě posledního mužského příslušníka, který zemřel sice v Praze, dokonce podložené dobovými prameny o pohřbu v roce 1618¹⁷. Uvedená skutečnost se zdá být dokladem toho, že za Bernarta Drnovského byla opravdu zřízena později připomínaná hrobka.¹⁸ Za její krycí desku asi sloužil mramorový kámen, používaný později obdobným způsobem k uzavření vnějšího vchodu do prostoru bývalé hrobky (hovořili by pro to i rozměry 148 x 102 x kol. 13 cm, odpovídající podle zbytků dochovaných schodů předpokládanému otvoru v podlaze).

Kromě příslušníků zdejší vrchnosti pohřbívala v první polovině 17. století v rájckém kostele také rodina úředníka rájckého panství a pozdějšího nejvyššího proviantmistra Markrabství moravského rytíře Václava Šubiře z Chobyně a na Svěslavi, což mj. dokládá dodnes zachovaný epitafní obraz z roku 1623, původně umístěný na bočním oltáři sv. Václava.¹⁹ V 18. století se však situace obrátila. Z doubřavických matrik vyplývá, že tehdy kostel sloužil hlavně jako pohřebiště pro vyšší panské úředníky a jejich rodinné příslušníky.²⁰

Do dnešní doby se dochovalo devět náhrobních kamenů pocházejících z kostela Všech svatých v Rájci nad Svitavou. Z poměrně četné, byť většinou poněkud nepřesné literatury víme, že nejméně stejné množství náhrobníků se postupně ztratilo nebo zaniklo.²¹ Jmenovitý přehled uvádíme níže. Další určitě zmizely bez jakékoli stopy, neboť podrobnější popisy pocházejí až z druhé poloviny 19. století. Již před touto dobou musely zaniknout náhrobníky popisované v roce 1593 B. Paprockým – Jan Drnovský z Drnovic z roku 1558, Anna ze Žerotína z roku 1563

a Vojtěch Drnovský z Drnovic z roku 1523 (pokud ovšem později uváděná deska Vojtěcha Drnovského z roku 1527 není díky špatnému čtení totožná s tou z roku 1523). Při opravách interiéru v roce 1870²² patrně zanikly desky Marie Cecilie Richterové z roku 1719 a Doroty Šarfové z roku 1721²³, možná i Bohuše Drnovského z Drnovic z roku 1505. Další čtyři (s nápisem „V pondělí po 4te neděli Laetare“, Vojtěch a Johanka z Drnovic, Vojtěch z Drnovic z roku 1527 a blíže neidentifikovaný náhrobek) zmizely po roce 1913, pravděpodobně v letech 1932–1934, kdy se kostel opravoval v interiéru i exteriéru²⁴. K poslední ztrátě došlo po roce 1949, od kdy je neznámý jeden z náhrobníků s erbem Drnovských vyňatých ze zdi presbytáře.

Pouze o jediné z dochovaných sepulkrálií můžeme vcelku bez obav předpokládat, že zůstala na svém původním místě, a tou je epitaf Kateřiny Drnovské-Heissensteinové z roku 1621. V jejím sousedství ležely v podlaze dva náhrobky z roku 1527 – Alžběty s Kateřinou z Drnovic a paní z Miličína. Ve výše uvedených letech 1932–1934 byly patrně přemístěny na fasádu boční kaple v místě zazděného jižního vchodu. Po zrušení hrobky a její proměně v kostnici, přístupnou z exteriéru, někdy na přelomu 18. a 19. století došlo patrně k využití krycího kamene hrobky k uzavření nového přístupu. Farní kronika uvádí, že „vchod do krypty je naznačen velkým čtverhranným kamenem ve zdi kostelní zasazeným, na němž znak Drnovských vytesaný avšak převráceným helmem dolů obrácen jest“ (připomenut v roce 1818 Josefem Edmudem Horkým²⁵, od roku 1968 se stal neznámým, údajně byl rozbit a zabetonován do podlahy garáže).

Dalších šest náhrobních desek farní kronika v roce 1877 připomíná jako zazděné po třech na každé straně presbytáře po obou stranách hlavního oltáře – na evangelijní straně směrem od lodi kameny Bohuše Drnovského z Drnovic z roku 1565, Bernarta ze Zástřizl z roku 1568 a kámen bez nápisu s erbem Drnovských, na epištolní strany opět dva kameny bez nápisu s erbem Drnovských s náhrobkem Johanky ze Zástřizl z roku 1568 mezi nimi. Obdobnou sestavu náhrobníků (bez jednoho s erbem Drnovských na epištolní straně) uvádí již v první polovině 19. století J. E. Horký, lokalizuje je však k bočním oltářům – sv. archanděla Michaela na evangelijní straně a sv. Václava na epištolní straně. Jindřich Wankel se domníval, že všechny kameny byly původně v lodi, Řehoř Wolný však dva zástřizlovské a dva s erbem Drnovských připomíná v presbytáři již v roce 1858. František Lipka zvláště u drnovských náhrobníků předpokládá, že ležely původně v podlaze. Jejich původní poloha je tedy nejasná, neboť zejména podle dochovaných fotografií a popisu Horkého se jeví jako pravděpodobné, že rozmístění v presbytáři nevzniklo spontánně, ale bylo vytvořeno sekundárně v podstatě symetricky podle výtvarného záměru a sjednoceno cementovými doplňky a olejovým nátěrem.²⁶

K zásadní změně došlo v roce 1949. Tehdy podle farní kroniky došlo ke „zkrášlení“ presbytáře. O jeden stupeň byla zvýšena podlaha a pokryta dlaždicemi z hlazeného mramoru, stěny byly obloženy travertinem a před oltářem se postavila mramorová balustráda.²⁷ V této souvislosti se také odstranilo všech šest náhrobníků. Následujících dvacet let se kamenné desky povalovaly venku na hromadě. Někdy během této doby, jak už jsme výše uvedli, se jedna z nich s erbem bez nápisu ztratila. (Podle některých svědectví se tak mělo stát hned při jejím odstraňování z presbytáře, kdy snad praskla a následně byla zlikvidována.) Zbylých pět pak bylo v rámci pořízení nové fasády v roce 1969 zazděno vlevo od prvních dvou.²⁸

Rájec nad Svitavou, kostel Všechných svatých; kámen uzavírající do roku 1968 vchod do kostnice (bývalé hrobky) pod kostelem. Foto Václav Fránek, 60. léta 20. století.

Uvedeným postupem došlo sice k vyřešení otázky prezentace, nikoli však ochrany náhrobníků před nepříznivými povětrnostními vlivy. V roce 1989 všech sedm kamenů z fasády kostela restauroval akad. sochař Ladislav Šobr z Prahy.²⁹ Ani to však nemohlo zastavit jejich postupnou degradaci, která se dala pozorovat zvláště na ztrátách v nápisové části (možnost porovnat podle starších fotografií). Poněkud lépe na tom byly dvě starší desky, které trochu více chránila přesahující střeška boční kaple. Návrhy na zřízení ochranného přístřešku byly tehdy památkáři zavrženy jako nevhodné.

*Rájec nad Svitavou, zámecká kaple; práce při osazování náhrobníků.
Foto Václav Fránek, 2001.*

Náhrobníky tak čekaly dalších dvanáct let na naplnění svého (snad lepšího) osudu. Řešení tohoto problému napomohlo spojení se snahou o opětné zprovoznění zámecké kaple Nanebevzetí Panny Marie, která po mnohá léta sloužila jako skladiště mobiliáře, a byla tedy veřejnosti nepřístupná. Na základě spolupráce Římskokatolické farnosti Rájec nad Svitavou, v čele s farářem P. Pavlem Opatřilem (přemístění náhrobníků a další manipulace s nimi), tehdejšího Státního památkového ústavu v Brně, zejména správy zámku (příprava kaple k osazení kamenů) a Okresního úřadu Blansko (příslušné úřední úkony a finanční příspěvek na restaurování) se na jaře roku 2001 náhrobníky dostaly do vyklizené kaple, v závěru roku pak byly osazeny na betonových základech po obou stranách presbytáře a ke zdem připevněny kovanými skobami. Na přelomu let 2001-2002 se zde dočkaly restaurování (restaurátoři Josef Krososka a Dimitrij Neuwirth) a od léta 2002 se spolu s obnovenou kaplí staly součástí prohlídkové trasy zámku.

Zdálo se, že tím by snad putování rájeckých náhrobních kamenů mohlo definitivně skončit. Koncem léta 2003 však ještě přišlo malé překvapení. Při zemních pracích na odvlhčení kostela byla nedaleko svého původního místa objevena pohřešovaná mramorová deska, kryjící kdysi vchod do hrobky. Přes nevelké poškození (ulomený růžek a rýhy), způsobené použitou technikou, se jednalo o cenný objev. Péčí farnosti se kámen posléze dostal z farské kůlny, kdy byl dočasně uložen, ke svým druhům v zámecké kapli. Doposud se jej však nepodařilo očistit (vyžaduje speciální čištění) a prohlásit za kulturní památku.

Akce vyvolala několik odborných otázek, s nimiž bylo nutné se patřičným způsobem vypořádat. Nepochybným se jevilo východisko, že setrvání náhrobních desek v exteriéru je vzhledem k jejich materiálu a stupni degradace neperspektivní. Dále bylo potřeba zajistit, aby tyto funerální památky mohly zůstat na území města s možností jejich prezentace veřejnosti. Již dříve se uvažovalo, že by se dva až tři náhrobníky vrátily do kostela (do boční kaple). Toto řešení by tedy znamenalo nepřijemné rozdělení souboru. Návrat všech sedmi kamenů do interiéru kostela by byl zase nepřijatelný s ohledem na uživatelské a stavební změny, které v něm v průběhu 20. století proběhly. Za takové situace bylo zřejmé, že v Rájci nemůže být vhodnější prostor než zámecká kaple, o jejímž zprovoznění v rámci návštěvnického okruhu se tehdy uvažovalo. Právním nástrojem k realizaci tohoto záměru se stala smlouva o výpůjčce již zrestaurovaných náhrobníků, uzavřená mezi Římskokatolickou farností Rájec nad Svitavou a tehdejším Státním památkovým ústavem v Brně.

Dále se vyskytly pochybnosti, zda pozdně gotické a renesanční funerální artefakty mají mít své místo v klasicistní kapli. Nelze zakrývat, že se primárně sledovalo utilitární hledisko, tj. zajištění ochrany a adekvátní prezentace náhrobníků. Tomu odpovídá i jejich v podstatě muzeální

Rájec nad Svitavou, zámecká kaple; náhrobníky přemístěné do zámecké kaple. Foto Leoš Vašek, 2005.

způsob osazení (který prozrazuje, že kameny do kaple původně nepatřily), i když se původně uvažovalo i o zazdění (to bylo zavrženo také z důvodu šetření původního zdiva před poměrně radikálním zásahem). K tomuto problému však lze uvést i několik umělecko historických a historických argumentů. Stroze koncipovaný liturgický prostor bez náročnější, slohově výrazné výzdoby není v ostrém kontrastu s kamenickými výtvary ze 16. století. Ani funerální charakter nově instalovaných předmětů by neměl představovat nějakou překážku. Kaple byla totiž původně zamýšlena jako pohřební, s hrobkou v suterénu pro rájeckou větev Salm-Reifferscheidtů, kteří představovali nejen právní nástupce, ale přímo i potomky Drnovských z Drnovic. Navíc k podobnému účelu už kaple sloužila, když zde v duchu historismu 19. století byla umístěna tumba Mikuláše Salma (viz výše).

Přemístění a restaurování náhrobníků z kostela Všech svatých v Rájci nad Svitavou představovalo nepochybně nejvýznamnější památkovou realizaci spojenou s funerálními plastikami na okrese Blansko. Bylo tomu tak nejen proto, že se týkalo hned sedmi (resp. osmi) kamenů z 16. století, ale též díky naznačeným širším souvislostem. Vedlejším produktem této akce bylo provedení spontánní revize nápisů. Přitom se ukázalo, že i po sto padesáti letech a po období degradace je možné některé texty opravit nebo doplnit. Nejzajímavější je upřesnění textů na stuhách na náhrobníku paní z Miličína, jichž si téměř žádný badatel ani nevšiml (až na autorky evidenčního listu Jitku Sedlářovou a Alenu Šlachtovou) a z nichž vyplývá, že zesnulá byla matkou tří dětí

(čitelná jsou jména synů Bedřicha a Vojtěcha). Dále se např. zjistilo, že na desce Bohuše z Drnovic není slovo „umřel“, jak všichni autoři od sebe doposud opisovali, ale „usnul“.

Nejzávažnějším zjištěním je pak skutečnost, že seznam památek obsahuje proti současnému stavu jeden náhrobník navíc. To by snad mohlo být dokladem, že v šedesátých letech 20. století tehdejší pracovníci památkové péče ještě zastihli dnes nezvěstný kámen s erbem Drnovských. Když nebyl později nalezen, došlo k jeho záměně s náhrobníkem Bohuše z Drnovic. Tak se stalo, že jeden kus je evidován vlastně dvakrát, pokaždé s jiným popisem a fotografií (č. 176588 a 176590 Ústředního seznamu kulturních památek ČR, dále ÚSKP). Všechny uvedené poznatky mohou sloužit k opravám údajů v evidenčních listech kulturních památek.

Přehled rájeckých náhrobníků:

d o c h o v a n é

- Kateřina Drnovská z Drnovic**, manželka Jana Zdislava z Heissensteinu – 1621, ve zdi na evangelijní straně lodi (č. 176581 ÚSKP),
- Alžběta a Kateřina z Drnovic** – 1527 (se dvěma drnovskými erby), původně v podlaze lodi vedle ad 1., od roku 1932–1934 na fasádě boční kaple, druhá od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na evangelijní straně presbytáře, první od vítězného oblouku (č. 176586 ÚSKP),
- paní z Miličína** – 1527 (s miličínským erbem a dvěma stuhami), druhá manželka dále uvedeného Bohuše Drnovského před třetí ženou Alinou ze Žerotína se měla jmenovat Kristýna Mládencovna z Miličína), původně v podlaze lodi vedle ad 2., od roku 1932–1934 na fasádě boční kaple, první od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na evangelijní straně presbytáře, druhý od vítězného oblouku (č. 176587 ÚSKP),
- Bohuše Drnovský z Drnovic**, syn Bohuše Drnovského a Aliny z Žerotína – 1565, v roce 1877 ve zdi na evangelijní straně presbytáře, první od vítězného oblouku, od roku 1969 na jižní fasádě lodi, třetí od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na epištolní straně presbytáře, druhý od vítězného oblouku (č. 176588 = 176590 ÚSKP),
- Bernart**, syn Jaroše Morkovského ze Zástřizl na Boskovicích a Johanky Drnovské – 1568, v roce 1877 ve zdi na evangelijní straně presbytáře, druhý od vítězného oblouku, od roku 1969 na jižní fasádě lodi, čtvrtý od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na epištolní straně vítězného oblouku (č. 176582 ÚSKP),
- s erbem Drnovských** bez zřetelného nápisu (s hlavami andlíků po obou stranách paty štítu), v roce 1877 ve zdi na epištolní straně presbytáře, třetí od vítězného oblouku, od roku 1969 na jižní fasádě lodi,

Rájec nad Svitavou, zámecká kaple; celkový pohled na zde druhotně umístěné náhrobníky. Foto Václav Fránek, 2006.

druhý od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na epištolní straně presbytáře, třetí od vítězného oblouku (č. 176584 ÚSKP),
7. **Johanka**, dcera Jaroše Morkovského ze Zástřizl na Boskovicích a Johanky Drnovské – 1568, v roce 1877 ve zdi na epištolní straně presbytáře, druhý od vítězného oblouku, od roku 1969 na jižní fasádě lodi, první od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na evangelijní straně vítězného oblouku (č. 176583 ÚSKP),

8. **s erbem Drnovských** bez zřetelného nápisu, v roce 1877 ve zdi na epištolní straně presbytáře, první od vítězného oblouku, od roku 1969 na jižní fasádě lodi, pátý od hlavního vchodu, od roku 2001 v zámecké kapli, při zdi na epištolní straně presbytáře, první od vítězného oblouku (č. 176585 ÚSKP),

9. **s erbem Drnovských** (mramorový) s nepatrným zbytkem nečitelného nápisu (poprvé zmiňován již v první polovině 19. století jako kryt vnějšího vchodu do bývalé kostelní krypty, od roku 1968 neznámý, znovu objeven koncem léta 2003 a poté přemístěn do zámecké kaple.
n e d o c h o v a n é

I. **s erbem Drnovských** bez zřetelného nápisu, v roce 1877 ve zdi na evangelijní straně presbytáře, třetí od vítězného oblouku, ztratil se po roce 1949,

II. se zbytkem nápisu „**V pondělí po 4te neděli Laetare**“, v podlaze lodi vedle ad 3., zanikl po roce 1913, snad v letech 1932–1934,

III. **Vojtěch a Johanka z Drnovic**, v podlaze lodi vedle ad 3., zanikl po roce 1913, snad roku 1934,

IV. **Vojtěch z Drnovic** – 1527 (totožný s Vojtěchem 1523?), v podlaze pod kůrem, zanikl po roce 1913, snad v letech 1932–1934,

V. **blíže neidentifikovaný náhrobník**, v podlaze pod kůrem vedle ad III., zanikl po roce 1913, snad v letech 1932–1934,

VI. **Bohuše Drnovský z Drnovic** – 1505, zanikl patrně v roce 1870 (Knies jej však připomíná ještě roku 1902),

VII. **Marie Cecillie, žena Johannese Richtera**, bývalého důchodního v Rájci – 1719, v lodi, zanikl patrně v roce 1870,

VIII. **Dorota, žena Franze Šarfa**, inspektora panství – 1721 (omylem uváděný jako náhrobník přímo inspektora), v lodi, zanikl patrně v roce 1870.

IX. **Vojtěch Drnovský z Drnovic** – 1523, zanikl před rokem 1858,

X. **Jan Drnovský z Drnovic** – 1558, zanikl před rokem 1858,

XI. **Anna ze Žerotína**, manželka ad X. – 1563, zanikl před rokem 1858.

Drnovice – filiální kostel Nejsvětější Trojice

Kostel Nejsvětější Trojice v Drnovicích je architektonicky a historicky cenná stavba, v jádru pozdněgotická s pozdějšími přístavbami. V době feudalismu se stal místem posledního odpočinku příslušníků dvou šlechtických rodů, kterým patřilo drnovické panství a jež zde také měly své sídlo. Vladycký rod Drnovských z Drnovic se zapsal do dějin Blanenska a Moravy spíše v souvislosti s vlastnictvím Rájce, a jak jsme si výše ukázali, měl tady i své nejvýznamnější pohřební místo, což mj. dokládá množství zachovaných i zaniklých náhrobníků. V samotných Drnovicích Drnovští pohřbívali prokazatelně pouze v první polovině 16. století.

Dnešních dní se z tohoto období dočkal jediný náhrobník s drnovským erbem z roku 1522 (č. 129882 ÚSKP). Podle Ř. Wolného snad patřil Marii Drnovské a měl být už v roce 1857 nečitelný.³⁰ M. Trapp však na něm roku 1870 viděl minuskulní text: „*leta 1522 Tuto odpočywa pani maria z dirnowic*“.³¹ Tehdy ležel v podlaze před oltářem mezi dvěma menšími deskami dětí Schlögerových (původně měl být na epištolní straně presbytáře). V roce 1901 jej F. Lipka zastihl již v komoře při sakristii (dnes zpovědní místnost).³² Tam zůstal až do roku 2001, kdy byl společně s rájeckými náhrobníky zrestaurován v kapli zámku v Rájci a poté na jaře roku 2002 vrácen do Drnovic, ovšem na nové místo v předsíni kostela vlevo od vchodu při schodech na kůr. Důvodem přemístění bylo umožnit lepší prezentaci památky a zajistit jí lepší prostředí z hlediska vlhkosti. Zajímavé je, že si žádný z mých předchůdců nevšiml v horní části levého obvodového pásu dnes jediného jasně identifikovatelného torza nápisu: „*na s. Kateřinu*“.

Všichni tři zmínění badatelé zaznamenali ještě jeden náhrobník Drnovských, dnes bohužel neznámý, použitý tehdy jako oltářní mensa ve hřbitovní kapli při kostele (roku 1901 opřen o zeď u hlavního vchodu do kostela). Ř. Wolný jej považoval za náhrobní desku Markéty Břez-

nické z Náchoda, manželky Ctibora Drnovského z Drnovic, která měla zemřít někdy kolem roku 1500. Moritz Trapp byl dokonce schopen číst minuskulní nápis: „*pochowana jest vrozena wladieka pani margita*“ (v podání F. Lipky: „*jest vrozena wladika pann...*“).

V první třetině 18. století v drnovickém filiálním kostele (vedle panských úředníků³³) pohřbívala rodina Karla Josefa rytíře Schlögera von Schlögern, držitele statku Drnovice v letech 1694–1726, žijící na zdejší zámku. Dodnes se bez nějakých obtíží dochovaly dva náhrobníky dětí Karla Josefa Schlögera z let 1706 (Karel) a 1713 (Terezie Františka), roku 1870 v již popsané poloze před oltářem (původně někde v lodi, podle J. E. Horkého v roce 1818 před bočním oltářem na evangelijní straně³⁴), v roce 1901 zaznamenané v dnešním místě ve zdi při vstupu na kazatelnu na evangelijní straně presbytáře. Takto také byly zapsané do ÚSKP pod č. 129880 a 129881.

Prameny doložené náhrobní desky rodičů obou dětí čekal poněkud pohnutější osud. Náhrobník Karla Josefa Schlögera z roku 1726 na rozdíl od všech ostatních byl ještě v roce 1901 zastížen ve svém původním stanovišti v podlaze před oltářem, a to před trojicí výše popsaných desek (o jeho poloze svědčí také otvor, který zanechala zarážka dvířek ohrádky oddělující prostor před oltářem od lodi kostela). Někdy v průběhu 20. století z tohoto místa zmizel a také veškeré zprávy o něm skončily. Čtvrtý ze schlögerovských náhrobníků z roku 1716 patřil manželce Karla Josefa Rosině Kateřině, rozené šlechticně von Vorstern. V roce 1870 se naposledy připomíná jako stupeň ve vchodu do sakristie, který se nacházel těsně při vstupu na kazatelnu proti bočnímu oltáři sv. Floriana (podle J. E. Horkého v roce 1818 přímo v sakristii). Ani on nebyl nalezen a zdokumentován v sedmdesátých letech 20. století, kdy se vytvářely evidenční karty zdejších movitých památek.

Když jsem v roce 2000 jako pracovník oddělení kultury a památkové péče Okresního úřadu Blansko zavítal ke kostelu v Drnovicích, znamenal jsem před hlavním vchodem poměrně rozměrnou (203 x 108 x 15–21 cm) desku z bílého mramoru s nevelkým zbytkem rytého nápisu a jakéhosi obrazce v levé horní části. Nikdo z místních ani z památkářů si tehdy neuvědomoval, co to před vchodem vlastně leží za kámen. Někteří z farníků si pouze vzpomínali, že jej někdy při poslední výměně dlažby snad před deseti dvaceti lety vynášeli z kostela. Mě tento objev jednak přivedl k pátrání po písemných zprávách o zdejších funerálních památkách, jednak ve mně vyvolal touhu pokusit se zvrátit neblahý osud k zániku odsouzené kamenné desky, která již při svém odstranění z kostela byla dost ošlapaná a venku pak ležela po další léta vystavena povětrnostním i mechanickým vlivům (mj. působením železné rohožky).

Průzkumem pramenů a literatury se podařilo jednoznačně potvrdit, že se jedná o pohřbovaný náhrobník Karla Josefa Schlögera. Zacho-

val se totiž jeho popis se třemi v několika pravopisných detailech se odlišujícími variantami transkripce jeho nápisu.³⁵ Nahoře byly alianční erby Schlögerů a Vorsternů, každý s dvěma helmy (dnes znatelný pouze pozůstatek pokryvadel v levé, heraldicky pravé části). To se zbytky alespoň částečně viditelných písmen (převážně v pravé části desky) umožňuje vytvoření přibližné představy o vzhledu náhrobníku, včetně typu písma a řádkování. Dalo by se proto též uvažovat o přibližné grafické rekonstrukci. Erb Schlögerů je všeobecně znám (např. na nádvoří zámku v Lysicích, byť poněkud nepřesně), erb šlechticů von Vorstern popisuje v roce 1818 J. E. Horký (omylem jej však zaměňuje s erbem Schlögerů).

Splnil se i druhý sen. Díky pochopení Římskokatolické farnosti Lysice, jmenovitě pana faráře P. Slavomíra Bedřicha, došlo v rámci oprav fasády dne 24. 6. 2000 v dopoledních hodinách k jeho zazdění na důstojnějším a hlavně bezpečnějším místě v předsíni kostela vpravo od vchodu. Poděkování od všech příznivců památek a historie zasluží také pracovní četa Drnovických v síle asi deseti šikovných mužů, kteří se bez větších problémů zhostili transferu mramorového kamene o úctyhodných rozměrech. Došlo tak nejen k návratu náhrobku, který se postupně ztratil v pozdějších přestavbách hospodářského dvora, pod střechu kostela Nejsvětější Trojice, ale i k symbolické rehabilitaci posledního feudálního majitele Drnovic, jenž žil a také zemřel na zdejší zámku.³⁶

K úplné spokojenosti mně však chyběl ještě poslední ze schlögerovských náhrobníků, ten který patřil Rosině Kateřině. Z nedostatku jiných možností jsem vyslovil hypotézu, že by se snad na základě analogie dal ztotožnit s mramorovou deskou položenou před vchodem do farního kostela v Lysicích. Dokázat jsem to však nemohl, neboť se na kameni nezachovalo jediné písmenko. V roce 2002 na mě ale čekalo další překvapení. Ozval se P. Bedřich s tím, že by snad mohl mít jeden z náhrobníků, které jsem kdysi hledal v Drnovicích. Paní, co uklízí v kostele, si totiž vzpomněla, že pod kobercem na stupni bočního oltáře sv. Floriana je nějaký nápis.

Po ohledání se ukázalo, že je to přes sto let přehlížený náhrobní kámen Rosiny Kateřiny, opět mramorová deska o viditelných rozměrech 78,5 x 163,5 x 7,5 cm s téměř úplně zachovaným rytým nápisem, ve střední části však bohužel s odesaným reliéfem erbu Vorsternů. Náhrobník zde v současné době není nijak ohrožen, z důvodu lepší prezentace by však nebylo na škodu přemístit jej příležitostně na vhodnější místo v předsíni k předešlým dvěma. Jako zajímavou zkušenost je možné závěrem uvést, že celá akce zvýšila zájem zúčastněných farníků o historii a památky Drnovic natolik, že si vyžádali poskytnutí podkladů, aby náhrobníky mohli opatřit popiskami se jménem zemřelého.

Drnovice, kostel Nejsvětější Trojice; osazování náhrobníku do interiéru kostela. Foto Leoš Vašek, 2000.

Viský – farní kostel sv. Michala

Farní (do roku 1740 filiální) kostel sv. Michala ve Vískách je pozdně románského původu. O pohřbívání v něm v době středověku však nemáme žádné zprávy. Nejméně od poloviny 15. století byla obec trvalou součástí boskovického panství, proto tu také na rozdíl od Rájce a Drnovic nedocházelo k pohřbům zdejší vrchnosti. F. Lipka k roku 1902³⁷ ve Vískách připomíná pouze jediný zachovaný náhrobek (kromě kamene použitého jako práh kostelního vchodu s nepatrným zbytkem gotických písmen u zdi) – Jindřicha Křeckého z Býšovce z roku 1518, evidovaný v ÚSKP pod číslem 176793. Opukový kámen obsahuje reliéf šlechtického erbu (ruka s kyjem či palcátem) s latinským nápisem označujícím jméno zemřelého. K zajímavostem patří, že pětka v leto-počtu vypadá podle tehdejšího způsobu psaní jako sedmička, což také některé badatele vedlo k chybné dataci. Zařazení památky do počátku 16. století je však zcela nepochybné jak z historických, tak umělecko historických důvodů (pozdněgotický charakter).

Pan Jindřich pocházel z drobného šlechtického rodu z okolí Pernštejna, jehož nejstarší předek se tam připomíná již koncem 14. století. V roce 1484 se tento pravděpodobný syn Janka Černého z Býšovce poprvé uvádí na Křetíně (odtud příjím Křecký). O šest let později přikupuje pro sebe a svou manželku Machnu z Lukovan ještě Horní Poříčí. Naposledy je zaznamenán jako svědek na listině z 26. 4. 1518. Ještě v tomto roce, jak nám napovídá náhrobek, zemřel. Jeho tři synové Václav, Hynek

a Bernard, poslední známí příslušníci rodu, po otcově smrti majetek, sestávající z Křetína, Horního Poříčí a Veselky s dvorem, prodali.³⁸

Malou záhadou zůstává, proč byl Jindřich pochován ve Vískách, když zemřel jako majitel Křetína. Vodítkem by nám snad mohla být skutečnost, že jeho syn Hynek se v roce 1520 připomíná jako úředník boskovického panství³⁹, jehož byly Visky součástí. Možná že se stal držitelem zdejšího dvora, podobně jako jeho pozdější nástupce ve funkci Bartoš Hofman z Kučerova, nebo snad jen chtěl pan Hynek mít hrob svého otce poněkud blíže než v Křetíně.⁴⁰

Před sto lety měl být náhrobní kámen Jindřicha Křeckého ve hřbitovní zdi blízko kostnice, později byl zazděn přímo do průčelí kostnice, vlevo od vchodu. Dlouhá doba, kterou kámen strávil v exteriéru, se odrazila na jeho přímo žalostném stavu (povrch v šupinovém rozpadu, hluboké praskliny, vysprávký cementovou maltou, zavlhlostí). Jeho degradaci prohloubilo umístění novodobého náhrobku přímo před něj. Když jsme k náhrobníku dorazili počátkem roku 2000, vyjádřil se o něm můj kolega, že už „to má za sebou“. S tímto konstatováním jsem se ovšem nechtěl smířit. Domnívám se, že k památkové péči kromě standardního realismu patří i určitá dávka romantismu (jejich vzájemný poměr by měl záviset na konkrétní situaci). Pustil jsem se tedy do opatřování podkladů, získal jsem souhlas vlastníka a zajistil finanční příspěvek Okresního úřadu Blansko na restaurování. Ještě téhož roku bylo úsilí korunováno úspěchem.

Drnovice, kostel Nejsvětější Trojice; poslední nalezený schlögerovský náhrobek z roku 1716 patřící Rosině Kateřině dnes tvoří stupeň bočního oltáře sv. Floriana. Foto Slavomír Bedřich, 2002.

Restaurátorských prací se úspěšně zhostila dvojice Jan Trtílek a Jan Leitgeb, již se podařilo navrátit životu památku, která po více než sto letech působení povětrnostních vlivů nezadržitelně spěla ke svému úplnému zániku. Z důvodu zabezpečení jeho další existence byl náhrobek přemístěn zpět pod střechu farního kostela ve Vískách a speciálními skobami připevněn ke zdi předsíně vlevo od vchodu. Při obnově bylo nutné se vyrovnat s poměrně značným úbytkem původního povrchu, ale ten bylo možné doplnit podle starší fotografie a textů zaznamenaných v uvedené starší literatuře. Památka tak sice ztratila na své autenticitě, ale stále může sloužit zejména jako historický doklad k osobě Jindřicha Křeckého a ke vztahům vladkyň z Býšovce k Boskovicku. Po drobné polemice⁴¹ došlo také, zejména díky století staré fotografii (která však bohužel nebyla k dispozici v době restaurování),⁴² k upřesnění úplného znění latinského nápisu (v českém překladu: Roku 1518 zemřel urozený muž Jindřich Křecký z Býšovce. Modlete se k Bohu za jeho duši. Stalo se dne sv. Viktora.) Vzhledem k uvedeným skutečnostem jsem přesvědčen o tom, že záchranná akce měla bezpochyby své opodstatnění.

Svitávka – farní kostel sv. Jana Křtitele

Svitávka byla trvalou součástí knínického (šebetovského) panství premonstrátského kláštera Hradisko, proto v tamním kostele sv. Jana Křtitele, podobně jako ve Vískách, nedocházelo k pohřbům místní vrch-

nosti, ale pouze drobné šlechty, která zde a v blízkém okolí měla své nevelké majetky. Dokladem toho však dnes může být pouze jeden náhrobek, který se podle Ř. Wolného⁴³ ještě roku 1839 nacházel v interiéru. Počátkem 20. století jej F. Lipka⁴⁴ a Jan Kniese⁴⁵ připomínají ve zdi dnes již zrušeného hřbitova při farním kostele, ale později upadl zcela v zapomnění, a to jak z hlediska regionální literatury, tak i památkové péče. A pokud si snad někdo kamene i všiml, považoval ho patrně za natolik degradovaný, že si nedokázal představit jeho další perspektivu jako nositele nějakých památkových hodnot.

Už zmínění badatelé jej totiž charakterizovali slovy „na dobro spustošený, protože ležel na dlažbě kostelní (prý) za hlavním oltářem a na nynějším místě utrpěl tolik vlivem počasí, že drobná jeho výzdoba úplně vzala za své“, resp. jako „valně porušený“. Přesto však oba zaznamenali v klenotu erbu račí klepeta, která měla ve znaku rodina Chroustenských z Malovar a Herultové z Herultic, jak např. dokazuje náhrobek Jana Herulta z Herultic z roku 1549 v kostele v Řeznovicích, a dále reliktu nápisu, z nichž nejdůležitější byl letopočet 1560.

Lidová tradice označuje kámen za památku na jakousi „hraběnku“, která měla kostelu věnovat rozsáhlý les Křiby nad Míchovem. Podle Wolného se mělo snad jednat o Dorotu Křibanovou (Křivanovou) z míchovské tvrze. Podle Kniese však obdarování ve skutečnosti učinil její bratr vladka Herult z Herultic a na Míchově pod podmínkou, aby Dorota užitky z lesa brala až do své smrti. Poté předmětný pozemek připadl letovické vrchnosti, užitky pak příslušely kostelu ve Svitávce. Později fara o své právo přišla ve prospěch šebetovského panství.

Vyzbrojen poznatky z uvedené literatury jsem se v roce 2001 vypravil do Svitávky pátrat po zapomenuté památce. Ve své snaze jsem nebyl zklamán, přestože se náhrobek částečně ukryval za vzrostlým keřem. Jinak byl ale tam, kde jej v roce 1901 zastihl F. Lipka, tj. zasazen ve hřbitovní zdi vlevo od vchodové brány. Vzhledem k tomu, že byl dalších sto let vystaven povětrnostním vlivům, se však nalézal v ještě horším stavu než v předchozích popisech. Toto hodnocení se týká zejména nápisové části. Z té zůstal znatelný pouze text „*owan Pan Buoh Raciz*“, vše ostatní podleho korozi. Torzo helmu, pokrývadla, klenotu a půlkruhové nápisové pásky zůstalo zachováno. Dále bylo zřejmé, že spodní část kamene je buď před našimi zraky ukryta v zemi, nebo zcela chybí. Znalost této otázky se ukázala být důležitou pro rozhodnutí o dalším osudu památky.

V této chvíli svou historickou úlohu sehrál pan Ladislav Tobolka, tehdejší obyvatel zdejší fary a technický administrátor blanenského děkanství. Velice obětavě vzal za svůj úkol odkopat zeminu před náhrobkem a v říjnu 2001 ohlásil jeho splnění. Historická náhoda či snad nějaká vyšší moc tomu chtěla, že se tak stalo právě sto let poté, co potřebu odstranit hlínu před kamenem zmínil ve svém článku F. Lip-

Visky, farní kostel sv. Michala; náhrobník z roku 1518 před a po restaurování. Foto Jan Leitgeb, 2000 a 2003.

ka. Čekalo nás milé, pro badatele až úžasné překvapení. Dosud skrytá část náhrobníku (asi 0,6 m na výšku) byla sice v pravé i levé dolní části rozrušená prorůstajícími kořeny tak, že se několik fragmentů zcela oddělilo od zbytku památky, na druhé straně se však reliéf pod zemí zachoval v mnohem větší míře než nad povrchem.

Nabídl nám pohled na erb račích klepet na renesančním štítě. Na rozdíl od zobrazení znaku v literatuře byla klepeta navzájem spojena. Největší nadšení ale vzbudilo torzo nápisu. Konec 2. řádku (vpravo): „dyka Pan“, 3. řádek (dole): „Mikůla's Herolt z Herolticz“, počátek

4. řádku (vlevo): A na ... Konečně tedy máme přesné jméno nebožtíka! Příslušníka vladckého rodu, píšícího se po Herolticích u Tišnova, Mikuláše Herulta z Herultic uvádí Josef Pilnáček k roku 1540.⁴⁶ S velkou pravděpodobností se dá předpokládat jeho totožnost s mužem pohřbeným ve Svitávce o dvacet let později. Celkové rozměry kamene byly upřesněny na 162 x 94 x 22–26 cm.

Výše uvedená zjištění nás vedla k jednoznačnému závěru. Kámen by se měl vyjmout ze hřbitovní zdi, restaurovat a poté umístit na bezpečné místo do interiéru. V té době však ještě nebyly podmínky

záměr realizovat. Blížila se zima, proto pan Tobolka náhrobník zajistil před nepohodou obložením z prken. Další kroky následovaly se souhlasem představitele farnosti až příštího roku na jaře. Práce zahájil opět pan Tobolka rozebráním příslušné části zdi, aby se z ní památka mohla uvolnit. Potom už bylo potřeba v určený den dát dohromady asi šest mužů k vyzdvížení náhrobníku a jeho naložení na vysokozdvížený vozík, kterým nezištně vypomohla firma Flamex ze Svitávky. Kámen se dopravil do farní garáže, kde jej restaurovali Josef Krososka a Dimi-

Svitávka, farní kostel sv. Jana Křtitele; rozdílný stupeň koroze nadzemní a podzemní části náhrobníku z roku 1560. Foto Ladislav Tobolka, 2001.

trij Neuwirth. Poté se přemístil do předsíně farního kostela a tam byl později skobami připevněn k levé zdi.

Celkově se akce vzhledem k dosti nepříznivým výchozím podmínkám dá hodnotit jako velice úspěšná, i když se prozatím nepodařilo náhrobník prohlásit za kulturní památku, což by si nepochybně zasloužil. Ve srovnání s případem ve Vískách došlo nejen k fyzické záchraně památky, ale i k jejímu vytržení ze zapomnění, včetně jména pohřbeného. Kromě jiného může sloužit i jako ukázka rozdílného způsobu a rychlosti degradace kamene, pokud je vystaven povětrnostním vlivům nebo je uložen v zemi.

Další případy a problémy

Na předešlých čtyřech případech jsem se s přihlédnutím ke konkrétním historickým souvislostem pokusil demonstrovat své zkušenosti z přemístění a záchranu původně interiérových náhrobků 16. (resp. 18.) století. V Drnovicích, Vískách a Svitávce se předmětné kameny podařilo dostat zpět pod střechy zdejších kostelů, v Rájci pak alespoň do jiného sakrálního prostoru na katastru téže obce. Ne vždy se však takového řešení z těch či oněch důvodů podaří dosáhnout (např. nezáměr vlastníka, nevhodnost příslušných prostor). Také náhrobkům z 19. století by z pochopitelných důvodů bylo většinou nejlépe v interiéru. Na rozdíl od kamenů z předešlých staletí nelze příliš počítat s tím, že by se umísťovaly uvnitř přilehlých kostelů, už jenom z těch důvodů, že tam nikdy nebyly. Potom nezbyvá, než se poohlédnout po nějakém jiném vhodném prostoru – lapidáriu, kde by funerální památky mohly být nejen uloženy, ale pokud možno i prezentovány veřejnosti.

Dlouho se mi na Blanensku a Boskovicku žádné oběma kritériím vyhovující místo nedařilo najít. Až když jsem se pracovně dostal do jinak nevyužívaných sklepů za severním křídlem lysického zámku, nabyl jsem dojmu, že právě zde by snad mohl být tento záměr realizován (sklepy jsou přístupné přímo z nádvoří zámku, a nebyl by tak problém začlenit je do návštěvnických okruhů, ze stejného důvodu nevyžadují zvláštní ostrahu). S kastelánkou paní Martinou Medkovou-Rudolfovou jsem se pak na tom předběžně dohodl. Prozatím by v Lysicích mohly být soustředovány „přebytečné“ náhrobky (případně jiné kamenné artefakty), které se nepodaří uplatnit jinde vhodnějším způsobem. O koncepci a zřízení lapidária bude ovšem možné hovořit až poté, co se podaří shromáždit větší množství předmětů a upravit sklepy k zamýšlenému záměru.

Za tímto účelem se k dnešnímu dni podařilo do zámku v Lysicích dopravit (samozřejmě kromě již dříve uvedeného lysického „křížového“ kamene) z jižní fasády kostela sv. Jiří v Bořitově náhrobky ženy hraběcího úředníka z roku 1836 a zdejšího faráře a letovického děkana Františka Horáka z roku 1840 (dne 11. 11. 2006 s laskavým svolením

bořitovského faráře P. Vincence Řehoře a ve spolupráci s kameníkem Janem Leitgebem a jeho pomocníkem), dále pak dne 29. 11. 2006 náhrobek ranhojiče Oppitze (snad Ferdinanda Ignáce, syna Christiana Oppitze, lazebníka ze Žďaru, který se 7. 8. 1679 ženil v Boskovicích s Juditou, dcerou zemřelého Heinricha Kalichera, lazebníka z Boskovic⁴⁷⁾ z osmdesátých let 17. století, který byl objeven v létě 2006 při pokládání vodovodního potrubí pod schody z kunštátské fary do farské zahrady jako stupeň lícem obrácený k zemi. V tomto případě s nevšední ochotou spolupůsobil kunštátský farář P. Pavel Kafka, který ještě souhlasí s předáním následujících náhrobků svých kněžských předchůdců: Jana Sysla z Kunštátu (1865) a Jana Kinzla (1866) a Karla B. Vosyky (1895) ze Sebranic, k němuž by mělo dojít v nejbližším období.

Ve svých poznámkách evidují na Blanensku a Boskovicích mnohé další historické funerální artefakty, které působením povětrnosti v různém stupni v exteriéru degradují. Některé už ztratily většinu vypovídací hodnoty a pokusy o jejich záchranu by byly patrně neúčelné. Jiné náhrobky jsou vzhledem k větší trvanlivosti materiálu či lepší poloze v poměrně slušném stavu. Tato otázka bytí či nebytí by se ale podle mého názoru měla posuzovat velice opatrně s preferencí zajištění památky, případně jiného jejího důstojného uplatnění – sám jsem svůj původní „rozsudek smrti“ nakonec někdy v tomto smyslu přehodnotil. Je třeba mít neustále na paměti – co je jednou ztraceno, už se nikdy nedá navrátit!

Problematika ochrany historických náhrobků v exteriéru se vzhledem k výše popsaným akcím na okrese Blansko ve větší míře už netýká kamenů z 16.–18. století (zbývají ještě: fragment mramorového náhrobku z roku 1577 ve zdi u kostela sv. Prokopa v Letovicích, náhrobní kámen pana Koutníka z roku 1574 na jižní fasádě téhož kostela (č. ÚSKP 130080), deska Alžběty, dcery Viktorina Kavice, z roku 1627 v nice opěrné zdi pod farním kostelem v Lipůvce, náhrobníky Lidmily Karatorové z roku 1715 (č. ÚSKP 150799) a Jana Kadlece z roku 1720 (č. ÚSKP 150800) na zdi hřbitovního kostela sv. Mikuláše v Olešnici, někde pod fasádou hřbitovní zdi při farním kostele Nanebevzetí Panny Marie Sebranicích má snad být jinak nečitelný kámen z roku 1491⁴⁸. Na druhé straně jsem se ve spolupráci s P. Tomášem Prnkou, farářem ve Křtinách, a představiteli obce Bukovinka přesvědčil, že náhrobek z 15. století v Bukovince vedený pod č. 129788 patrně žádným náhrobkem není (pokud ovšem nebyl reliéf na vrchní straně zcela vyšlapán nebo odesán), neboť na spodní straně je kámen pouze hrubě opracován.

Již výše jsme se dotkly otázky náhrobků 19. století (možná, že by se mělo vážněji uvažovat již také o počátku 20. století), donedávna masově likvidovaných a dodnes podceňovaných. K tomu musíme připočítat ještě nejméně stoleté působení povětrnostních vlivů na mnoh-

dy nepříliš trvanlivý materiál umístěný v exteriéru. Díky tomu všemu se dnes tyto funerální produkty stávají čím dál tím větší vzácností (zejména ty z první poloviny 19. století – sám jsem mohl bohužel zaznamenat, jak ze hřbitova v Bedřichově někdy po roce 2000 náhle zmizel litinový kříž Thekly Vlčkové, ženy revírníka, z roku 1848). Málko který z nich je přitom chráněn jako kulturní památka. Výjimku zatím vzhledem ke svému specifickému charakteru představují zejména židovské hřbitovy, které bývají prohlášeny za kulturní památku jako celek, ale i zde velká část náhrobků rychle koroduje. Nelze ani reálně předpokládat, že by bylo možné perspektivně zachovat tisíce židovských náhrobků. Zde spíše vyvstává úkol jejich urychlené dokumentace, neboť představují důležitý zdroj informací ze života židovských obcí.

Neprovedl jsem sice systematický plošný průzkum, ale na základě dílčích poznatků z velké části lokalit se domnívám, že na území okresu Blansko bychom mohli náhrobky z 19. století (samozřejmě s výjimkou výše uvedených židovských v Boskovicích a Lomnici) počítat spíše v jednotkách než v desítkách. Mnohé jsou již v natolik degradovaném stavu, že patrně nelze počítat s jejich smysluplnou záchranou, neboť tato možnost se propásla někdy v uplynulých desetiletích. Jiné by naopak při odpovídající péči ještě šanci měly (např. náhrobní desky poličejního ředitele v Brně Jana Nepomuka von Okacz z roku 1817 a jeho manželky Kateřiny z roku 1803 při farním kostele sv. Jana Křtitele v Doubravici, myslivce z Hlubokého Františka Pokorného z roku 1857 na zdi hřbitovního kostela sv. Ducha v Kunštátě, hrobka poštmistrovské rodiny Markotičů v Sebranicích (Anna, rozená Gilbertová z Chrudimi – 1813 a její dcera Aloisie – 1818), náhrobek ženy nadlesního z Šebetova Terezy Peškové a její dcery Rosalie z roku 1824 u farního kostela sv. Marka v Knínicích⁴⁹, litinové desky na zdi hospodářské budovy fary v Blansku – punkevský mlynář Pavel Pernica z roku 1818 a obchodník Franz Knöfl z roku 1830. Mezi zvláštní zajímavosti patří hrob pruského vojáka Franze Wilhelma Augusta Klennera z roku 1866 na hřbitově v Doubravici, který zde zemřelému nechala pořídit jeho matka.

Jako příklad památkové obnovy funerálního umění z 19. století lze uvést náhrobek purkmistra a kamenického mistra Leopolda Fischera z roku 1839 stojícího u závěru presbytáře hřbitovního kostela Všech svatých v Boskovicích (kulturní památka č. ÚSKP 50583/7-8921). Koncem roku 2000 se jej podařilo v poměrně krátké lhůtě od podání podnětu prohlásit za kulturní památku a příštího roku restaurovat za pomoci Programu regenerace městských památkových zón a rezervací (restaurátoři Jan Trtílek – Jan Leitgeb). Prozatím bylo mj. vzhledem k velikosti sepulkrálie rozhodnuto o jejím setrvání v exteriéru. Je však jasné, že tím delší perspektiva náhrobku není zajištěna. V tomto případě by se možná dalo uvažovat o nějakém jednoduchém přístřešku.

Závěry

Vlastní popis historického i nedávného přemísťování náhrobníků není jistě bez významu, zejména z hlediska dokumentace samotných funerálních památek, ale i sakrálních objektů, v nichž byly původně umístěny. Tato práce si však kromě toho klade za cíl pokusit se z tohoto fenoménu vyvodit nějaké závěry relevantní pro praxi současné památkové péče. Na základě shromážděného materiálu se domnívám, že by se jejich několik mohlo podařit formulovat:

1. Funerální artefakty mají mezi kulturními památkami svébytné a nezastupitelné místo, a to nejen z hlediska odborného, ale i pietního (úcta ke zvěčnělým lidským jedincům a jejich ostatkům).
2. K základním atributům sepulkrální produkce patří snaha svou co nejdelší hmotnou existencí připomínat žijícím jméno zesnulého a zároveň mu tím ulehčovat jeho posmrtnou pouť.
3. Náhrobníky byly sice původně, jak ostatně napovídá jejich označení, bezprostředně spjaty s místem uložení ostatků zemřelého, ale v minulosti (zvláště za stavebních úprav v 18. a 19. století) docházelo často k jejich odstraňování a přemísťování (mnohdy opakovanému). V důsledku tohoto jevu se jen jejich malá část nachází na původním místě, a tím přestala existovat i přímá vazba k místu hrobu.
4. Funerální památky se přemísťovaly nejen z důvodů praktických (překážka při stavebních úpravách), ale i „ideových“ v duchu

Lysice, zámecké lapidárium; příklady zachráněných funerálních památek – kamene původně osazeného v jižní fasádě kostela sv. Jiří v Bořitově (1836) a kamene nalezeného pod schody fary v Kunštátě (80. léta 17. st.). Foto Leoš Vašek, 2006.

dobových společenských a kulturních tendencí (zejména v období romantismu a historismu).

5. Počátky ochrany biatorických sepulkrálií lze vystopovat už v lůně pozdně barokní společnosti, a to ve spojitosti se šlechtickým rodovým povědomím. Od přelomu 18. a 19. století pak do této oblasti začal zasahovat stát.
6. Náhrobky umístěné v exteriéru v závislosti na trvanlivosti materiálu a vhodnosti polohy rychleji či pomaleji degradující a v zásadě nemají delší perspektivu.
7. Z výše uvedených závěrů vyplývá jak oprávněnost, tak i morální povinnost zachraňovat staré funerální památky, mj. i formou jejich přemístění do interiéru.
8. Pokud se je nepodaří umístit v původním či souvisejícím sakrálním objektu, je třeba hledat jiné vhodné prostory – lapidária, kde by funerální památky mohly být nejen uloženy, ale pokud možno i prezentovány veřejnosti.
9. Vzhledem k relativně nevelkým finančním nákladům nelze při ochraňování náhrobků obecně hovořit o zásadním významu ekonomické

Smutný osud náhrobků osazených v exteriéru potkal i kámen ze Svitávky (u farního kostela sv. Jana Křtitele) nebo z Kninic (u kostela sv. Marka). Některé jsou již zcela zničeny, některé by ještě při včasné a správném restaurátorském zásahu mohly být zachráněny – podmínkou je však vždy jejich včasné přemístění do interiéru. Foto Ladislav Tobolka, 2001 a Leoš Vašek, 2006.

bariéry. Více záleží na osobní iniciativě a schopnosti získat ochotné spolupracovníky na místě samém, zejména z řad představitelů farností, obcí a podnikatelských subjektů.

10. V památkové praxi je třeba zvýšit pozornost funerálním produktům z 19. století, které se stávají čím dál tím větší vzácností.
11. Vzhledem k rychlé degradaci, případně úplným ztrátám sepulkrálních památek má velký význam jejich včasná dokumentace, která by měla zahrnovat i veškeré dění kolem nich.
12. Památkový zájem nemůže být limitován pouze objekty, které jsou k dnešnímu dni zapsány (prohlášenými) kulturními památkami, neboť mnohé náhrobky se z různých subjektivních i objektivních důvodů do ÚSKP doposud nedostaly. To se týká zejména artefaktů 19. století, ale nejen jich.
13. U nově zjištěných umělecko-historicky a historicky cenných náhrobků je třeba v přiměřených lhůtách zajistit jejich prohlášení za kulturní památky.

Poznámky:

- 1 MZAB, G 50, Pozůstalost Augustina Kratochvíla, Náhrobky moravské od nejstarších dob do začátku XIX. stol., kart. 1, f. 2–5.
- 2 MZAB, G 50, Pozůstalost Augustina Kratochvíla, Náhrobky moravské od nejstarších dob do začátku XIX. stol., kart. 1, f. 17.
- 3 TENORA, Jan: *Katedrální kostel sv. Petra a Pavla v Brně*. Příspěvek k dějinám stavby a vnitřní úpravy. Brno 1930, s. 20.
- 4 AMB, ruk. 85, Korespondence města Brna 1598–1600, f. 174.
- 5 MZAB, G 83, Maticе moravská Brno, Opisy korespondence olomouckých biskupů, kart. 57, f. 255.
MÜLLER, František: *Krásensko*. Dějiny moravské vesničky, vandalsky zrušené německými okupanty. Provodov 1946, s. 14.
- 6 Pozn. 3 – TENORA, J., s. 48–51.
- 7 WANKEL, Jindřich: *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti*. Brno 1984, s. 27.
POJSL, Miloslav: *Monumenta Moraviae et Silesiae sepulcralia I. Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*. Olomouc 2006, s. 100–102.
- 8 MZAB, G 150, Rodinný archiv rájeckých Salmů-Reifferscheidtů, kart. 27, i. č. 150, dopis vrchnosti řediteli Stadlerovi k otevření hrobky v Rájci, 27. 2. 1762.
- 9 VAŠEK, Leoš: *Historie zámecké kaple Nanebevzetí Panny Marie v Rájci nad Svitavou*. In: Sborník Muzea Blansko 2006.
- 10 KONEČNÝ, Michal – VAŠEK, Leoš: *Erbovní galerie Dubských z Třebomyslic na zámku v Lysicích jako projev historismu a její genealogické zdůvodnění*. Brno 2006, s. 11–12.
- 11 Pozn. 7 – POJSL, M., s. 113–117.
- 12 MZAB, G 19, Patenty Historického spolku Brno, kart. 43, f. 270–271.
- 13 Pozn. 7 – POJSL, M., s. 140–144.
- 14 ZAP, Karel Vladislav: *Zachovávání starožitných památek, především stavitelských*. In: Památky archaologické a místopisné, díl I., 1854, s. 145–146.
- 15 HOUDEK, Vitězslav: *Desatero o církevních památkách uměleckých*. In: Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci, roč. XVI., 1899, s. 53.
- 16 ČÍHALÍK, Martin: *Farní kostel Všechny svatých, Rájec nad Svitavou, r. č. 0578*. In: Výroční zpráva 2002. Státní památkový ústav v Brně. Brno 2003, s. 99.
- 17 MZAB, G 83, Maticе moravská Brno, Opisy korespondence olomouckých biskupů, kart. 70, f. 345, 358, 359.
- 18 MZAB, G 150, Rodinný archiv rájeckých Salmů-Reifferscheidtů, kart. 27, i. č. 150, dopis vrchnosti řediteli Stadlerovi k otevření hrobky v Rájci, 27. 2. 1762.
HORKÝ, Josef Edmund: *Dirnowitze in Mähren*. In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, č. 97, 14. 8. 1818, s. 382.
WOLNÝ, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*. II. Abtheilung, Brüner Diöcese. II. Band. Brno 1858, s. 325.
WANKEL, Jindřich: *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti*. Brno 1984, s. 29.
- 19 VAŠEK, Leoš: *Kopíř Jiříka Skřivánka, úředníka na Blansku 1594–1612 (1614)*. Blansko 2000, s. 331. Pozn. 18 – WANKEL, J., s. 108.
- 20 MZAB, E 67, Matrika zemřelých Doubravice pro obec Rájec, č. 286, 287, 1707–1762.
- 21 PAPROCKÝ (z Glogol a Paprocké Woly), Bartoloměj: *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*. Faksimile 1. vydání z roku 1593. Ostrava 1993, s. CCLXIII, CCLXIII.
MZAB, G 13, Sběrka Historického spolku Brno, i. č. 24/6, Historicko-místopisný slovník J. E. Horkého, Rájec.
Pozn. 18 – HORKÝ, J. E., s. 382.
Pozn. 18 – WOLNÝ, G., s. 325.
Památní kniha obce rajecké (farní kronika založená 1877), s. 4, 5.
Pozn. 18 – WANKEL, J., s. 106–108.
LIPKA, František: *Starobylé náhrobní kameny na Boskovsku*. In: Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 18, 1901, č. 70, s. 44–46.
KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská II. Díl II./5. Blanský okres*. Brno 1902, s. 162–164.
TAUFER, František: *Městečko Rájec*. Rájec 1913, s. 31–35.

- SKUTIL, Jan – GROLICH, Vratislav: *Renesanční lapidarium rodiny Drnovských v Rájci-Jestřebí a v Šoproni (MLR)*. In: Sborník Okresního muzea v Blansku, XI., 1979, s. 36–46.
- 22 MZAB, G 82, Biskupská konsistoř Brno, kart. 2118, f. 193.
- 23 MZAB, E 67, Matrika zemřelých Doubravice pro obec Rájec, č. 286, 9. 10. 1719, 28. 1. 1721.
- 24 Památní kniha obce rajecké (farní kronika založená 1877), 1932–1934.
- 25 MZAB, G 13, Sbírká Historického spolku Brno, i. č. 24/6, Historicko-místopisný slovník J. E. Horkého, Rájec. Pozn. 18 – HORKÝ, J. E., s. 382.
- 26 HOŠÁK, Ladislav: *Vlastivěda Boskovska*. VIII. Dějiny Boskovska. 2. Od počátku hnutí husitského do bitvy na Bílé hoře. Boskovice 1935, s. 95.
- 27 Památní kniha obce rajecké (farní kronika založená 1877), 1949.
- 28 Památní kniha obce rajecké (farní kronika založená 1877), 1969.
- 29 Památní kniha obce rajecké (farní kronika založená 1877), 1989.
- 30 Pozn. 18 – WOLNÝ, G., s. 266.
- 31 TRAPP, Moritz Wilhelm: *Die Comendat-Kirche zu Drnowitz*. In: Notizen-Blatt der hist. stat. Section, Nro 7, 1870, s. 55–56.
- 32 Pozn. 21 – LIPKA, F., č. 72, s. 117.
- 33 MZAB, E 67, Matrika zemřelých Lysice, č. 621, 11. 4. 1713.
- 34 Pozn. 18 – HORKÝ, J. E., s. 387–388.
- 35 SOA Blansko, pob. Boskovice, Farní úřad Lysice, č. 1, Domácí protokol, s. 17–18.
MZAB, G 12, II, 97, Sammlung von Grabschriften und Inschriften im Marggrafthum Mähren und dem kaiserlichen Antheil Schlesiens 1805, f. 17.
Pozn. 31 – TRAPP, M. W., s. 55–56.
- 36 VAŠEK, Leoš: *Návrat posledního drnovického pána*. In: Týden u nás. 19. 7. 2000, č. 29, s. 5.
- 37 Pozn. 21 – LIPKA, F., č. 71, s. 88–89.
- 38 ŠTARHA, Ivan: *Dva vladycké rody z Pernštejnska*. In: Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze. 3/1974, s. 9–12.
- 39 OA Blansko, pob. Boskovice, Archiv města Boskovic, č. 31 Kniha městská rychtářská, s. 42.
- 40 OA Blansko, pob. Boskovice, Archiv města Boskovic, č. 35 Kniha městská rychtářská, s. 285–289.
- 41 VAŠEK, Leoš: *Renesanční náhrobek*. In: Týden u nás. 7. 3. 2001, č. 10, s. 3.
BRÁNSKÝ, Jaroslav: *Renesanční náhrobek*. In: Týden u nás. 21. 3. 2001, č. 12, s. 5.
VAŠEK, Leoš: *Ještě jednou k náhrobku ve Viskách*. In: Týden u nás. 11. 4. 2001, č. 15, s. 4.
- 42 MZAB, G 50, Pozůstalost Augustina Kratochvíla, Náhrobky moravské od nejstarších dob do začátku XIX. stol., kart. 4, Visky, fotografie.
- 43 WOLNÝ, Gregor: *Markgrafschaft Mähren. V. Band*, Olmützer Kreis. Brno 1839, s. 710.
- 44 LIPKA, F.: *Starobylé náhrobní kameny na Boskovsku (dodatek)*. In: Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 19, 1902, č. 70, s. 135.
- 45 KNIES, Jan: *Vlastivěda moravská. Díl II./11. Boskovský okres*. Brno 1904, s. 183–184.
- 46 PILNÁČEK, Josef: *Staromoravská rodová Vídeň 1930*, s. 59.
- 47 MZA Brno, E 67, Matrika odd. Boskovice č. 184, 7. 8. 1679.
OA Blansko, pob. Boskovice, Archiv města Boskovic, i. č. 72, Kniha smluv svatebních, f. CII.
Pozn. 18 – WOLNÝ, Gregor, s. 275.
Pozn. 21 – LIPKA, František, 1901, č. 69, s. 24.
- TENORA, Jan: *Vlastivěda moravská. Díl II./7. Kunštátský okres*. Brno 1903, s. 160.
- KALDA, Jan: *Starobylé náhrobní kameny*. In: Kronika poctivé dědiny Sebranice, roč. 6, č. 2, duben 1972, s. 22.
- 49 MZA Brno, E 67, Matrika zemř. Knínice, č. 385, f. 31, 5. 8. a 13. 9. 1824.

nálezové zprávy

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

13/2007

Rodinná hrobka Milnerových v Herálci

Lenka Šabatová

V lesoparku jihozápadně od obce Herálec a tamního zámeckého areálu stojí drobná neorenesanční stavba, jež i přes následky desítek let chátrání vzbuzuje v návštěvníkovi zvědavost. Ztratila již mnohé ze své hmotné podstaty a léta neslouží ani svému původnímu účelu, dosud však uchovává onu posvátnou vážnost a vznešenost, s jakou byla stavěna. Jako celek působí harmonicky a prezentuje racionální a zodpovědný přístup navrhovatele k úloze. Přesto se v určité chvíli dostává zneklidňující pocit – vedle historizujících forem je poněkud překvapivé současné užití moderních stavebních materiálů. Nelze pak jinak, než ptát se na objekt, jeho dobu a pozadí vzniku více.

Seznámení s objektem

Pro umístění hrobky bylo vybráno vyvýšené místo nedaleko zámku. Objekt byl vystavěn na svahu tak, aby jeho průčelí mohlo být orientováno přímo na okna jednoho ze zámeckých křídel. Se zámkem byla původně spojena i pěší cestou s alejí, již ukončovalo před hrobkou předložené široké schodiště.

Stavba sama se skládá ze vstupního portiku, navazujícího vestibulu a z půdorysně širší, příčné obdélné vyšší části, v níž byla původně kaple a pod ní krypta, částečně zapuštěná v suterénu. Obě tyto prostory jsou oddělené a přístupné samostatně po trojramenném schodišti zřízeném ve vestibulu – do kaple vedou dvě přímá ramena, situovaná zde při obvodových zdech, dolů do krypty pak směřují schody uprostřed. Vstupní část s portikem dosud překrývá nízká sedlová střecha, k životnosti vodorovných konstrukcí stropů přispívá i jejich železobetonová konstrukce. Vážné poškození objektu ovšem představuje chybějící střecha a klenba nad hlavní částí, navíc suť z těchto konstrukcí zůstává nahromaděna uvnitř objektu.

Exteriér i interiér dosud nesou zbytky členění stěn a jejich výzdoby (i když dosti poškozené), zachovány jsou i části okenních výplní a dveří včetně kování. Portikus o čtyřech sloupech nesoucích kladí a trojúhelný tympanon je dórského řádu, ve vrcholu tympanonu je usazen kamenný latinský kříž se středověkým umístěným kruhovým medailonem. Kladí s triglyfy a metopami ve vlysu pokračuje na bočních zdech vestibulové části, opticky je podpíráno pilastry usazenými na profilované

hraně soklu. Vnitřní pole stěn jsou pojednána úzkými lizérovými rámy. Obdobně byla řešena i čelní strana se vstupním pravouhlym portálem v ose objektu a s oválnými okénky v bočních osách. Hlavní část stavby je zdůrazněna plastickou nárožní bosází, na niž navazuje rýhování stěn provedené v omítce. Stěny jsou dále rozčleněny svisle do tří mělce vpadlých polí zdobených štukovými květinovými festony a okřídlenými andílčími hlavičkami. V úrovni korunní římsy vstupní části obíhá meandrový pás (běžící vlna), nad ním pak pokračuje zdvo prolamené na bočních stranách objektu okenními otvory. Trojice oken navazuje na rozčlenění spodní části fasády a jako celek původně sledovala segment vytvořený obloukem vnitřní klenby.

Řešení zastropení portiku a vestibulu, složeného z kazetových polí, bylo podmíněno zvoleným technickým řešením; jemnější profilace římsy pak byla provedena natažením v omítce. Kratší stěny vestibulu jsou rámovány vpadlými polí vymezenými lizérovými rámy, stěna s hlavním vstupem již dále členěna nebyla. Vlastní prostor vestibulu byl opticky propojen s kaplí, a to skrze trojici velkých pravouhlych otvorů v dělicí zdi – v krajních osách sloužily jako průchody navazující na již zmíněná schodišťová ramena, střední mezi nimi byl uzpůsoben do podoby arkády. V ose pod ním se pak nachází i vstup do krypty. Dvojice schodišťových ramen vedoucích ke kapli má na vnitřní straně plné parapetní zidky s čelními hranolovými pilířky s dochovanými soklíky k již ztraceným ozdobným prvkům.

Prostor kaple byl dle dochovaných pendantivů a zbytků kruhové základny zaklenut nad střední částí kopulí i po jejich stranách úzkými polí stlačené valené klenby. Jednotlivé úseky kleneb oddělovaly pasy. Stejně jako ve vestibulu jsou stěny kaple dosud bohatě členěny, a to do tří horizontálních úrovní – soklové části, hlavní plochy stěny a části nad vrchní římsou pod klenbou – a současně ve vertikálním směru pilastry; takto vzniklé menší pole zdobí ještě vpadlé výplně. Kratší boční stěny navazují svým trojdílným dělením na členění vnějších fasád a ve středním polí mají navíc provedeny edikulové rámy s půlkruhovými záklenky a vrcholovým klenákem. Na delších stranách jsou kromě rohových pilastrů umístěny i další v osách klenebních pasů.

Herálec, hrobka Milnerových v zámeckém parku, celkový pohled.
Foto T. Kyncl, únor 2007.

Herálec, hrobka Milnerových v zámeckém parku, pohled od severu.
Foto T. Kyncl, únor 2007.

Pohled do interiéru hrobky od hlavního vchodu, dole vstup do krypty,
nahore prostor kaple. Foto T. Kyncl, únor 2007.

Detail štukové výzdoby severní fasády hrobky.
Foto červen 2005.

Pohled do interiéru krypty směrem od oken ke vstupu.
Foto červen 2005.

Podlaha obou prostor je z litého teraca v kombinaci s tmavším okrajem, vymezeným páskem mozaiky. Interiér vestibulu byl proveden v monochromní šedomodré barvě včetně hladkých stěn parapetů schodiště, stropní kazety byly natřeny bíle. Povrch stěn kaple byl opatřen monochromním nátěrem béžové (pískové) barvy.

Kryptu dělí střední pochozí prostor, po jeho stranách se nachází vždy ve dvou řadách nad sebou čtyři niky pro uložení rakví. Pochozí část je zaklenuta z větší části přímou valenou klenbou svedenou do podélně uložených kovových nosníků, při vnější obvodové zdi ji za dělicím pasem doplňuje užší pole s plackou. Prostor osvětluje a odvětrává obdélné okno umístěné nad úrovní vnějšího terénu, původně zajištěné mříží. Niky pro rakve mají kamenná čela a podlázky, podložené ještě ocelovými nosníky. Stěny jsou opatřeny šedomodrým nátěrem, podlaha je betonová.

Celý objekt je vyzděn z cihel a cihelných tvarovek, kámen ve větších opracovaných blocích a deskách byl použit na překrytí tympanonu, na schodové stupně a nízké boční zidky vnějších schodišť, krycí desky parapetů vnitřního schodiště, na dlažbu portiku a předloženého schodiště a v již zmíněných nikách pro rakve. Z žuly byly rovněž zhotoveny pravouhlé portály hlavního vstupu a vstupu do krypty. Obvodové zdvo hlavní části bylo staženo ocelovými pásy, klenbu zpevňovala ocelová táhla zakotvená do líce obvodového zdiva a šikmo do paty klenutí.

Hrobka a její stavebníci

Původní navrženou podobu hrobky nám představuje dochovaný plán z roku 1913, o dalších skutečnostech týkajících se výstavby objektu nás informují dobové zprávy. Srovnáním plánu a skutečného stavu můžeme říci, že až na rozdíl v řešení několika detailů byla stavba realizována dle schváleného projektu. Díky tomu si můžeme udělat představu o podobě zastřešení hlavní části a o úpravě jejího klenutí, případně i o celé koncepci vnitřní výzdoby.

Hrobka byla určena rodině Milnerových. Tato rodina vlastnila velkostatek Herálec ve dvou generacích až do roku 1945. Panství koupil Bedřich Leopold Milner se svou chotí Annou roku 1891.¹ Bedřich Leopold Milner se narodil 15. listopadu 1855 v Praze jako syn Antonína Milnera, velkostatkáře ve Škvorci u Českého Brodu, a Eleonory von Leiner z Prahy. 5. listopadu 1889 se oženil s Annou Teklou Eleonorou Schebkovou, narozenou 24. září 1851 Janu Schebkovi, „*měšťanu a podnikateli železničních staveb*“ a velkostatkář v Praze, a Marii roz. Kettnerové z Bakova u Mnichova Hradiště.² Jan Schebek (1823–1889) byl jedním z nejvýznamnějších českých podnikatelů, příznivcem českého národního obrození a mecenášem umění.³ Sám Bedřich Milner i jeho žena se rovněž hlásili k české národnosti; dle osobně sestavené

ho rodokmenu se dokonce považoval za potomka staročeského rodu Milnerů z Milhauzu⁴. V době svatby vlastnil Bedřich Milner velkostatek v Suchdole⁵. Na heráleckém velkostatku uplatňoval nové způsoby hospodaření a zavedl tradici chovu kaprů. Později byl jmenován čestným občanem Herálce⁶. Na zámku manželé realizovali řadu úprav v interiéru (mj. byla obnovena zámecká kaple)⁷, ale i změn majících zásadní dopad na vnější podobu zámku. Odstranění omítek fasád, provedené v 90. letech 19. století označují nyní někteří jako „monument nevkusu novodobých majitelů“⁸. Na pozadí této puristické úpravy stojí jistě sentimentální postoj Milnerů, vyplývající z nabytého společenského postavení a podporovaný jejich národním cítěním. Takové historické uvědomění ovšem rezonovalo i s dobovým společenským zájmem o památky jako o hmotný doklad minulosti a rovněž souznělo s proklamovaným způsobem restaurování v duchu „očisty od neslohových pozdějších příměšků“. Tím spíše, že již předchozí přestavba zámku, iniciovaná po roce 1862 tehdejším majitelem Ludwigem princem z Hohenlohe-Langenburgu, stylizovala zámek novogotickými úpravami do podoby středověkého sídla⁹.

Bedřich Leopold Milner zemřel 20. listopadu 1911 v Herálci s hodností c. a k. setníka.¹⁰ Patně již za svého života uvažoval o stavbě rodinné hrobky, protože mladší zápisy uvádí, že „... *na přání majitele panství měla hrobka jejich státi buď v oboře nebo u rybníky. Obecnostvo bývalo by mělo rádo hrobku jako ozdabu na hřbitově. Choť jeho však přání nechtěla rušiti a poručila hrobku stavěti u rybníky.*“ Úkol vystavět hrobku tedy převzala Anna Milnerová, její manžel byl prozatím pohřben na místním hřbitově do hrobu „*cihlami vyzděného, když se vejde do vrat hned nalevo*“.¹¹ Se svou žádostí se na příslušné úřady obrátila již v létě 1912. Vzhledem k tomu, že stavba měla být umístěna na vlastní parcele, mimo plochu hřbitova, bylo projednávání záležitosti zdoluhavé. Povolení bylo uděleno až 23. října 1913, a to na stavbu navrženou stavitelem Karlem Ješinou z Německého (dnešního Havlíčkova) Brodu; plán byl uznán za vyhovující „*jak po stránce stavební, tak i se stanoviska stavitelské estetiky*“, ze strany úřadu byl pouze vznesen požadavek na zajištění náležitého odvodnění stavby a zajištění řádného přístupu k hrobce.¹² Nedlouho poté 4. listopadu 1913 však Anna Milnerová zemřela; pohřbena byla vedle manžela.¹³

Novou majitelkou velkostatku se stala jediná dcera manželů Milnerových Marie Terezie, narozená 23. prosince 1892 v Herálci. Poté, co byla prohlášena plnoletou, se provdala za Rudolfa Fügnera, horního inženýra a spolumajitele uhelných dolů z Teplic-Šanova.¹⁴ Rudolf Fügner pocházel z významné podnikatelské rodiny – jeho příbuzný Franz Josef Fügner (1857–1931) stál v čele rodinné společnosti Fügner-schaft se sídlem v Blíne, vlastníci uhelné doły na Teplicku (např. jámy František Josef, Sv. Anna, Fügner, Havran u Mostu), dále sklárnu a dům

v Cukmantlu u Teplic (dnešní Pozorka, část Dubí) a domy v Teplicích, v Praze a Vidni.¹⁵ Manželé Fügnerovi pokračovali ve výstavbě hrobky tak, že mohla být roku 1915 stavba zcela dokončena. O vlastním průběhu prací nemáme zprávy. Výjimkou je korespondence Rudolfa Fügnera s kameníkem Ferdinandem Vackem z Prahy-Karlína, jenž na samý závěr stavby dodal kamenné desky do krypty – vedle podlážek z žulových desek byly kameníkem navrhovány původně mramorové náhrobníky z kararského mramoru, místo nich však nakonec byly objednány dvě náhrobní desky z černého švédského syenitu.¹⁶

Stavba byla schválena kolaudací 8. června 1915. Kolaudační komise uznala, že stavba „... vyhovuje jak po stránce stavitelské estetiky, tak i stability, činěným do ní požadavkům a odpovídá provedení její předpisům stavebního řádu.“ Konstatovala, že oproti původnímu plánu bylo zbudováno předložené široké kamenné schodiště o deseti stupních, proložených jednou mezipodestou. Schodiště mělo být údajně doplněno ještě sochařskou výzdobou a celkově bylo označeno jako vhodné doplnění stavby. Dále pak byly zjištěny odlišné rozměry jednotlivých výklenků pro rakve a střední chodby v kryptě, což bylo dle mínění komisařů provedeno z důvodu větší stability klenby. Požadavky týkající se odvodnění stavby a zajištění přístupu byly splněny – kolem objektu byla zhotovena drenáž a vydlážděn pochozí pas, čímž údajně volná plocha umocňovala optické působení stavby v lesní krajině.¹⁷

Hrobku vysvětil biskup Josef Doubrava dne 11. června 1915.¹⁸ Na podzim téhož roku oznámil správce panství Josef Eschner z pověření manželů Fügnerových exhumaci a přenesení ostatků Bedřicha a Anny Milnerových do rodinné hrobky. Z důvodu obstarání úředního povolení však muselo být obojí odloženo. Vyřizování náležitostí pak trvalo až do jara a konečně 6. března 1916 byl plánovaný pietní akt uskutečněn.¹⁹

Manželé Milnerovi zůstali nakonec jedinými v hrobce pohřbenými příslušníky rodu. Po zestátnění majetku Marie Terezie Fügnerové v roce 1945 zůstala hrobka stranou jakékoli péče. Byla opakovaně rabována, dlouho bez reakce úřadů. V nám neznámé době byly nakonec ostatky shromážděny a přeneseny na nový hřbitov v Herálcích. V 90. letech 20. století udeřil do objektu blesk, jež vyvolal požár střechy. Střecha byla během hašení požáru stržena, k následnému zabezpečení stavby však již nikdy nedošlo a stavba postupně chátrá.²⁰

Architekti – stavitelé, rodinné hrobky a jejich řešení

Jak bylo již řečeno, autorem návrhu hrobky byl architekt Karel Ješina. Ten rovněž stavbu postavil, a to ve vlastní režii.²¹ V jeho osobě se nám představuje typický stavební podnikatel z počátku 20. století. Stavitel již není zednický mistr, organizovaný cechem a dohlížející a zároveň se podílející na realizaci stavby, ale je nezávislým živnostníkem, jehož činnost kontrolují státní úřady; jeho pracovní náplní je vedle vypracování

projektu stavby především organizace vlastní firmy s výkonnými zaměstnanci.

Karel Ješina se narodil 22. dubna 1877 ve Vidni. K jeho studiu se prozatím nepodařilo zjistit žádná informace.²² V zachovaných materiálech, jež předložil v roce 1907 spolu se žádostí o stavitelskou koncesi, sám uvádí, že do té doby působil jako stavbyvedoucí v Tanvaldě-Šumburku, bytem však přísluší do Písku. Doložil, že se vyučil zedníkem a 7 let, 11 měsíců a 16 dní vykonával příslušnou praxi, především jako stavbyvedoucí. Rovněž složil předepsanou zkoušku na „oprávněnost stavitelskou“. Stavitelská koncese na provozování živnosti v nynějším Havlíčkově Brodě mu byla udělena c. a k. místodržitelstvím v Praze dne 4. dubna 1907.²³ Ihned poté si otevřel „Kancelář pro architekturu a provedení staveb“, provádějící „návrhy a provedení staveb všeho druhu, moderní továrny, stavby betonové a železobetonové a odhady budov“, poslední uvedené z pozice „stálého přísežného soudního znalce stavitelství“. V záhlaví svého firemního papíru též umístil oznámení, že roku 1902 obdržel pochvalné uznání II. královské uherské zemské hospodářské výstavy v Požuni (něm. Pressburg, dnešní Bratislava). V roce 1913 rozšířil okruh svého podnikání a založil dílnu pro výrobu cementového zboží – cementových rour, tašek, dlaždic a sloupů. Během 1. světové války narukoval a s ohledem na svou specializaci byl povolán do technického útvaru v Ober St. Veit u Vidně jako „Landstmm. Feldwebel“ (šikovatel u domobrany). Za tuto činnost byl v roce 1917 povýšen na důstojníka.²⁴ Po skončení války se vrátil do Havlíčkova Brodu a pokračoval zde ve své stavitelské živnosti; v místě je doložen ještě v roce 1931.²⁵

Z jeho realizací, jež patrně neměly větší než regionální dosah, není mnoho známo. Prozatím byly nalezeny pouze doklady, spojující jeho osobu s úpravou tehdejší Obchodní školy v Havlíčkově Brodě na školu obecnou, kterou uskutečnil dle vlastních návrhů v červenci až září 1913. V červenci 1919 provedl rovněž opravu fasád tzv. Havlíčkova domu na náměstí.²⁶ Zatímco v druhém případě nebylo třeba žádné tvůrčí invence, součástí přestavby Obchodní školy byla i dílčí úprava fasády hlavního průčelí. Cílem bylo sjednocení starších, postupně prováděných stavebních etap. Karel Ješina zde vyšel z historizujícího tvarosloví s dominantním sloupovým řádem, zachovaném na části fasády, aplikoval jej v daném rastru na další části průčelí a doplnil jej stylově odpovídajícími prvky (v čele s novým portálem hlavního vstupu). I když z práce takového rozsahu lze jen stěží vyvozovat schopnosti architekta, přesto je zde patrná jeho schopnost stylové variability, precizace a smysl pro hierarchii forem – celek nevykazuje disproporce, jež by prozrazovaly vznik v delším časovém odstupu. Karel Ješina se tak jeví jako zdatný eklektik, v tradici vyššího vzdělávání 19. století plně ovládající principy a tvarosloví historických stylů, a dle požadavků stavebníka byl schopen jakéhokoli architektonického výrazu. Modernismus, mající

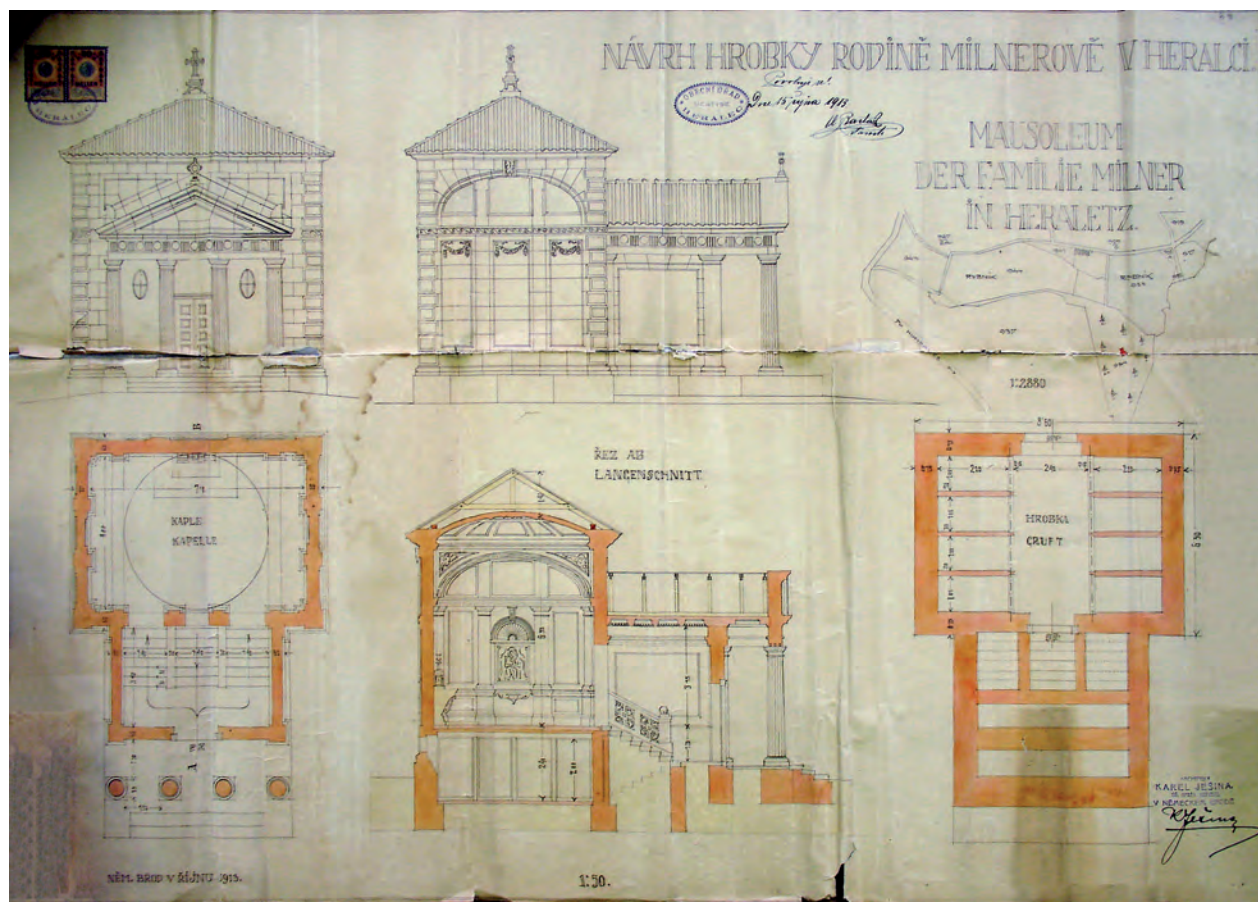

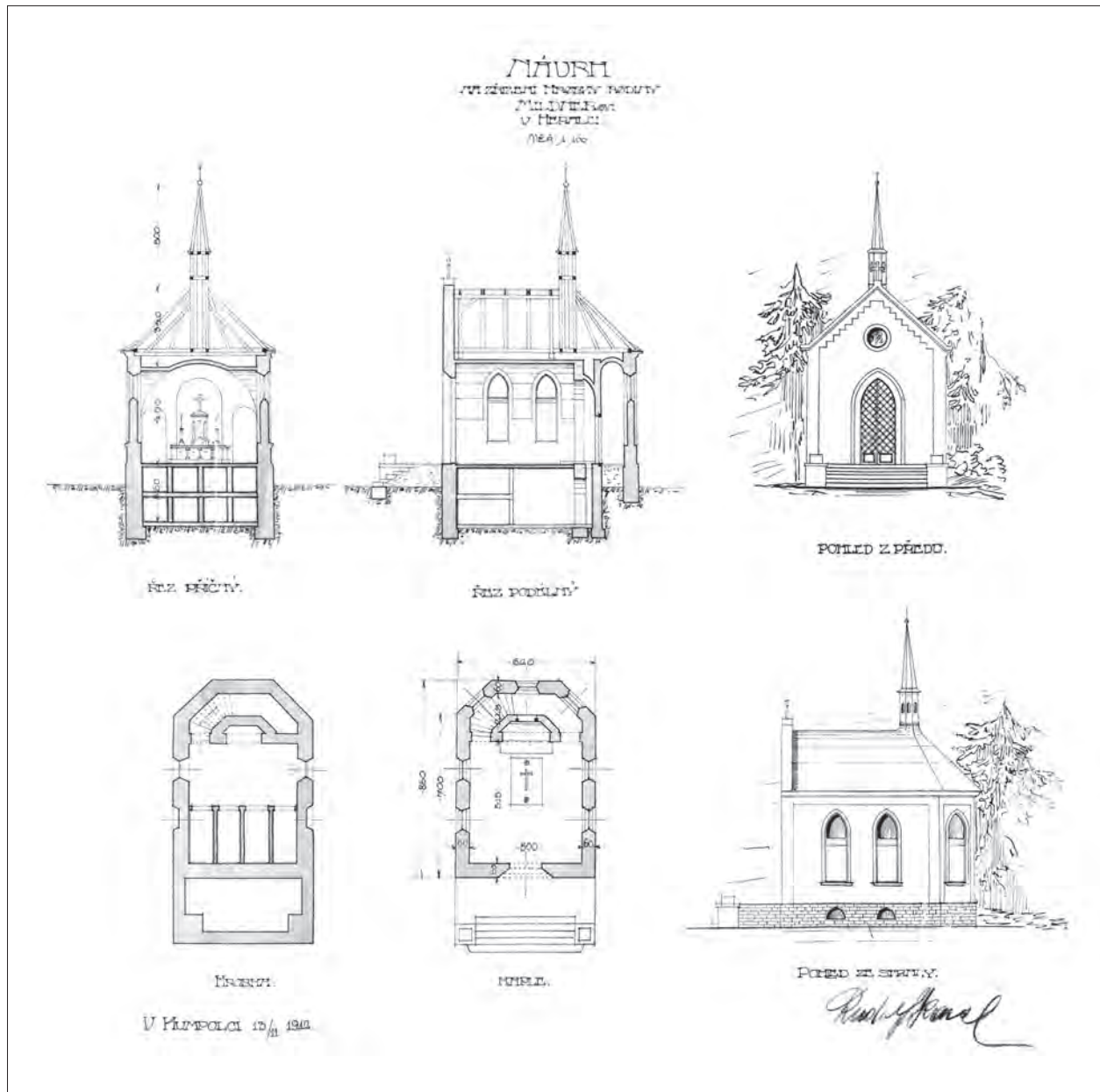
v dané době již pevné místo ve stylovém architektonickém pluralismu, ho ovlivnil alespoň ve snaze po výrazovém minimalismu.

Ukazuje se to i v případě rodinné hrobky Milnerových v Herálci, inspirované renesanční architekturou, stylem nabízejícím ve své historické i lokální variabilitě nekonečné možnosti ztvárnění. Ideově vyšel z podstaty dórského řádu (strohý styl s přízvukem vážnosti) a v části s kaplí jej rozvinul do podoby rané florentské renesance (nárožní bosaz

s pásovou rustikou, spíše plošné článkování bez výrazných plastických prvků, střízlivá dekorace), formálně tedy zvolil primární fázi slohu. Stejného inspiračního zdroje je i tektonické členění stěn v interiéru. Striktně dodržuje trojdílné dělení jak v půdorysu, tak v členění hmoty a ploch fasád i vnitřních stěn. Vlastní prostor kaple dispozicí a řešením zaklenutí navazuje na kapli Pozziů ve Florencii od architekta Filippa Brunelleschiho. Vedle těchto historizujících citací si však dovolil i jeden

Plán na postavení hrobky v Herálci, Karel Ješina, 1913.

Návrh hrobky v Herálcí, Rudof Kasal, 1912.

modernější prvek – jednotlivá pole na bočních fasádách hlavní části jsou sdruženy do podoby velké edikuly se segmentovým záklenkem v zóně oken, spojeným s korunní římsou výrazným dekorativním klenákem. Nové, a to i v tradici rodinných hrodek u nás, je pak vložení vestibulu mezi portikus a kapli, resp. kryptu; jeho zřízení formálně kapli povzneslo a zároveň umožnilo oddělení prostor skrze samostatné vstupy. Inovací je rovněž pojetí krypty jako kolumbária, díky tomu prostor dovoloval i umístění většího okna.

Stavění rodinných hrodek jako samostatně stojících objektů započalo v našich zemích na počátku 19. století, přičemž impulsem k novému způsobu pohřbívání byla řada nařízení císaře Josefa II. v čele s dekretem z roku 1783, zakazujícím pohřbívání v kostelech, a z roku 1787, vykazujícím místa pohřbu mimo města. Podobu hrodek pak kodifikoval Johann Philipp Joendl ve své stavitelské příručce. Představil zde několik návrhů hrodek, jimž již dříve předcházelo i několik vlastních realizací.²⁷ Dle J. P. Joendla mají být stavby umístěny na hřbitově nebo – v návaznosti na sentimentální vztah k mrtvým z doby kolem roku 1800 – izolovaně v háji či na takovém místě, jež vyvolává smutek a pocit opuštěnosti. Má stát na vyvýšeném suchém místě, s dobrým přístupem čerstvého vzduchu. Hrobku zpravidla tvoří podzemní krypta, nad níž stojí kaple (může být i menší, rozloha krypty závisí na velikosti rodiny). Do krypty se schází po schodišti přímo z kaple, případný samostatný vstup je umístěn venku a je krytý deskou. Krypta nemá mít okna, pouze menší větrací otvory pro přístup vzduchu. Stavba má mít jednoduchý ušlechtilý charakter, má vzbuzovat klid, ale nemá přecházet do přílišné zasmušilosti. Formy mohou být libovolné, mohou přinést něco zvláštního, ne však titěrného či bizarního, aby stavba nevypadala jako zahradní pavilon. Architekt dále popisuje i vhodnou výzdobu kaple a zmiňuje, z čeho má být stavba postavena, aby mohla plnit svou funkci po staletí (požadavek solidnosti stavby naplnili v Herálci použitím dobově progresivních materiálů).

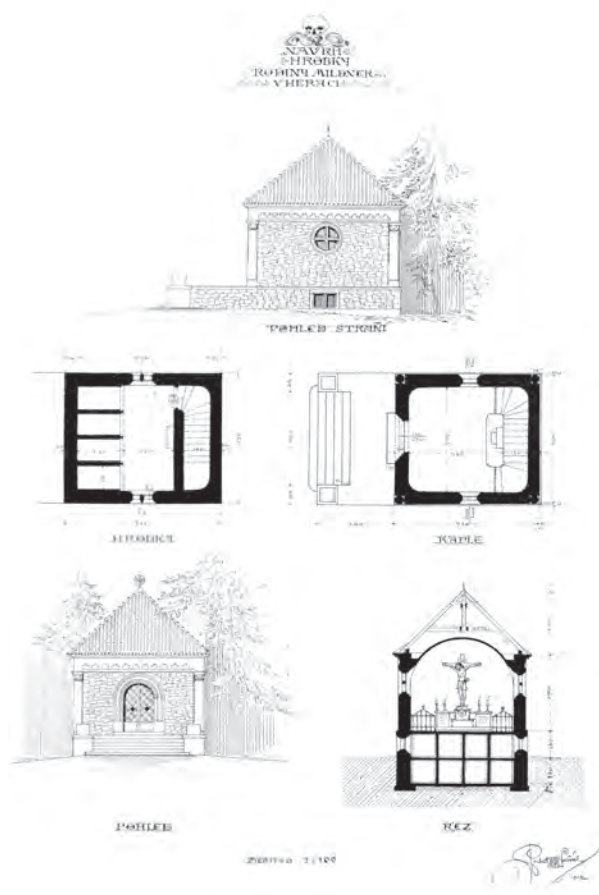
V souladu s tehdejšími způsoby stavění představují rodinné hrobky J. P. Joendla stylově klasicistní řešení, což korespondovalo rovněž s obecně přijímaným pravzorem tohoto typu funerální stavby – se starověkým mausoleem. Explicitně byl také dórský řád chápán z hlediska architektonického dekoru jako nevhodnější sloh a zcela logicky byl užít i na vstupní část hrobky v Herálci. Charakter stavby v duchu schopnosti vyjadřovat více o okolnostech a osobě objednavatele zde přejímá renesanční sloh. V době rozvíjejících se historismů v průběhu 19. století byla neorenesance na poli české architektury chápána jako národní styl a jako takový své uplatnění nacházel nejen při veřejných realizacích, ale i na soukromých stavbách v případě, že stavebník chtěl manifestovat svou příslušnost k českému národu. Národní citění manželů Milnerových bylo již na tomto místě zmiňováno a je také zřejmé, že ideové důvody pro

výběr takového stylového řešení mají stejné kořeny jako výše uvedené stavební úpravy heráleckého zámku. Herálecká hrobka je tak celkově příkladem konzervativismu přežívajícího i po roce 1900 na poli architektonickém díky mentalitě ekonomicky silné, společensky angažované vrstvy podnikatelů, udržujících si vřadu historického sentimentu.

Návrh Karla Ješiny nebyl ovšem jediným, jehož práci stavebníci posuzovali v rámci příprav na postavení hrobky. Dle dochovaných stavebních plánů probíhal výběr architekta ve dvou etapách a posuzovány byly též návrhy dalších architektů – stavitelů.

K prvnímu rozhodování došlo již v roce 1912. Oslovena byla dvojice architektů – Boža Dvořák z Pardubic a stavitel Rudolf Kasal z Humpolce. Jejich návrhy představují dispozičně velmi blízkou architekturu, což vzbuzuje určité představy o podobě objednávky s přesněji definovanými parametry stavby. Jak též uvedl zástupce majitelky při místním šetření ve věci postavení hrobky v srpnu 1912, vlastní projekt tehdy nebyl ještě hotov, ale novostavba by měla obsahovat hrobku v suterénu a nad ní soukromou kapličku, z níž „...*bude bezprostřední přístup do hrobky. Výslovně se uvádí, že kaplička bude celkem malých rozměrů.*“ Jako drobný objekt obdélného půdorysu je hrobka zakreslena též na výřezu z katastrální mapy, přiloženém k zápisu.²⁸ Úlohou byl tedy drobný objekt na zvýšené podestě, skrývající částečně zapuštěnou kryptu s osmi odděleními kolumbária. Před vstupním průčelím se rozkládá vstupní schodiště, krypta je přístupná z interiéru kaple po schodech vedoucích za oltářem (stále shodně s doporučením J. P. Joendla). Návrh Rudolfa Kasala zadání modifikuje trojbokým závěrem a zděnou přičkou, jež odděluje schodiště do krypty od oltáře, a stavbu „odívá“ do neogotického tvarosloví. Architektonické členění je však velmi strohé – z charakteristických prvků tak vedle řešení závěru gotický sloh připomíná pouze portál a okna s lomeným obloukem. Zubořez na ploše štítu v průčelí a nutná štíhlá zvonice vížka pak spíše naplňují romantickou představu gotiky.²⁹ Rodinná hrobka dle Boží Dvořáka má obdélný půdorys a vnější podoba vychází z románské architektury. Řešení kombinuje rezné kamenné zdvo s architektonickými prvky – sloupy s kubickými hlavicemi vsazenými do nároží stavby (!), stylizovaný obloučkový vlys pod korunní římsou, kruhové okno ve středu boční fasády a samozřejmě mohutný nálevkový vstupní portál s půlkruhovým záklenkem a s pruty. Schody do krypty odděluje pouze lehká stěna.³⁰ Oba návrhy se v tradici 19. století opírají o řešení uplatňované na stavby náboženského účelu, kdy gotika a románský sloh byly jako pravzory křesťanského umění u nás oficiálně chápány jako nevhodnější pro sakrální architekturu.

Na základě čeho byli k návrhu hrobky osloveni právě tito architekti nevíme. Podobně jako Karel Ješina byl architekt Rudolf Kasal stavebním podnikatelem. Zatímco Karel Ješina se zaměřil na výrobu tehdy nově

Návrh hrobky v Herálcí, Boža Dvořák, 1912.

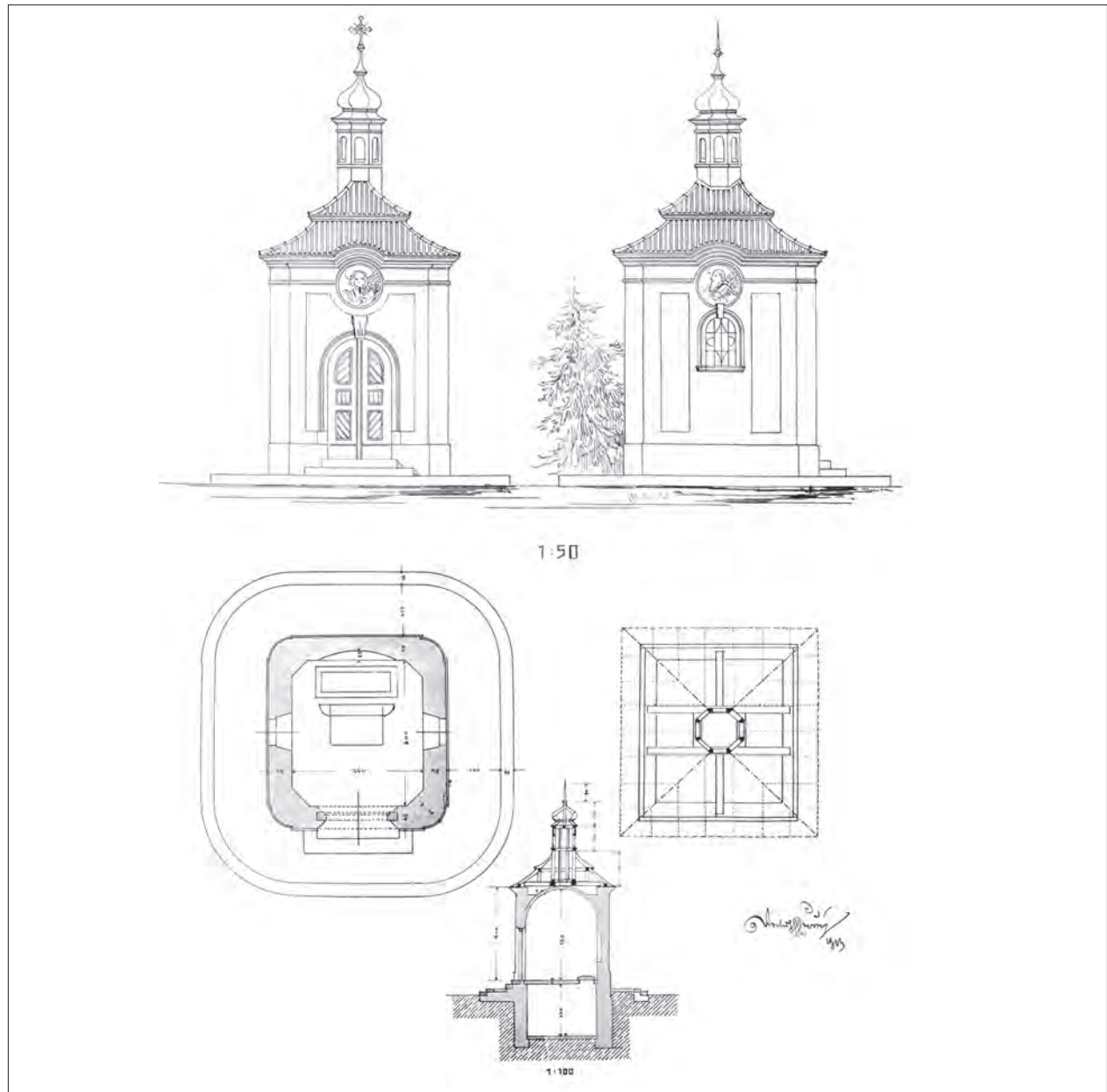
zaváděných cementových prefabrikátů, Rudolf Kasal, vyučený tesařský mistr, zakoupil v Humpolci parní pilu.³¹ Jeho práce pro Milnerovi pak sledovala tradiční architektonické schéma a nepřinesla nic nového.

Oproti Ješínovi a Kasalovi byl architekt Boža Dvořák (1864–1954) akademičtěji zaměřen. Vystudoval pozemní stavitelství na české technice v Praze, pak krátce na vídeňské akademii. Poté se v Praze zviditelnil trojicí pavilonů pro Národopisnou výstavu československou (1897). V následujícím roce si založil v Pardubicích soukromou praxi, v letech 1898–1914 zde působil rovněž jako konzervátor památkové péče pro pět východočeských okresů; na rekonstrukcích některých významných objektů se rovněž i projekčně podílel. Od roku 1910 byl docentem na biskupském semináři v Hradci Králové. Z jeho realizací je pro nás zajímavá rekonstrukce želivského kláštera po požáru v roce 1907.³² Jeho zájem o studium památek ho přivedl právě na pole purismu, jež se projevil i v uvedeném návrhu herálecké hrobky. Ten upomíná na jiný jeho návrh týkající se novostavby kostela v Dolním Újezdě. Práce z roku 1902 vykazují řešení architektury blízké návrhu herálecké hrobky, vypracované rovněž v novorománském stylu, s uplatněním řady totožných prvků.³³ Celkově je však jeho dílo stylově barvitější a opět ukazuje na schopnost tehdejších architektů dát stavbě jakoukoli podobu a výraz. Potvrzují to i jeho další dva návrhy, jež předložil Anně Milnerové v následujícím roce.

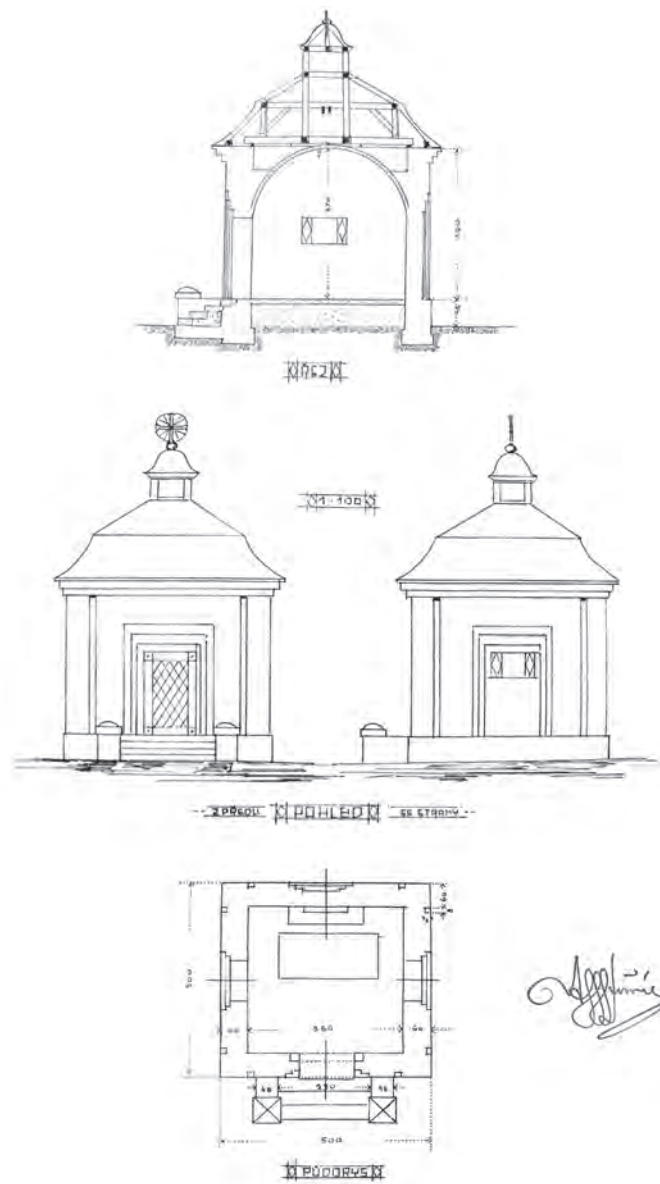
První návrhy hrobky objednatelku zřetelně neuspokojily a v roce 1913 vyzvala k vypracování dalších prací. Vedle budoucího „vítěze“ Karla Ješiny byl opět osloven i architekt Boža Dvořák. Ten nyní vypracoval dva variantní návrhy, lišící se v celkové koncepci od předchozího řešení. Zatímco práce Karla Ješiny má v zásadě blízko k návrhům z roku 1912 (monumentální stavba na vyvýšeném soklu, s předloženým schodištěm), nové Dvořákovy návrhy představují objekty komornější, vzbuzující v nás pochyby, zda nebyly vytvořeny pro jiný účel. Drobné stavby na čtvercovém půdorysu připomínají architekturu venkovských kapliček, od nichž je v jednom případě odlišuje existence krypty.

Návrh kaple s kryptou byl pojat jako neobarokní, s mansardovou střechou vrcholící osmibokou lucernou s cibulovou bání. V členění se uplatňují charakteristické nárožní pilastry, lizénové rámy a vyložená korunní římsa, okna a portál mají půlkruhové záklenky a plastické šambrány doplněné klenákem ve vrcholu. Jako ozdobný prvek byly nad jednotlivé otvory umístěny kruhové medailony s postavami svatých. Do krypty se měla rakev spouštět z prostoru kaple, otvor v podlaze překrývá kamenná deska.³⁴ Druhý Dvořákových návrh nemá v řezu zakreslenou kryptu a představuje tak pouze podobu nadzemní části s kaplí. Pro formální řešení stavby vyšel autor již ze současné architektury – členění fasád je minimalistické, pouze

Návrh hrobky v Herálcí, Boža Dvořák, 1913.

Alternativní návrh hrobky v Herálcí, Boža Dvořák, 1912.

vstup a okna mají výraznější geometrické rámování. Objekt překrývá lomená střecha s prostou lucernou ukončenou kloboučkem s křížem ve vrcholu. Stavba je tak vnímána primárně ve svých základních formách. Vnitřní členění oken kosočtverci připomíná práce architektů z okruhu Jana Kotěry.³⁵ První uvedená práce využila obliby barokní architektury na konci 19. století, ceněné pro svou dekorativnost a noblesnost. Modernistický návrh naproti tomu svou lapidárností forem sice lehce evokoval smutek, všeobecně však byla taková architektura vnímána stále jako poněkud výstřední. O to více bylo velmi obtížné v tradičně smýšlející společnosti prosadit moderní formální aparát na stavbu se sakrální funkcí; důvodem byla mimo jiné i absence konvencí vyžadovaného obsahu. Již jen na okraj pak lze říci, že ačkoli sám o sobě není tento poslední návrh na svou dobu formálně a stylově invenční, je v historii naší architektury jedním z mála známých příkladů tohoto druhu.

Poznámky:

- 1 Kupní smlouvy na panství Herálec – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 647, kart. 109. – Za pomoc při archivním průzkumu děkují kolegyni Mgr. Evě Staňkové.
- 2 Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, Pozůstalost po Fr. Milnerovi, inv. č. 651, kart. 114 (rodný list, oddací list a úmrtní list).
- 3 K Janu Schebkovi primárně *Ottův slovník naučný*, díl 22, 1904, s. 955–956. – Známý neorenesanční Schebkův palác v Praze v Bredovské ulici navrhl architekt Ignác Ullmann (postaven v letech 1869–1871). Monumentální hrobku rodiny Jana Schebka na Olšanském hřbitově v Praze, jež sdílí se spřízněnou, rovněž významnou rodinou podnikatele Vojtěcha Lanny, navrhl v roce 1868 pražský architekt Antonín Barvitiús. – Srov. BENEŠOVÁ, Marie: *Funerální architektura v tvorbě českých architektů druhé poloviny 19. století*. In: Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha 2001, s. 102.; HORYNA, Mojmir: *Architektura přísného a pozdního historismu*. Dějiny českého výtvarného umění 1780/1890, III/2, 2001, s.136n. a s. 142–143, obr. 455.
- 4 Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, majetkové záležitosti Milnerů a Fügnerů, inv.č. 318, kart. 17. K příslušníkům rodu viz *Ottův slovník naučný*, díl 17, 1901, s. 357.
- 5 Bratr Bedřicha Leopolda Milnera dr. Emanuel Milner byl velkostatkářem v Albeřicích, společně se svou ženou Annou Františkou Kateřinou vlastnil též pivovar v sousedních Lukách (Luck bei Buchau) v okrese Karlovy Vary. – více Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, majetkové záležitosti Milnerů a Fügnerů, inv. č. 319, kart. 17.
- 6 Pamětní kniha městyse Herálce – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv obce Herálec, ev.č. 1, kniha č. 2, s. 12, 70, 77, 79. – Zápisy v kronice částečně též zpracovali VINDUŠKA, Václav: *Městys Herálec. Stručná historie*. Německý Brod 1941; VAŠÁKOVÁ, Jiřina: *Kronika obce Herálec a nejbližšího okolí do roku 1900*. Havlíčkův Brod 2003.
- 7 Do opravené kaple, zasvěcené patronce majitelky sv. Anně, byl instalován nový oltář s obrazem sv. Antonína. Práce proběhly v roce 1897. – Pamětní kniha městyse Herálce, cit. v pozn. 6, s. 13–14.
- 8 VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha 2001, s. 241 an. – zde více i k stavebnímu vývoji zámku v Herálci.
- 9 Úpravy byly provedeny podle projektu pražského architekta Bedřicha Wachsmanna – např. KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha 2001, s. 188. Některá literatura klade odstranění omítek z rohových věží až do let 1920–35. – *Umělecké památky Čech 1 (A/J)*, Praha 1977, s. 373.
- 10 Viz pozn. 2.
- 11 Zápis v Pamětní knize městyse Herálce (cit. v pozn. 6, s. 13). – O způsobu pohřbení se zmiňuje též správce velkostatku Josef Eschner v roce 1915 v žádosti o přenesení ostatků manželů Milnerových: „...jsou provizorně pochováni v kovových rakvích a v cihlovém hrobě překrytém kamennými deskami...“ (Státní oblastní archiv Pelhřimov, fond Okresní hejtmanství v Humpolci, inv. č. 711, č. kart. 126).
- 12 Místní šetření před vydáním povolení bylo dotčenými orgány (tj. zástupci c. a k. okresního hejtmanství v Humpolci, c. a k. okresní stavební správy v Německém Brodě, farního úřadu a obce) provedeno již 30. srpna 1912 (Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, stavební záležitosti, inv. č. 655, kart. 120; též Státní oblastní archiv Pelhřimov, fond Okresní hejtmanství v Humpolci, inv. č. 711, č. kart. 126). Ke schválení stavby ze strany Obecního úřadu městyse Herálce došlo 15. října 1913 (doloženo připsím na dochovaném plánu stavitele Karla Ješiny – podepsán starosta A. Barták). - Plán na postavení hrobky – Návrh hrobky rodině Milnerové v Herálci / Mausoleum der Familie Milner in Heraletz, pohledy, půdorysy, situace. Papír 562x804 mm, kolorovaný tisk, sign. K.Ješina, razítko Architekt

- Karel Ješina, úř. opráv. stavitel v Německém Brodě, dat. Německý Brod, v říjnu 1913., popisky ve vyobrazení, měř. 1:50 a 1:2880, kótováno. (Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv obce Herálec, inv.č. 39, kart. 2; další paré i Státní oblastní archiv Pelhřimov, fond Okresní hejtmanství v Humpolci, inv. č. 711, č. kart. 126).
- 13 K úmrtí Anny Milnerové prozatím pouze zápis v Pamětní knize městyse Herálce – cit. v pozn. 6, s. 11, 13. Též srov. pozn. 11.
- 14 Svatba proběhla 26. září 1914. – Pamětní kniha městyse Herálce – cit. v pozn. 6, s. 11.
- 15 Více Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, majetkové záležitosti R. Fügnera, inv. č. 285, kart. 14. K Franzu Josefu Fügnerovi též M. MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 120.
- 16 Původně byly navrhované podlahy z žulových desek v rozměrech 95x254 cm a v ceně na jednu podlahu 26 K a mramorové náhrobníky z kararského mramoru v rozměrech 100x100 cm, jedna v ceně 48 K. Objednané náhrobní desky z černého švédského syenitu stály jedna 156 K. – Korespondence ze srpna a září 1915 a náčrt osazení. (Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 655, kart. 120).
- 17 Žádost o provedení kolaudace byla podána na c. a k. okresní hejtmanství v Humpolci dne 25. května 1915, protokol z kolaudace a povolení k užívání stavby pochází z 10. srpna 1915 (cit. v pozn. 12). – Všechny uvedené dochované materiály tak opravují v literatuře uváděnou dobu výstavby hrobky do let 1912–1914 (*Umělecké památky Čech*, cit. v pozn. 9, s. 374).
- 18 Pamětní kniha městyse Herálce – cit. v pozn. 6, s. 13.
- 19 Korespondence správce velkostatku J. Eschnera s c. a k. okresním hejtmanstvím, a další úřední korespondence ve věci povolení exhumace – Státní oblastní archiv Pelhřimov, fond Okresní hejtmanství v Humpolci, inv. č. 711, č. kart. 126. Některé z listin, spolu s korespondencí hejtmanství s důchodní správou v Herálci – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, stavební záležitosti, inv. č. 655, kart. 120. Údaj o přenesení též Pamětní kniha městyse Herálce (cit. v pozn. 6, s. 14).
- 20 Za informace děkuji současnému starostovi Herálce Jiřímu Ulrichovi.
- 21 Dle zmínky v kolaudačním zápisu (cit. v pozn. 17) – „*Odchyly tyto provedeny byly neznámo přesně z jakého důvodu, podnikatelem stavby a spolu projektantem Karlem Ješinou stavitelem v NĚm. Brodě.*“
- 22 S negativním výsledkem byly zatím prohlédnuty seznamy studentů všech technických vysokých škol v Praze, Brně a Vídni, i škol vyučujících v té době architekturu (Uměleckopřmyslová škola v Praze a Akademie výtvarných umění ve Vídni). Zdá se tedy, že titul „architekt“ nepoužíval K. Ješina na základě absolvování příslušného oboru tak, jak je tomu dnes. Je nutné jej spíše chápat jako označení, používané obecně po získané odbornosti a příslušné době praxe.
- 23 Spisový materiál – ve věci inkorporačního poplatku, uznání jeho koncese Společenstvem stavitelů pro obvod obchodní a živnostenské komory v Německém Brodě – viz Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Havlíčkův Brod, živnostenské záležitosti, inv. č. 826, kart. 253. Též *Stavitelské listy* III, 1907, s. 232.
- 24 Spisový materiál související s provozováním jeho živnosti a další korespondence s c. a k. okresním hejtmanstvím v Německém Brodě – viz pozn. 23.
- 25 Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, adresář Města Havlíčkova Brodu – za informaci děkuji pracovníci muzea Zině Zborovské.
- 26 Spisy k přestavbě školy včetně plánů a rozpočtu, stejně tak i doklady k opravě fasád tzv. Havlíčkova domu – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod, stavební spisy, inv. č. 2136, kart. 385.
- 27 JOENDL, Johann Philips: *Die landwirthschaftliche Baukunst III*. Prag 1829, s. 12–15, tab. 1–4. K tématu viz PETRASOVÁ, Taťána: *Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy*. In: Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha 2001, s. 65–78.
- 28 Zápis z místního šetření ze dne 30. srpna 1912 – cit. v pozn. 12.
- 29 Plán – Návrh na zřízení hrobky rodiny Mildnerovi v Herálci. Povoskované plátno 502x482 mm, rýs. perem tuší, položeno růžově, sign. Rudolf Kasal, dat. V Humpolci 13/11 1912., popisky ve vyobrazení, měř. 1:100, kótováno. – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 2008, m.č. 131.
- 30 Autor plánu byl rozpoznán podle charakteristické signatury (za spolupráci děkuji Františku R. Václavíkovi z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích). Návrh ve dvou paré: 1. Návrh rodiny Mildnerovi v Herálci. Povoskované plátno 497x320 mm, rýs. perem tuší, položeno růžově, značeno Archit. Dvořák 1912., popisky ve vyobrazení, měř. 1:100, kótováno. – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 2008, m.č. 129; 2. Návrh rodiny Mildnerovi v Herálci. Papír 520x328 mm, rýs. perem tuší, značeno Archit. Dvořák 1912., popisky ve vyobrazení, měř. 1:100, kótováno. – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 2008, m.č. 130.
- 31 Na jiném místě jím signovaný plán též obsahuje razítko s nápisem „*architekt Rudolf Kasal, stavitel, mistr tesařský a majitel parní pily v Humpolci*“ (plán na postavení dřevěného skladiště a váhy pro P. T. Lidové družstvo hospodářské v Herálci, 1933 – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv obce Herálec, inv.č. 39, kart. 2). Podrobné informace o jeho osobě a díle nebyly zjištěny.
- 32 Více viz *Kniha o městě Pardubice*. Pardubice 1999, s. 200–201; *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 151; *Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky*. Praha 2006, s. 184–185.
- 33 Návrh kostela v Dolním Újezdě – *Architektonický obzor* č. 1, 1902, s. 28.
- 34 Návrh hrobky, bez nadpisu.. Průsvítka 484x323 mm, rýs. perem tuší, položeno růžově, značeno Archit. Dvořák 1913, popisky ve vyobrazení, měř. 1:50 a 1:100, kótováno. – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 2008, m.č. 128.
- 35 Návrh kaple, bez nadpisu. Průsvítka 397x300 mm, rýs. perem tuší, položeno růžově, značeno A. Dvořák 1913, popisky ve vyobrazení, měř. 1:100, kótováno. – Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Herálec, inv. č. 2008, m.č. 127.

Tento příspěvek vznikl za podpory projektu výzkumu a vývoje MK ČR 07503233303, č. 301 „*Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebněhistorických a umělecko-historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích*“.

(Pozn. autorky: V době dokončování redakční přípravy časopisu byla popisovaná stavba zbořena.)

nálezové zprávy

Zjevný půvab buržoazie – význam a hodnota starých náhrobků aneb Ústřední hřbitov v Brně k pláči

Petr Severa

*V tvůj pokoj naposled jsem vešel. Šeré stěny,
prach, spousta pavučin – sem chabrus chodí jen ...
Tvé knihy po zemi a stůl tvůj opuštěný,
v neladu, truchlivý, pln smetí, povržen ...*

*Již ze stěn obrazy sňal dědic ... Ruka čísi
skříň nyní otvírá, jež truchlí prasklým sklem.
A stará pohovka, kde ležával jsi kdysi,
se kupci nabízí i s rudým přehozem ...*

*Po spoustě papírů teď chabrusák tu šlape,
jenž přišel kupovat a hvízdá spokojen ...
Příteli básníku, teď teprv smrt tvou chápe*

*mé srdce sevřené a cítí osten její ...
A zatím, lenošku co zvolna odnášejí,
mně zdá se, mládí mé že mrtvé nesou ven.*

Jiří Karásek ze Lvovic, Smrt básníkova,
Písně tulákovy o životě a smrti, 1930

Nejenže se stal brněnský ústřední hřbitov již před drahnou dobou – tak jako mnohde po naší krásné vlasti – místem, kde vlivem příhodné konstalace schopností a ignorance mizí nenahraditelné uměleckohistorické hodnoty, které se dají zpeněžit. Bohužel obchodníkovi se starým železem a jinými kovy nevysvětlíte, že jsou nabízené předměty zcela zjevně kradené ze hřbitova; buď ho to zjevně nezajímá, nebo se bude alespoň tvářit, že to neví.

Nyní dochází i k prověřování kulturních a historických hodnot některých hrobových míst, tedy těch, u nichž nejsou zaplacený poplatky za pronájem, případně jim skončila nájemní smlouva. Tato hrobová místa patřila významným (a zámožným) brněnským a moravským rodinám, jejichž členové beznadějně zmizeli v propadlišti času, ať již to

bylo v koncentračních táborech či komunistických lágrech, při pochodech smrti nebo prostě a jen někde hodně daleko v exilu. Někdy také jejich potomci prostě ztratili zájem (nebo kontakt se zemí svých předků) a zájem naopak projevil Ústřední hřbitov jako komerční (sic) organizace.

Brno, Ústřední hřbitov; Náhrobek historika Dr. Josefa Chytila, kulturní památka r.č. ÚSKP 11789/7-296.
Foto P. Severa a B. Čihalíková, 2005–2007.

Brno, Ústřední hřbitov; příklady památkově chráněných náhrobků. Foto P. Severa a B. Čihalíková, 2005–2007.

Odbor specialistů Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně se na výzvu brněnského magistrátu věnoval více než dva roky dokumentaci a především posuzování umělecké, uměleckořemeslné, historické či případné jiné hodnoty náhrobků a ve spolupráci s odborem informací nyní zpracovává návrhy na prohlášení některých z nich za kulturní památku. Ze seznamu, který byl součástí žádosti magistrátu o posouzení, bylo posléze vybráno 16 hrobových míst a k nim přidáno dalších deset objektů vlastním zhodnocením. Lze doufat, že tyto objekty budou prohlášeny ministerstvem za kulturní památku a dostanou se tak do zvláštního režimu, kdy nebude rozhodující

to, že neexistují plátcí poplatků. A ostatní „hrobové příslušenství“ z uvedeného seznamu? Tato místa budou znovu pronajata a nový vlastník si bude moci náhrobek pojet dle svého vkusu. Zda tento proces devastace honosných náhrobků posléze zcela změní dnešní atmosféru hřbitova, není otázkou: otázkou je, jak dlouho to bude trvat.

Snad alespoň správa hřbitova použije tento peněz na vybudování účinného systému ochrany proti zlodějům, tedy kamerového systému v kombinaci s hlídači, neboť právě toto je jedním z hlavních smyslů její existence. V opačném případě veřejnost v určité chvíli zjistí, že na brněnském ústředním hřbitově už není co ukrást ani chránit.

Brno, Ústřední hřbitov; Náhrobek rodiny Ftačnik s umělecky hodnotnými detaily, autor A. Loos. Náhrobek v návrhu na prohlášení za kulturní památku. Foto P. Severa a B. Čihalíková, 2005–2007.

nálezové zprávy

Neznámý elektrifikovaný náhrobek ve Velkém Meziříčí

Marta Procházková, Zdeněk Vácha

Při prohlídce památkově chráněného hřbitova Na Moráni ve Velkém Meziříčí v souvislosti s plánovanou obnovou jeho inventáře jsme si povšimnuli neobvyklé věci – na zadní straně náhrobku manželů Linsbauerových je upevněná železná konzola náležející již zaniklému vzdušnému elektrickému vedení. Po počátečním údivu nad necitlivým využitím architektonicky i výtvarně velmi kultivovaného náhrobku jako nosiče elektrického vedení jsme zjistili, že šlo o řešení původní, byť v našich podmínkách patrně velmi neobvyklé. Náhrobek datovaný posledním úmrtím do roku 1934 byl napojen na elektrickou síť města a na místě klasických luceren se svíčkami či kahanci byly patrně instalovány žárovky, příslušné přívody elektřiny jsou částečně zachovány. Lucerny, dnes bez zasklení, tvoří dekorativní mřížoví s hlavním motivem kytky, jejíž květ má srdčitý tvar. Náhrobek sestává z dvou základních částí – trnože tvořené bosovanými kvádry a vlastního náhrobku, ukončeného stříškou segmentového tvaru z pálené krytiny. Náhrobek nese nápis a reliéf, stojí na trnoži tvořené bosovanými kvádry. Střed trnože zaujímá mělký výklenek s hladkou zadní stěnou, patrně pro umístění květinové výzdoby. Po stranách trnože na přechodu k vlastnímu náhrobku jsou zmíněné lucerny. Nápis na kamenné desce zní:

Manželé Linsbauerovi
Božena rozená Hluchá
*24. května 1852 †3. dubna 1916
Leopold
*11. listop. 1850 †3. dubna 1934

Oblouk ukončení náhrobku je zevnitř zvýrazněn měkkou linií evokující ozdobné lišty dřevěné secesní architektury.

Náhrobek je dokladem kvalitní sepulkrální produkce období první republiky, který se formálním aparátem hlásí ještě k secesi. Zmíněná kvalita se projevuje nejen vyrovnanými proporcemi a detaily architektury a dokonalé je též provedení nápisů. Samostatnou hodnotou představuje centrální reliéfní deska „muchovského“ výrazu z bronzy – poprsí Panny Marie v gestu motlitby, s hlavou podloženou kruhovou

svatozáří. Na reliéfu nebyla zjištěna signatura či výrobní značka, nepochybně jde o plnohodnotné výtvarné dílo.

Dle zjištění v místním muzeu byl Leopold Linsbauer architektem ve Velkém Meziříčí, a předpokládáme, že je i autorem návrhu svého moderně „iluminovaného“ náhrobku.

Velké Meziříčí, hřbitov na Moráni. Foto Marta Procházková, 2007.

Marta Herucová

Kredo des Neoklassizismus – Grabmäler um das Jahr 1800 im slowakischen Kontext

Neo-classical creeds – tombstones from around 1800 in Slovak context

■ Die Studie befasst sich mit den gestalterisch oder kulturhistorisch interessanten Grabmälern aus der Zeit um 1800 im slowakischen Kontext. Sie erklärt die Bedeutung der jeweiligen Symbole und sie dringt zugleich in den Aussageinhalt der Grabmäler ein, um die Gedanken- und Gefühlswelt unserer Vorfahren verständlich zu machen. Die Studie verweist auf die bestimmenden Merkmale ihres Charakters: die territorialen, sozialen und religiösen Faktoren.

Die (neo)klassizistischen Kunstströmungen gelangten vornehmlich mit den Zöglingen der Wiener Kunstakademie zwischen dem 17. und 20. Jahrhundert in die Slowakei. Die Werke, welche durch das Kennenlernen der antiken Denkmäler aus den Kunstsammlungen im Land und durch Reisen nach Rom inspiriert wurden, boten eine Alternative zu den barocken, Rokoko- und später auch romantischen Werken. Sie huldigten die von der Zeit bestätigten Ideen. Ein Träger der aktuellen Idee von der Ewigkeit war beispielsweise das Epitaphgrabmal von Hoym (1771), das der aus Pressburg (Bratislava) stammende und in Leipzig lebende, mit Winckelmann und Goethe befreundete A. F. Oeser (1717–1799), einer der führenden Vertreter des europäischen Neoklassizismus, entwarf. Es entstand zu einer Zeit, in der Lessing und Herder ihre Arbeiten über antike sepulkrale Symbole herausgaben. Ihren Ausdruck fand die Idee von der Ewigkeit, verbunden mit der melancholischen Erinnerung und den Vorstellungen der Arkadia, in den Sarkophag-Grabmälern, die in der duftenden Natur oder auf Friedhöfen, die sie evozieren sollten, angelegt wurden (Sarkophag der Gräfin Aspremont-Linden †1816 und ihres Gemahls †1819 im Park ihres Schlosses in Lednické Rovne; namenloser Sarkophag auf dem evangelischen Friedhof in Levoča). Die reine Melancholie fand ihren Ausdruck in der trauernden Frauengestalt mit einem Schädel (Grabmal des Adligen Görgey, †1795, in Levoča); die Kraft der Tugend in Herakles (namenloses Grabmal in Pressburg), die Lebensperipetie und die Schönheit der Seele in der Psyché (Grabmal des Adligen Graw, †1790, in Pressburg, zugeschrieben K. G. Merville), die Vergänglichkeit in den Jünglingen mit den Schädeln, der Sanduhr, den welken Blumen und den Blasen (namenloses Grabmal und Grabmaltorso, beide in

Pressburg). Ihre Gestaltung stützte sich auf die Literatur sowie auf die Stiche der Renaissancezeit.

Die allmähliche Rückkehr der christlichen Werte begann mit der Darstellung der drei göttlichen Tugenden – des Glaubens, der Hoffnung und der Liebe in Gestalt des Kreuzes (oder der Dornenkrone), des Ankers und des Herzens (Epitaphgrabmal des Grafen Stefan Csáky, †1810, in der Kirche in Iliašovce), sowie in den Darstellungen der Statuen der Genien (antiken persönlichen Schutzgeister), die sich dem traditionellen Verständnis der Engel anzugleichen begannen (zumindest dem persönlichen Schutzengel). Beispiele für diese Entwicklung finden wir bei Wachtlers Grabmal in Pressburg, bei der Stele von Móry in Banská Bystrica, der Stele von Sperl in Pressburg und beim Grabmal von Cerva ebenfalls in Banská Bystrica. Beschützer und Wächter waren zum Zeitpunkt der Popularisierung der ägyptischen Denkmäler die Sphingen (vor dem Grabmal der adeligen Familie Splényi und Ghillányi aus dem Jahr 1811 im Park des Schlosses in Fričovce; im Inneren des Grabmals befindet sich das Sarkophaggrabmal von Gabriel Splényi, †1805, als dessen Autor zeichnet der böhmische Bildhauer F. J. Prokop). Als Anabase der Vorlagen für die unterschiedlichsten pyramidenartigen und pylonförmigen Grabmäler könnten die verschiedenen Alben über ägyptische und allgemein altertümliche Denkmäler herangezogen werden (Grabmal des Adligen Depaully, †1815, und des Baumeisters Dankó †1818, beide in Pressburg). Die Voraussetzung für die Anwendung dieser Typologie besteht zudem beim Torso des Grabmals des gebildeten und aufgeklärten Grafen Berzeviczy †1822 in Veľká Lomnica. Das einzige Beispiel für die Vermittlung der Idee der Ewigkeit, welche durch die Verbindung von Pyramide und Obelisk sichergestellt wurde, wobei sich nämlich ursprünglich die Sonnenstrahlen von den Metallspitzen des Obeliskens in der Pyramide reflektierten und somit dem Verstorbenen segensreiche Energie vermittelten, repräsentierte das Grabmal von Graf Zerdahely in Nitrianska Blatnica aus dem Jahr 1825 vom österreichischen Bildhauer M. Bauer (heute ist nur der Torso erhalten: Relief der beiden Genien Thanatos und Hypnos, bzw. von Tod und Schlaf).

In den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts kam es in den mitteleuropäischen Regionen zu Modifikationen des Neoklassizismus, wenn nicht zum Verlassen seiner Prinzipien. In der Slowakei blieben sie sozusagen in reiner Form bis tief in die Mitte des 19. Jahrhunderts bestehen, und zwar in erster Linie durch den Verdienst der drei Bildhauer Š. Ferenczy (1792–1856) aus Rimavská Sobota, V. Dunajský (1784–

1833) aus Ľubietová bei Banská Bystrica und dessen Sohn Ladislav (1822–1904). Die sepulkrale Bildhauerei begann jedoch inhaltlich bereits andere Probleme zu lösen, vornehmlich die Umwandlung des stoischen Ausdrucks der Trauer in das authentischere romantische Gefühl, das in sich auch Elemente des nationalen Enthusiasmus trug.

■ This study focuses on tombstones from around 1800 that are interesting from the art or art-historic point of view in the context of Slovakia. The author interprets the meaning of certain symbols and also unravels the contents of the tombs with the intention of learning about the world of our ancestors' thoughts and emotions. She points out the determining factors of their character – territorial, social, and religious.

Neo-classical art reached Slovakia through the graduates of the Vienna Art Academy between the 17th and 20th century. The works that were inspired by the study of ancient monuments through private art collections and travels to Rome offered an alternative to the Baroque, Rococo and later also to the Romantic artworks. These pieces paid tribute to the values and ideas that withstood the test of time.

The bearers of the period's idea of eternity included e.g. the Hoym epitaph tombstone (1771), which was designed by A. F. Oeser (1717–1799) who was born in Bratislava and lived in Leipzig, one of the main representatives of the European neo-classical period, friend of Winckelmann and Goethe; the tomb was created at the time when Lessing and Herder had already published their works on the ancient sepulchral symbols. The idea of eternity connected to the melancholic remembrance and dreams of Arcadia found its utmost expression in the sarcophagi tombs placed in the middle of pristine landscape, or at cemeteries that were supposed to imitate immaculate nature (the sarcophagi of countess Aspremont-Linden, †1816, and her husband †1819, situated in their chateau park in Lednické Rovné; nameless sarcophagus at the evangetic cemetery in Levoča). Melancholy as such found its personification in the figure of the mourning woman with a skull (tomb of lord Görgey, †1795, Levoča); the power of virtues was represented by Hercules (nameless tomb in Bratislava), the labyrinth of life and beauty of Soul as Psyché (tomb of lord Graw, †1790, Bratislava, thought to be the work of K. G. Merville), evanescence embodied in boys with skulls, sandglass, dying flowers, and bubbles (nameless tomb and torso of a tombstone, both in Bratislava). Their form issued from literature, as well as from renaissance engravings. The gradual return of Christian values began with the application of three divine virtues – faith, hope, and love in the form of a cross (or the crown of thorns), anchor, and heart (epitaph tombstone of count Stefan Csáky, † 1810, church in Ľliašovce), as well as the statues of the genii

(ancient personal protective spirits), who started to take up the form of the traditional understanding of angels (mainly the personal guardian angel). Examples of this evolution can be found on the Wachtler tomb in Bratislava, Mory stele in Banská Bystrica, Sperl stele in Bratislava, and Cerva tomb in Banská Bystrica. During the time when Egyptian monuments were fashionable, the role of the protector and guardian was given to the Sphinx (in front of the tomb of the noble families of Splényi and Ghillányi, 1811, chateau park in Fričovce; the interior of the tomb contains a sarcophagus of Gabriel Splényi, † 1805, created by Czech sculptor F. J. Prokop). Various books on Egyptian and other ancient cultures and heritage could serve as the source and inspiration for various pyramidal and pylon-shaped tombs (tomb of Lord Depaully, † 1815 and architect Dankó, † 1818, both in Bratislava). This typology was probably used also in the tomb of educated and enlightened Count Berzeviczy, † 1822, in Veľká Lomnica. The only example of the interpretation of the idea of eternity, which was provided by the combination of pyramids and obelisks (the metallic tops of the obelisks originally reflected the rays of the sun towards the pyramid, and supplied the Sun's energy to the deceased) can be found in the tomb of Count Zerdahelyi in Nitrianska Blatnica - it was created in 1825 by an Austrian sculptor M. Bauer (only a torso is preserved to this day – a relief carving of two genii, Thanatos and Hypnos – Death and Sleep).

In the 1830's, Central European countries modified the Neo-classical style and tended to abandon it altogether. In Slovakia, however, this style in its pure form was preserved until the middle of the 19th century, mainly thanks to three sculptors: S. Ferenczy (1792–1856) from Rimavská Sobota, V. Dunajský (1784–1833) from Ľubietová near Banská Bystrica, and his son Ladislav (1822–1904). However, sepulchral sculptural art started to deal with new problems, mainly the interpretation of the stoic expression of sorrow to a more authentic romantic feeling, which also bore characteristic features influenced by national enthusiasm.

Daniel Drápala

„Im Gedenken der Liebe, der Verehrung und der Achtung oder Dankbarkeit für den aufgebahnten Verstorbenen...“

“To exhibit the memory of love, honour, and respect or gratefulness for the deceased...”

On the social function of tombs in the traditional rural environment of North-Eastern Moravia in the 18th and 19th centuries.

■ Über die soziale Funktion des Grabmals im traditionellen ländlichen Raum im Nordosten von Mähren während des 18. und 19. Jahrhunderts

Die Tradition der Errichtung dauerhafter Grabmäler im ländlichen Raum von Ostmähren kann als relativ neuere Erscheinung betrachtet werden, denn für den größeren Teil der Gesellschaft verbreitete sie sich erst ab dem ausgehenden 18. Jahrhundert. Für die Zeit davor liegen uns von den ländlichen Friedhöfen nur wenige Belege vor, zumeist handelt es sich um Grabmäler der Angehörigen höherer sozialer und vermögender Schichten (z.B. Vogtfamilien – Hutisko, Valašská Bystřice, Horní Bečva). Das Fehlen beständigerer funeralscher Denkmäler in der früheren Zeit wurde durch den Platzmangel auf den Friedhöfen, die Banalisierung des Phänomens des Todes sowie den geringen Bedarf der Menschen verursacht, den Verstorbenen Denkmäler zu setzen.

Die Anordnung eines Friedhofes auf dem Land im 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts hatte in der Regel ihre ungeschriebenen Gesetze – eine Hierarchisierung in der Anordnung der Grabstellen nach der sozialen Stellung des Verstorbenen, es gab auch neue Impulse (Gusseisen, häufigere Verwendung von Stein, neue Formen – Pyramiden, Pylone), wir können somit innerhalb des Umfelds der Friedhöfe viele Elemente der äußeren Repräsentation einzelner Komponenten der ländlichen Gesellschaft identifizieren.

Das wirtschaftliche Potenzial der Region verzeichnete zu dieser Zeit ein Wachstum, aufgrund dessen durchlief auch das funerale Schaffen Wandlungen, der Grad des Prunks der Grabmäler stieg, moderne und modische Elemente kamen zum Einsatz, und es trat eine starke Neigung zur Uniformität auf. Trotzdem können wir im 20. Jahrhundert zwei Funktionen der Grabmale identifizieren (zum einen die primäre Bezeichnung der Begräbnisstelle, zum anderen der sekundäre Ausdruck der gesellschaftlichen Stellung). Über das Grabmal wird der Status des Verstorbenen und auch der Hinterbliebenen repräsentiert, die (über das Gedenken an den Verstorbenen, die Pflege des Grabes, seine Gestaltung, den kurzzeitigen Schmuck an Feiertagen) auch weiterhin ihr eigenes gesellschaftliches Prestige kund tun. Die Friedhöfe bewahren sich somit auch noch heute ihre traditionelle soziale Funktion als Verbindungsglied zwischen der lebenden Kommunität und den verstorbenen Vorfahren und Verwandten.

■ The tradition of building more durable tombs and graves in the rural environment of Eastern Moravia can be considered a relatively new phenomenon, as for the majority of the society it only became known in late 18th century. The older period is illustrated only by a few graves in village cemeteries, usually of the wealthier families from higher social classes (tombs of wealthy families in Hutisko, Valašská Bystřice, and Horní Bečva). The absence of more permanent funeral monuments in the previous periods is due to the lack of space in the graveyards,

the all-too-commonplace phenomenon of death, as well as the insufficient need of the people to build such memorials.

The layout of a 19th and mid 20th century village cemetery had its unwritten rules – the hierarchy in the organisation of tombs according to the social status of the deceased – new fashionable materials such as cast iron, stone, new shapes – pyramids, pylons); individual cemeteries can therefore aid the identification of numerous features of outer representation of the respective parts of rural society.

The economic potential of the region had grown steadily in this period, and this was reflected also in the funeral art – the tombs became more opulent, bore modern and fashionable features, and tended to certain uniformity. Despite this, the 20th century identifies two different functions of the tombs (the primary marking of the burial place, and the secondary expression of a social status). Through this, the status of the deceased is expressed, as well as of his bereaved who try to continue demonstrating their social prestige (through commemorating the deceased one, looking after the tomb and decorating it). Cemeteries therefore still retained their traditional function of connecting the living community with the dead ancestors and relatives.

Marta Procházková

Grabmäler der Protestanten nach dem Toleranzpatent Evangelical Protestant tombs after the toleration act

■ Der Artikel befasst sich mit der Typologie der protestantischen Grabmäler ab dem Jahr 1781, als Josef II. mit dem Toleranzpatent die religiöse Freiheit in den böhmischen Ländern verkündete. Die ältesten Grabmäler repräsentierten einfache kleine Steinplatten mit Inschrift, die mit einem unterschiedlich gestalteten Bogen abgeschlossen waren. Diese Platten ähneln sehr den jüdischen Grabmälern. Für die Protestanten ist die Betonung des Textes und ein sehr einfacher Schmuck typisch, üblich ist das Motiv des Kelches, dem später das Symbol der Bibel oder des Sterns hinzugefügt wird. Der Schmuck der Grabmäler der Protestanten unterscheidet sich nach der lutherischen und nach der kalvinischen Konfession. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts weichen die evangelischen Grabmäler vom Typ her kaum noch von den katholischen ab, es werden allgemein beliebte Formen wie unter anderem der Obelisk, die Säule, Stele oder Vase verwendet. Interessant sind die gusseisernen Grabmale. In der Region Vysočina entstand für Protestanten eine Alternative zu den katholischen Gusseisenkreuzen: das gusseiserne „Nichtkreuz“ mit Kelch. Es handelt sich vornehmlich um eine Produktion der ansässigen kleinen Gießereien /Kadov, Vříšť, Štěpánov nad Svratkou u.a./. Den evangelischen Grabmälern in

Tschechien wurde bisher nur wenig der ihnen gebührenden Achtung geschenkt, aus diesem Grund verschwinden sie schnell. Es wäre wichtig, sie zu erfassen und die wertvollsten unter ihnen sollten unter Denkmalschutz gestellt werden.

■ This article deals with the typology of evangelical tombs after 1781 when the toleration act issued by Joseph II granted religious freedom in the Czech lands. The oldest tombs were simple inscribed stone steles with arched or curved tops. These steles are very similar to the Jewish tombs. For the evangelical Protestants it is typical that they paid great attention to the text, whereas decoration was sparse, with few simple repeating symbols, such as the chalice, later with Bible or stars. The decoration differs in Lutheran and Calvinist evangelicals. In the second half of the 19th century, evangelical tombs do not differ very much from the Catholic ones; the usual forms are commonly used: obelisk, pillar, stele, vase, etc. The exceptions are the cast iron tombs. In the Czech-Moravian Highlands, the Catholic cast iron crosses also found their evangelical form: cast iron “non-crosses” with a chalice. This is most likely the product of local foundries (Kadov, Vříšť, Štěpánov nad Svratkou, and others). Evangelical tombs in the Czech Republic have not been properly studied yet, and therefore they are subject to fast deterioration. It would be useful to carry out their inventory and provide heritage protection of the most valuable ones.

Eva Odehnalová

Die figuralen Grabmäler der Morkovsky von Zástřizl in der Kirche des heiligen Jakob des Größeren in Boskovice

Figural tombstones of the Morkovský family from Zástřizly in the church of St. James the Greater in Boskovice

■ Die mährische Adelsfamilie von Zástřizl, zu deren Besitzümern ab 1567 die Herrschaft Boskowitz (Boskovice) gehörte, ließ sich in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in der Kirche des heiligen Jakob des Größeren in Boskowitz ihr Mausoleum errichten. Im Presbyterium befinden sich die künstlerisch wertvollen figuralen Renaissance-grabmäler aus weißem und schwarzem Marmor, zum Teil polychromiert, mit den Statuen der Verstorbenen in Lebensgröße.

Das Grabmal des jungen Mannes Procek Morkovský von Zástřizly (†1579), der im Alter von 22 Jahren starb, und das Grabmal seiner Eltern Jaroš Morkovský von Zástřizly (†1583) und Johanka Drnovská können dem selben Autor zugeschrieben werden. Diese sepulkralen Werke weisen viele gemeinsame Merkmale sowohl in der Darstellung der architektonischen Elemente und Ornamente, als auch in der

Gestaltung der Figuren auf. Die Präzision der Bearbeitung weist auf einen Steinmetz hin, der mit der zeitgenössischen italienischen, niederländischen und auch schlesischen Produktion vertraut war. Der formalen Ähnlichkeit und der familiären Verwandtschaft zufolge können die Grabmäler von Procek Morkovský von Zástřizly und dessen Eltern Jaroš und Johanka mit den Grabmälern von Bartholomäus von Žerotín und Friedrich von Žerotín aus der Bartholomäuskirche in Napajedla, mit dem Grabmal von Wilhelm Trčka von Lípa in Opočno und mit dem Grabmal von Matthias Dobeš von Olbramovice in Černíkovec in Zusammenhang gebracht werden.

Das höchste sepulkrale Monument in Mähren ist mit 7 Metern das Grabmal von Wenzel d.Ä. Morkovský von Zástřizly (†1600) und dessen Gemahlin Kunka von Korotín. Das Grabmal entstand vermutlich zwischen dem Jahr 1600, in dem Wenzel d.Ä. starb, und dem Jahr 1607, in dem dessen Ehegattin sich erneut vermählte. Auf dem Grabmal sind die Ehegatten realistisch dargestellt, sie sind von Karyatiden in Engelsgestalt umrahmt, die offensichtlich nach einer niederländischen grafischen Vorlage gearbeitet wurden. Unter dem Relief der Ehegatten ist eine große schwarze Marmorplatte mit einem Gedicht in Latein des Genfer Gelehrten Theodor Beza, des Nachfolgers von Johann Calvin und Freundes von Wenzel d.Ä., eingesetzt. Das Gedicht preist das ganze Geschlecht der Morkovský von Zástřizly und es verherrlicht Wenzel d.Ä. als herausragenden und tugendhaften Mann, der sich auch in Prag am kaiserlichen Hof von Rudolf II. aufhielt. Die obere Hälfte des Grabmals hat einen theatralischen Charakter – das durchbrochene Frontispiz trägt einen dekorativen Giebel mit Putti, Familienwappen, Löwenköpfen, Flammenkugeln sowie Vasen, und es beinhaltet Merkmale der frühmanieristischen Kunst.

Eine Möglichkeit für die Bestimmung des Grabmalautors bietet die Gedenktafel am Kirchenturm, auf welcher das Monogramm MS eingetragen ist. Es könnte sich also um den Autor des Grabmals oder dessen oberen Teils, des dekorativen Giebels, handeln, doch durch das Fehlen der Archivmaterialien kann die Identität der Monogrammisten MS nicht bestätigt werden.

Den typologischen Zusammenhängen zufolge ist dieses Grabmal mit dem Grabmal von Zdeněk Lhotský von Ptení und dessen Gemahlin Alina Podstátská von Prusinovice aus der Kirche in Křižanov, mit dem Grabmal von Wenzel Berka von Dubá und Lipá in der Kirche Maria am Teyn in Prag, mit dem Grabmal von Johann Georg Zoubek von Zdětín in der Kirche in Zdounky und mit dem Grabmal von Bischof Wilhelm Prusinovsky von Vickov in der Kirche in Olomouc (Olmütz) verbunden. Diese sepulkralen Werke stimmen in ihrer ausgezeichneten Beherrschung der Proportionen des menschlichen Körpers, der Es-förmigen Biegung der schlanken Gestalten aus dem Dreiviertel-Profil,

der Darstellung der plastisch herausmodellierten Hände und der schlanken abgespreizten Finger überein. Die dargestellten Figuren haben geöffnete Augen, zudem kann das Bemühen um Individualisierung herausgelesen werden.

Der Autor des sieben Meter hohen sepulkralen Monuments mit bravouröser Ausarbeitung der Komposition musste ein Kenner der zeitgenössischen Kunstproduktion sein, vermutlich kannte er die niederländischen und italienischen Grafiken aus Architekturbüchern und offensichtlich befand er sich als Geselle auf Wanderschaft, auf welcher er seine Kenntnisse und Fertigkeiten sammelte.

Die sepulkrale Skulptur ist ein untrennbarer Bestandteil unserer Kultur, und die Grabmäler der Morkovský von Zástřizly tragen in sich nicht nur künstlerische und historische, sondern auch genealogische, heraldische oder philologische Informationen.

■ The Moravian aristocratic family from Zástřizly, which held the Boskovice dominion since 1567, had built their mausoleum in the church of St. James the Greater in Boskovice in the middle of the 16th century. The presbytery of this church contains a valuable figural renaissance tombstone made of black and white marble, partially polychromic, and depicting the figures of the dead in life-size.

The tombstone of the young Procek Morkovský of Zástřizly († 1579), who died aged 22, his parents Jaroš Morkovský of Zástřizly († 1583) and Johanka Drnovská are presumably the work of a single author. These sepulchral works of art show many common features in the depicting of the architectural elements and ornaments, as well as in the form of the figures. The precise work suggests the tombs were made by a skilled stone carver who was well acquainted with the period work of Italian, Dutch, and Silesian masters. According to the formal similarities and actual family relations, the tombs of Procek Morkovský of Zástřizly and his parents Jaroš and Johanka may be put in the context with tombs of Bartoloměj of Žerotín and Bedřich of Žerotín, which are placed in the church of St. Bartholomew in Napajedla, the tomb of Vilém Trčka of Lipá in Opočno, and tomb of Matyáš Dobš of Olbramovice in Černíkovice.

The highest sepulchral monument in Moravia, which measures 7 metres, is the tombstone of Václav Morkovský the Elder of Zástřizly († 1600) and his wife Kunka of Korotín. The tombstone was probably made between 1600, when Václav the Elder died, and 1607, when his wife remarried. The tombstone bears a realistic depiction of the couple; their figures are framed by angels most likely carved according to a Dutch graphic model. Under the couple, a black marble plate bears a Latin poem by the learned Theodor Beza of Geneva, the successor of John Calvin and friend of Václav the Elder. The poem praises the whole

Morkovský of Zástřizly family, and celebrates Václav as a great man of many virtues, who was known in Prague, as well as at the imperial court of Rudolph II. The upper part of the tombstone is made in a theatrical fashion – the broken fronton bears a decorative peak with cherubs, family coats of arms, lion heads, balls of flame, and vases, all bearing the signs of early Mannerist art.

The identification of the author of the tombstone is possible thanks to the memorial plaque set on the church turret, which bears the monogram MS. It could therefore be the initials of the author of the tombstone or its decorative top, but the absence of any archive materials does not confirm the identity of the MS person.

According to typological context, this tombstone is related to the tomb of Zdeněk Lhotský of Ptení and his wife Alina Podstatská of Prusinovice, which can be found in the church in Křižanov, then with the tomb of Václav Berka of Dubá a Lipá, placed in St. Mary's church in Prague, tomb of Jan Jiří Zoubek of Zdětín, which is situated in a church in Zdounky, and tomb of the bishop Vilém Prusinovský of Víckov, located in a church in Olomouc. What these sepulchral works have in common is the perfect mastering of the human body proportions, bent postures of the slender figures, the three-quarter profile, the plastic hands and slim fingers. The depicted figures have their eyes open, and one can see a clear tendency to individualise them.

The author of the seven-metre sepulchral monument, which is a work of brilliant composition, must have been well informed about the period sculptural productions, and probably also knew the Dutch or Italian graphic works from architectural books. It is also likely that this master undertook a work trip in his youth, during which he learned these fine skills and knowledge.

Sepulchral sculptures represent an inseparable part of our culture, and the tombstones of the Morkovský family of Zástřizly bear information of artistic and historic character, as well as of the genealogic, heraldic, and philological context.

Zdenka Beková, Vladimír Staněk, Zuzana Trnková

Grabschild des Siegmund Johann Myslík von Hyršov in der Kirche des Erzengels Michael in Pacov

The funeral shield of Zikmund Jana Myslík of Hyršov in the church of St. Archangel Michael in Pacov

■ In der Kirche des Erzengels Michael in Pacov befinden sich zwei Grabdenkmäler für Siegmund Johann, Freiherr Myslík von Hyršov († 3. 11. 1666), kaiserlicher General und Mäzen der barfüßigen Karmeliter. Es handelt sich um sein Epitaph und vor allem das Grabschild,

das im Presbyterium aufgehängt ist. In den Jahren 2004 und 2005 haben sie der akademische Maler Jiří Matějčíček und Darina Smetánková restauriert.

Die Grabschilde der Adeligen blieben in Böhmen und Mähren nur vereinzelt erhalten, auch das Wissen um ihre Entwicklung und Funktion ist wenig verbreitet. In den böhmischen Ländern treten sie ab dem ausgehenden 16. Jahrhundert auf. Die Grabschilde wurden bei Begräbnisumzügen und Trauerzeremonien und nachfolgend während der Trauerzeit verwendet, in welcher sie den Eingang in die Residenz des Verstorbenen, in einigen Fällen wohl auch den Kirchenraum schmückten. Danach wurden sie in der Kirche oder der Gruft nahe dem Grabmal des verstorbenen Aristokraten aufgehängt. Auf ihnen sind vornehmlich das Familienwappen in der Regel mit einer Umschrift und zuweilen die Symbole der Tugenden, Verdienste oder erworbenen Ränge – bei militärischen Würdenträgern oftmals Kriegstrophäen – abgebildet.

Das Grabschild von Siegmund Johann Myslík von Hyršov enthält das Familienwappen, das mit seinen mit der Adelskrone und Waffen gekrönten Verdiensten bereichert ist, eingeschlossenen derer, welche die Befehlshaberwürde zum Ausdruck bringen. Auf die Thematik des Todes verweisen der Schädel und das Symbol der Sanduhr.

Ebenso wie weitere festgestellte barocke, plastisch ausgearbeitete Grabschilder mit Waffenschmuck – wie das Grabschild aus der Kirche der Erhöhung des heiligen Kreuzes in Černikovice im Kreis Rychnov nad Kněžnou (um die Mitte des 17. Jahrhunderts), das Grabschild des kaiserlichen Obersts Georg Fuchs von Kandenberg aus der Michaeliskirche in Olomouc (Olmütz – ausgehendes 17. bis beginnenden 18. Jahrhundert, wohl mit späteren Änderungen) oder das Grabschild an der Brüstungswand der Emporbühne der Kirche Mariä Geburt in Štípa im Kreis Zlín (1. Hälfte des 18. Jahrhunderts?) – besitzt Myslík's Schild eine freie, vom Stil gegebene Form; das Wappenschild bewahrt sich die heraldische Form, die Umschrift fehlt. Damit unterscheidet es sich sowohl von der in der Literatur allgemein aufgeführten Gestaltung der Grabschilde, als auch von den uns bekannten zeitgenössischen Beispielen für Grabschilde in Böhmen und Mähren sowie innerhalb Mitteleuropas, welche die runde oder ovale Form der Grundfläche mit dem Wappenschild, ggf. nur mit dem frei ausgearbeiteten Wappenzeichen, und einer Umschrift verbindet. Die Interpretation dieser Abweichungen wird jedoch durch die historischen Unklarheiten betreffend aller genannten Schilde, außer dem von Myslík, verhindert. Für die Einordnung in den Kontext der Entwicklung der Grabschilde in Böhmen und Mähren würde ein genaueres Wissen um die historischen Zusammenhänge und ein weitreichenderer Vergleich erforderlich sein.

Die Restaurierung des Grabschildes von Siegmund Johann Myslík von Hyršov verhinderte den drohenden Verlust des Denkmals, das am

ursprünglichen Ort und im wesentlichen ohne sekundäre Änderungen erhalten blieb. Im Unterschied zu den anderen aufgeführten Denkmälern sind uns in diesem Fall die historischen Zusammenhänge um die Entstehung des Schildes gut bekannt. Durch das Kennenlernen dieses Objekts können wir zur Verbreitung des Wissens um die Entwicklung der Grabschilder des Adels in den böhmischen Ländern beitragen.

■ In the church of St. Archangel Michael in Pacov, two funeral monuments are standing that commemorate Zikmund Jan, free Lord Myslík of Hyršov († 3. 11. 1666), imperial general and patron of the barefooted Carmelites. These are his epitaph and funeral shield, which hangs in the presbytery. Between 2004 and 2005 it was restored by academic painter Jiří Matějčíček and Darina Smetánková.

Aristocratic funeral shields are not very common in Bohemia and Moravia, and also the knowledge of their evolution and function is sparse. In Bohemia and Moravia, they began appearing as early as the 16th century. The shields were used during the funeral procession and ceremonies, then during the mourning period, when they decorated the entrance to the house of the deceased, in some cases they also served as a decoration of the church. Later on they were placed in the church or in the tomb near the grave of the deceased aristocrat. The shields usually bear a depiction of the family coat of arms, descriptions and sometimes also symbols of the virtues, merits, or gained military ranks or war trophies.

The funeral shield of Zikmund Jan Myslík of Hyršov consists of the family coat of arms, his virtues, and an aristocratic crown and weapons including those that marked commander ranks. Death is symbolised by a skull and sand clock.

Just as other Baroque funeral shields decorated with weapons that are preserved – funeral shield from the church of the Elevation of the Holy Cross in Černikovice, region Rychnov nad Kněžnou (around mid 17th century), funeral shield of an imperial colonel Jiří Fuchs of Kandenberg from St. Michael's church in Olomouc (late 17th to early 18th century, probably with later adjustments) or the funeral shield on the choir front of the church of the Birth of Virgin Mary in Štípa, region Zlín (perhaps the first half of the 18th century) – Myslík's shield is of a free shape, characteristic of the baroque style. The coat of arms section is of purely heraldic style, description missing. This is unusual for funeral shields, according to literature and existing examples from Bohemia, Moravia, and the rest of Central Europe, as most of them were oval or circular with the coat of arms and a description. However, the interpretation of these differences is impossible due to missing historic data relating to the other mentioned shields. Sufficient information is available only with the Myslík shield. Putting this shield in context with the evolution of funeral shields as such in Bohemia and Moravia would require

a detailed study of the historic context and a more extensive comparison. The restoration of the funeral shield of Zikmund Jan Myslík of Hyřšov has basically rescued this object from total destruction. It is valuable also because it is situated in its original place and that no secondary adjustments were made to it. Unlike the rest of the mentioned shields, this one comes with well-known historic context of its origin. Studying this object could add to the knowledge of the evolution of funeral shields in the *Czech lands*.

Eva Staňková, Zdeněk Vácha

Grabmal von Merth Manchart von Frain bei den Minoriten in Brünn
Tomb of Merth Manchart of Vranov in the monastery of the Minor Friars in Brno

Grabplatte von Johann Kokorsky von Kokor in Cetechovice
Epitaph von Bernard Antonius Fosati de Mafio in Cetechovice
Grave slab of Jan Kokorský of Kokory in Cetechovice

Die drei kleinen Studien befassen sich mit drei sepulkralen Denkmälern aus Mähren vom Spätmittelalter bis zum Hochbarock.
Epitaph of Bernard Antonio Fosati of Mafio in Cetechovice

■ In der Südkapelle Sankt Anna (ursprünglich Sankt Johannes) der Loreto-Kapelle an der Minoritenklosterkirche Sankt Johannes in Brünn (Brno) wurde das Fragment einer Grabplatte entdeckt, die als Platte für den Altartisch verwendet wurde. Auf den Altar gelangte sie offensichtlich bei der Ausstattung der Loreto-Kapelle, auch das Datum der Altarweihe ist bekannt (28.11.1727). Das Grabmal enthält die Inschrift mit der Jahreszahl und dem Namen des Verstorbenen zusammen mit dem Wappen in Form des Kopfes eines Mohren, heraldisch gedreht, mit dem Majuskelmonogramm MW im Feld des Schildes mit spanisch-gotischem Umriss. Der mit spätgotischer Minuskelschrift geschriebene Text des Grabmals berichtet uns vom Tod des Martin (Merth) Manchart im Jahr 1524, am Mittwoch auf den Namenstages der heiligen Agnes, d.h. am 20. Januar. Manchart war mit den Vranovsky aus Frain (Vranov) verwandt, wovon die erwähnte Wappenfigur sowie die Bestattungen der Vranovsky zeugen, die zugleich mit den Boskowitzern verwandt waren, die häufig in der Klosterkirche vorkommen. Die Familie der Boskowitz aus Černá Hora gehörte zu den wichtigen Schutzherren des Klosters, sie nahm es nach dessen ausgedehnten Brand im Jahr 1306 unter ihren Schutz, der Tradition zufolge sollte Artleb von Boskowitz die Kirche nach 1320 neu aufbauen. Die Familie der Boskowitz gründete hier ihr Familiengrab und sie stellte hier gleichfalls die Bestattungen *auch anderer Verwandter und Freunde* sicher, darunter auch von Merth Manchart.

In der Kirche Mariä Heimsuchung in Cetechovice in der Region Kremsier (Kroměříž) befinden sich zwei sepulkrale Denkmäler – die Grabplatte von Johann Kokorský von Kokor sowie das Epitaph von Bernard Antonius Fosati de Mafio. Die Grabplatte von Kokorský ist mit ihren zwei Texten – der Erinnerung des Verstorbenen und der Erwägung über die Vergänglichkeit der Welt – sowie dem Familienwappen aus mehreren Gesichtspunkten bemerkenswert. Vornehmlich besteht hier ein Widerspruch zwischen dem Datum des Todes 1559 und dem verwendeten Repertoire der plastischen Dekorationen (Rollwerk, Beschlagwerk, Ohrmuschelornament) sowie dem Schrifttyp, zugleich deckt sich der Text nicht mit den bekannten historischen Quellen indem er aufführt, dass der Ritter Johann Kokorský, gestorben in Zdislawitz (Zdislavice), der *Letzte dieses edlen Geschlechts* ist. Die Familie stirbt in der männlichen Linie erst irgendwann im Jahr 1660 oder kurz davor aus. Die wahrscheinlichste Erklärung für diesen Widerspruch ist ein Versehen im Text, vielleicht das Vergessen des „C“ bei seinem Einhausen.

An der Epistelseite im Kirchenschiff ist das Epitaph des neunmonatigen Sohnes des italienischen Steinmetzen Bernard de Mafio angebracht, der zum Beginn des 18. Jahrhunderts in das Kremsierer Land und nach Cetechovice kam, wo er Pächter und später Besitzer des Steinbruchs wurde. Hier wurde der verbreitete und geschätzte dekorative Kalkstein abgebaut, bekannt unter der Bezeichnung Cetechovicer Marmor. Die Ankunft von Bernard in Mähren wird in den Jahren 1701/02 verzeichnet, belegt sind seine Arbeiten am bischöflichen Schloss in Chropyně, an der Kirche der Jungfrau Maria im Dietrichsteinschen Polná sowie am Schloss der Dietrichsteiner in Nikolsburg (Mikulov). Im Fall des Epitaphs für seinen Sohn aus dem Jahr 1723, einer wahrscheinlich von Vater selbst ausgeführten hochwertigen Steinmetzarbeit, handelt es sich ebenfalls um ein bedeutendes epigraphisches Denkmal mit einem poetischen Text, der in der Studie erstmals komplett umgeschrieben und übersetzt wurde.

■ These three short studies deal with three Moravian sepulchral monuments ranging from late Middle Age to high Baroque.

The southern chapel of St. Anne (originally of St. John) of Loreto in the Minor Friars' monastery church of St. John in Brno, a fragment of grave slab was discovered, which was used as part of the altar. It was put there probably during the furnishing of the Loreto chapel, and the altar was consecrated on November 28, 1727. The tomb contains an inscription with a year and name of the deceased, as well as a coat of arms with the heraldic depiction of a Moor's head and majuscule monogram MW in a shield in a Spanish Gothic style.

The text on the slab is written in a late Gothic minuscule, and informs about the death of Martin (Merth) Manchart in 1524, Wednesday, St. Agnes' day, which is January 20th. Manchart was a relative of the Vranovský family of Vranov, which is demonstrated also by the mentioned heraldic figure, and the fact that funerals of the Vranovský family took place predominantly in this church. The Vranovský family was related also to the Boskovický family of Černá Hora, who belonged to the main patrons of the monastery from its destructive fire in 1306. According to the tradition, Artleb of Boskovice built a new church there after 1320. The Boskovický family had established their family tomb there, and organised funerals of other friends and relatives there – Merth Manchart was one of them.

The Church of the Visit of Virgin Mary in Cetechovice near Kroměříž contains two sepulchral monuments – the funeral slab of Jan Kokorský of Kokory and the epitaph of Bernard Antonio Fosati of Mafio.

The grave slab of Kokorský contains two texts – the commemoration of the deceased, and contemplation about the ephemerality of the world – and a family coat of arms. There are some very interesting things about this object. Most importantly, there is a discrepancy between the date of the death (1559) and the used repertoire of the plastic decoration (convoluted and punched ornament, auricle) and graphic type; the text saying that knight Jan Kokorský, deceased in Zdislavice, *the last of this special family*, is incorrect according to the known historic resources. The family died out in the male line around 1660 or shortly before this date. The most likely interpretation of this discrepancy is a mistake in the text, perhaps the omission of “C” by the chiseller.

The epistle side of the church aisle bears the epitaph of a nine-month-old son of the Italian stone mason Bernard of Mafio, who came to the Kroměříž region and Cetechovice in early 18th century and became a renter and later owner of a stone quarry where popular and widely valued decorative limestone was extracted, known as the Cetechovice marble. The arrival of Bernard in Moravia dates back to 1701 – 1702, he worked on the bishop chateau in Chropyně, church of St. Mary in Dietrichstein Polná, and also the Dietrichstein chateau in Mikulov. His baby son's epitaph from 1723 is a high quality work made probably by the father, and it is also an important epigraphic monument with a poetic text that was completely rewritten and translated in the study for the first time.

Leoš Vašek

Umsetzung der funeralen Denkmäler im Licht der (historischen und rezenten) Erfahrungen aus dem Gebiet des Kreises Blansko
Relocation of funeral monuments in the historic and recent experience from the region of Blansko

■ Die Produktion funeralen Charakters nimmt unter den Kulturdenkmälern nicht nur aus der Sicht der Kunstgeschichte, sondern auch als wichtige Quelle für viele Hilfswissenschaften der Geschichte einen wichtigen Platz ein. Außerdem sollte sie ein Gegenstand der allgemeinen Pietät sein - zu ihren wesentlichen Attributen gehört das Bemühen, mit ihrer möglichst langen gegenständlichen Existenz den Lebenden den Namen des Verstorbenen in der Erinnerung zu bewahren und ihm zugleich damit seine Pilgerreise nach dem Tod zu erleichtern. Trotzdem waren die Grabmäler in der Vergangenheit dem Desinteresse oder sogar der vorsätzlichen Zerstörung ausgesetzt. Dieser Zustand dauert vielerorts bis heute an. Zur Beschädigung und zur Entfernung der Grabsteine kam es in individuellen Fällen aus verschiedenen Gründen schon recht bald nach ihrem Aufstellen. Viel größere Schäden wurden jedoch bei den späteren Umbauten angerichtet, bei denen die Grabsteine zumeist als Baumaterial verwendet wurden (Doubravice nad Svitavou).

Schon zur Zeit des Barocks traten im engen Zusammenhang mit dem Familienbewusstsein des Adels spontane Fälle der umgekehrten Herangehensweise auf, indem sich die beteiligten Personen um die Rettung der sepulchralen Denkmäler vor ihrer Vernichtung zumeist durch ihre Verlagerung bemühten. Zum Ende dieser Epoche finden wir Belege dieser Art auch im Gebiet von Blansko (Rájec nad Svitavou – Raitz, Lysice – Lissitz). Ab dem ausgehenden 18. Jahrhundert begann auch der Staat in die ersten zarten Anfänge der Denkmalpflege einzugreifen. Das Dekret des Hofkanzlers vom 30. 7. 1828 besagt, dass aufgefundenen alte Steine mit Inschriften in die Außenmauer der Kirche möglichst nahe des belegten Fundortes oder an der Kirche in der Form eingemauert werden, dass die Inschrift leserlich bleibt. Alle oben besagten Tatsachen führten dazu, dass heute nur noch ein kleiner Teil der historischen Funeralien eine direkte Beziehung zur Begräbnisstelle hat.

Ab der Mitte des 19. Jahrhunderts unternahm die Entwicklung der Ansichten über den Schutz der sepulchralen Denkmäler einen weiteren positiven Schritt. Unsere Vorgänger kamen schon damals diesbezüglich zu fast den gleichen Ansichten, wie sie die heutigen Prinzipien der Denkmalpflege vertreten (u.a. Umsetzung aus Gründen des Schutzes vor Witterungseinflüssen). Aber auch das darauffolgende Jahrhundert genügte noch nicht, diese Ansichten allgemein zu akzeptieren und sie in der Praxis umzusetzen. Deshalb muss an ihrer Durchsetzung weitergearbeitet werden. Es handelt sich besonders um die Grabmäler

According to relatively low financial costs of such actions, the protection of tombstones cannot be described as economically unfeasible. Personal initiative and ability to set up a team of willing people at the particular place are the main problems. Due to fast deterioration or total loss of the sepulchral monuments, their documentation is also important (this applies mainly to thousands of tombstones at the Jewish cemeteries). Special attention should be paid to the 19th century and early 20th century tombs, which are becoming more and more scarce (Blansko, Boskovice, Doubravice, Knínice, Kunštát, Sebranice). The question of existence or non-existence of the funeral monuments, sometimes highly degraded, should be assessed very carefully with the preference of saving the monument or its other reasonable application. The heritage protection interests cannot be limited only to listed cultural heritage objects. In case of newly found historically and artistically valuable tombs, these need to be listed as cultural heritage as soon as possible.

Lenka Šabatová

*Gruft der Familie Milner in Herálec
Milner family tomb in Herálec*

■ Die Gruft wurde auf Initiative der letzten Besitzer der Herrschaft – Anna Milner und ihrer Tochter Maria Theresia, verehelichte Fügner – errichtet. Ihren Bau führte nach einem eigenen Entwurf der Architekt und Baumeister Karl Ješina aus Deutschbrod (heute Havlíčkův Brod) in den Jahren 1913 bis 1916 im Neorenaissancestil durch. In der Vorbereitungszeit wurde eine Auswahl unter mehreren Entwürfen getroffen, mit deren Ausarbeitung die weiteren Architekten Rudolf Kasal aus Humpolec und Boža Dvořák aus Pardubice beauftragt wurden. Ersterer gestaltete einen Bau traditionell im neogotischen Stil, der Zweite stellte nacheinander Arbeiten vor, die sich auf die romanische, barocke und moderne Formenlehre stützten. Dies zeigt, dass die Bevölkerung zum Beginn des zweiten Jahrzehnts des 20. Jahrhunderts noch immer die historischen Stile als geeignete Dekoration der Architektur verstand, vorausgesetzt, dass der jeweilige Stil dem Charakter des Bauwerks gerecht wurde (*l'architecture parlante*).

■ The tomb was established upon the initiative of the last owners of the dominion – Anna Milner and her daughter Marie Therese, married Fügner. It was built between 1913 and 1916 in a Neo-Renaissance style by the architect and builder Karel Ješina from Havlíčkův Brod, according to his own design. The preparation included a selection from other design, e.g. by Rudolf Kasal from Humpolec and Boža Dvořák from

Pardubice. The first of them has proposed a traditional Neo-Gothic style structure, while the other presented more works based on Romanesque, Baroque, and Modern styles. At the beginning of the 1910's, historic styles were regarded as suitable for the architectural decoration if the style represented the character of the building (*l'architecture parlante*).

Petr Severa

*Offenkundige Anmut der Bourgeoisie – Bedeutung und Wert alter Grabmäler
The evident charm of the bourgeoisie – the importance and value of old tombstones*

■ So wie vielerorts in unserer schönen Heimat avancierte schon seit geraumer Zeit nicht nur der Zentralfriedhof in Brünn (Brno) zu einem Ort, wo beeinflusst durch die zweckdienliche Konstellation von Fähigkeit und Ignoranz unersetzliche kunsthistorische Werte verschwinden, die zu Geld gemacht werden können.

Die Abteilung der Spezialisten der Brünnener Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts beschäftigte sich auf Initiative des Brünnener Magistrats über mehr als zwei Jahre mit der Dokumentierung und vornehmlich Beurteilung des künstlerischen, kunsthandwerklichen, historischen oder anderen Werts der Grabmale. In Zusammenarbeit mit der Abteilung Information wird nun an Vorschlägen gearbeitet, einige von ihnen als Kulturdenkmal zu erklären.

Aus der Liste, die eine der Forderungen des Magistrats für der Beurteilung darstellte, wurden nachfolgend 16 Grabstellen ausgewählt und weitere zehn Objekte nach eigener Beurteilung hinzugefügt. Es bleibt zu hoffen, dass diese Objekte vom Ministerium zum Kulturdenkmal erklärt werden und somit der Sonderkategorie zugeteilt werden, in der nicht entscheidend ist, dass es den Gebührenzahler nicht mehr gibt. Und was geschieht mit dem übrigen „Grabzubehör“ aus der besagten Liste? Diese Stellen werden neu verpachtet und der neue Eigentümer kann sich das Grabmal nach seinem eigenen Geschmack vereinbaren. Es stellt sich hierbei nicht die Frage, ob dieser Prozess der Zerstörung prunkvoller Grabmale die heutige Atmosphäre des Friedhofs von Grund auf verändert, sondern die Frage lautet: Wie lange wird es dauern?

■ The Central cemetery of Brno – as well as in other parts of our country – has become a place where irreplaceable art-historic value is disappearing forever, mainly the ones that can be sold; ignorance and greed are the main reasons.

The department of experts of the National Heritage Institute in Brno has been working on a documentation of the tombstones for more than two years, upon the request of the Brno Municipal Authority. The artistic, historic, or craft value of the funeral monuments was also assessed, and as a result, some of the tombs are to be listed as a cultural heritage soon. The list that was provided by the Municipal Authority for consideration, 16 graves were selected, and ten more were added after proper study. We can only hope that the Ministry of Culture will list them as cultural heritage, which shall mean they receive special protection even if there is nobody to pay the rent for the grave. And the remaining graves from the mentioned list? These graves will be rented again and the new owners will be free to adjust the tombs or build new ones. It is certain that this process of destruction of the beautiful tombs is beginning right now. The question is how long it is going to last before the last one is pulled down.

Marta Procházková, Zdeněk Vácha

Unbekanntes elektrifiziertes Grabmal in Velké Meziříčí
Unknown electrified tomb in Velké Meziříčí

■ Bei der Besichtigung des denkmalgeschützten Friedhofs Na Moráni in Velké Meziříčí mit Bezug auf die geplante Erneuerung seines Bestands haben wir entdeckt, dass an der Rückseite des Grabmals der Familie Linsbauer eine Eisenkonsole befestigt ist, die zur bereits nicht mehr existierenden Strom-Freileitung gehört. Nach unserer anfänglichen Verwunderung über die uneinfühlsame Ausnutzung des architektonisch und gestalterisch sehr kultivierten Grabmals als Träger einer Stromleitung haben wir festgestellt, dass es sich um den ursprünglichen Zustand

handelt und dass das Grabmal, das mit dem letzten Todesfall bis zum Jahr 1934 datiert ist, an das Stromnetz der Stadt angeschlossen war, und anstelle der klassischen Laternen mit Kerzen oder der Lämpchen offensichtlich Glühbirnen installiert waren, die dazugehörigen Stromleitungen sind teilweise noch erhalten geblieben.

Das Grabmal ist ein Beleg für die hochwertige sepulkrale Produktion aus der Zeit der Ersten Republik, die sich im formalen Apparat noch zur Sezession bekennt. Die besagte Qualität drückt sich nicht nur in den ausgeglichenen Proportionen und Details der Architektur aus, sondern auch die Inschriften sind perfekt ausgeführt. Einen eigenständigen künstlerischen Wert repräsentiert die zentrale Reliefplatte im „Mucha-Stil“ aus Bronze.

■ When surveying the listed heritage cemetery Na Moráni in Velké Meziříčí in relation to the planned reconstruction of its inventory we noticed an iron console at the back of the tomb belonging to the Linsbauer family. This console was connected to the electric line that was originally placed overhead, but is not present nowadays. After our initial amazement at this apparently careless use of an otherwise fine tomb, we found out that this was actually an original solution and that the tomb, which dated from the last death in 1934, was connected to the electrical network, probably having light bulbs installed instead of the classical candle lanterns. The electrical installations are preserved in part.

The tomb is a classical example of good quality sepulchral production of the First Republic period, and its form still flows from art nouveau. The mentioned quality is demonstrated by the harmonious proportions and architectural details, as well as perfectly cut inscriptions. The central bronze relief bearing a “Mucha-style” motif is also of considerable artistic value.

rozmanitosti

ODBORNĚ METODICKÉ DNY

Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště v Brně v roce 2007

Brno, Moravské zemské muzeum (Dietrichsteinský palác)

Podíl restaurátora a technologa na stanovení
způsobu oprav historických omítek a nátěrů

15. března 2007

Program:

Prof. RNDr. Pavla Rovnaníková, CSc. (Ústav chemie VUT v Brně): *Možnosti zkoumání složení a degradace historických malt a omítek*; Ing. Karol Bayer (Univerzita Pardubice, fakulta restaurování Litomyšl): *Restaurování historických povrchů z pohledu technologa*; Mgr. Jiří Bloch (Muzeum stavebních dějin a řemesel v Českém Krumlově): *Průzkumy historických nátěrů – dokumentace šablonových dekorů v Českém Krumlově a problematika jejich prezentace*; Ing. Alena Hladíková (Univerzita Pardubice, fakulta restaurování Litomyšl): *Srovnání vybraných konsolidačních prostředků pro vápenné omítky*; Akad. mal. Jan Knor (restaurátor, Mikulov): *Sumarizace informací pro stanovení koncepce obnovy historických malt a omítek*.

Aktuální otázky péče o vesnické stavby

17. května 2007 (ve spolupráci s Památkovým úřadem v Bratislavě)

Program:

Mgr. Jitka Matuszková, Ph.D. (NPÚ ÚOP v Brně): *Vybrané problémy péče o lidové stavitelství*; Mgr. Alena Dunajová (NPÚ ÚOP v Brně): *Ochrana kulturního dědictví ve vesnickém prostředí*; Ing. Marek Fajman (NPÚ ÚOP v Brně): *Moderní materiály pro tradiční venkovské stavitelství?*; PhDr. Pavel Bureš (NPÚ ÚP v Praze): *Problematika památkové ochrany a obnovy vesnických sídel a staveb*; Mgr. Lenka Bystrianska, Ing. Lubica Pinčíková (Památkový úřad SR): *Problematika ochrany ľudových stavieb na Slovensku*; Ing. Lumír Tejmar (Památková inspekce ministerstva kultury ČR): *Problematika památkové ochrany vesnických staveb z pohledu památkové inspekce MK*.

Operativní průzkumy a dokumentace historických staveb

11. října 2007

Program:

PhDr. Vladislav Razím (NPÚ ÚOP středních Čech v Praze): *Operativní*

průzkum a dokumentace nemovitých památek (OPD) – obsah pojmu a význam (nejen) pro památkovou péči; JUDr. Jiří Varhaník (Památková inspekce MK ČR Praha): *OPD a závazné stanovisko orgánu památkové péče*; Ing. Petr Macek (NPÚ ÚP v Praze): *OPD a stavebně historický průzkum*; Ing. arch. Eva Vyletová (NPÚ ÚOP středních Čech v Praze): *OPD z pohledu památkového architekta NPÚ*; Ing. arch. Jan Veselý (NPÚ ÚOP středních Čech v Praze): *Typické nálezné situace při OPD*; Ing. Jan Sommer (NPÚ ÚP v Praze): *Příklady jednoduchých postupů při OPD*.

Památkové restaurátorské a technologické aspekty ochrany
historických povrchů

22. listopadu 2007

Program:

Ing. arch. Vojtěch Láška, RNDr. Milena Nečásková, ak. mal.: *Restaurátorská obnova Vrtbovské zahrady v Praze*; Ing. arch. Jan Bárta: *Konzervace a ochrana fasád vápennými a kombinovanými metodami*; Ing. Ivana Kopecká: *Různá hlediska na restaurování či konzervaci architektonických povrchů a jejich souvislost s volbou technologického přístupu*; Miloš Gavenda: *Obnova maltové krytiny helmice gloriety na Státním zámku Ploskovice*; Josef Čoban, ak. mal. (Praha): *Restaurování nástěnných maleb F. A. Maulbertsche v Dyji*.

SEMINÁŘE

Zasedání k problematice sepulkrálních památek a jejich kontext
MORS PRINCIPIUM EST

31. květen – 1. červen 2007, Praha, Ústav dějin umění AV ČR

Na jaře tohoto roku se konalo v pořadí již 6. zasedání k problematice sepulkrálních památek, které od roku 2000 v Praze pravidelně pořádá Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, v.v.i. pod vedením autora této zprávy. Tato zpráva chce využít možnosti seznámit s ideou, koncepcí a obsahem těchto do značné míry ojedinělých akcí, které si již získaly pevné místo v každoročním konferenčním „kalendáři“.

Vědecký, regionálně-vlastivědný i prostý laický zájem o sepulkrální památky má v Evropě dlouhou tradici. I v českém prostředí hrály a hrají sepulkrálie, zejména pak od doby velkých barokních historiografů, významnou roli v historickém, uměleckohistorickém, epigrafickém, heraldickém, genealogickém i dalším bádáním na nejrůznějších úrovních.¹ Žádoucím vrcholem tohoto bádání by byl jistě na jedné straně plošný katalog českých sepulkrálních památek, na straně druhé poté souhrnné analytické či syntetizující monografické práce. České bádání je však od těchto cílů ještě velmi vzdáleno.² Ovšem ani pohled do více či méně vzdáleného v historických vědách vyspělého zahraničí není, i přes řadu projektů mimořádného významu, příliš uspokojující.³ V každém případě se jedná o úkol, již vzhledem ke kvantitě materiálu, velmi dlouhodobý. Na straně druhé by téměř okamžitý pozitivní efekt mělo vytvoření a prosazení obecně přijímané metodiky zpracování sepulkrálních památek s příslušnou typologickou a deskriptivní terminologií. To by společně s recepcí alespoň nejzákladnější srovnávací faktografie jistě v mnohém přispělo ke standardizaci a větší výpovědní hodnotě relativně velkého počtu stále vznikajících regionálních prací a snad i k uskutečnění projektu českého generálního soupisu sepulkrální plastiky.

Právě tento uvedený fakt byl jedním z důvodů zrození myšlenky zmíněných periodických zasedání. Druhým důvodem byl pocit potřeby osobního kontaktu zainteresované české badatelské veřejnosti různých disciplín a na všech úrovních, regionálním bádáním počínaje a univerzitním a akademickým konče, ve prospěch větší interdisciplinarity přístupu ke zpracování materiálu. Zasedání byla proto na počátku koncipována jako fórum „praktikujících“ a k aktivní i pasivní účasti byli adresně vyzváni pouze badatelé s konkrétními pracovními a publikačními výsledky. Teprve od 3. zasedání se prosadila standardní konferenční forma s volnou účastí pro všechny zájemce.

Úvodní zasedání se konalo 6. 4. 2000 se 40 účastníky, další pozvaní zaslali své názory alespoň písemně. Diskuse probíhala, s dílčími exkursy, nad předem připravenými a rozeslanými tezemi ve dvou hlavních tematických okruzích. Prvním byl případný korpus českých sepulkrálií, jeho metodika, věcné a chronologické vymezení. Účastníci se shodli na reálné možnosti plošného publikování české sepulkrální plastiky ve dvou fázích – plošně do konce doby jagellonské (s vědomím problematičnosti úplné předkatalogizační evidence) a po teritoriích do josefínských reforem, vše podle aktuálních personálních a finančních možností. Typologicky by měla být dána přednost vymezení užšímu. Bylo upozorněno na případné metodické vzory, včetně možnosti využití modifikované epigrafické metodiky. Preferována by měla být pouze základní interpretace ve prospěch rychlého postupu prací, s možností nadstavby dodatečného studia. Sekundární dochování by mělo být

v případě alespoň základní výpovědní hodnoty zachyceno, judaika naopak jako produkty jiného kulturního okruhu a věc specialistů principiálně vyčleněna. Publikačním výstupem by měl být chronologicky řazený vědecký katalog, zpřístupněný rejstříky a opatřeny rozsáhlejší strukturovanou úvodní statí s rozбором metodických zásad, zasazením daných artefaktů do dobového kontextu a rozбором jejich formální, obsahové a funkční stránky. Pouze stručně v kontextu základní interpretace artefaktů by měly být v úvodu či v katalogových heslech pojednány otázky jako ideový význam pohřebišť, reflexe pohřebních ceremonií, stavovské, sociální, konfesní a intelektuální pozadí vzniku konkrétního artefaktu, umístění hrobu v rámci sakrálního prostoru či organizace hřbitovů a pohřbů. Druhý tematický okruh byl věnován některým otázkám nomenklatury sepulkrálních památek. Důraz byl kladen na základní typologii s ohledem na reálnou situaci v domácím materiálu. Dále bylo diskutováno o metodě a konkrétních problémech statické deskripce jednotlivin.

Druhé zasedání se konalo 16. 11. 2001. Jednání bylo rozděleno na dvě hlavní části, na dopolední část diskusně-zpravodajskou a odpolední přednáškovou. První blok opět sledoval předem vytyčený rámcový program. Na počátku zazněly stručné zprávy o konkrétních aktuálních katalogizačních a badatelských projektech, nálezech a zajímavých jednotlivinách. Další část diskuse byla věnována již v prvním zasedání reflektované problematice případného korpusu české sepulkrální plastiky, zejména reálnosti započítání prací v krátkodobém horizontu, metodice a otázkám institucionálního a personálního garanta/garantů a praktickým otázkám grantové a jiné podpory. Opět byla otevřena otázka struktury a harmonogramu prací. Projekt českého soupisu sepulkrálních památek by měl mít podle názoru pléna spíše podobu souhrnu dílčích samostatných soupisů podle jednotné metodiky. ÚDU AV ČR by mohl vést základní dokumentaci a provádět metodickou a praktickou koordinaci prací, aniž by byl ovšem popřen princip samostatnosti a odpovědnosti individuálních a institucionálních zpracovatelů a vydavatelů jednotlivých soupisů. Následovala diskuse o možné spolupráci mimo potenciální korpus české sepulkrální plastiky, např. „centrálně“ organizované dotazníkové akce k různým dílčím fenoménům, jako základní typologická statistika, mezní období v rámci nápisové paleografie, statistika různých typů nápisového formuláře, dílčí evidence materiálu jagellonského období, příprava disciplinárního repertoria apod. V závěru první části byl přijat návrh přeměny diskusní podoby setkání, kde se nadále jeví produktivnější spíše jednání v užším kruhu s následnou veřejnou prezentací k diskusi, ve formu periodických symposií běžného charakteru. Obsahem odpolední části jednání byly příspěvky I. Hlobila (ÚDU AV ČR): *K legendám na moravských pozdně středověkých a raně renesančních náhrobnicích*; J. Chlíba (ÚDU AV ČR):

Pasovská náhrobní skulptura pozdní gotiky v Čechách; P. Načeradské (NPÚ): *Sepulkrální památky v Corpusu inscriptionum Bohemiae, okres Kutná Hora* a J. Roháčka (ÚDU AV ČR): *Sepulkrální plastika v Corpusu inscriptionum Bohemiae*.

Třetí zasedání se konalo 15. 11. 2002 v nové konferenční podobě pod názvem *Mors certa, hora incerta, Sepulkrální kultura a její památky*. Pozvání přijalo 50 účastníků, včetně slovenských. První přednáškový blok reflektoval minulé a recentní soupisové akce: M. Pojsl (CMTF UP), *Vývoj snah o dokumentaci a evidenci sepulkrálních památek na Moravě*; K. Müller (ZA Opava), *Snahy o evidenci funerálních památek v českém Slezsku od konce 16. do konce 20. století*; R. Prah (FF UK), *Náhrobky 1780–1830 – jejich databáze, jejich význam* a P. Hrubý (NPÚ), *Gotické sepulkrální památky okresu Litoměřice*. Odpolední blok pak zahrnoval příspěvky, zaměřené již analyticky na určitou partiální problematiku: I. Hlobil, *K náhrobkům Zápolských ve Spišské Kapitule*, Z. Ludíková (SNG, Bratislava), *Poznámky k náhrobním památkám humanistův zo západného Slovenska – tumba Ladislava Kubinyiho*; J. Chlíbec, *Dva utrakvistické náhrobky Prahy 15. století* a konečně J. Roháček, *K fondu pražské sepulkrální plastiky*.

Čtvrté zasedání pod názvem *Hortus mortí datus* se konalo 23. 4. 2004. Mezi 70 účastníky přijali pozvání i kolegové z Německa a Rakouska. Bohatost jednání může opět ilustrovat alespoň výčet referátů. I. Hlobil, *Restaurované tumby přemyslovských knížat v katedrále sv. Víta*; K. Tomková (AÚ AV ČR), *Pražský hrad v zrcadle pohřbívání*; I. Muchka – L. Konečný (oba ÚDU AV ČR), *Epitaf Helfrica Guta v chrámu sv. Víta*; F. A. Bornschlegel (LMU München), *Inschriftenpaläographische Bemerkungen zu Sepulkraldenkmälern des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit (in Bayern)*; P. Štěpánek (FF UP, FF UK), *Vybrané náhrobníky Španělů 16. a 17. století v Praze*; A. Zajíc (ÖadW, Wien), *Schrift über Schrift – gedruckte Sammlungen von Grabinschriften des 16. Jahrhundert – ein Vergleich*; J. Chlíbec – J. Roháček, *Jagellonská figurální sepulkrální plastika*. Pro zájemce byla následně připravena prezentace epigrafické dokumentace ÚDU AV ČR.

Jubilejní **páté zasedání** se pod názvem *Mors Immortalis* konalo poprvé jakou dvoudenní 25. – 26. 5. 2006 s více než 70 účastníky, včetně řady zahraničních. Omezený rozsah předkládané zprávy dovoluje opět pouze ilustrativní přehled příspěvků: J. Roháček, *Úvodní slovo, aneb co bylo, je a bude*; A. Zajíc, *Form Follows Function? Unsystematische Beobachtungen zur Gestaltung von Renaissance-Epitaphien*; P. Hrubý, *Sepulkrální tvorba renesančního kameníka Jörga Meyera z Kadaně a její odkazy*; Z. Ludíková, *Korekcie k jednému fragmentu*

a celku. Náhrobné pamiatky Turzovcov v Levoči (1509–1624); J. Chlíbec, *Noticka k českému raně renesančnímu sepulkrálnímu sochařství*; F. U. Röhrer-Ertl (BadW, München), *Ein Vexierbild der Geschichte. Die Grabkapelle Fürstbischof Urbans von Trenbach (reg. 1561–1598) am Passauer Domhof als Forschungsproblem*; K. Benešová, *Ke knižecímu pohřebišti u sv. Jiří ve 14. století*; F. A. Bornschlegel, *Datierungsprobleme bei inschriftlich datierten Grabmälern*; D. Prix – J. Roháček, *K výskytu arabských číslic ve středověkých českých zemích a jejich evropský kontext*; I. Muchka, *Náhrobky bratří Medků*; J. Šedivý (FF UK, Bratislava), *Littera epigraphica sepulcralia Hungariae Superioris. Pismo nahrobkov z uzemia Slovenska do 16. storočia*; D. Polakovič (ŽM), *Hebrejská epigrafika v českých zemích, její tradice a současný stav*; M. Svobodová (ÚDU AV ČR), *Historie a ideový obsah architektonického typu krematoria v meziválečném Československu*; J. Roháček, *Reprezentativnost fondu Lapidária Národního muzea v Praze pro českou epigrafiku a sepulkrální plastiku*. Jednání bylo doplněno několika kratšími ohlášeny zprávy a třemi exkurzemi (k. P. Marie před Týnem, lapidárium NM, UPM)

Zatím posledním bylo již na samém počátku zmíněné **šesté zasedání** pod názvem *Mors principium est* 31. 5.–1. 6. 2007. Příspěvy přednesli Z. Vsetečková (ÚDU AV ČR), *Sarkofág krále Vratislava II. v kostele sv. Petra na Vyšehradě a umění 11. a 12. století*; M. Walczak (IHS UJ, Kraków), *Nagrobek króla Władysława Łokietka i początki nekropoli królewskiej w katedrze krakowskiej*; Hana Hlaváčková (ÚDU AV ČR), *Smrt v české knižní malbě 14. století*; P. Štěpánek, *Případ jednoho náhrobku v Barceloně Kontakty se Španěly během husitských válek*; K. Tomková, *Pohřbívání na Pražském hradě – témata a problémy*; P. Lóvei (MTA, Budapest), *Einige Ergebnisse des Forschungsprojektes „Katalog der Grabdenkmäler des mittelalterlichen Ungarns*; I. Muchka, *Barokní ikonografie církevních náhrobků*; J. Šrámek (Praha), *Opuka sepulkrálních památek*; I. Hlobil, *Ukřížování s havranem*; H. Myslivečková (PF UP), *Náhrobek Václava Berky z Dubé a Lipého († 1575) v kostele P. Marie před Týnem v Praze a jeho moravské paralely*; A. Rollová (Praha), *Epitaf Zuzany Schedlichové z Jáchymova († 1638)*; M. Šroněk (ÚDU AV ČR), *„... pohřbu opatrování za trávu, seno a vorání“ – Bukůvkové z Bukůvky a sochařské památky mezi Zábřehem a Šumperkem*. Zasedání bylo stejně jako předchozí doplněno několika koreferáty, zprávami a dalšími menšími příspěvky.

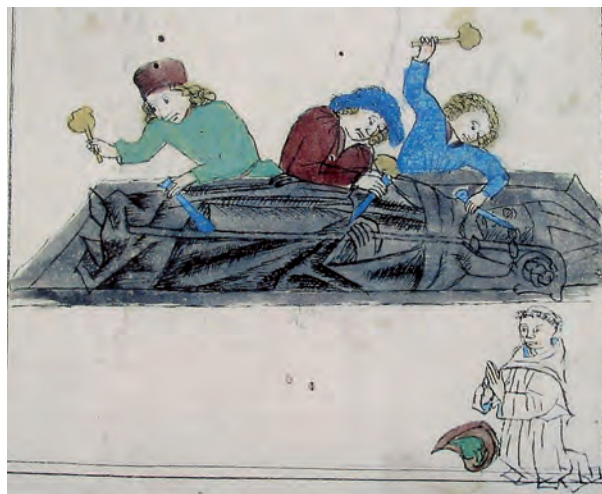
Z původně diskusního setkání cíleně zvaných odborníků se tak postupem času stalo mezinárodní interdisciplinární fórum, které svým zaměřením a krátkou periodicitou konání nemá v Evropě obdobu. Je potěšující, že se jeho výsledkům dostalo i publikačního výstupu. Výběr příspěvků prvních čtyř zasedání, spolu s dalšími doplňujícími statemi,

přinesl první svazek tematické řady nakladatelství ÚDU AV ČR *Artefactum Epigraphica et Sepulcralia*,⁴ sborník pátého a šestého zasedání je v době psaní této zprávy redakčně připravován. Tradice zasedání bude pokračovat i v dalších letech.⁵

Jiří Roháček (autor je pracovníkem ÚDU AV ČR)

Poznámky:

- 1 Naposledy k tomuto tématu Jiří Roháček, ... de scriptoribus epitaphiorum..., in: PRIX, Dalibor – ROHÁČEK, Jiří (eds.): *Epigraphica et Sepulcralia* 1, Praha 2005, s. 9–17 a POJSL, Miloslav: *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*. Olomouc 2006, s. 49–59. Zde i další odkazy.
- 2 Z potěšujících výsledků poslední doby je třeba zmínit zejména práci M. Pojsla (viz pozn. 1). Recenze J. Roháčka in *Umění* 55, 2007, s. 414–415.
- 3 Vzhledem k profilující úloze nápisového doprovodu často suplují plošné specializované soupisy obecné epigrafické katalogy, jako např. v Německu a Rakousku *Die Deutschen Inschriften* (od r. 1942 zatím 66 svazků, tj. cca čtvrtina předpokládaného stavu, pro materiál většinou do 1650). Pro sepulkrální bádání je zpřístupnění formou interdisciplinárního epigrafického katalogu mnohdy přínosnější než běžná praxe velkých plošných uměleckohistorických topografií, jinak vzorovou *Österreichische Kunsttopographie* nevyjímaje.
- 4 Prix-Roháček (viz pozn. 1)
- 5 Pořádání zasedání je jedním z úkolů nově zřízeného *Pracoviště pro epigrafická a sepulkrální studia ÚDU AV ČR* pod vedením autora této zprávy. Toto pracoviště disponuje veřejně přístupnou specializovanou knihovnou a dokumentací a zájemcům poskytuje i metodickou a faktografickou pomoc. Dále zajišťuje vysokoškolskou výuku epigrafiky na FF UK a UJEP. Informace k pracovišti i k dalším zasedáním (7. zasedání 2008 ad.) rohacek@udu.cas.cz

Dny zahradní a krajinářské tvorby v Luhačovicích

29. listopad – 1. prosinec 2006, Luhačovice

Celostátní seminář uspořádaly občanské sdružení *Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu* a Zahradnická fakulta Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně. V jeho rámci v sekci Město – zeleň a bydlení (Stavební zákon z pohledu zahradní a krajinářské tvorby, Koupací biotopy, Péče o památky zahradního umění) zazněly 1. 12. 2006 příspěvky prezentující péči o památky zahradního umění:

Ing. Helena Finstrlová, Ing. Dagmar Fetterová: *Obnova zámeckých parků na příkladech Vyškova a Habrovan*; Ing. Gabriela Kratochvílová: *Obnova soukromých zámeckých parků v okrese Havlíčkův Brod*; Ing. Lenka Křesadlová: *Positivní příklady péče o památkově chráněné zahrady ve Zlínském kraji*; Mgr. Ondřej Zatloukal: *Nové poznatky o historické podobě zámecké zahrady v Bučovicích*; Ing. Přemysl Krejčířík: *Zámecký park v Lednici – aktuální problémy provozu*; Ing. Vladimíra Koloušková: *220. narozeniny parku Lužánky*; Evžen Kopecký: *Květiny v historických interiérech hradů a zámků*.

Seminář byl určen zejména zájemcům z řad státní správy, pracovníkům památkové péče, osobám profesně spjatým se zahradní a krajinářskou tvorbou – tedy zahradním architektům, pracovníkům firem zaměřených na zakládání a údržbu zeleně –, pracovníkům výzkumných ústavů, pedagogům a studentům odborných škol. Na semináři se letos registrovalo téměř 400 účastníků.

Dagmar Fetterová

Památková péče ve Švýcarsku

18. květen 2007, Brno, přednáškový sál Uměleckoprůmyslového muzea Moravské galerie (Husova 14)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně spolu s Památkovým úřadem Slovenskej republiky v Bratislave uspořádaly v Brně přednáškový den, jehož tématem byly systém organizace památkové péče a úloha stavebně-historických průzkumů ve Švýcarsku. Program:

Eduard MÜLLER

Památková péče ve Švýcarsku – kantonální organizace a aktuální otázky

Heinz PANTLI

Stavebně historické průzkumy ve Švýcarsku

29. května byl na webových stránkách NPÚ zveřejněn příspěvek Vítka Jesenského ze středočeského pracoviště Národního památkového ústavu, který skvělým způsobem shrnul postřehy z přednáškového dne a okomentoval jeho průběh, uvádí rovněž internetové adresy, na kterých lze získat zevrubnější informace k předneseným tématům. Tento komentář se svolením autora otiskujeme.

Památková péče ve Švýcarsku

Na dobře připraveném setkání (útný sál se simultánním překladem do sluchátek) bych možná očekával i větší účast (přítomno bylo asi 40 posluchačů), zvláště z českých krajů (konkrétně z Prahy jsem zde byl, zdá se, sám). Rychle bychom si měli začít zvykat, že v památkové péči erudované diskuse na nejvyšší odborné úrovni, a to nejen domácí, nebudou již probíhat jen v Praze.

Památková péče ve Švýcarsku – kantonální organizace a aktuální otázky
Doc. Eduard Müller (památkář, člen Federální komise pro památkovou péči, památkář a pedagog činný i v kantonu Uri) se ve své zhruba hodinové přednášce pokusil přiblížit švýcarský systém památkové péče, což je objektivně více než složitý úkol. Přednášející se proto rozhodl soustředit na organizačně institucionální uspořádání a legislativní a formální řešení praxe včetně financování. Z problematiky odbornější se pak věnoval formám evidence památek.

Klíčovým správně politickým faktorem a specifikem této malé země je tradičně pevně ukotvené, respektované a pravomocně delimitované kantonální rozdělení. Každý z 26 kantonů představuje přitom kulturně, historicky, jazykově, geograficky i rozlohou značně odlišný celek. Plně se to projevuje i v památkové péči, jež je ústavou svěřena do pravomoci kantonů, které mají dokonce vlastní legislativní normy pro danou oblast.

Na federální úrovni spadá problematika památkové péče do agendy ministerstva vnitra, při němž je zřízena poradní Federální komise pro památkovou péči. (Tato komise mimo jiné sestavila jakousi základní **terminologickou a metodickou směrnici**, která je právě vydávána v několika jazycích a má sloužit pro celostátní sjednocení principiálních odborných postupů v památkové péči). Na dané úrovni se řeší celostátní část problematiky, např. i federální finanční příspěvky, které byly v loňském roce 9 mil., ale jsou snižovány.

Další institucí památkové péče jsou její oddělení na úřadech některých velkých měst a obcí, kde jsou ovšem vesměs podřízeny stavebním úřadům (více též viz www.bak.adm.ch a www.nike-kultur.ch).

Podobně jako u nás existují i organizace nestátní památkové péče, které sice mají možnost vznášet připomínky k rozhodování úřadů, ty však mají tendenci tuto pravomoc omezovat.

V oblasti evidence jsou jednak zpracovávány a publikovány jakési soupisy (dle druhu obálek přezdívané „černé knihy“, v počtu zhruba 5 dílů na kanton), a to nevládní Společností pro švýcarské dějiny umění. Právními dokumenty ale jsou státní seznamy (inventáře) – Inventář ochrany „obrazu míst“ ISOS, Inventář dopravních cest IVS a Inventář krajiny. Mimo to kantony sestavují Inventář ochrany kulturních statků (zhruba 2,5 tis. staveb celostátně), které jsou dnes revidovány na federální úrovni. Památky jsou tak klasifikovány dle národního nebo regionálního významu. (K publikacím soupisů viz např. www.gsk.ch)

V přednášce bylo několikrát zmíněno další specifikum švýcarského modelu – silně rozvinutý hodnotový koncept ochrany obrazu krajiny (domoviny, vlasti... – Heimatschutz), který se odráží v legislativním a formálním řešení památkové péče. Nevím, zda si pan doc. Müller uvědomil, o jaké jde memento pro českou památkovou péči. Jedním z největších propagátorů daného konceptu v jeho rané fázi byl totiž Max Dvořák a v naší po něm následující památkové péči se nadlouho teoreticky i prakticky vytratil hodnotový koncept integrace památkové péče do širšího přírodního prostředí a aktivní role člověka v něm.

V diskusní části byly položeny dotazy na personální obsazení památkové péče ve Švýcarsku, (odpověď: v kantonech pracuje asi 170 památkářů a odhadují 10–20 procentní nedostatečnost, v nevládních organizacích chybí mladší členové), na vzdělávání (odpověď: v převaže postgraduální, absence systematického celoživotního vzdělávání). Na logickou otázku po problémech rozličného autonomního kantonálního řešení praktické památkové péče zazněla zajímavá odpověď, že rozpory nevznikají ani tak regionálně, jako spíše generačně a v rozdílném vzdělání aktérů.

(Kdo z nás si dovede představit, jakými spory by byla zmítána naše památková péče, kdyby každý náš kraj měl vlastní památkový zákon a výraznou autonomii odborného i správního výkonu?)

Stavebně historické průzkumy ve Švýcarsku

I Heinz Patli (památkář a archeolog zabývající se SHP a památkovou péčí včetně inventarizace, restaurováním dřevěných konstrukcí atd.) v druhé přednášce objasňoval provádění SHP ve Švýcarsku pomocí přehledu formálních a organizačních nástrojů. V úvodu se Dr. Patli pokusil definovat SHP, přičemž poměrně zřetelně zdůrazňoval specifické památkové cíle daného druhu průzkumu a dokumentace, a to ve směřování k posouzení vlastností památky, k šetrnému zacházení s památkou a v koordinaci dalších druhů průzkumů a výzkumů prováděných na památce. V SHP definoval tři základní směry (poddruhy?) – archeologický, restaurátorský a stavební. Ve stručném resumé dějin SHP v zemi bylo zajímavé konstatování, že systematické výše definované pojetí se uplatňuje až od 80. let 20. století.

V následujícím výkladu referující nečekané SHP odvozoval od řešení inventářů (seznamů-evidence). Konkrétně při vytváření komunálních seznamů jsou realizovány jakési plošné průzkumy (formuláře vy-padaly jako něco mezi naším evidenční listem a hodnotícím listem objektu k plánům ochrany). Na tyto plošné průzkumy navazují detailní inventáře, které byly líčeny asi jako naše pojetí pasportů SHP, včetně zpracování literatury a obrazového materiálu, ale také seznamu místností s evidencí předmětů atd. Představu o takovém elaborátu ovšem vyjasňovalo konstatování, že jeho zpracování zabere průměrně u domu 40–45 hodin (!), u zámku až 280 hodin. Zmíněný SHP označil Dr. Patli

za předběžný, zatímco další – zjevně i hloubkové SHP jsou prováděny jako součást stavebních projektů.

Realizátory SHP jsou jednak odborníci na kantonálních památkových úřadech, ale také soukromníci. Zarážející ale byly uvedené počty zpracovatelů: v celém Švýcarsku se SHP zabývá na kantonech asi 8–10 odborníků a dalších asi 20–25 stavebních historiků (částečně?) a v soukromém sektoru asi 8–10 (!) zpracovatelů.

V další diskusi bylo sděleno, že zadavatelé SHP jsou v převaze obce (plošný průzkum pro obec s 1,5 tis. obyvatel vyjde na 40–70 tis.), někdy i kantony, výjimečně soukromníci. Detailními průzkumy je pracováno odhadem 0,5–1 % památek. Obsahové a formální standardy jsou samozřejmě stanoveny pro jednotlivé druhy inventářů, ale praktické metodiky (postupy) nemají – jsou užívány zahraniční (německé). Digitální forma zpracování se jen zvolna rozvíjí.

Jak již bylo naznačeno, ve vymezeném dopoledním čase nebylo možno podat obraz švýcarské památkové péče v potřebné úplnosti a plastičnosti. Až na drobnosti chyběly příklady z praxe, hodnocení stavu památkového fondu, diskuse o konkrétních metodických postupech, avizované aktuální otázky, dokladující a ilustrující obrazová dokumentace atd., a především informace o širším kulturně společenském a historickém kontextu konkrétní památkářské praxe. Takový přehled nemohla přinést ani časově limitovaná diskuse. Přesto jsem získal subjektivní dojem, že prezentovaná formální a institucionální struktura památkové péče ve Švýcarsku není rozvinutější než naše a upřímně řečeno jsem z první přednášky nezískal příliš inspirace.

V pochopení organizace a realizace SHP v dané zemi mi zůstalo ještě více nejasností a nedořešených problémů. Přesto jsem odcházela s neodbytným neskromným pocitem, že by se v dané oblasti mohli Švýcaři spíše učit od nás.

Ke konkrétně popsáným údajům podotýkám, že jsem ne vše mohl zaznamenat přesně. O to více se lze těšit na publikování překladů přednášek ve Zprávách památkové péče.

Tandemu Kroupa – Vácha a jejich kolegům z brněnského územního odborného pracoviště NPÚ každopádně patří dík a osobně jim přeji neutuchající elán při dalším zprostředkovávání poznání zahraniční i domácí památkové péče a nastavování zrcadla naší někdy reálné a někdy domnělé perifernosti.

Vítek Jesenský, Praha, květen 2007

Světelský oltář v kontextu pozdně gotického umění střední Evropy 20.–21. červen 2007, zámek Mikulov

U příležitosti dokončení restaurování unikátního díla pozdně gotického řezbářství uspořádalo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu ve spolupráci s Jihočeským krajem, Římskokatolickou far-

ností v Adamově, Regionálním muzeem v Mikulově a firmou S: LUKAS s.r.o. Brno mezinárodní sympozium, na kterém zazněly příspěvky českých, rakouských a německých odborníků. Sympozium mělo zásadní význam pro utřídění a zodpovězení otázek, provávajících dlouhý proces restaurování památky. Všechny příspěvky budou zařazeny do připravovaného sborníku, jehož vydání se připravuje na první čtvrtletí roku 2008. Přednášky byly rozděleny do dvou dnů po dvou blocích:

Miloš Stehlík (NPÚ ÚOP v Brně), *Úloha historika umění – znalce v procesu péče o památku*; Charlotte Ziegler (Viedeň), *Světelský oltář – řádově historické pozadí kláštera ve Světlé (Zwetl) v první třetině 16. století*; Jana Severinová – Karel Severin (S: LUKAS), *Světelský oltář po roce 1852*; Ivo Hlobil (ÚDU AV ČR), *Otázky Světelského oltáře*; Jiří Kaňa (ŘK farnost Adamov), *Světelský oltář – pojetí osob Nejsvětější Trojice v duchovním kontextu doby*; Josef Kyncl (Brno), *Dendrochronologie Světelského oltáře*; Zlatica Dobošová – Jáchym Krejča – Jakub Hamsík (Praha), *Restaurování Světelského oltáře 2006–2007*; Franz Höring, *Restaurování oltáře Svaté Krve Kristovy okolo roku 1520 z filiálního kostela v Pulkau*; Thomas Grünwald (Waldkirch), *Breisach a Niederrotweil – pozorování na oltářích Mistra H.L.*; Manfred Koller (Schwechat), *Monochromie a částečná povrchová úprava – retábly z Kefermarktu, Mauera a Zwetlu*; Jaromír Homolka (Katolická teologická fakulta UK Praha), *Světelský oltář v rámci umění Dunajské školy*; Lothar Schultes (Linz), *Světelský oltář a jeho mistr /- ři*; Rainer Kahsnitz (Berlin), *Řezbář oltáře v Mauera a Mistr světelský*; Jiří Kropáček (Praha), *Světelský oltář na linii proměn*; Hartmut Krohm (Berlin), *Monochromní retábly Tilmana Riemenschneidera*; Artur Rosenauer (Wien), *Hornofaltné stopy a prvky ve Světelském oltáři*; Kaliopi Chamonikola (Brno), *Soupeření forem*; Friedrich Kobler (Olching), *K sochařství Pasova okolo 1520–1530*.

V rámci semináře zazněly i dva důležité diskusní příspěvky, které budou jako addenda zařazeny rovněž do sborníku: Radomír Surma, *Způsob řezby gotických oltářů do čerstvého dřeva*; Václav Veřtát, *Průzkum skříně retáblu a „dubových“ kmenů*.

(B.F.)

Setkání v zámeckých zahradách

18. – 20. červen 2007, Kroměříž

Zajímavé přednášky našich předních odborníků na historickou zeleň a krajinu se týkaly problematiky údržby a obnovy kroměřížských zámeckých zahrad, ale i zahrad v Lysé nad Labem, Rájci nad Svitavou, Holešově, Chlumci nad Cidlinou, Raduni, Bučovicích, Hradci nad Moravicí, Schloss Hofu v Rakousku aj. Součástí semináře byla odborná exkurze do zámeckých zahrad v Kroměříži, Holešova, Zdislavic, Střílek a Buchlovic.

Dagmar Fetterová

Seminář Aranžování květin, tentokrát na zámku v Kroměříži. Při práci na vazbě pracovnice ze zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Foto: E. Lysková.

Aranžování květin v historickém interiéru

22.–24. srpna 2007, Státní zámek Arcibiskupský zámek a zahrady v Kroměříži

Celostátního semináře se zúčastnilo 55 pracovníků z hradů, zámků a muzeí ČR a dvě kolegyně ze slovenského Betliaru.

Letos byla do programu zařazena i přehlídka umění profesionálních aranžérů. Součástí program bylo kromě odborných přednášek (Marta Sedláková, Evžen Kopecký, Lenka Křesadlová, Ondřej Zatloukal a Slávek Rabušic) i seznámení účastníků semináře s oběma kroměřížskými zahradami, Podzámeckou a Květnou, a vyzdvižení významu těchto památek, zapsaných na seznam UNESCO.

Dagmar Fetterová

Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí

17. a 18. září 2007, Olomouc

Pořadatelem odborného semináře bylo olomoucké pracoviště Národní památkového ústavu a Muzeum umění Olomouc. Součástí semináře byla exkurze do zámku a parku v Náměstí na Hané, prohlídka Arcidiecézního muzea Olomouc a koncert v kostele sv. Mořice v rámci mezinárodního varhanního festivalu. Za brněnské pracoviště NPÚ vystoupila Dagmar Fetterová s referátem *Lednicko-valtická (Bezručova) alej, její historie a význam, problematika její údržby*.

Dagmar Fetterová

Známé i méně známé zámecké parky a památné stromy jižní Moravy

3.–5. října 2007

Kroměříž – Květná a Podzámecká zahrada; zámecký park v Holešově; Svätý Hostýn; zámecké parky Vizovice, Kvasice, Buchlovice, Střílky, Bučovice; památný strom sekvojovec obrovský v Břestku-Chabani; cisterciácký klášter v Předklášteří; zahrady v areálu hradu Pernštejna a památný pernštejnský tis červený (Strom roku 2005).

Na podnět občanského sdružení Společnost pro zahradní a krajinnářskou tvorbu upořádaly brněnské a kroměřížské pracoviště NPÚ odbornou exkurzi, určenou zájemcům z řad odborníků i ostatním zájemcům o historické zahrady a staré stromy, o krajinu a zajímavé informace z historie zahradního umění. Akci připravily a vedly Dagmar Fetterová a Lenka Křesadlová.

Dagmar Fetterová

Schloss Hof, Rakousko

květen 2007

Bendeleben, Německo

září 2007

Téma obnovy historických zahrad a parků a užitkových staveb jako byly oranžerie, fíkovny, pěstební skleniky apod. je živé i u našich rakouských a německých sousedů. V tomto roce byly slavnostně otevřeny dvě památkově obnovené historické oranžerie.

V **Schloss Hofu** východně od Vídně se jednalo o nejstarší rakouskou zachovanou oranžerii od Lucase von Hildebrandta, která byla po 270 letech slavnostně znovu zprovozněna 10. května 2007. V zimě zde přezimují dekorační rostliny v nádobách, v létě se otevře pro kulturní akce. Oranžerie byla uvedena do původního stavu a vybavena vytápěním za částku 3,6 milionů EUR. Zámek Schloss Hof si v roce 1726 nechal postavit vojevůdce Eugen Savojský. Zvláštní pozornost zasluhují kdysi všemi obdivované barokní terasové zahrady. Dnešní návštěvník má možnost vidět umělecké broderiové záhony, rozměrné kašny, sochy, může ochutnat různé ovoce a zeleninu z místního biologického pěstování a procházet se novou zahradou s četným množstvím léčivých rostlin a kořenové zeleniny. Zámek Schloss Hof se stal znovu ozdobou na cestě mezi Vídní a Bratislavou.

V září 2007 se v malé obci **Bendeleben** v německém Duryňsku konala slavnost, již předcházela obnova oranžerie mimořádné hodnoty trvající od roku 1997 (náklady přesáhly jeden milion EUR). Odborný dohled nad památkovou obnovou měla Německá oranžerijní společnost (Arbeitskreis in Deutschland e. V.), která na jedinečnost objektu upozornila. K dokončení významné akce byla uspořádána rovněž konference. Stavba bude využívána pro kulturní akce – koncerty, výstavy, setkávání, konference.

Dagmar Fetterová

PUBLIKACE

Památková péče na Moravě Monumentorum Moraviae Tutela 12 /2006

20x20 cm, brož., 126 stran, 150 Kč,
německá a anglická resumé
ISBN 80-86752-50-X

Dvanácté číslo odborného časopisu vydávaného brněnským pracovištěm Národního památkového ústavu je se-staveno monotematicky a prezentuje archeologickou památkovou péči na Moravě. Příspěvky představují pestrý přehled různorodých činností, jimiž se archeologové na území Moravy zabývají. Práce archeologických pracovišť mnoha institucí se často liší specializací a širí záběru archeologické práce, teoretické i praktické. Metodologii evidence a dokumentace se v tomto čísle věnuje Miloš Čižmář, s legislativou a informačním systémem o archeologických datech seznamuje Alena Knechtová, Radmila Stránská a Petr Vítula mapují archeologické výzkumy na objektech ve správě brněnského pracoviště NPÚ, Josef Unger se zabývá ve své stati problematikou sídel drobné šlechty na Moravě, Archaia Brno píše o brněnském domě na nám. Svobody č. 1 a Pavel Šlézar mapuje pravěké a středověké osídlení Starého města v Litovli.

Samozřejmě nechybějí praktické informace o odborné metodických dnech pořádaných odbornými pracovníky brněnského pracoviště, o seminářích, vydaných publikacích a výstavách v Galerii Sklepení. V neposlední řadě je zařazen přehled akcí pořádaných na hradech a zámcích.

(B.F.)

Antonín Kurial Katalog lidové architektury část sedmá okres Hodonín

*K vydání připravila a texty zpracovala:
Věra Kovářů*
25x30 cm, brož., 120 stran, 150 Kč
česko-anglické vydání
ISBN 80-86752-52-6

V druhé polovině 40. let 20. století profesor Antonín Kurial se svými studenty mapovali (zaměřovali, fotografovali,

zakreslovali) lidové stavby, již tehdy valem mizející z našich vesnic. Vydávání edice, v níž byly tyto památky publikovány po jednotlivých okresech, zpomalilo a nakonec úplně zbrzdilo úmrtí Antonína Kuriála. Vyšlo tak pouze 6 dílů: Gottwaldov, dnes Zlín (1978); Brno-město (1979); Brno-venkov (1979); Blansko (1979); po smrti prof. Kuriála v roce 1983 Uherské Hradiště (1986) a poslední Vyškov (1989). Úvodní slovo psali památkáři i ředitelé tehdejšího Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody, na redakci se vystřídal několik pracovníků střediska. Koncepte katalogů a jejich grafická podoba zůstaly však stejné. V prvních dílech bylo uvedeno, že středisko vydává publikaci jako účelovou pro služební potřeby. Tento účel postupně slábl úměrně postupující likvidaci lidových staveb, aby převážil jiný účel – dokumentace mizejícího stavu.

Podklady pro další díly zůstaly ležet v archivu a přestože čas od času se mluvilo o tom, že by bylo dobré práci dokončit, bylo zejména začátkem 90. let v publikační činnosti tolik prázdných míst, které bylo potřeba vyplnit, že lidová architektura musela počkat.

Dočkala se až v novém století, a to v druhé polovině jeho prvního desetiletí. Iniciátorkou a autorkou textů k sedmému dílu věnovanému okresu Hodonín je dlouholetá pracovníce památkového ústavu, odbornice na lidovou architekturu Věra Kovářů. Vydavatel zachoval grafickou podobu publikace včetně formátu, obohatil publikaci o podrobný obsah, mapu okresu s vyznačením památek, o indikační skici jednotlivých lokalit a především o anglický překlad.

Brněnské pracoviště Národního památkového ústavu připravuje k vydání Katalog lidové architektury – okres Břeclav (editorka Jitka Matuzzková) a plánuje vydání okresů Kraje Vysočina.

(B.F.)

Jitka Sedlářová **Romantismus 19. století** **v evropském umění**

(Katalog ke stálé výstavě obrazů a soch z 19. století pocházejících z depozitářů moravských zámků, hradů a muzeí. Samostatná expozice na Státním zámku v Lednici na Moravě.)
22x23 cm, brož. s přebalem,
138 stran, 180 Kč

česká a německá verze
ISBN 80-86752-49-6

Obrazy vystavené v lednické galerii pocházejí většinou z fondů zámeckých objektů, které neslouží ke kulturním účelům, protože se po druhé světové válce staly školami, ústavy sociální péče, úřady apod.

Mobilíáře těchto hradů a zámků byly svezeny na ostatní objekty, dnes zpřístupněné veřejnosti. Zde byly většinou uloženy v depozitářích bez další možnosti prezentace. Autorka výstavy i katalogu PhDr. Jitka Sedlářová vytvořila koncepci nové prezentace, která respektuje skladbu těchto původně soukromých uměleckých sbírek a přitom reflektuje zobrazované společenské, kulturní ale i politické a vojenské události evropských dějin. Výstava a katalog se tak stávají současně průvodcem po historii některých moravských, rakouských, německých, francouzských a ruských šlechtických rodů i přehledem událostí, jimiž prošla Evropa 19. století.

Obsah:

Úvod – Romantismus 19. století v evropském umění
Morava a turecké války
Hormayrův časopis Archiv a počátky romantismu v rakouských zemích
Portrét nejen jako předmět reprezentace, ale i jako výraz identity
Květinová zátiší
Rakouská a německá romantická krajinaomalba
Živá příroda
Lovecká zátiší
Rakouské a německé umění biedermeieru
Historismus v portrétu na konci 19. století
Pozdní romantismus, návraty ke kořenům
Rejstřík umělců zastoupených ve výstavě

Eva Dvořáková

Filip Suchomel, Zlata Černá **Půvaby orientálního salonu**

(Umělecké řemeslo Dálného východu ze sbírek jihomoravských a jihočeských sbírek.)

Odborná spolupráce:
Michaela Pejčochová, Alena Křížová,
Marcela Suchomelová
19x19 cm, brož., 48 stran, 100 Kč
ISBN 80-86752-53-4

Tradiční výstavy věnované uměleckému řemeslu ve sbírkách hradů a zámků, které se konají každoročně ve výstavních prostorách zámku ve Vranově nad Dyjí, provází v posledních letech vždy publikace.

Bohaté uměleckořemeslné sbírky v instalacích i depozitářích hradů a zámků skrývají vedle věcí evropského původu rovněž bohaté kolekce předmětů z exotických zemí. Přestože tyto soubory představují často sběratelské úsilí několika generací, stály až do nedávné minulosti mimo zřetelnější zájem odborníků. Byly popsány jen pro účely dokumentace a evidence, neodborně, neúplně a často chybně. Teprve v 90. letech

20. století započal skutečně systematický výzkum většiny inventárních fondů, který rozkrývá zajímavé skutečnosti a představuje nám nová umělecká díla, která vznikala v dalekých krajích Asie nebo Afriky. Velkou měrou se na tomto výzkumu podílí přední český odborník na tuto problematiku PhDr. Filip Suchomel, současný prorektor VŠUMP v Praze, který si ke spolupráci přizval sinoložku PhDr. Zlatu Černou.

Výstupem tohoto systematického zpracování zámeckých sbírek jsou i letošní vranovská výstava a drobná publikace. Jejich cílem je představit tyto předměty a výsledky práce odborníků při jejich identifikaci odborné i laické veřejnosti. Jde však jen o dílčí zpracování tématu, které by si zasloužilo obsáhlejší a zevrubnější publikování.

Eva Dvořáková

Radim Štěpán

Státní zámek Kunštát

Kapitoly z dějin šlechtického sídla

17x16 cm, brož., 28 stran, 30 Kč

ISBN 978-80-86752-54-9

Drobná publikace určená nejširšímu okruhu návštěvníků seznamuje s jednotlivými etapami dějin zámku a panství.

Každé z nich je věnována samostatná kapitola, tematicky dále rozdělena na dvě části. První zachycuje majetkoprávní vztahy, druhá popisuje stavební vývoj šlechtického sídla. Obsahem nejrozsáhlejší je kapitola týkající se 20. století, neboť největší zájem návštěvníků se upíná k událostem tohoto období. Složitost změn zejména po roce 1918 a po druhé světové válce si proto vyžádala obsáhlejší komentář. Obrazová část využívá hojně dobové dokumenty.

Autor, kastelán zámku a archivář, je s reáliemi dobře obeznámen.

Současný stav zámku, vybavení interiéru a aktuální fotodokumentace by měly být obsahem samostatné připravované publikace.

Eva Dvořáková

Náměstí Svobody v běhu času, náměstí pod náměstím

A3, skládačka, zdarma

ISBN 978-80-86752-58-7

Drobný katalog vydaný k výstavě pořádané v Galerii Sklepení od 18. října do 30. listopadu 2007.

O výstavě více v kapitole *výstavy*.

(B.F.)

RECENZE

Miloslav Pojsl

Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420

Olomouc, 2006

ISBN 80-244-1240-3

Cyriometodějská teologická fakulta, Katedra dějin a dějin křesťanského umění Univerzity Palackého v Olomouci vydala v roce 2006 v edici MONUMENTA MORAVIAE ET SILESIAE SEPULCRALIA knížku Miloslava Pojsla věnovanou sepulkrálním památkám moravsko-slezského prostoru do roku 1420. Publikace je zároveň označena římskou číslicí jedna, v závěru brožovaného svazku se dočteme o dalším plánu zpracování ambiciózního projektu. Jako II. má následovat část věnovaná sepulkrálním památkám v letech 1421–1850, přičemž jednotlivé svazky mají respektovat okresy v abecedním řazení. Součástí studie má být i zpracování památek z českých okresů patřících historicky k Moravě, tedy v historických zemských hranicích.

Jak autor uvádí ve své předmluvě, jde o zveřejnění výsledků práce několika desetiletí. O tom se lze nepřímou přesvědčit z výčtu Pojslových titulů v seznamu literatury, jenž čítá 24 položek od roku 1969 do roku 2005. Celkem má seznam literatury 20 stran, což čtenáři umožňuje vytvoření představy o materiálu, s nímž autor pracoval. Nejde však pouze o specializovanou, na sepulkrální památky zaměřenou literaturu, uvedeny jsou zde též publikace obecně historické, topografické, studie z oblasti pomocných věd historických, castellologie, archeologie i díla encyklopedická. Orientaci v literatuře a pramenech je však zároveň usnadněna uvedením literatury relevantní vzhledem k jednotlivým památkám v katalogu, v záhlaví jsou zde, v případě, že jde o již publikovanou či v pramenech zachycenou památku, uvedeny *Prameny a Literatura*, další odkazy lze nalézt v poznámkách.

Tématem funerálních – sepulkrálních památek se Pojsl, jak již bylo naznačeno, věnuje systematicky. Je kupříkladu autorem studie pojednávající o *hrobech, hřbitovech a funerální plastice* v souvislosti s památkovou péčí (1997)¹, z níž mnohé nacházíme i v pojednávání knize, pro brněnskou část sborníku – katalogu výstavy výtvarné kultury Moravy a Slezska 1400–1550 (1999)² zpracoval Pojsl kapitolu *Sepulkrální památky* s katalogem náhrobníků. V nejnovější tuzemské publikaci na téma sepulkrálie, ve sborníku příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek 2000–2004 EPIGRAPHICA & SEPULCRALIA (2005)³, jsou uveřejněny hned dvě Pojslovy studie (*K počátkům soupisu sepulkrálních památek na Moravě a Vývoj obrazové dokumentace sepulkrálních památek a památek epigrafických*). V těchto studiích jde autor do hloubky daných témat, v nové publikaci se jich sice též dotýká,

ale vzhledem k jejímu zaměření a limitům daných nutnými proporcemi jednotlivých kapitol je zde informace poněkud redukována.

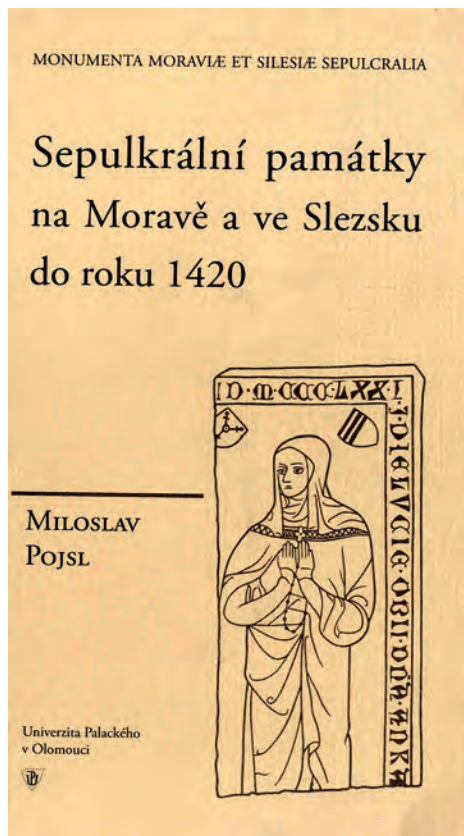
Pozadí přípravy projektu zpracování sepulkrálních památek Moravy a Slezska je nastíněno ve zmíněné předmluvě, následují kapitoly objasňující pojem sepulkrální památky (*Mors certa, hora incerta*), jejich vývoj v kontextu starověkých kultur (*Pohřbívání ve starověku*) a křesťanské Evropy (*Pohřbívání ve středověku, Velkomoravské období, Mladohradištní období*). V tomto ohledu obsah knihy překračuje vymezení jejím názvem a čtenáři nabízí informace nad svůj avizovaný rámec. Zároveň čtenář nalezne kapitoly věnované podobě a umístění sepulkrálií, terminologii, jejich analýzu coby historických pramenů a statě věnované historii jejich soupisů. Vlastní katalog je dělen na památky dochované (A), nedochované (B), sporné (C) a sporné s nejistými zprávami o nich (D). V katalogové části je text provázen kresbami památek, někdy i fotografiemi. Studii doplňuje černobílá obrazová příloha, jejíž kvalita odpovídá celkovému charakteru publikace, již nelze nazvat výpravou, a dále německé resumé. Německá verze popisků provází též všechn grafický a fotografický doprovod, což studii více zpřístupní i zahraničním zájemcům.

U Pojsla je zřejmý zejména zájem o sepulkrálie jako o epigrafický pramen, především paleografické analýze je věnována zvýšená pozornost. Naopak materiálu, z nichž jsou památky vyhotoveny, je – navzdory v předmluvě uvedené informaci o petrografických a mineralogických expertizách u vybraných artefaktů v rámci grantů – věnována pozornost poměrně malá, v seznamu literatury též chybějí základní studie ke kamennému materiálu středověkých moravských památek (zejména Ivan Mrázek a Jaroslav Dvořák)⁴. Právě přesnější identifikace použitých hornin by mohla být vodítkem pro případné další úvahy o provenienci náhrobníků či vazbách hutí a dílen.

I do této publikace, jak už to bývá, pronikly některé nepodstatné chyby a nepřesnosti. Tak se ze stěžejní studie prof. Miroslava Flodra *Zásady popisu středověkých a novověkých epigrafických památek* (1975)⁵ staly v seznamu literatury *Základy popisu...*, až úsměvně působí, když se z Mořice (Mauriz) Trappa stal na straně 115 autorův jmenovec *Miloslav Trapp*. Jde však o marginálie.

Publikace *Památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420* Miloslava Pojsla se stává úvodem a zároveň nesporným milníkem pro bádání v oblasti sepulkrálií na našem území. Tato syntéza je jistě pevným základem pro orientaci v této oblasti kulturního dědictví, a to nejen pro památkáře.

Zdeněk Vácha

Poznámky:

- 1 POJSL, M.: *Hroby, hřbitovy a funerální plastika v problematice památkové péče*. In: *Z pravěku do středověku*. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. (Nekuda, R. – Unger, J., Ed.), Brno 1997, s. 302–310.
- 2 POJSL, M.: *Náhrobní kameny/Sepulkrální památky*. In: *Od Gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. Brno (Ed. Chamonikola, K.), Brno 1999, s. s. 235–242.
- 3 EPIGRAPHICA & SEPULCRALIA I. (Prix, D. – Roháček, J., Ed.), Praha 2005.
- 4 DVOŘÁK, J.: *Stavební materiál středověkých staveb na Moravě*. *AH 21*, Brno 1996, s. 509–512; též: *Horninový materiál středověkých staveb v Olomouci*. Výroční zpráva PÚ v Olomouci za rok 1995, Olomouc 1996, s. 71–78; též: *Horninový materiál a postup stavebních prací nejstarších klášterů na Moravě*. *Pravěk NR*. Brno 1998, s. 379–393; MRÁZEK, I.: *Kamenná tvář Brna*. Brno 1993.
- 5 FLODR, M.: *Zásady popisu středověkých a novověkých epigrafických památek*. SPFFBU C21-22, Brno 1975, s. 167–174.

VÝSTAVY Galerie Sklepení

Západní TIBET – Ladak

7. března 2007 – 7. dubna 2007

V roce 2005 byla zahájena spolupráce brněnských památkářů při ochraně klášterů v oblasti Ladaku (Západní Tibet v indickém státě Džamá a Kašmír). Jedná se zejména o pomoc při stavebně historickém průzkumu, statickém zajištění objektů i restaurování poškozených nástěnných maleb. Informace o této činnosti českých restaurátorů doplnily výstavu, která pestrým způsobem přiblížila především současný život Ladačanů, silně ovlivněný přirozeně přijímanými tradicemi i drsným prostředím, ve kterém žijí. Co jedí, jak se oblékají a kráší, jak pracují i odpočívají a baví se, jak uctívají své bohy, v co věří. Na výstavě byla prezentována řada předmětů běžné denní potřeby i náboženských, včetně improvizovaného buddhistického oltáře. Reprezentativní však byla hlavně vystavená sbírka thangk – speciálně malovaných náboženských obrazů.

Jako doplněk výstavy byly v jejím průběhu uspořádány komentované prohlídky, při nichž mohli zájemci rozšířit svoje znalosti konzultací s odborníky, Lubošem Bělkou z Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Daliborem Leblochem, z jehož soukromé sbírky pocházely všechny vystavené předměty.

Zdeňka Kalová

Středověké nástěnné malby v srdci Evropy

4. května – 2. června 2007

Pořadatelé:

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Kulturális Örökséggvédelmi Hivatal (Úřad pro ochranu kulturního dědictví, Maďarská republika)

Středověké nástěnné malby v srdci Evropy je název společného projektu slovenských a maďarských památkářů. Panelovou výstavu, která dokumentuje unikátní středověké malby na maďarsko-slovenském pomezí, viděli už ve více než 30 evropských městech. Malby dochované na stěnách malých venkovských kostelíků podél hranic jsou unikátní svým malířským projevem, množstvím i zdařilou záchrannou akcí, kterou vyvolaly a díky které mohly být restaurovány. Byl tak zachován jedinečný výraz regionálních projevů umění lidových mistrů i umělců s vazbami na nejlepší umělecké vzory východního i západního křesťanství. Brněnské uvedení bylo jedním z výsledků dlouholeté dobré spolupráce Památkového úřadu Slovenskej republiky a brněnského pracoviště Národního památkového ústavu.

Výstavu zahájili PhDr. Katarína Kosová, generální ředitelka Památkového úřadu Slovenskej republiky, Ing. arch. Gyula Kaldi za maďarskou stranu a PhDr. Zdeněk Vácha, územní konzervátor NPÚ ÚOP v Brně.

(B.F.)

Brněnská muzejní noc 2007

sobota 19. května 2007

V sobotu 19. května 2007 se Galerie SKLEPENÍ poprvé zapojila do kulturní akce *Brněnská muzejní noc*, během níž jsou bezplatně otevřena muzea a galerie. Od 19 do 23 hodin měli návštěvníci možnost si prohlédnout právě probíhající výstavu *Středověké nástěnné malby v srdci Evropy* a od 20 hodin si užít tematický Slovenský večer. Se slovenskými lidovými písněmi vystoupil soubor Jánošíček, ochutnávku vín připravilo vinařství Knápek a Machů z Velkých Bílovic. V průběhu celé akce bylo možné zakoupit publikace vydané Památkovým úřadem Slovenské republiky. Během Brněnské muzejní noci navštívilo výstavu a doprovodný program na nádvoří brněnského pracoviště Národního památkového ústavu více než 7 000 lidí.

Zdeňka Kalová

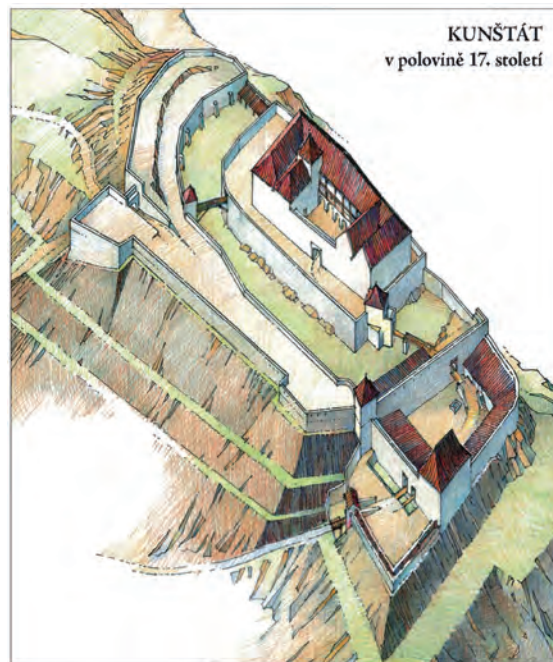

Copuli lapidum (hromady kamení) II

27. června – 15. září 2007

Kresebné rekonstrukce podoby hradů a hrádků v povodí Svitavy: Pavel Šimeček – kresby, text; Miroslav Plaček – zaměření, odborné konzultace; Veronika Skálová – letecké fotografie.

Kresby možných podob hradů a hrádků vznikaly na základě zaměření jednotlivých lokalit, jejich historického a typologického zařazení a na základě studia dějinných souvislostí. Základem bylo vždy zkoumání terénu, v němž mnohdy zůstaly jen nepřetržé stopy po minulých stavbách. Tyto zbytky hradů a hrádků v krajině hledala na základě zakreslení lokality v mapě hledáčkem svého fotoaparátu fotografka Veronika Skálová. Návštěvník výstavy si tak může představit, jak ony zbytky kamení, které zůstaly na místě bývalých sídel, mohly v minulost vypadat, dozvídá se o jejich historii a majitelích a může tuto rekonstrukci porovnat se stávajícím stavem.

Okno čtenáře

Veliká zámečká budova katedrály ovládla se výhledem celou městečku a okolní kraj. Žil v ní v době stávků zřejmě pánů z majitelů městečských hradů. Díky své strategické poloze mohla opouštět a vstoupit znovu z počátku 15. století na své prostranství, při výhledu záměrně kromě na svou říši a okolní kraj. Již později se záměrně přestavěla na záměrně záměrně stávkou, aby mohla být v době stávků znovu opouštět a vstoupit znovu z počátku 15. století na své prostranství. V době stávků se vstoupila a opouštěla se stávkou. V době stávků se vstoupila a opouštěla se stávkou. V době stávků se vstoupila a opouštěla se stávkou.

hromady kamení hradů a hrádků, které v minulosti stály na místě bývalých sídel, mohly v minulost vypadat, dozvídá se o jejich historii a majitelích a může tuto rekonstrukci porovnat se stávajícím stavem.

V povodí Svitavy stojí nebo stávaly přes dvě desítky sídel, z nichž řada téměř zcela zanikla (biskupský Blansek, manský Rumberk), ale některé byly přeměny ve výstavné hrady či zámky (Kunštát, Rájec nad Svitavou).

(Výstava Copuli lapidum I – kresebné rekonstrukce hradů a hrádků povodí Svratky byla v loňském roce představena na hradě Veverži, letos ji v červenci a srpnu viděli návštěvníci hradu Pernštejna.)

Pro dětské publikum připravila Galerie Sklepení letní prázdninovou soutěž o nejlépe namalovaný nebo nakreslený hrad, zámek či tvrz. Obrázky byly postupně, jak je děti nosily, vystaveny v prostorách galerie. Soutěž byla vyhodnocena odbornou porotou a ti nejlepší malíři a kreslíři byli odměněni cenami. Vítězné obrázky ze všech věkových kategorií byly do ledna 2008 vystaveny ve vstupních prostorách brněnského pracoviště Národního památkového ústavu.

Zdeňka Kalová

Náměstí Svobody v běhu času – náměstí pod náměstím

18. října – 30. listopadu 2007

V průběhu rekonstrukce nám. Svobody v letech 2000–2006 probíhal po celou dobu společně se stavebními pracemi záchranný archeologický výzkum, který přinesl řadu poznatků obohacujících naše znalosti o dějinách nejen tohoto ústředního městského prostoru, ale i celého Brna, o životě Brňanů od středověku po současnost. Výstava, kterou uspořádalo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu společně s obecně prospěšnou společností Archaia Brno, poskytla souhrn nově získaných informací a představila i řadu unikátních nálezů v podobě nádob a užitkových předmětů z keramiky, skla, dřeva a kovu. Všechny

vystavené archeologické nálezy pro výstavu připravilo archeologické oddělení Muzea města Brna, kde jsou předměty trvale uloženy.

V průběhu výstavy se konaly čtyři velmi úspěšné a hojně navštívené komentované prohlídky (7., 14., 21. a 28. listopadu). Prohlídky komentovali Milena Flodrová, Petr Kroupa, David Merta a Věra Šlancarová.

Výstava se konala za podpory Statutárního města Brna a pod záštitou jeho primátora pana Romana Onderky.

(B.F.)

HRADY A ZÁMKY

Bítov

Psí život

červen – září 2007

Poslední majitel bítovského hradu a panství spojil svůj život s nejrůznějšími druhy čtyřnohých přátel, kterým věnoval nejen svůj čas, ale zejména svou lásku. K nejmilejším patřili určitě psi, kteří patřili a patří neodmyslitelně k životu člověka. Nejen na Bítově, ale na šlechtických sídlech vůbec, byli psi součástí rodiny, věrnými společníky i pomocníky při lovu. Psí život byla tematická sezonní výstava, která představila čtyřnohého přítele člověka jako inspiraci malířů, kreslířů, rytců, sochařů, uměleckých řemeslníků. Psi byli hrdiny knih i básní. Exponáty byly zapůjčeny ze sbírek moravských hradů a zámků, od soukromého sběratele, z Muzea antické kultury v Litomyšli a z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě. Autorem původního konceptu výstavy byl PhDr. Karel Jaroš, který ji připravil právě pro Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě.

Kurátorkou bítovské výstavy byla PhDr. Eliška Lysková, která téma přizpůsobila šlechtickému prostředí. Výstava bude v letních měsících roku 2008 v upravené podobě reprízována v Brně v Galerii Sklepení.

(B.F.)

Kunštát na Moravě

Proměny kunštátského zámku

červen – září 2007

Fotografie, které představily proměny zámeckého areálu v průběhu let 1884–2007, byly instalovány v nově upravené prostře zámeckého kvelbu.

V pozůstalostním inventáři Kašpara Fridricha hraběte Lamberga z roku 1686 je již prostor jmenován zámeckým kvelbem, „dřevníkem“, sloužícím jako skladiště otopu do zámeckých krbů a kamen.

Protáhlá zužující se místnost je zaklenuta dvojdielně, přičemž oba díly odděluje masivní cihlový pas. Pravý klenební díl představují dvě pole renesanční křížové hřebínkové klenby, levý díl je tvořen barokní půlkruhově valenou cihlovou klenbou.

Původní vstup je osazen gotickým hrotitým portálem. Ten byl druhotně využit jako vchod do rozšířeného sklepení zaklenutého úseky vodorovných a sestupných valených cihlových kleneb, jejichž horní líc je odhalen v pravé části místnosti.

Současný vstup do kvelbu byl prolomen zřejmě až v 19. století.

Radim Štěpán

Lednice na Moravě

Křest katalogu k výstavě Romantismus 19. století ve výtvarném umění

21. dubna 2007

Publikaci představili autorka katalogu i scénáře výstavy PhDr. Jitka Sedlářová a ředitel brněnského pracoviště Národního památkového ústavu PhDr. Petr Kroupa.

Obrazy vystavené v lednické obrazárně pocházejí většinou z fondů zámeckých objektů, které neslouží ke kulturním účelům, protože byly po druhé světové válce vyčleněny pro potřeby škol, ústavů, úřadů, armády apod. Mobiliiáře těchto hradů a zámků byly svezeny na jiné objekty. Zde většinou zůstaly uloženy v depozitářích. Jitka Sedlářová vytvořila koncepci prezentace, která respektuje skladbu těchto bývalých soukromých sbírek a přitom reflektuje společenské, kulturní ale i politické a vojenské události evropských dějin 19. století. Výstava a katalog se tak stávají současně průvodcem po dějinách některých moravských, rakouských, německých, francouzských a ruských šlechtických rodů i historických událostí, jimiž prošla Evropa 19. století.

Eva Dvořáková

Ředitel brněnského pracoviště NPÚ Petr Kroupa a radní Jihomoravského kraje Jan Letocha měli v Lednici příležitost k neformálnímu jednání o další spolupráci mezi krajem a památkáři.

10. výročí zapsání Lednicko-valtického areálu na seznam UNESCO

K desátému výročí zapsání Lednicko-valtického areálu na seznam památek chráněných organizací UNESCO se v Lednici konalo slavnostní setkání za účasti ministra kultury ČR pana Václava Jehličky, přestavitelů obou komor parlamentu, Jihočeského kraje a Národního památkového ústavu. Hostitelem setkání bylo brněnské pracoviště Národního památkového ústavu a město Lednice.

(B.F.)

Lysice

Umění staré Euroasie (pravěké skalní kresby a rytiny)

1. dubna – 24. června 2007, Státní zámek Lysice

Světově uznávaný brněnský vědec Miroslav Kšica nashromáždil za svůj dlouhý a bohatý život ojedinělou sbírku několika desítek otisků skalních kreseb a replik pravěkých plastik s ženskou a zvířecí tematikou. Tato skalní díla pocházejí převážně z doby ledové a byly vědcem objeveny zejména na území bývalého Sovětského svazu. Tyto objekty byly tématem první sezonní výstavy ve výstavních prostorách zámku.

Eva Dvořáková

Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém salonu

1. července – 28. října 2007, Státní zámek Lysice

Repríza výstavy konané na zámku ve Vranově nad Dyjí a v Brně v Galerii Sklepení se návštěvníkům Lysic představila ve zcela změněné podobě, vystaveny byly zejména předměty z moravských sbírek.

(B.F.)

Tradiční tematická výstava pořádaná v zámecké oranžerii lysického zámku v letních měsících představila letos **Světlo v zahradě** – při vytváření její architektonické podoby, jako osvětlení a atrakci při večerních slavnostech, jako světlo a stín.

Výstava *Světlo v zahradě* byla slavnostně zahájena ohňostrojem uspořádaným v divadelním duchu barokních zahradních slavností. Do tryskajících ohnivých gejzírů zněla hudba Georga Friedricha Händela. Foto Petr Marvan, 2007.

Náměšť nad Oslavou

Letní mezinárodní setkání výtvarníků

(výstava plastik v zámeckém areálu a v Galerii 12)

30. června – 17. srpna 2007

Areál Státního zámku v Náměšti nad Oslavou a Galerie 12 Pavla Tasovského hostily v letních měsících již třetí setkání výtvarníků tvořících kovanou a litou plastiku, letos se jich sjely dvě desítky. Od pátku 29. června instalovali autoři svá díla v areálu zámeckého parku i v galerii. V sobotu instalace vyvrcholila vytvořením společného díla – plastiky „Páv“, jehož základ připravil Pavel Tasovský. V sobotu byl pro návštěvníky připraven doprovodný program s ukázkami kovářské práce a společenský večer s Jazz Pilgrim bandem.

Akce se konala pod záštitou ministra kultury ČR pana Václava Jehličky.

(B.F.)

Pernštejn

Strom roku 2005 „Pernštejnský tis“ získal v roce 2006 odborné ošetření

Strom roku 2005 Pernštejnský tis, který získal tento titul v celostátní anketě Strom roku, pořádané Nadací Partnerství v Brně, byl dne 6. května 2006 odborně ošetřen firmou EDEN s.r.o. Brno. Na slavnostní akci, završující 4. ročník ankety Strom roku, byl přítomen i tehdejší ministr životního prostředí Libor Ambrozek. Pernštejnský tis je prvním jehličnanem, který v této soutěži zvítězil.

Podle pověsti byl hrad Pernštejn vystaven za křížáckých válek na strmé skále. Nebyla to lehká práce, mnoho potu skropilo tvrdý kámen, snad i několik lidských životů padlo, než zahlaholila z hlásné věže poprvé trouba, zvěstující do širokého okolí zrození nového hradu. Když se robotníci dali do lámání prvních kamenných kvádrů a valili je vzhůru do kopce, kráčel údolím Svrátky směrem od Brna křížácký voják. Opíral se o tisovou hůl, kterou uřízl kdesi v hájích palestýnských a vrátil se po letech do rodné visky. Kráčel zadumán, nevěděl, zda najde svůj rodný dům, najde-li naživu někoho ze svých milých a známých? Vtom se ozval nezvyklý hluk a hřmot z lesa a poutník se zvědavě ubíral v ona místa. Stoupal namáhavě po příkrém svahu, až se ocitl uprostřed hluchého chumlu robotníků. Po vlídném přivítání se dal s lidmi do řeči a dozvěděl se, že na vrchu staví přibýtek pro svého pána. Křížák vyslovil pochybnost o zdaru jejich práce. „*Slabé jsou síly vaše na vykonání takového díla*“, řekl. Dělníci mu však odporovali, někteří ho dokonce odbyvali posměškem. To poutníka popudilo. Zarazil svou tisovou hůl do skály a zvolal: „*Ujme-li se tato suchá hůl a vyroste z ní strom, tenkrát uvěřím, že se vám dílo podaří*“. Zasmál se, dal dělníkům sbohem a ubíral se svou cestou. Robotníci nedbali jeho pochybovačných slov a pracovali dále, jak jim ukládala vůle pánova. A hle, všem na podiv zapustila tisová hůl v skalnatou půdu kořeny a vypučely z ní ratolesti. Z hole vyrostl strom a na skále hrad. Tis za věky zmohutněl a je z něj statný strom. Hradní páni kolem stromu zřídili dřevěnou ohradu, aby ho chránili před zkázou, neboť se v pověsti praví, že s jeho osudem je pevně spjat i osud hradu. Zahyne-li tis, bude konec s Pernštejnem.

V anketě Strom roku 2006 zvítězila lípa u hradu Sádek na Vysočině.

Nadace Partnerství je nejvýznamnější česká nadace, podporující ekologické projekty ve všech regionech České republiky. Od svého vzniku v roce 1991 podpořila formou nadačních příspěvků ve výši přes 150 milionů Kč už na 1600 projektů nevládních neziskových organizací a obecních úřadů.

Ankety Strom roku se může zúčastnit každý, kdo pošle návrh svého oblíbeného stromu po vyhlášení soutěže Nadací Partnerství. Termín uzávěrky přihlášky bývá 31. květen. Návrh musí obsahovat příběh stromu,

jeho fotografií, lokalitu, druh stromu, parametry (stáří, obvod kmene ve výšce 130 cm nad zemí, výšku). Informace lze získat na www.stromzivota.cz, případné dotazy posílat na e-mail strom.zivota@ecn.cz.

Dagmar Fetterová

Slavnosti pernštejnského panství

5. – 8. července

Na hradě probíhal celodenní program (9–18 hod) na „oživeném nádvoří“ – šermíři a kejkliři, dětské taneční a pěvecké soubory, divadelní představení, soutěže pro děti, dílny pro šikovné ruce, tržiště s tradičními výrobky, prodejem a předváděním řemesel apod.

Dny hasičů na Pernštejně

18. – 19. srpna

2. ročník úspěšné akce pořádané ve spolupráci s Hasičským záchranným sborem Jihomoravského kraje a se sbory dobrovolných hasičů. Celodenní program (9 – 18 hod) na všech hradních nádvořích, ukázky zásahů hasičů, výstava staré i nové hasiči techniky a vozidel.

2. podzimní jarmark potřebných

22. září

Prezentace a prodej výrobků chráněných dílen, stacionářů a ústavů sociální péče pro handicapované děti a mládež, celodenní program na 1. nádvoří.

Podzim na Pernštejně

22. – 30. září

Tradiční výstava aranžmá z plodů a květů podzimu v interiérech hradu se letos ve střídavém duchu snažila slohově kopírovat interiéry hradu. K zájmovostem patřila i aranžmá vyrobená jako kopie dobových předloh – obrazů nebo fotografií.

(B.F.)

Rájec nad Svitavou

Kamélie a vůně čaje

8. – 11. března 2007

Výstava keřů kamélií ze sbírky zámeckého zahradnictví v Rájci nad Svitavou a desítek květinových aranžmá v tematickém spojení patří již tradičně k předzvěsti jara. Letošní výstava byla situována opět na svůj domovský zámek. Kamélie, jak již říká název – *Camellia japonica* L., pochází z Japonska a patří k rodu čajovníků. Na výstavě se vedle obdivování kaméliových keřů a květů mohli návštěvníci věnovat historii i současnosti servírování čaje včetně tradičního japonského čajového obřadu. Dalším obohacením letošní výstavy byla výstava Filipínské

inspirace umístěná v zámecké kapli. Vznikla ze spolupráce brněnského památkového ústavu a Filipínského velvyslanectví v ČR. Byly zde vystaveny výrobky z tradiční filipínské tkaniny piña vyrobené z ananasu. Nádherné společenské šaty ale také doplňky z perleti a další typické filipínské výrobky zapůjčila velvyslankyně Filipin v ČR paní Carmelita Rodriguez Salasová, která nad výstavou převzala záštitu.

Eva Dvořáková

Perspectiva artificialis

(knihy o perspektivě a grafické listy ze zámeckých sbírek)

3. května – 12. srpna 2007

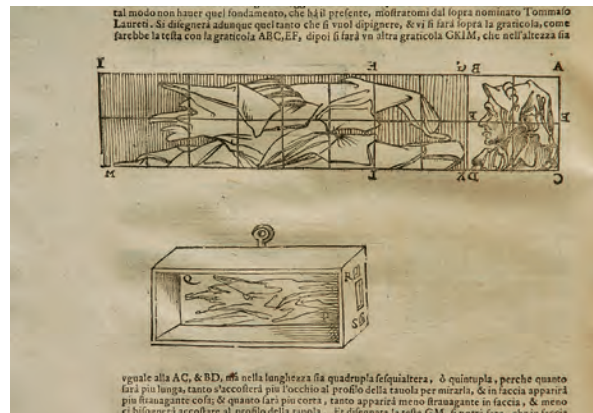
Moravská galerie v Brně – výstavní síň Kabinet

3. 5. – 23. září 2007

Státní zámek Rájec nad Svitavou

V letošním roce uspořádala Moravská galerie v Brně ve spolupráci s Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm v Brně – Státním zámkem Rájec nad Svitavou výstavu *Perspectiva artificialis*, s podtitulem *Knihy o perspektivě a grafické listy ze zámeckých sbírek*. V Kabinetu Místodržitelského paláce MG a současně také ve výstavním prostoru na zámku Rájec nad Svitavou bylo prezentováno dohromady téměř 30 grafik a přibližně stejný počet knih pocházejících ze 16. až 18. století. Tato výstava chtěla návštěvníka seznámit s ukázkami architektonických a perspektivních traktátů představujících svěbytné umělecké objekty stojící na pomezí vědy, umění a literatury a grafických listů, které pocházejí především ze sbírek rájeckého zámku, z kroměřížské knihovny olomouckých arcibiskupů, Moravské galerie v Brně a z pernštejské knihovny hrabat Mittrowských. Ukázky z rozsáhlých zámeckých knižních a grafických kolekcí měly také částečně připomenout téma perspektivy, které je na rozdíl od anglosaského prostředí v české umělecko-historické literatuře málo frekventované.

Prezentované exponáty se vztahují k několika tématům spojeným s teoretickými otázkami perspektivy formulovanými v dobových traktátech: *perspectiva naturalis* – starověká a středověká optická teorie (edice Eukleida, Klaudia Ptolemaia a Witela), *perspectiva artificialis* v dobových perspektivních a architektonických traktátech (Sebastiano Serio, Hans Vredeman de Vries, Jean Du Breuil, Andrea Pozzo), anamorfózy jako zvláštní druh „perspektivních kuriozit“ (Vignola, Jacques Ozanam, Athanasius Kircher), gnómonica (nauka o slunečních hodinách) a perspektivní konstrukce (Oronce Fine, Johann Friedrich Pen-ther), barokní scénografické kompozice, ideální architektonické perspektivy a veduty jako umělecký druh úzce spojený s otázkami perspektivy (Giuseppe Galli Bibiena, Giuseppe Vasi da Corleone, Giovanni Battista Piranesi, Joseph Chamant, Salomon Kleiner aj.)

Jacopo Barozzi da Vignola

Le due regole della prospettiva pratica ..., Roma 1644.

komentované vydání Egnatia Dantiho

„O KRÁSŇNÝCH MALBÁCH, KTERÉ NEMOHOU BÝT VIDĚNY JINAK NEŽ Z PROFILU DESKY, NA NÍŽ JSOU NAMALOVÁNY“

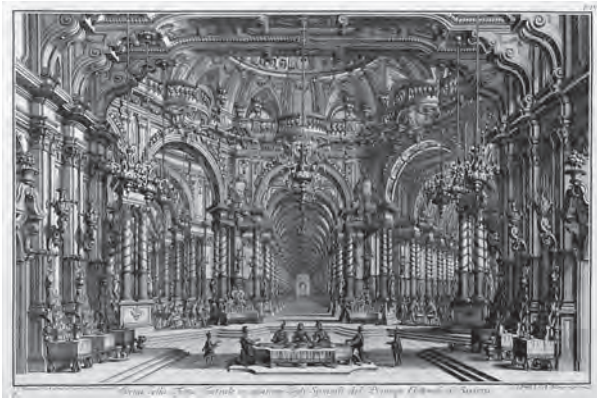
Státní zámek Rájec nad Svitavou

V dějinách umění perspektivu chápeme jako nástroj iluze sloužící k přenesení reálných prostorových vztahů na obrazovou plochu pomocí systému linií, popřípadě barev. Renesančnímu „objevu“ a následnému rozvoji lineární perspektivní konstrukce předcházely vývoj antické a posléze středověké optiky a geometrie. Pojmem *perspectiva artificialis* (perspektiva umělá nebo také umělecká) byl vymezen pouze ten druh perspektivy, který se týkal matematické metody uměleckého zobrazování. Starověká a středověká geometrická optika zvaná rovněž „perspektiva“ z latinského *perspicere* = vidět skrze něco, zkoumala především takové fenomény, jako je dráha světelného paprsku – zakřivení, lom, rozptýlení, odraz atd. – a zabývala se obecně otázkami vidění (Eukleides, Witelo). Neměla tedy s dnešní představou o perspektivě na první pohled mnoho společného. Byla označena jako *perspectiva naturalis* či *communis* (perspektiva přírodní či přirozená). Nový perspektivní systém *perspectiva artificialis* lze tedy vnímat do jisté míry jako aplikaci optické teorie na otázky umělecké reprezentace. Jeho autoři byli vedeni snahou vytvořit strukturu, která by měla praktické využití v umělecké tvorbě (Vignola, Hans Vredeman de Vries, Jean Dubreuil ad.).

Renesanční *perspectiva artificialis* zahrnovala množství různorodých metod, z nichž dodnes nejvlivnější se ukázalo schéma perspektivní projekce popsané poprvé florentským architektem a teoretikem Leonem Baptistou Albertim v latinsky psaném traktátu *De pictura* (O malbě, 1435). Během následujících století se *perspectiva artificialis* stala v různých

Hans Vredeman de Vries, *Perspective, Leyden 1604.*
Státní zámek Rájec nad Svitavou

Giuseppe Galli Bibiena, *Architettura, e prospettive, Augsburg 1740.*
Arcibiskupský zámek a zahrady Kroměříž

obměnách náplní mnoha teoretických traktátů, které často nabývaly podob nákladně vypravených a bohatě ilustrovaných svazků dedikovaných vznešeným patronům. Z kdysi esoterického učení se zejména v 17. století, které bývá někdy nazýváno „věkem iluze“ a zároveň „věkem perspektivy“, stává široký akademický diskurs praktikovaný a doporučovaný všem architektům, malířům atd. Traktáty řešily otázky týkající se zobrazování (například přenesení daného obrazu na nepravdělně členěné stěny či stropy – tzv. kvadratura), obsahovaly matematické pomůcky na výpočet či sestavení trojdimenzionálního obrazu a řešení dalších matematických problémů jako byl například výpočet matematického neko-

nečna. Buď seznamovaly čtenáře s antickými vzory, nebo naopak přinášely nové teorie a jejich obrazové demonstrace. K tomu v této době přistupuje rozšíření různých zvláštních a excentrických variant – anamorfóz – využívajících absurdních stránek perspektivní konstrukce. Zvláštní druhy perspektiv 17. století pracují s konvencemi lineární perspektivy za účelem dosažení různých důmyslných efektů.

Knihy o perspektivě se staly neodmyslitelnou součástí barokního „obrazu světa“, za jehož zmenšený model můžeme metaforicky pokládat reprezentativní knihovnu vzdělaného aristokrata či architekta. Jednu z takových knihoven shromáždil i olomoucký biskup Karel II. z Liechtensteina – Castelkornu (1637–1695), církevní aristokrat a mecenáš umění, který byl jako budovatel své kroměřížské rezidence vzdělaný v otázkách stavitelství. Knihovna měla reprezentativní účel – obsahovala díla klasiků architektonické teorie: Vitruvius, Vignola, Vincenzo Scamozzi –, ale také praktický – fortifikační příručky, knihy o stavitelství. Z významných děl zabývajících výhradně perspektivou inventář biskupovi knihovny uvádí například vlivné traktáty Samuela Maroloise a Hanse Vredemana de Vriese. Jiným příkladem může být takzvaná „Grimmova sbírka“, kterou získal na konci 18. století kníže a starohrabě Karel Josef ze Salm-Reifferscheidtu (1750–1838) pro svou knihovnu v zámku Rájec nad Svitavou. Zde se setkáváme se sběratelským výsledkem profesionálně motivovaného zájmu inženýra, stavitele a architekta 18. století, kterým byl brněnský František Antonín Grimm (1710–1784). Sbírkou, která svým významem, tj. rozsahem a zaměřením, přesahuje rámec moravského i středoevropského prostoru, tvoří konvolut architektonických výkresů, skicáků, rukopisy a knihy o architektuře, stavitelství, matematice, perspektivě a geometrii.

Architektonické traktáty, přestože mohly obsahovat různé technické údaje, schematické nákresy atd., zjevně nebyly primárně určeny pouze stavebníkům a jejich cílem nebylo podávat jen praktické návody. Můžeme je mnohem spíše chápat jako určitý nový typ literatury. Staly se součástí obecného kulturního diskursu, sloužily ke vzdělání, zábavě, odrážely a utvářely dobové konvence a sloužily jako platforma pro utřídění názorů na vkus. Sloužily k emancipaci architekta jako nezávislého umělce a autora, dále pak také diletantům z řad aristokratů. To je také důvod, proč mají teoretické traktáty a učebnice geometrie či perspektivy své místo v zámeckých knihovnách.

Středověká pojednání o optice a perspektivě na výstavě zastupuje například frontispis ilustrující různé optické jevy, který byl publikován v edici Witelova rozsáhlého desetidílného traktátu *Perspectiva* napsaného v sedmdesátých letech 13. století (*Opticae Thesaurus. Alhazeni Arabis libri septem, nunc primum editi ... Item Vitellonis Thuringopoloni libri X*, Basilej 1572). Tato kniha se stala důležitým mezníkem pro vývoj středověké a renesanční vědy a byla jednou z obecných součástí středověké univerzitní vzdělanosti ekvivalentní Euklidovi.

Ukázka z norimberského vydání z počátku 17. století proslulého traktátu norimberského malíře a grafika Albrechta Dürera, *Uderweysung der Messung...* (Norimberk 1525), reprezentuje raně novověkou snahu o racionální postavení zákonitosti v umění, která Dürera přivedla k zájmu o technické pomůcky perspektivního znázorňování. Čtyři dřevoryty jeho traktátu představují perspektivní přístroje, jejichž princip se objevuje již v poznámkách a náčrtcích Leonarda da Vinci. Zejména Dürerova ilustrace loutny v dokonalé perspektivní zkratce dosáhla takové proslulosti, že její podání se stalo v následujícím období jakousi vizitkou znalosti perspektivního umění.

Mezi vystavenými exponáty je rovněž například prezentován traktát *Le due Regole della prospettiva pratica* (Roma 1644) renesančního architekta a teoretika Vignoly. Vignolův traktát, ve kterém byl představen a teoreticky kodifikován systém „dvouohniskové“ perspektivy, vyšel až posmrtně s komentářem profesora matematiky Egnatia Dantiho. Jak vyplývá z názvu, traktát ukazuje dvě rozdílné metody perspektivní konstrukce, které byly určeny pro bezprostřední použití pro architektu a malíře. Ve Vignolově traktátu se rovněž objevuje jedno z nejranějších vyobrazení principu jednoduché anamorfózy.

Zaalpskou pozdně renesanční teorii zastupuje pozdní dílo *Perspektiva* (Leyden 1604–1605), jejímž autorem je nizozemský architekt a malíř Hans Vredeman de Vries (1527 – kolem 1606). Proslul jako specialista na perspektivu a je pokládán za zakladatele architektonické malby. Jeho kniha stojí na počátku žánru „portrétů architektů“, který se stal oblíbeným zejména v holandském malířství 17. století. Kniha obsahuje množství fantastických kompozic palácových staveb a zobrazení složitých architektonických interiérů. V precizních architektonických fantaziích hlavní roli hrály iluzivní průhledy a perspektivní zkratky.

Typickou barokní příručku o perspektivě představuje traktát pařížského jezuitu Jeana Dubreuil (1602–1670) v německém překladu *Perspectiva Practica, Oder Vollständige Anleitung zu der Perspectiv Reiß-Kunst* (Augsburg 1710). *La Perspective Pratique* byla určena „malířům, rytcům, sochařům, architektům, zlatníkům, tvůrcům výševk a tapisérií a všem, co se zabývají návrhy“. Traktát původně vyšel jako dílo anonymního pařížského jezuita. Z hlediska obsahu a intence jej lze zařadit mezi instruktážní manuály určené ke vzdělání umělců a architektů. Vlastním cílem tohoto typu knih však nebylo, jak by se dalo usuzovat z názvu, ani tak podat návod na praktické použití perspektivy, jako spíše demonstrovat vzájemný vztah mezi perspektivou a jejím působením, a to jak pomocí textové, tak i obrazové složky. Jako zajímavost bylo možné vidět na výstavě rovněž rukopisnou kopii zmíněného traktátu nadepsanou titulem *Perspectiv- Reiss- kunst*, která pochází z tzv. Grimmovy sbírky.

Další z vystavených exponátů, knihu jezuitu Andrey Pozza, *Perspectivae pictorum atque architectorum ... Der Mahler und Baumeis-*

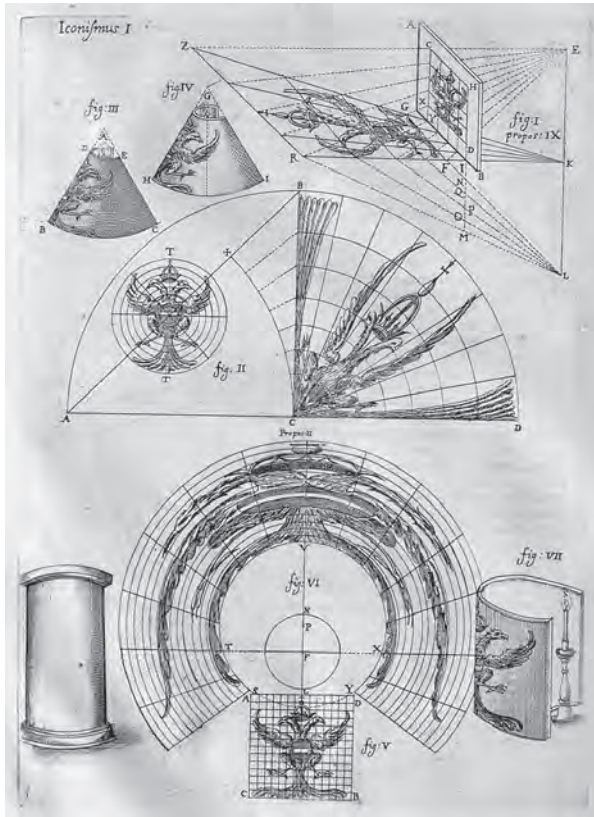

Giovanni Battista Piranesi, *Opere varie di Architettura, prospettive, grotteschi, antichita, ...*, Roma 1750.
Státní zámek Rájec nad Svitavou

ter Perspectiv ..., Augsburg, 1708–1709, lze považovat za základ nové barokní stylové periody. Autor ji opatřil množstvím ilustrací a zanechal v ní, mimo jiné, jak obrazový, tak teologický koncept svého patrně nejznámějšího díla – iluzivní kupole v hlavní lodi kostela S. Ignazio v Římě (dokončené 1694). Dotýká se v něm často uváděné námítky směřující k samotné podstatě jednoohniskové lineární perspektivy, totiž faktu, že dokonalá perspektivní působivost Pozzových fresek je přiznaně omezena na jediné přesně definované hledisko. Pozorována z jiných úhlů se celá iluzivní nástavba reálné architektury hrouť.

Přiznačnou ukázkou praktické znalosti užití perspektivy jsou ideální architektonické prospekty a veduty, které jsou v dobovém slovníku označovány jako *Prospect*, *Perspectivischer Aufzug*, *Szenographia*, *Veue et perspective*, *Plan perspectif atd.*

Na začátku 18. století se objevují architekti, kteří ve velkoformátových grafických listech a v nákladně ilustrovaných architektonických publikacích ukazují různé návrhy, kterými prezentují svoje dovednosti, aby oslovili potenciálního objednavatele (Paul Decker, Johann Bernhard Fischer von Erlach). Architektonické kresby využívají prostředků scénografie, je věnována pozornost „malířským“ prostředkům jako je stínování a nasvětlení, inscenování stavby. Právě „archeologické a architektonické veduty“, jejichž typickým zástupcem jsou grafické listy Giovannioho Battisty Piranesiho (1720–1778), obnovily v 18. století teoretický zájem o perspektivu, protože podléhají pravidlům perspektivního zobrazení více než ostatní druhy krajinnomalby.

Athanasius Kircher, *Ars magna lucis et umbrae ...*, Amsterdam 1671.
Státní zámek Rájec nad Svitavou

Scénografické návrhy jako svébytný umělecký druh, mající blízko k problematice perspektivy, prezentují grafické reprodukcce divadelních návrhů architekta a tvůrce efemérálních slavnostních architektur Giuseppe Galli Bibieny (1696–1757). Tyto grafické listy pocházejí ze souboru, který vyšel v roce 1740 pod názvem *Architettura, e prospettive* a byl dedikován císaři Karlu VI. Grafický soubor obsahuje především Bibienovy vlastní divadelní a slavnostní dekorace, ve kterých se samozřejmě používá divadelní prostorovou konstrukci *scena per angolo*, kterou teoreticky formuloval Ferdinando Galli Bibiena ve svém traktátu *L'architettura civile preparata su la geometria, e ridotta alle prospettive* (1711).

(Autorem všech uvedených reprodukcí je Miroslav Zavadil.)
Lenka Kalábová, Petr Ingerle

Telč

Na zámku v Telči zahajují sezonní program tradičně výstavou květinových aranžmá podřízených nějakému tématu. Letos to byly **Vazby z filmu pro pamětníky**.

Příběh zámku Veselíčko

červen – září 2007

Autoři interiérové instalace: Květa Křížová, Jaromír Novotný, Ilona Bydžovská, Jitka Bukovjanová (NPÚ ústřední pracoviště); Marta Sedláková (NPÚ brněnské pracoviště)
Spolupráce: pracovníci správy SZ Telč

Zámek v Telči hostil již celá desetiletí Galerie Jana Zrzavého, za jehož obrazy jezdili do Telče milovníci Zrzavého jemného malířského rukopisu, studenti výtvarných škol, seznamovala se s jeho dílem i většina domácích i zahraničních návštěvníků zámku. Obrazy však patří Národní galerii v Praze, která je v této sezoně uplatnila ve svém výstavním plánu. Část telčského zámku osiřela a najednou tu byla otázka: co s řadou krásných místností tak najednou podnikneme.

Příběh zámku Veselíčko a jeho instalace do opuštěných prostor má prolog v minulosti.

Zámky Telč i Veselíčko u Lipníku nad Bečvou vlastnili do roku 1945 členové rodu Podstatských-Liechtensteinů. Po poválečné konfiskaci jejich majetku a vysídlení do Rakouska byly cenný soubor rodové obrazárny i vybavení zámku uloženy v depozitáři telčského zámku.

Tento uměleckohistoricky hodnotný fond obrazů, nábytku a užitkových předmětů ze 17.–19. století byl letos instalován a zpřístupněn jako třetí prohlídkový okruh.

(B.F.)

Valtice

Správě státního zámku Valtice se v posledních čtyřech letech podařilo uskutečnit několik památkových akcí zasluhujících pozornost. Restaurování rozměrného rodinného portrétu Liechtensteinů, obnova a zprovoznění osobního výtahu nebo objevení a následná restaurace posuvných dřevěných dveří jsou akce, jimž se zevrubněji budeme věnovat v příštím čísle našeho časopisu.

Rodinný portrét Liechtensteinů od neznámého autora, kolem roku 1760 (nedokončen), olej na plátně, 545x385 cm. Stav po restaurování v roce 2006, restaurátor ak. mal. Jan Knor.

Bylinková zahrada Tíree Chmelar

Zámecký park ve Valticích byl po dlouhou dobu opomíjen a zastíňován známějším parkem v Lednici. Z parku se téměř vytratily květiny, proto se objevila skupina dárců s návrhem sponzorského daru na založení květinových záhonů. Jako vhodné místo bylo vybráno zámecké zahradnictví. Objekt se nachází v místech, kde byla ještě před rokem 1880 vesnice. Po té byly domy odkoupeny a demolovány. Zahradnictví se skleníkem vzniklo pravděpodobně kolem roku 1900. Od té doby je prostor využíván jako kuchyňská, později jako zásobní a květinová zahrada. Květiny jsou dodnes využívány pro výzdobu interiérů zámku.

Projekt byl připravován od podzimu roku 2004. Hlavními iniciátory byli manželé Tíree a Lubomír Chmelar, kteří dlouhodobě zajišťují kon-

takt s americkými nadacemi a prezentují Českou republiku a především Lednicko-valtický areál v USA. Zájem o zahrady není náhodný, pradědeček paní Tíree byl zadavatelem řešení parku Sheringham, jež je považován za vrcholné dílo H. Reptona. Také jejich přičiněním byly u nás založeny cyklostezky Greenways nebo festival barokní hudby ve Valticích. Dlouholetá je i spolupráce s Zahradnickou fakultou MZLU v Lednici na studentských cenách Hickory Foundation. Cenu – stipendium na cesty – obdrží studenti za nejlepší ateliérové práce ve II. a IV. ročníku zahradní architektury. Za tuto filantropickou činnost získali loni manželé Chmelar cenu děkana Zahradnické fakulty.

Také k návrhu budoucího řešení zahrady byli přizváni studenti.

9. 3. 2005 byla vyhlášena studentská ideová soutěž se zadáním:

„Vytvořte návrh bylinkové zahrady prezentující v architektonicky působivém celku rostliny používané v gastronomii, rostliny aromatické, léčivé i kvetoucí – využitelné k řezu pro výzdobu zámku. Zahrada bude věnována pietní vzpomínce na duchovní autorku zahrady paní Tíree Chmelar. Zámecké zahradnictví je přímou součástí památky zapsané na světový seznam památek UNESCO, tedy i návrh musí respektovat tuto skutečnost. Dispozice musí být řešena s ohledem na horní pohled z terasy zámku.“ Konečný termín odevzdání soutěžních elaborátů byl 12. dubna 2005. Hodnotící zasedání poroty ve složení (Petr Kučera – ZF MZLU – předseda, Darina Horká – SZ Valtice, NPÚ v Brně; Dagmar Fetterová – NPÚ v Brně; Tatiana Kuřková – ZF MZLU; Miloš Pejchal – ZF MZLU; Kamila Krejčířiková – nezávislá; sekretář soutěže Přemysl Krejčířik – ZF MZLU) proběhlo 14. dubna 2005. Soutěž probíhala nad rámec běžné výuky, proto i pouhá účast v soutěži v tak krátkém termínu byla velmi náročným úkolem. Zhostili se jej tudíž pouze jen ti nejagilnější studenti. Bylo odevzdáno 6 návrhů řešení. Vzhledem k vyrovnanosti dvou velmi kvalitních návrhů studentů Adama Baroše (V. ročník) a Jakuba Fingera (III. ročník), bylo doporučeno hodnotící komisí předložit donorům obou výše zmíněných návrhů spolu s návrhem Mirky Svorové (III. ročník), jež byla hodnocena jako třetí v pořadí.

Prezentace tří vítězných návrhů proběhla 20. dubna 2005 na Českém centru v New Yorku za účasti 17 významných osobností a přátel Tíree Chmelar. Manžel paní Tíree a spoluzakladatel Greenways Praha-Vídeň pan Lubomír Chmelar moderoval tuto pracovní schůzku. Akce se mimo jiných zúčastnily presidentka World Monument Fund paní Bonnie Burnham, ředitelka zahradnictví Brooklyn Botanic Garden paní Jacqueline Fazio a ředitelka zahrad The Cloisters při Metropolitan Museum of Art Susan Moody. Správu Central parku zastupovala Dana Molina. Zahradní architektky zastupovali Mary McCarthy z Anglie, Titiána Hardy (Bryant Park v New Yorku), Stefan Yarabek (Hudson and Pacific Design). Za nadaci Hickory Foundation ochotnou podpořit tento program byla přítomna Virginia Manheimer. Dále byly přítomny také blízké přítel-

kyňě Tíree a podpůrkyně myšlenky založení zahrady: Jane Garmey, Roxana Laughlin, Julia Scott, Jill Slatter, Lise Stone a Zywia Wojnar z Environmental Center při Bard College. Celou akci organizovala Zuzana Halsey (Friends of Czech Greenways) ve spolupráci s Českým centrem v New Yorku. O akci informovala i ČTK a Český rozhlas.

V hodinové diskuzi byly podrobně připomínkovány jednotlivé návrhy, jak předností zvolených řešení, ale i možných problémů. Byly stanoveny zásady řešení na základě zkušeností ze zdejších bylinkových zahrad. Závěr byl hodný krále Šalamouna: ... **„vytvořte z těchto nadějných architektů tým, který vyřeší prostor zahrady společně s ohledem na vznesené připomínky a doporučení. Protože se jedná o zahradu věnovanou památce Tíree Chmelar, dejte prostor ženskému pohledu Mirky Svorové.“**

Výsledek týmové práce můžete posoudit sami dle následujících popisů řešení:

Bylinková zahrada Valtice /popis řešení/, Mirka Svorová

Výsledný návrh bylinkové zahrady vychází z nápadů všech tří vítězů soutěže a je výsledkem týmové práce, která z velké části proběhla během pracovní dílny přímo v prostorách Valtického zámku v červenci 2005.

Úvodem je potřeba zmínit jedinečnost managementu celého projektu, neboť kvalitní provoz je jedním ze základních kamenů návrhu. Péče o zahradu spadá pod správu zámku Valtice, ale náplň a provoz jsou řešeny nezávisle na provozu zámku s možností dalšího individuálního využití zahrady.

Dále je nutno připomenout, že cílem nebylo vytvořit historickou zahradu či její rekonstrukci a z tohoto pohledu se také k návrhu v procesu tvorby přistupovalo.

Bylinková zahrada vychází z principu Giardino segreto, a také z provozních důvodů je celá oplocena. Vzniká tak samostatný naučný areál s možností nákupu bylinek přímo z expozice zahrady, nejedná se však o bylinkovou školku, je zde spíše preferován prodej bylinek ve formě suvenýrů či předmětů dárkového charakteru.

Kompozice zahrady vychází vstříc všem funkčním a obsahovým prvkům v zahradě, zároveň je však v přísné osové návaznosti na zámek, neboť rytmus a velikost jednotlivých polí a celků je určena právě architektonickou výzdobou terasy zámku. V každé vzniklé ose, či průhledu zahrady je tak vnímána stavba jako nedílná součást prostoru. Důležitým bodem je také pohled na zahradu z nadhledu zámecké terasy, kde je kompozice vnímatelná jako čistá geometrická hra čtverce a obdélníku podbarvená jemnými přechody v záhonech.

Svou roli zde také hrálo respektování původní středové cesty – osy lemované krušpánkem, která zahradu dělí na dvě asymetrické poloviny. Tato diagonální osa, která se ze začátku zdála být problematická,

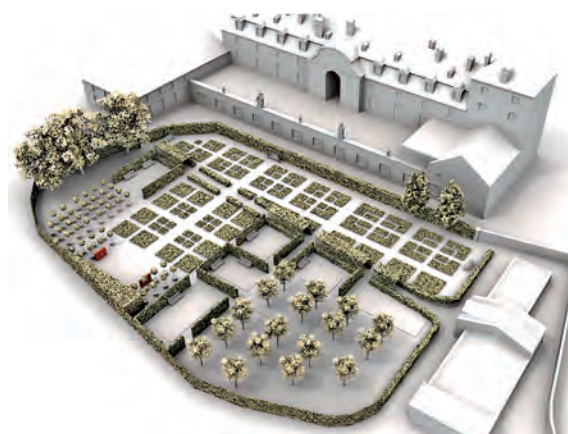
tak ve finále dává celé kompozici dynamiku a švih. Proto byla zvýrazněna pergolou z kovových lamel a popínavých růží a vzniklý zelený tunel tak symbolicky navádí návštěvníka ke vstupu do zahrady (vchod do zahrady je řešen malou brankou s turniketem a je situován tak, že návštěvník vstupuje do zahrady ze zámeckého parku). Pergola je v centrálním prostoru přerušena, a tím je podpořen maximální rozptyl návštěvníků do všech částí zahrady, přičemž však optický efekt zeleného tunelu je díky perspektivě stále zachován.

Expozice jako taková má za úkol představit veřejnosti použití, význam a krásu bylinek, nemá však striktně určenou prohlídkovou trasu. Prioritou je tak spíše příjemný pobyt a postupné objevování, dostupnost a zajímavost informací, s již zmíněnou možností nákupů bylinek v květináčích.

Nosným bodem expozice jsou tematické zahrady, které ve formě čtvercových polí tvoří souvislý pás v severní části zahrady. Jedná se o šest tematických zahrad – Léčivá zahrada, Barvířská zahrada, Kuliňářská zahrada, Mýtická zahrada, Aromatická zahrada a Zahrada afrodisiak. Každá z těchto zahrad je vybavena grafickými informačními tabulemi, neboť v této části je kladen důraz na vzdělávací funkci. Návštěvník se zde dozví k čemu se bylina používá, co se z ní vyrábí, jaké má účinky a podobně.

Další část zahrady je řešena jako okrasný parter, kde rostliny tvoří výhradně dekorativní záhony a je tak poukázáno na jejich estetický potenciál. Tato prezentace estetických vlastností bylin byla zvolena i vzhledem ke kompozičním záměrům v řešení. Okrasné záhony zde lemují hlavní osu zahrady, směřující a otevírající architektonicky nejcennější pohled ze zahrady na valtický zámek. K dokonalému prožití pohledu na monumentální barokní portál slouží zákoutí s lavičkami a stříhanou habrovou stěnou, která v těchto místech zahradu uzavírá. V kompozici je použita i u nás unikátní sbírka věkovitých stříhaných *Laurus nobilis*, které zámek vlastní. Těmto rostlinám v nádobách je vyhrazena západní část, kde vytvářejí rastr s mediteránní atmosférou a zároveň mají vhodné životní podmínky – to hlavně díky blízkosti stinné partie stávajících vzrostlých stromů, které částečně zlepšují mikroklima v této části zahrady. K odpočínutí a meditaci, k plnohodnotnému pobytu v zahradě a k pocitu soukromí je v zahradě navržen systém zelených paravánů, popnutých révou vinnou. Tyto zelené stěny člení prostor do malých pokojíčků, ve kterých expozice nenásilně přechází na extenzivní způsob využití rostlin. Navržené travnato – bylinné partie opět nesou tematické znaky, jedná se o Aromatickou louku, Motýlí louku, Kamennou zahradu, Stepní louku, Medonosnou louku a Obilné poličko. Každý z pokojů je vybaven lavičkami.

Poslední funkční a prostorovou částí zahrady je sad. Sad z okrasných jabloní je zde pojat jako místo setkávání, zároveň je hmota stro-

Počítačová vizualizace budoucího stavu zahrady.

Zahájení prací na projektu bylinkové zahrady, červen 2007.

moví využita jako pohledová bariéra před areálem zásobního zahradnictví, jež k bylinkové zahradě bezprostředně přiléhá. Prostor sadu je oprostěn od veškeré výsadby rostlin, estetickou náladu zde přebírá a vytváří život stromu a jeho proměny v čase. Tento prostor je možno využít jako místo větších společenských akcí, rautů, ochutnávek vína, svateb apod. Hosté se mohou opět dle potřeby rozptýlit do soukromí zelených pokojů, ve večerních hodinách lze tato místa efektně nasvítit lampiony a loučemi.

Zbývá představit detaily a materiálové řešení zahrady. Mezi nejvýznamnější detaily patří již zmíněné dřevěné lavičky a informační systém grafických tabulí, které jsou navrženy speciálně pro Valtickou zahradu. Taktéž prodej bylinek přímo z parteru zahrady je u nás asi novinkou. Bylinky jsou tu nabízeny přímo z dřevěných plat, na která jsou průběžně doplňovány zahradnickou službou, která by měla být příležitostí po letní praxi studentů. Způsob rozmístění jednotlivých květináčků je opět striktně podřízeno tematickým zahradám.

Záhony jsou lemovány dřevěnými deskami, povrchy jsou navrženy jako mlatové či štěrkové. Významným detailem je vodní prvek, který vnáší do zahrady hravou náladu – jedná se o dvě naproti sobě stojící zidky s patinovanou, vápennou omítkou, ve kterých je zabudován měděný vodovodní kohoutek, ze kterého se může návštěvník osvěžit vodou, či zalít připravenou konvičkou libovolný záhon (tato zábava je určena hlavně pro děti). Povrch mezi těmito dvěma vodními zidkami je řešen jako oblázková mozaika.

Provozně-technické zázemí, pokladna, prodejna literatury drobných předmětů s bylinkovou tematikou a toalety jsou umístěny v přílehlé budově skleníku, odkud je také řešení východ zpět na hlavní parkoviště u zámku.

Harmonogram dalšího postupu

Dokončení prováděcí projektové dokumentace květen 2006 a realizace první etapy – srpen–září 2006. Projekt je financován prostřednictvím nadace Partnerství americkými dárci s možností finanční a materiální podpory i domácích dárců.

Projekt je financován z prostředků Fridens of Czech Greenways prostřednictvím nadace Partnerství.

Garanti akce: Ing. Přemysl Krejčířík, Ph.D., ZF MZLU, krejcirik@zf.mendelu.cz Ing. Juraj Flamík, Nadace Partnerství, greenways@ecn.cz

Projekt můžete sledovat na adrese: www.herbgardenvaltice.wz.cz

Údaje o zúčastněných organizacích:

Mendelova zemědělská a lesnická univerzita,

Zahradnická fakulta v Lednici

Univerzita se věnuje vzdělávání odborníků v oboru Zahradní a krajinářské architektury. Její absolventi mohou jako jediní získat autorizaci České komory architektů v oboru zahradní a krajinářské tvorby.

Dlouhodobě spolupracuje na péči o Lednicko-valtický areál.

www.zf.mendelu.cz

Nadace Partnerství

Nezávislá nadace, jejíž posláním je stimulovat aktivní účast občanů na zlepšování životního prostředí ve svém regionu. V současné době je největším soukromým zdrojem finanční podpory ekologických projektů obcí a neziskových organizací v ČR. Svým programem Zelené stezky Greenways podporuje ochranu dědictví a udržitelný rozvoj prostřednictvím šetrné turistiky. www.nadacepartnerstvi.cz V New Yorku pracuje nadace Friedens of Czech Greenways, zprostředkovávající kontakt mezi příznivci v USA a ČR. www.pragueviennagreenways.org

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně. Správa zámku ve Valticích

Státní rozpočtová organizace pověřená památkovou péčí na jižní Moravě. Spravuje areál státního zámku valtice i prostory zahradnictví. (www.npu.cz)

Hickory Foundation

Soukromá americká nadace vedená paní Virginii Manheimer. V České republice podporuje obnovu zámeckých areálů v Lednici a ve Valticích, především ošetření významných stromů. Po tři roky podporuje nadějně studenty zahradní a krajinářské architektury.

Mirka Svorová, Přemysl Krejčířík, Jakub Finger, Adam Baroš

Vranov nad Dyjí

Půvaby orientálního salonu

červen – září 2007

Tématem devátého ročníku tradiční sezonní výstavy historického uměleckého řemesla v bývalé kočárovně Státního zámku Vranov nad Dyjí byl tentokrát Orient. Její autoři – sinoložka Zlata Černá a japanolog Filip Suhomel – v ní za odborné spolupráce Michaely Pejčochové a Marcely Suhomelové a za přispění architekta Emila Zavadila představili umělecké řemeslo Dálného Východu 17., 18. a 19. století a ojediněle i ze starších dob, jak se zachovalo v jihomoravských a jihočeských zámeckých sbírkách.

Tento druhově, tematicky i materiálově rozmanitý a cenný soubor dosud trochu opomíjených artefaktů byl v minulosti shromažďován jako projev zájmu o exotické světy při cestách do Číny a Japonska nebo byl nakupován na evropském starožitnickém trhu a využíván pak při budování módních orientálních salonů. Na výstavě ho měli návštěvníci možnost obdivovat především v řezbách do měkkých i tvrdých kamenů, v emailech na keramice, v exponátech ze dřeva pokrytého přírodním lakem, v tzv. příhrádkových emailech *cloisonné* vypalovaných na měděném jádře, a částečně i v malbě a v nábytku. Nejvíce si však přišli na své milovníci porcelánu, který vzbuzoval v evropské sběratelské spo-

lečnosti vždy trvalý obdiv svou technickou dokonalostí, námětovou neotřelostí i estetickou kvalitou výzdoby.

Výstava *Půvaby orientálního salonu*, uspořádaná správou zámku Vranov, shromáždila asi 250 zajímavých obrazů, dekorativních váz, částí čajových, lékárenských nebo toaletních souprav, akvárií, žardinier, kultovních a obřadních předmětů, ale i dalších exponátů pocházejících z depozitářů a v malé míře i z instalací státních zámků Buchlovice, Dačice, Jaroměřice nad Rokytnou, Jindřichův Hradec, Lednice na Moravě, Lysice, Náměšť nad Oslavou, Rájec nad Svitavou, Vizovice, Vranov nad Dyjí a také z Moravské galerie v Brně. Velká část z nich byla veřejnosti představena vůbec poprvé.

Otevřeno bylo od června do srpna kromě pondělí denně a v září pouze o víkendech. Výstavu navštívilo 13 525 lidí, z toho bylo více jak 3 000 cizinců. Průměr na jeden návštěvní den činil 205 osob. Naše územní odborné pracoviště vydalo k výstavě hodnotný katalog o téměř padesáti stranách s barevnými vyobrazeními, který bude veřejnosti nabízen i při připravovaných reprízách této výstavy.

Mirka a Karel Janičkovi

Psí hřbitovy v zámeckých parcích na Moravě

Tomáš Sedláček

Úvodem

Psí hřbitovy vznikaly v zámeckých parcích jako vzpomínka na věrné společníky a domácí miláčky aristokratických rodin. Nacházely se takřka v celé Evropě a jako samostatné veřejně přístupné hřbitovy se objevovaly především v Anglii, Francii a Rakousku. Za nejstarší je považován hřbitov, který založila Kateřina Veliká pro své malé psyky v letním sídle Carskoje selo (od roku 1937 město Puškin) nedaleko St. Petěrburgu. Do dnešních dnů se v „jekatěrinském parku“ za pavilonem tzv. Tureckých lázní dochovalo několik mramorových náhrobků s epitafy, jejichž autorkou byla většinou sama carevna.¹

Cimetière des Chiens s imponantní vstupní bránou a krásnou polohou u řeky Seiny nacházející se v předměstské části Asnières-sur-Seine, jen několik minut metrem z centra Paříže, je zase považován za nejkrásnější historický psí hřbitov na světě. Jeho založení v létě roku 1899 je spojeno se jménem krásné ženy, herečky Comédie Française, novinářky prestižního francouzského deníku Le Figaro a ve světě respektované osobnosti feministického hnutí Marguerite Durandové (1864–1936).²

Tradice pietního pohřbívání psů byla módní záležitostí rozšířenou zejména v druhé polovině 19. století. Lze říci, že na našem území byly většinou umísťovány do prostředí zámeckých parků a staly se tak ryze sentimentální rodinnou záležitostí.

Z hlediska terénních úprav představovalo jejich zřízení jen minimální zásah do parkové krajiny, neboť rozlohou i svým provedením byly nenáročné a jejich pojetí vycházelo ze zcela přirozeného začlenění do její kompozice. Bylo voleno oblíbené nebo mírně vyvýšené místo, často navštěvované zřizovatelem nebo dětmi jakožto vděčnými opatrovníky psích hrobečků. Náhrobky tvořily buď jen jednoduché dřevěné kříže se jmenovkou, povrchově upravenými lomovými kameny s uvedeným jménem, datací, popř. bližší informací (domácí pes – zastřelen – určení plemene apod.) nebo náhrobky pravidelného tvaru. Použitý kámen zpravidla pocházel z místních zdrojů, nebo byl používán obecný pískovec, vzácněji mramor. Vzhledem k vlastnostem použitých přírodních materiálů ve většině případů podlehly náhrobky povětrnostním vlivům, řada hřbitovů pod rukama zlodějů

či vandalů zmizela beze stopy. Jejich výskyt je v současné době spíše vzácností dokládající pohřbívání zvířat zejména na přelomu 19. a 20. století.

K pietnímu aktu pohřbívání psů samotných nebyla nalezena žádná archivní dokumentace, která by celou záležitost blíže objasnila. Pouze z vyprávění pamětníků vyplynulo, že psi šampioni byli pohřbíváni i se získanými medaillemi, pohřeb loveckých psů byl doprovázen čestnou salvou a domácí miláčci spočívají v zemi s obojky nebo oblíbenou hračkou. Zánik jednotlivých panství po druhé světové válce, konfiskace majetku a odchod šlechtických rodin do zahraničí znamenaly i v tomto ohledu přetržení rodových tradic v pohřbívání čtyřnohých společníků, které byly zakořeněny více než po jedno století.

Komplexní mapování psích hřbitovů na našem území nebylo dosud badatelsky provedeno, nejsou zmiňovány ani v odborné literatuře zabývající se historií jednotlivých obcí nebo panství. K jejich zřízení nebylo zapotřebí žádné úřední nebo stavební povolení, takže vznikaly nahodile bez jakýchkoliv písemných záznamů, z nichž by bylo možné čerpat. Vodítkem mohou být jen náhodně dochované účty za použitý materiál či kamenické práce, jako dobrý zdroj se osvědčuje i rodinná korespondence. Lokalizace psích hřbitovů je v dnešní době již velmi obtížná, neboť hřbitovy zaniklé především po roce 1945 upadly v zapomnění a o těch, které torzálně přežily, je možné se dozvědět pouze zprostředkovaně od místních pamětníků, v odborných kynologických časopisech a kupodivu nejvíce na internetových stránkách, kde působí jako lákadlo pro turisty.

Příklady dochovaných psích hřbitovů na Moravě

Poměrně rozsáhlý a dnes již taktéž zaniklý psí hřbitov se nacházel v zámeckém parku ve Velkých Opatovicích, a to v místě, kde potok opouštěl park. Okolí hřbitova bylo oživeno dvoumetrovým vodopádem se zvláštním efektem. Když byl zastaven přítok vody, panský zahradník připravil květy růží na dřevěnou hráz a když byla voda opět puštěna, vznikal optický klam, že květy jsou umístěny za sklem. Tato podívaná byla ve 20. letech umožněna i návštěvníkům Opatovic, aby tak mohli alespoň něco spatřit z tehdy ještě nepřístupného parku.

Majitel opatovického panství hrabě Heinrich Herberstein vlastnil chov loveckých psů, pro který byl ve Žlebu na místě domků čp. 19 a 20 vystavěn psinec. V jednopatrových budovách bylo chováno až čtyřicet psů loveckých plemen a název Psinec se užívá dodnes.³

Mramorové náhrobky zde byly k vidění ještě počátkem 50. let minulého století, ale při stavbě hydroměrné stanice na potoce Bítýška v roce 1953, byly přidávány do betonu pro základy zdi kolem potoka.

Další již neexistující psí hřbitov se nacházel v mírně svažitém terénu zámeckého parku v Divákách, v blízkosti zámku, nad přístupovou

cestou směrem k bývalé rodinné hrobce. Nepodařilo se zjistit jakékoliv bližší údaje o době jeho založení nebo podobě. Pohřbívání zde byli psi barona Karla Levetzowa (1847–1918) a barona Stefana Bornemisszy (1864–1928), jehož syn Albert proslul v 50. a 60. letech 20. století ve vídeňském kynologickém klubu jako odborník na křížení psích plemen. Hřbitov již není v terénu patrný, lokalizace byla provedena na základě výpovědi místních pamětníků. Jako jediný z několika pohřbených si kamenný náhrobek vysloužil pes Piffi, který vynikal nadměrnou inteligencí spojenou s vlastností psa ochránce. Pomáhal místním přecházet v noci přes les až do vsi.

Zajímavý a dnes pouze torzálně dochovaný psí hřbitov, založený majitelem panství rytířem Juliem Gomperzem (1823–1909), se nachází na uměle navýšeném místě v zámeckém parku v Habrovanech. Pietní místo s přibližně deseti pohřbenými psy je dosud v terénu patrné jako navršená zemina s osazenými neopracovanými kameny a vzrostlými stromy, nacházející se po pravé straně za rybníkem směrem ke kovovému mostku. Přírodně pojaté náhrobky z lomového kamene byly koncem 80. let roztroušeny po parku nebo rozkradeny. Byla zjištěna jména dvou pohřbených psů – Tiras a Fitusi.

Na Moravě nejnámější a zároveň nejzachovalejší psí hřbitov se nachází v blízkosti zahradního altánu u zámku v Kunštátě na Moravě. V terénu je v nepravidelném kruhu rozmístěno šestnáct malých po-

mníčků. Celkem dvanáct z nich nese jména a letopočty, čtyři další jsou již nečitelné.

Jeho zakladateli byli tehdejší majitelé panství, příslušníci rodu Honrichs von Wolfswarfen, kteří vlastnili zámek v letech 1783–1901. Pokračovatelem v udržení tradice byl i rod Coudenhove-Honrichs, který vlastnil panství Kunštát až do roku 1945.

Prvním pohřbeným psem byl Lux († 1890); dále Zuppi († 1891); Dicky († 20. 1. 1906); Flott († 3. 5. 1906); Fips († 19. 5. 1913); Mopsi († 4. 9. 1913); Dolly († 8. 9. 1913); Žolíčka, domácí pes, († 1921); Caesar; Erika; Isis; Perle a posledním pohřbeným psem byl Ben v roce 2001.⁴

Dochovaný hřbitov v zámeckém parku ve Ždánicích je zakomponován do květinové skalky a lze jej spatřit přímo u jihovýchodního nároží zámecké budovy. Jsou zde umístěny náhrobky tří psů: Brock (1895–1901), Piff (1894–1906) a Stopsi (1912–1923). První z pohřbených byl omylem zastřelen zámeckým hajným Mrkývkou, který měl údajně špatný zrak. Hřbitov založil Eduard Seidl von Hohenfeldern (1854–1936), jehož oborem bylo cukrovarnictví a který na zámku žil od konce 19. století jako nájemce velkostatku.⁵

V parku nového zámku v Jevišovicích se taktéž nachází psí hřbitov, kde je k vidění ještě několik náhrobků. Jedno ze zjištěných jmen pohřbeného psa je Roy.

*Habrovany, pozůstatky psiho hřbitova v zámeckém parku.
Foto Gabriela Baláčová, 2007.*

*Kunštát na Moravě, největší a nejlépe dochovaný psí hřbitov na Moravě,
zámecký park. Foto Jaroslav Holář, 1985, archiv NPÚ ÚOP v Brně.*

Zámecký park v Lysicích se může pochlubit jen málo obvyklou záležitostí z hlediska pohřbívání zvířat, kterou je mramorový náhrobek koně. Nad zámkem ve svahu mezi zámeckou zahradou a tenisovým kurtem, v blízkosti romantického bazénku s fontánkou a skalkou, byl údajně ještě po roce 1945 tzv. depozit, kam byly hrabětem Dubským uloženy veškeré nalezené či obstarané kamenné artefakty a mimo jiné tam byl i psí hřbitov zhruba se dvěma desítkami náhrobků. Ty byly později rozkradeny a ze všech se zachoval pouze jeden náhrobek oblíbeného koně jménem Šobri, který žil v letech 1854–1867. Kamenný pomníček s rytým textem ve tvaru pravidelného hranolu byl v šedesátých letech 20. století přenesen do zámecké zahrady pod severovýchodní zámeckou fasádu. V roce 2000 byl deponován na jiné místo kvůli vhodnější prezentaci na návštěvnické trase.⁶

Poslední majitele panství Ropice (1862–1926) na severní Moravě z rodu Spens-Boden, hraběte Hermanna Küenburga a jeho choť Valerii rozenou Dosch, podnítil bezdětný snátek k chovu psů, ve kterém dosáhli všeobecného uznání. Jen torzálně dochovaný psí hřbitov lze dosud spatřit v ropickém zámeckém parku. I když je ukryt v hustých křovinách a v průvodcích je zmiňován jako zcela zmizelý, vévodí mu jediný ještě dochovaný náhrobek psa Fincala.

Lysice, poslední dochovaný zvířecí náhrobek dnes umístěný v návštěvnické trase zámku. Foto Pavla Štusáková Martínková 2007.

Bítov

Co do počtu pohřbených psů byly největší dva hřbitovy nacházející se v areálu bítovského hradního parku, založené Jiřím Haasem von Hasenfels (1876–1945). Hrad má bohatou a pestrou historii, avšak z kynologického hlediska je zajímavý po roce 1912, kdy hrad zakoupil spoluvlastník porcelánky v Horním Slavkově u Karlových Varů baron Haas von Hasenfels. Protagonistou psiho příběhu je pak jeho přímý potomek Jiří, starý mládenec a jediný syn. Jiří Haas byl tak nadšeným chovatelem zvířat, že na hradě dokonce zbudoval soukromou zoologickou zahradu. Uhynulá zvířata nechával vycpávat a díky tomu má dnes Bítov ve světovém měřítku nejrozsáhlejší sbírku vycpaných psů a koček.

Na Bítov baron přesídlil z panství v Mostově u Chebu natrvalo v roce 1921 a vzal si sebou i své psy. Jeho zvěřinec byl velmi pestrý, patřili sem samozřejmě jezdečtí koně, poníci, ale také kočky, morčata, veverky, sova atd.

Jen díky tomu, že se oficiálně hlásil k německé národnosti, se mu podařilo bez úhony přežít druhou světovou válku. Ačkoliv měl částečně židovský původ a svým skutečným přesvědčením byl prý antifašista a masarykovec, po roce 1945 byl zařazen mezi Němce určené k odsunu. Byl znám jako velký milovník zvířat, zejména psů a traduje se, že jedním z důvodů, proč se v noci z 11. na 12. května 1945 na hradě zastřelil, byla i pro něho příliš tvrdá realita, bránil mu vzít si s sebou do Vídně svou soukromou zoo, na jejíž obyvatele pamatoval i ve své závěti. Vévodila jí tehdy lvice Mitzi Mautzi (Micimaus), o jejíž smrti existují dvě verze. Podle jedné zemřela po smrti svého pána hladu (nedostatek masa v poválečné době), podle druhé ji kvůli kožešině zastřelil ruský voják.

Počet psů různých ras, včetně i dnes již vyhynulého stájového pinče, se obvykle na Bítově pohyboval kolem stovky, ale někdy se štěňata dosáhli až tří set. Štěňata hradní pán nikdy neprodával, výhradně daroval. Z četných plemen zahrnovala smečka několik druhů dog, boxery, bernardýna (pojmenovaného podle slavného alpského záchranáře Barry), irské setry, kokršpaněly, japonské pinče, francouzského buldočka, hrubosrsté i hladkosrsté jezevčíky, pudly, foxteriéry a přirozeně celou řadu kříženců.

O baronově lásce ke zvířatům svědčí mimo jiné i následující příhoda. Koncem války se v jednom německém časopise objevil inzerát podaný třemi děvčaty. Šlo o prosbu, zda by se někdo postaral o německou dogu, která trpěla stresem při náletech na Berlín. Samozřejmě to nemohlo dopadnout jinak, než že zbytek svého života strávila na Bítově.

Péče o psy byla na Bítově po všech stránkách vzorná a existoval dokonce přesný denní rozpis všech prací pro „zvířecí personál“. Dogy

pobíhaly volně po nádvoří, zvláštní umístění měli jezevčiči a foxteriéři. Ráno od 8 hodin se venčila malá plemena, od 10 hodin ostatní. V psích boudách se jednou týdně měnila sláma a na zimu se vždy provádělo jejich zateplení. Každou sobotu se konalo koupání černým mýdlem (pejsci údajně neměli nikdy blechy) a sušení vlastními ručníky. Na hradě fungovala také speciální psí kuchyně, přičemž v jednom kotlí se vařil šrot, v druhém maso přivážené obvykle ze Znojma. K oblíbené potravě patřily zejména dršťky.

Pro uhynulá zvířata založil baron Haas již výše zmíněné dva psí hřbitovy. Rozsáhlejší se rozkládal před hlavní vstupní bránou uvnitř hradního příkopu, druhý menší se nacházel v dolní hradní zahradě. Je obrovská škoda, že dnes po nich nejsou patrné žádné stopy, protože od května 1945 bez údržby chátraly, až došlo k jejich úplné devastaci. Hrobečky byly vždy označeny dřevěným křížkem a nevelkou plechovou destičkou se jménem. Obvod ve tvaru obdélníka vyznačovaly bílé oblázky a vnitřní plochu zdobily do řady zasazené tři keřky buxusu – krušpánku. Tuto dřevinu vybrali patrně pro pomalý růst, takže se nemusela často seřezávat a navíc svým bohatým olistěním hrob zdobila. V depozitáři zámku jsou uloženy některé ze zmíněných plechových. Je jich zachováno celkem 185. Tak např. mezi německými dogami najde-

me jména Castor, Othelo, Coliasch, Wodan Riwa, Diana, Riwald, na německého boxera se volalo Wostroj, francouzský buldok se nazýval Wurzel, kokršpaněl Gretl, japonský pinč Ami atd.

Část bitovských psů přesto mohou zájemci spatřit i dnes, a to ve formě vycpané smečky čítající na 50 kusů, umístěné v jednom z hradních sálů. Tomu odpovídá i stylová výzdoba. Na stěnách najdeme akvarely s loveckými výjevy, jejichž autorem je vesměs známý malíř H. Sperling. Ve sbírce vycpanin jsou přirozeně baronovi nejoblíbenější psi a rovněž některá zvířata jeho zaměstnanců. Poněkud stranou na podstavci je vystavena již zmíněná doga Castor. Někteří z nich mají obojky a na přiložených lístečcích je nápis „Baron Haas, Schloss Mostau“ (panství rodiny v západních Čechách).⁷

Vybrané psí hřbitovy v Čechách

Pohřbívání jak lidí, tak i jejich čtyřnohých přátel není omezeno hranicemi, takže pro srovnání jen zmínka o některých psích hřbitovech v Čechách.

V blízkosti Graselovy (Grázlovy) stezky u Českého Rudolce se nacházel hřbitov, který založil ženijní major rytíř Angelo von Picchioni (1817–1891) v 2. polovině 19. století pro své lovecké psy. V kameni vytesaná hlava psa a kamenné sloupy z původního oplocení jsou posledním hmatatelným pozůstatkem hřbitova.⁸

Také v údolí pod zámekem Orlík byl zřízen psí hřbitov, kde bylo pochováno celkem 15 psů, miláčků příslušníků rodu Schwarzenberků. Mezi pohřbenými byl i proslulý Toryk, po němž je pojmenovaná i blízká restaurace. Hřbitov byl v roce 1960 s dokončením vodního díla zatopen.

Zajímavostí je psí a kočičí hřbitov v Otovicích u Karlových Varů, založený v roce 1913 „Na Kocourku“ karlovarskou městskou radou, a to na popud jednoho amerického hosta, kterému při pobytu v lázních posel pes. Byl využíván až do konce 2. světové války, ale poté byl zdevastován hledači pokladů, takže dnes jsou zde k vidění pouze torza náhrobků a rozházené kosti.⁹

Další hřbitovy je možno ještě nalézt nedaleko hradu Kost, ve střední části zámeckého parku ve Zruči nad Sázavou, v zámeckém parku Červeného Hrádku u Sedlčan a na mnoha dalších místech; většinou se nacházejí ve zcela neutěšeném stavu, nebo byla jejich existence již navždy zapomenuta.

Zcela výjimečný psí náhrobek byl zbudován v blízkosti hradu Krásna Hôrka na Slovensku. Zdobený kamenný podstavec je dekorován podobou jezevčička v přibližně životní velikosti. Nápis na soklu Treue um Treue 1890–1910.

Bitov, baron Haas se svou oblíbenou lvicí Mitzi Mautzi na hradním nádvoří. Foto archiv NPÚ ÚOP v Brně, 30. nebo první polovina 40. let 20. století.

Soukromé a veřejné psí hřbitovy založené v druhé polovině 20. století

Snaha pietně pohřbívat psí miláčky přetrvává až do dnešních dnů. Proti i ve 20. století vzniklo několik psích hřbitovů, které se objevují ve volné přírodě nebo na soukromých pozemcích.

V katastru obce Olší na Telčsku v lesích pod vrcholem Hradisko založil v roce 1933 řečícký lesmistr Josef Tomášek z Borovné psí hřbitov pro své věrné pomocníky. Nebyl pojat jako klasický hřbitov tohoto typu, ale jména 14 pohřbených psů byly vyryty do upravené čelné pohledově exponované plochy jednoho rozměrného kamene, který tvoří společný náhrobek uvedený heslem *Malá vděčnost němě tváří za velké služby a věrnost*. Fotografie lesmistra Tomáška s doprovodným textem na kovové desce byly osazeny v roce 2000.

V katastru obce Horní Dubenky na Jihlavsku se nachází miniaturní psí hřbitůvek založený místním občanem Bohumilem Šimkem. Skládá se z trojice objektů připomínajících svým tvarem i úpravou pravěké dolmeny. Náhrobek umístěný na pravé straně zdobí černá deska s reliéfem loveckého psa, za kterou jsou uloženi: foxteriér Askot († 1960), český fousek Don († 1965) a pointr Arna, šampion ČR († 1975). Prostřední hrob patří též pointrovi jménem Ero z uhříněvské samoty († 1980). Pod posledním kamenem odpočívá jezevčík Miko († 1990).

Novodobý psí hřbitov taky leží na málo navštěvovaném místě v Těšínských Beskydech, na místě, kde rozsáhlé a dosti strmé východní svahy vrchu Ostrý padají do údolí a z nich vybíhají hřebeny s nižšími vrcholky. Horskou louku obklopenou mohutnými buky v sedle mezi Ostrým a homolí Žďár si před dvaceti lety vybral autor knihy *Lovy u východních průsmyků* lesník Vladislav Krop pro svůj záměr vybudovat psí hřbitov. Znal nejkrásnější místa svého rajonu a vybral si louku Volárnu, kde před mnoha lety stávaly salaše a později chatrče Rusinů. Lesník Krop se svými přáteli – fotografem Peřinou, akademickým sochařem Mikulou a výtvarníkem Novickým – společně připravili bludné kamenný a instalovali betonové podstavce. Na jednom balvanu ztvárnil Mikula hlavu barváře, na další Novický symbolickou plastiku úspěšného lovu. Novický navrhl i vstupní bránu jako dřevěné torzo. Na louce se nachází řada malých pomníčků, pod nimiž jsou pochováni lovečtí psi barváři. O co víc je beskydský psí hřbitov stranou zájmu turistů, o to je klidnější. Snad je i dobře, že o jeho existenci neví ani většina místních.¹⁰

Touha pietně pohřbívat zvířecí miláčky vedla v závěru roku 1998 k zprovoznění hřbitůvku *Zahrada přátel nejběhnějších* v chráněném území Troja-Drahaň nedaleko Prahy na pozemku o rozloze 5 600 m².

Pozadu v tomto ohledu doufejme nezůstane ani Brno, kde je v rámci psiho útulku v malém zámečku u Kociánky plánováno založení psiho hřbitova za městem.

Lokalizace psích hřbitovů jako dokladů drobné a zcela specifické formy funerální architektury je z hlediska časové náročnosti, související především s prací v terénu, tématem prozatím takřka neprobádaným. Lze předpokládat, že výskyt těchto hřbitovů v zámeckých parcích byl u nás v druhé polovině 19. století hojným jevem, neboť psi byli především v aristokratických rodinách neodmyslitelnými společníky nejen v domácím prostředí, ale i při cestách do ciziny.

S nástupem fotografie byly pořizovány rodinné snímky s domácími miláčky, které pak byly upravené jako pohlednice často s oblibou rozesílány jako novoroční přání příbuzným a známým. Nežádka se zvířata stávala i vítanými společníky na reprezentativních rodinných portrétech.

Vzhledem k dlouhotrvajícímu poválečnému vandalismu, spojenému dosud s rozkrádáním materiálu pro druhotné použití, se výskyt psích hřbitovů stal spíše ojedinělým. Toto bezesporu zajímavé téma by si zasloužilo podstatně hlubší a rozsáhlejší samostatnou studii.

Olší, psí hřbitov založený Josefem Tomáškem. Foto Petr Gryc, 2007.

Poznámky:

- 1 www.newsinfo.ru/news/2007/06/news1359150.php?id_r=10 (25. 6. 2007), www.tzar.ru, www.4dogs.ru
- 2 www.chiens-des-champs.com/cimetiere (čerpá z článku DURFLAC, M. L.: *Le Cimetière des chiens d'Asnières*. Une Curiosité. Vers 1910. Fotografie také viz www.cheny.net/grenier/grenier0016. K M. Durandové http://en.wikipedia.org/wiki/Marguerite_Durand.
- 3 BUDÍN, Zdeněk: *Vyprávění o Velkých Opatovicích*. Jevíčko, Rustika 2002, s. 48, 96.
- 4 Tisková zpráva NPÚ ÚOP v Brně, *Moje noviny*, 12. 9. 2003.
- 5 MAŠEK, Petr: *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Mladá Fronta, Praha 2003, s. 88.
- 6 Informace poskytla kastelánka zámku v Lysicích M. Medková Rudolfová.
- 7 STUHLÍKOVÁ, Jana: *Psi smečka na bitovském hradě*. (nedatovaný rukopis)
- 8 MAŠEK, Petr, viz pozn. 5, s. 223.
- 9 STUHLÍK, Stanislav – STUHLÍKOVÁ, Jana: *Historie a současnost psích hřbitovů* (www.spicove.cz), 1999.
- 10 GAVENDA, Ota: *Psí hřbitov*. (www.ikoktejl.cz),

Hraběnka Chorinská s dítětem a psem, rodinné foto posílané jako novoročenka k Novému roku 1915.

Ždánice, služebnictvo se zámeckými psími miláčky. Repro z archivu autora.

ŽIVOTNÍ VÝROČÍ

PhDr. MIROSLAVA NOVÁKOVÁ

Jubilantka Miroslava Nováková

Své 80. narozeniny oslavila dne 16. dubna 2007 dlouholetá pracovnice památkové péče PhDr. Miroslava Nováková-Skalická. Studium dějin umění a klasické archeologie ukončila v Brně na Filozofické fakultě UJEP (dnes Masarykova univerzita) u profesorů Alberta Kutala a Emila Hejzlara závěrečnou prací o figurálních renesančních náhrobcích na Moravě. Svá studia doplnila státnicemi z francouzštiny a italštiny. Počátky jejího odborného působení jsou spjaty se soupisy památek nemovitých a movitých v obou někdejších moravských krajích.

Na Ostravsku, kam se provdala a kde se jí narodily dvě dcery, nastoupila po mateřské dovolené na Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody. Zde spolupracovala s inženýry Plavcem a Kiehrem a fotografem panem Šustkem. Za panujících politických poměrů a při zcela nedostatečném podchycení zdejšího památkového fondu začínala od „kartotéky“. Zde musela navazovat na materiály bývalého Památkového úřadu v Brně.

Na počátku 60. let vydalo Ministerstvo školství a kultury nové směrnice pro založení seznamů památek a bylo třeba vyjždět do terénu kvůli doplňování a zpřesnění informací o jejich stavu. Kromě výjezdů do jednotlivých lokalit severomoravských okresů (bylo jich 11) navazovala kontakty s dosud existujícími muzejními pracovišti, vlastivědnými ústavy a také farními úřady. Souběžně s pořizováním Seznamu památek nemovitých probíhala na žádost Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody z Prahy i revize fondu lidové architektury. Při těchto pracích měla příležitost k úzké odborné spolupráci se styčnými referenty státního ústavu Dr. Jaroslavem Heroutem a doc. Václavem Menclem.

Soupisové práce v severních pohraničních okresech probíhaly obtížně, jednak pro nejednotnou strukturu obyvatelstva, pro roztržitost lokalit, a také následkem dlouhodobého zanedbání péče o kulturní památky nemovité jako takové. (Zájem veřejné správy v Severomoravském kraji o kulturní dědictví v době normalizace byl velice malý...) a často jen díky osobnímu mimořádnému úsilí památkáře se podařilo navrhnout vybraný objekt do státního seznamu kulturních památek (např. zámek v Linhartovech, kde nakonec zdravotníci zřídili sklad pro jeho záchranu, nebo hrad Sovinec). Jiné objekty, jako třeba kostel ze 13. stol. v Osoblaze nebo zámek v Odrách od architekta Martinelliho, takové štěstí neměly.

Miroslava Nováková v době aktivní práce na poli památkové péče, zde nad plány hradu Pernštejna. Foto 60. léta 20. století.

Jistou výjimku představoval okres Šumperk, kde se skupině nadšenců podařilo zřídit četu na obnovu památek, která s krajským památkovým střediskem spolupracovala.

V roce 1966 Miroslava Nováková následovala se svou rodinou manžela PhDr. Prokopa Nováka, který uspěl v konkurzu na odborného pracovníka na katedře psychologie na Filozofické fakultě, do Brna.

Zde nejprve pracovala externě pro pražskou Akademii věd, kde připravoval Dr. E. Poche podklady pro vydání Soupisu památek na Moravě, později krátce jako odborná pracovnice v Muzeu města Brna.

V roce 1969 nastoupila do Oddělení evidence Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody na oddělení k Dr. J. Petřů, kde pracovala s Dr. Lefnerovou na okresních soupisech památek. Když došlo

v roce 1974 k organizačním změnám a dislokaci archivu a evidenčního oddělení do zrekonstruované budovy Špalíčku, ředitel Ing. Jiří Grabmüller přeložil M. Novákovou do Odboru památkové péče k Ing. Antošové, kde byla zařazena na Úsek památkové péče o zámecké interiéry a dokončila rozpracovanou obnovu instalace zámku v Miloticích. Vzhledem k netypičnosti zdejšího „piana nobile“ a nedostatku původního mobiliáře, který byl zničen v závěru válečných událostí, využila Dr. Nováková sozů uložených v depozitářích zámků zdejšího kraje. Vernisáž instalace, připravená pro turistickou veřejnost, proběhla v srpnu roku 1974. Zde se pokusila na základě spolupráce s Ing. Vláškem, který spravoval zámecké zásobní zahrady, oživit vzhled místnosti květinovou výzdobou.

Po prostudování dostupné literatury a dobových vyobrazení sestavila Miroslava Nováková plán vhodného dobového sortimentu pro jednotlivé historické interiéry, který byl zařazen do pěstebního plánu na zahradě v Buchlovicích.

Semináře s aranžováním květin do historických vaz, pořádané pro pracovníky nejprve z jihomoravských zámeckých pracovišť, později pro účastníky – zájemce z památkových objektů celé republiky, dosáhly značné obliby a úspěšnosti a na jejich tradici navazují semináře podobného charakteru do dnešní doby. Dr. Nováková byla zvána také na další památková střediska kvůli podobným instruktážím. Severočeské památkové středisko vydalo o problematice brožuru a brněnský rozhlas odvysílal relaci s názvem „Zapomenuté umění“. Časopis pro mládež ABC a noviny Svobodné slovo publikovaly na pokračování cykly textů o aranžování květin v historickém prostředí, o životě s květinami a o jejich úpravě během historie. Bylo to zajímavé zpestření památkářské práce.

K pracovní náplni Dr. Novákové patřila i péče o „vybrané památky“ movité na části zámeckých objektů, které krajské středisko spravovalo.

Počínaje rokem 1975 sestavovala záměry na opravu a konzervaci kusů mobiliáře především ve spolupráci s jednotlivými dílnami, které byly při středisku zřízeny v roce 1966 a nacházely se v Lysicích. Dále se na této činnosti podíleli Umělecká řemesla, Fond výtvarných umění a specializovaná restaurátoria.

Od roku 1975 do roku 1986 navrhovala Dr. Nováková na opravovaných objektech plán konzervace osvětlovacích těles, zejména těch, která již neodpovídala současně požadované normě a bylo zapotřebí je

reelektrifikovat. K dalším dílčím pracovním úkolům patřilo zadávání restaurátorských zásahů a oprav benátských zrcadel, různého nádobí, fajánse, porcelánu a skla, hodin, které svým nepřiměřeným stavem již rušily instalaci – na zámcích ve Vranově nad Dyjí, v Telči, v Náměšti nad Oslavou, v Rájci nad Svitavou, na hradě Bitově, dále v Lednici, v Jaroměřicích nad Rokytnou, v Boskovicích, na Buchlově a v Buchlovicích. Zcela ojedinělá byla spolupráce se zbrojářskou dílnou na hradě Veveří, kde se opravovaly chladné i střelné zbraně a brnění bitovské zbrojnice, která byla z bezpečnostních důvodů přesunuta do zvlášť upravených prostor zámku Vranov nad Dyjí. Jako konzultant sem přijížděl Dr. Pelikán ze státního ústavu z Prahy. Výsledky svých poznatků publikovala M. Nováková v oborovém časopise památkové péče a v regionálním tisku a také v přednáškách na školení krajského památkového střediska..

Zvlášť se zabývala péčí o stav skleněných exponátů a udržovala styky s belgickou společností A.I.H.V., jejíž symposia několikrát navštívila (v NDR, ve Francii a ve Švýcarsku). V letech 1980 až 1985 spolupracovala se střediskovými dílnami, jejichž patnáct pracovníků se podílelo na konzervaci a opravě stropu ve Zlatém sále na zámku v Telči. Strop o rozloze 300 m² z roku 1561 byl během své existence opravován pouze v roce 1904, všechny práce byly velice náročné a vyžadovaly neustálou pozornost, pracovní kázeň ve smyslu památkového záměru. Technický dozor zajišťoval pan Jaroslav Jašek. Po řadu let byl jejím blízkým spolupracovníkem Dr. Jiří Paukert, kolega ze stejného odboru.

Miroslava Nováková také vypracovávala s kolegy sylaby pro průvodce zámku v Lednici, Rájci, Náměšti, v Boskovicích a na dalších zámeckých objektech. Soupis její publikační činnosti zahrnuje přes 50 článků a na třicet odborných přednášek.

Její poslední odborná aktivita ve službách památkářů spočívala ve spolupráci při obnově druhé návštěvnícké trasy na zámku v Telči a renavocaci severního křídla zámku v Boskovicích.

Pro svou několikaletou péči o nemocného manžela na počátku 90. let se nemohla Dr. Nováková po svém odchodu do důchodu nadále účastnit spolupráce s památkovým střediskem. Její vitalita a odborná fundovanost mohly ještě po řadu let obohacovat pestrou a záslužnou činnost brněnského pracoviště dnešního Národního památkového ústavu v neúnavném zápase o záchranu památkového dědictví.

Ludmila Růženecká

PhDr. BOHUMIL SAMEK

Trocha narozeninového vzpomínání

Říct o někom, že ho znám už půl století, by se dalo vykládat i jako jakési společenské faux-pas, protože – no, co si budeme povídat! Ten čas! Ale protože já skutečně doktora Bohumila Samka plných padesát let znám, a tudíž vím, že to bude brát s nadhledem, docela hrdě to věřejně říkám. Ostatně jeho letošní životní jubileum to připouští.

Bylo to slunného posledního srpnového dne roku 1957, kdy jsem nastupovala do Muzea města Brna (tehdy ještě sídlícího na Šilingrově náměstí 2) a kdy mi byl oficiálně paní doktorkou Cecilíí Hálovou představen jako můj kolega. Tedy, přesněji řečeno, jako spoluzaměstnanec onoho muzea, protože tehdy jsem ještě nedosahovala jeho úrovně jako kolega: on už byl promováný uměnovědec, já zatím dostudovávalší historička-archivářka. Pojala jsem proto k němu bezmeznou úctu a několikrát jsem si v duchu opakovala jeho jméno, abych ho nezapomněla. (Možná i proto si ho pamatuji dodnes!) Ono nás tehdy v Muzeu města Brna bylo všeho všudy 8 (slovy osm!) zaměstnanců a z toho byli tři (dr. Hálová, dr. Lefnerová a prom. hist. Samek) pracovníci odborní. Já jsem tehdy vykonávala funkci sekretářky ředitelky a mezi ony odborné pracovníky jsem se proto nemohla ještě počítat. Přesto to byl začátek naší vzájemné kolegiální spolupráce v muzeu na 22 let, což jsem tehdy ovšem nemohla tušit. Tato muzejní spolupráce skončila ránem 1. dubna 1979, kdy jsem po příchodu do kanceláře nalezla na stole cedulku (ještě ji mám schovanou!) s tímto textem: „*Tož toho tu, milá Milenko, ve zdraví hužij! To Ti 31. 3. 1979 o 23. hodině ze srdce přeje Sa.*“ Nešlo o aprílový žert, ale o to, že kolega Samek si od onoho dne začal „huživat“ v pražském Ústavu teorie a dějin umění ČSAV. Musím však hned dodat, že by to ani nebyl on, kdyby si časem tento „pražský“ ústav nebyl přenesl do Brna jako „odloučené pracoviště“. No a mezi oním 31. srpnem 1957 a 31. březnem 1979 se tedy, jak se říká, rozvíjela naše pracovní spolupráce.

Hned na začátku (1957) mě poněkud omráčilo, že dr. Samek tehdy pracoval na nové inventarizaci muzejních sbírek, které vlastnoručně pečlivě kus po kuse kontroloval a stejně vlastnoručně – a to do slova a do písmene! – opatřoval malými přivěšenými cedulkami s číslem uváděným písmenem E. Tato zcela nová E- čísla pak propiskou zapisoval do obyčejných školních velkých linkovaných sešitů, jež po skončení celé akce (trvala několik měsíců) byly vyvázány po deseti kusech do zelené vazby a jsou dnes v muzeu uloženy jako pověstné „zelené knihy“, jichž je – tuším- víc než deset svazků a bez nichž jsme si práci se sbírkami nedovedli ještě před dvaceti lety vůbec představit. Vešlo se totiž do nich více než 43 000 sbírkových kusů zapsaných jeho vlastní

rukou, rukou dr. Lefnerové a poté i některých dalších kolegů – odborníků. Inu, počítače a digitalizace tehdy nebyly.

Jinou obdivuhodnou věcí na dr. Samkovi byla jeho kartotéka, do níž si pečlivě sbíral literaturu o architektonických památkách a připravoval se tak vlastně už od začátku na svou dnešní práci. Šlo to ovšem vždy jen poté, co byl „splněn měsíční plán“ (neboť tehdy bylo plánováno vše!) a pokud mu vybyl čas. Byl nepředstavitelně precizní a nepřestal, až měl na kartě všechny údaje přesně a vyčerpávajícím způsobem pohromadě. Podobnou precizní práci ovšem vyžadoval při společné práci také od svých podřízených – tedy i ode mne – a já jsem díky jemu tento způsob práce – především s archivním materiálem – převzala jako celoživotní samozřejmost. Abych byla upřímná, zpočátku ne vždy s nadšením! Musím rovněž říci, že kolega Samek měl a má organizační talent a marně vzpomínám, kdy bych ho přistihla, že si s nějakou situací neví rady. A různých náročných situací nastávalo během času dost. Už jen samotné přestěhování všech sbírek muzea na Špilberk v letech 1959–1960, nebo pohnuté doby obsazení Špilberku vojskem v srpnu 1968 nutně vyžadovaly od všech pracovníků – a tudíž i od něho – kus chlapství v tom nejlepší smyslu.

Navíc byl společenský, rozuměl humoru a vtipu a jen někdy – jako se to stává každému z nás – bylo lepší projít kolem něho tiše a neříkat nic. Je sympatické, že na muzeum ani po onom roce 1979 nazanevřel, ostatně je jediným, s nímž jsem si v muzeu tykala.

Takže ještě hodně úspěšných tvůrčích let!

Milena Flodrová

Panu doktorovi s láskou

Je nám ctí, že můžeme touto cestou blahopřát k životnímu jubileu doktoru Samkovi a že si můžeme dovolit, aby přání bylo i jakýmsi vyznáním milému kolegovi.

Milý pane doktore, nejdřív jste byl naším ředitelem, jehož příchod na Památkový ústav pro nás znamenal zvýšení pozornosti věnované publikační činnosti, ale hlavně kvalitě výběru témat i autorů, formy, ale i obsahu. Vaše preciznost v nás vycvičila reflex autocenzury, který nám pak i bez Vašeho dohledu nedovolil jít pod úroveň, jež přísluší publikacím vydávaným odbornou institucí státní památkové péče. Toho jste dosáhl jak svými požadavky, tak pesimismem vůči omezenému kvalitnímu autorskému zázemí v řadách památkářů. Tato Vaše skepse nás burcovala vytyčovat si vyšší cíle, které lze dobýt, jak jste často opakoval, jen pracovitostí a přsností k sobě samému. Chtěly jsme Vám dokázat, že může na „pamáťáku“ vzniknout a úspěšně existovat kvalitní vydavatelská činnost. Vaše píle, nepředstavitelná preciznost a pracovi-

tost nám byly příkladem zvláště poté, kdy jste odešel z funkce ředitele a zůstal jste jako redaktor nově vzniklého publikačního oddělení, tedy náš blízký kolega. Podílel jste se na vzniku mnoha vynikajících titulů jako editor i autor. Vaše nezištné rady nás několik let provázely, Vaše upřímnost ve vyjádření námitek a soudů nás vždycky znovu přinutila neusnout na vavřínu chvilkové radosti nad voňavou novou knihou, nutil jste nás najít vlastní chyby a nemárnout nad nimi jen tak rukou, dosáhl jste toho, že nejsme nikdy stoprocentně spokojené a stále chceme víc. Upřímně musíme přiznat, že nám Vaše kritika někdy „nešla pod nos“, ale co naplat, měl jste skoro vždycky pravdu! Vaše pochvala nás proto těší vždy nejvíce.

I poté, co jste z památkového ústavu odešel a naplno se věnujete práci na soupisu uměleckých památek Moravy a Slezska, jste nikdy neodmítnul pomoci nám radou, ale nejčastěji přispějete hned i skutkem. Vaše vzdělanost a přehled jsou často prvním pramenem, ke kterému se dodnes uchylujeme. Vaše kvality pracovní i lidské společně s mnoha veselými i smutnými společnými zážitky, nám nedovolují nic jiného, než litovat, že se setkáváme jen tak málo. Přejeme Vám ze srdce, aby Vám co nejdéle vydržel pracovní elán, a brzké dokončení soupisu.

Eva Dvořáková, Jarmila Marvanová, Bohdana Fabiánová

PhDr. VĚRA KOVÁŘŮ

V plné práci

Poprvé jsem se s dr. Věrou Kovářů setkala o vánočních svátcích v Krátké na začátku devadesátých let minulého století. Odjžděla velmi svižně s přáteli na běžkách na celodenní výlet. Drobné ženě mizející na kopci směrem ke Kadovu bylo tehdy – není zapotřebí říkat kolik let, ale bylo jí o více jak deset let méně než dnes. Případá mi ale, že se vůbec nic nezměnilo. V chůzi jí skoro nestačím a při spolupráci s ní mi pravidelně dochází dech. Když jsem se na ni zadívala letos na jaře, kdy slavila své kulaté narozeniny, jak sedí naproti mně a dělá korektury v sedmém dílu

Kurialova Katalogu lidové architektury, tak jsem přemýšlela, jaký je recept na aktivní spokojené stáří. Osvědčené reklamní metody to nebudou. Ona se totiž nezastaví a má tisíc zájmů – lidový tanec a cimbálovou muziku, dobré víno, turistiku v krásné přírodě, zahrádku, a stále také památkovou péči o lidové stavby.

Této mnohdy sisyfovské práci se ve státní památkové péči věnovala 37 let. A neměli ji všichni vždycky za její stanoviska a požadavky rádi; stavebníci se často bránili zachovat lidový charakter svých domů, výkonní úředníci taky ne vždy chápali význam zachování hmotné podstaty i detailu regionálních specifíků lidového stavitelství. O to více horovala pro ty, kdo měli cit pro mizející půvab našich vesnic. Pomáhala jim a čile spolupracovala na metodice péče o původní způsoby stavění. Tak pomohla na svět metodickým příručkám věnovaným hlíněnému domu, roubenému domu, kamennému domu. Její perfektní angličtina a dlouholeté zkušenosti (jak říkával kolega architekt Vladimír Novotný: má nalítáno!) jí umožňovaly se po roce 1989 zúčastňovat aktivně mezinárodních konferencí a konfrontovat péči o lidové stavitelství u nás s péčí o tento fenomén v ostatních zemích.

Iniciovala také již zmíněné vydání dalšího dílu Katalogu lidové architektury. V druhé polovině 40. let minulého století prof. Kurial se svými studenty mapovali (zaměřovali, fotografovali, zakreslovali) lidové stavby, tehdy valem mizející z našich vesnic. Vydávání této edice trvalo celá desetiletí a zpomalilo ji a nakonec úplně zbrzdilo úmrtí Antonína Kuriala. Vyšlo tak bohužel pouze 6 dílů věnovaných okresům Brno-město, Brno-venkov, Blansko, Uherské Hradiště, Vyškov a Zlín (tehdy Gottwaldov). Věra Kovářů usilovala již dlouho o pokračování edice a o vydání okresů, ke kterým zaměření ze 40. let existují. Letos se tedy hlavně její zásluhou podařilo vydat „lidovkami nabitý“ okres Hodonín.

Že se tak stalo v roce jejího životního jubilea mě těší, a protože jsem viděla její nelíčenou radost nad vytištěnou publikací, potvrzují starou pravdu: dělat práci, která je zároveň celoživotní láskou a koníčkem je velký dar. Zároveň nežít jenom prací a věnovat se s elánem i jiným láskám je tím správným receptem, jak si uchovat radost ze života.

Tak hodně muziky, tance a pestrých lásek!

Bohdana Fabiánová

